ANNALES

ACADEMICI.

CIƆIƆCCCLXIV—CIƆIƆCCCLXV.

LUGDUNI-BATAVORUM,

EX TYPOGRAPHEO
I. C. DRABBE.

PROSTAT APUD
E. I. BRILL.

1869.

Quae hoc Annalium volumine continentur, haec sunt:

ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA.

ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA.

ACADEMIA GRONINGANA.

ATHENAEUM AMSTELODAMENSE.

ATHENAEUM DAVENTRIENSE.

ACADEMIA

LUGDUNO-BATAVA.

NOMINA PROFESSORUM ET LECTORUM,

QUI

INDE A D. VIII FEBR. A. CIƆIƆCCCLXIV AD D. IX FEBR. A. CIƆIƆCCCLXV

IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA

DOCENDI MUNUS OBIERUNT.

RECTOR MAGNIFICUS

HIDDO HALBERTSMA IUSTI F.

SENATUS ACADEMICI ACTUARIUS

CAROLUS GABRIEL COBET.

IN FACULTATE MEDICA.

H. I. HALBERTSMA.
C. PRUYS VAN DER HOEVEN, rude donatus.
G. C. B. SURINGAR.
F. G. KRIEGER.
A. E. SIMON THOMAS.
I. C. G. EVERS.
I. M. SCHRANT, fato functus d. 18 Martii.

IN FACULTATE IURIDICA.

H. COCK, rude donatus.
I. DE WAL.
S. VISSERING.
R. T. H. P. L. A. VAN BONEVAL FAURE.
I. E. GOUDSMIT.
I. T. BUIJS.

IN FACULTATE THEOLOGICA.

W. A. VAN HENGEL, rude donatus.
I. H. SCHOLTEN.
A. KUENEN.
I. I. PRINS.
L. G. E. RAUWENHOFF, Prof. extraord.

IN FACULTATE DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

I. VAN DER HOEVEN.
A. H. VAN DER BOON MESCH.
G. I. VERDAM.
F. KAISER.
P. L. RYKE.
W. F. R. SURINGAR.
D. BIERENS DE HAAN.

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

I. BAKE, fato functus d. 26 Martii.
I. M. SCHRANT, rude donatus.
A. RUTGERS.
I. H. STUFFKEN.
C. G. COBET.
R. P. A. DOZY.
M. DE VRIES.
R. FRUIN.
W. G. PLUYGERS.

I. I. P. HOFFMANN, titulo Prof. ornatus.
P. O. VAN DER CHIJS, titulo Prof. extraord. ornatus.

I. A. BOOGAARD, Prosector in Theatro anatomico.

C. A. X. G. F. SICHERER, Lector Litt. Germ.
P. DE JONG, Lector Litt. Pers. et Turc. et Adiutor Interpretis Legati Warneriani.
F. VAN CALKER, in Museo physico Adiutor.
C. C. I. TEERLING, in Museo chymico Adiutor.
N. M. KAM, Observator astron.
M. I. DE GOEJE, Adiutor Interpretis Legati Warneriani alter.

ORATIO

DE

IIS, QUAE ACADEMIAE LUGDUNO-BATAVAE ANNO 1864—1865 TRISTIA ET LAETA ACCIDERUNT,

QUAM HABUIT

HIDDO HALBERTSMA IUSTI FILIUS,

DIE VIII FEBRUARII CIƆIƆCCCLXV,

IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA,

QUUM MAGISTRATUM ACADEMICUM DEPONERET.

AUDITORES HUMANISSIMI, EXOPTATISSIMI!

Est hoc unicuique disciplinae proprium ut in progrediendo non unum semper et eundem cursum teneat, sed modo in hanc partem, modo in illam a recto itinere deflectat. Habet hoc Medica quoque disciplina, ut eius cultores, alii alia systemata et theorias secuti, in diversa discederent, donec tandem intellectum est sic demum disciplinam recte procedere posse, si certa et explorata inquirendi methodus constitueretur, et satius esse pauca certo scire, quam temere plurima, quae incerta essent, amplecti.

Etsi verum est proxima memoria multos medicos illam, quam unice probamus, viam ingressos esse, at nemo tamen infitiabitur, esse alios qui hanc viam nimis longam esse querantur, et adeo cum nova methodo bellum gerant vociferantes, illa via post saecula demum quo ire contendimus perveniri posse. Si illis credimus, oportet medicinam practicam suam ipsius ire viam, neque in eo cursu impediri a disciplinis biologicis, quarum nomine imprimis et Anatomia et Physiologia, quam late patet, significantur.

Exspectatis fortasse a me, ut ex hoc loco bellum, quod inter Biologiam et Medicinam Practicam oritur, indicam, et pugnam capessam, et criminationes a Practicis in Anatomiam et Physiologiam coniectas strenue et acriter refutem. Nihil horum faciam. Bellum si quod gerendum est, vel potius si diversae sententiae ponderatis expensisque argumentis componendae sunt, non hodie, non ex hoc loco, non a Rectore Magnifico sunt componendae. Quod verum est praevalebit non acribus dissentientium litibus aut clamoribus, sed seria et gravi inter peritos harum rerum disputatione. Longa dies et usus rerum, salva ea benevolentia quae inter eiusdem disciplinae cultores multis nominibus necessaria est, quae sit sen-

tentia verior aliquando luculenter omnibus demonstrabit. Accedit quod tanta est rerum, quas mei officii est hodie publice in deponendo munere commemorare, copia et varietas, ut mihi necesse sit statim ad illam officii mei partem transire et solemnem orationem, qua laetum diem natalem quotannis celebrare solemus, totam ponere in rebus superiore anno apud nos actis, quae quum multae ac variae fuerint, ut fert humana natura, alia tristes et acerbae, aliae laetae et iucundae nobis acciderunt.

Nihil autem nobis acerbius et calamitosius accidit, quam quod duo Academiae lumina morte amisimus, Duorum collegarum obitum lugemus, quorum mortem una nobiscum lugent omnes, quibus cara est nostra alma mater, quibus praeclara studia et sana ac solida eruditio cordi est. Haeret in animis nostris omnium memoria, haeret in oculis imago Schrantii nostri et Bakii, quos brevi intervallo pia mente moesti sepelivimus, ea frequentia omnium, eo animi affectu, ut vel ex ultimis honoribus appareret, quantam iacturam fecerimus, et quantopere carum collegam, amicum, praeceptorem unusquisque desideraret.

Conabor igitur, quantum meae vires patientur, utriusque praeclarissimi viri et vitam breviter describere et merita erga studia, erga Academiam nostram, erga totam hominum societatem in luce ponere.

Iohannem Matthiam Schrant priorem amisimus. Hagae comitis natus et educatus et puerili disciplina ad Academica studia primum informatus mature Lugdunum Batavorum migravit. Agebat annum aetatis decimum quintum, quum parentes relicta patria in colonias nostras Orientales proficiscerentur, et ipse se ad patruum, cognominem sibi, contulit, venerabilem virum nobisque collegam multis nominibus spectatissimum, quem parentis instar colebat et diligebat. Apud hunc, in cuius aedibus totum vitae Academicae spatium explevit, peregit illa studia, quibus ad institutionem Academicam paratus accessit, usus in illa re privata institutione clarissimi Mahnii, quem optimum collegam magni faciunt qui nostrum sunt aetate grandiores et viri tam docti quam candidi amicitia olim sunt usi.

In stadio Academico Schrantii animum alliciebant potissimum studia physica et botanica, quae et propter ipsorum praestantiam illum tenebant, et quia egregium in modum ad inflammandos iuventutis animos ab Uylenbroekio et Reinwardtio docebantur. In quibus quum aliquantum profecisset, imprimis studium et operam collocare coepit in Sandifortii demonstrationibus anatomicis, et Iohannis v. d. Hoeven, et fratris Pruys v. d. Hoeven et Broersii et Suringarii lectionibus, unde iecit fundamenta studiorum, in quibus postea vitae tabernaculum posuit, quorum primitiae iam cernebantur in Dissertatione quam, *de congestionis mechanismo et de inflammationis notione* conscripsit, qua defensa summos in Medicina honores summa cum laude adeptus Amstelodamum se contulit, ubi per annos septem peritissimo viro Schneevoogt additus in Nosocomio extraneo omnibus medicae artis officiis muneribusque perfunctus est.

Hinc in nostram civitatem eandem artem exerciturus se recepit, ubi mox Pathologiae generalis et Clinices Professor creatus duos ultimos annos brevis aevi in Academicae iuventutis institutionem impendit.

Inter eos, qui disciplinas feliciter excoluerunt, primarium Schrantius obtinebat locum. Sine controversia fuit ex iis, quibus in patria nostra excolendae Medicae artis nova ac melior methodus et toto coelo ab antiquiore diversa debeatur. Hoc agebat imprimis, ut quidquid pro vero acciperet certis ac solidis scientiae fundamentis niteretur, et haberet certam et exploratam fidem certis observationibus fundatam. Postquam nova lux ex Rokitanzkii laboribus clara affulsit, inter primos Schrantius ad hanc novam lucem studiorum suorum rationem dirigere coepit eundemque cursum tenere. In vasto Nosocomio Amstelodamensi abunde erat ei facultas et copia experiendi per semet ipsum, ecquid veri ac certi nova disciplina Vindobonensis attulisset. Non minus quam mille ac ducenta cadavera aut ipse secuit aut secta vidit, idque eo erat illi fructuosius, quod quorum morbos ipse curasset et observasset, eorum defunctorum corpora exactissima cura explorare potuit. Ex ipsa rei natura quum eadem via ordine progrederetur, et veteribus inventis nova semper adderet, factum est ut Skodam amplecteretur et in morborum natura dignoscenda, imprimis in pectoris organis, methodum physicam sequeretur. Huc accedebat quod Schrantius diligentissime microscopio utebatur, non tantum ut sic morbo-

rum diagnosin certiorem efficeret, sed etiam ut physiologicae disciplinae fines eo adminiculo propagaret, id quod abunde libri ab illo editi demonstrant.

In his omnibus illud maximam admirationem movet, quod Schrantius in illis disciplinae partibus, quas tanto ardore colebat, nullis usus est magistris, sed plane fuit *αὐτοδίδακτος*. Inspicere defunctorum corpora, stethoscopum recte adhibere, plessimetro, microscopio scienter uti, ea omnia Schrantius ex semet ipso debuit addiscere et ex librorum praescriptis colligere. Quantum hoc sit nemo facile ex iusto aestimaverit cui contigit ea sic discere, ut oculis suis ea omnia scienter facientem et praeeuntem spectaret.

Una res Schrantio deesse videbatur. Adhuc artem medicam ita exercuerat ut intra unius Nosocomii quamvis vasti fines contineretur, neque per omnes civium ordines cognoscendi et observandi sollertiam experiretur, sed hoc quoque quod solum deerat expletum est. Venit Lugdunum Batavorum Schrantius, ut etiam alio modo prodesset. Venit magna praeeunte fama, et brevi magna civium copia ex omni ordine spem ac fiduciam in illius arte habuit positam, unde eo profecit ut medicus evaderet omnium rerum peritissimus. Sensit illius rei incommoda quoque et molestias. Didicit accommodare sese et obsequi iis, qui quum domi suae aegrotent, non semper esse soleant medico dicto audientes, et nihil minus imitentur quam illam disciplinam, quae in Nosocomiis morborum curationem aliquanto faciliorem reddit atque expeditiorem.

Etiam in hoc vitae genere tam exercito et tam occupato Schrantius caram sibi disciplinam colere non destitit. Testantur libri illo tempore ab eo in lucem editi, testantur lectiones de diagnostica physica, quas rogatu viri cl. Pruys van der Hoeven in Nosocomio Academico in studiosorum usum habuit.

Itaque tanta praeditus doctrina, tanta instructus experientia, quam multi illi paene inviderint, et informatus tot aegrotantium ex omni ordine consuetudine et usu Schrantius cathedram a clarissimo Pruys van der Hoeven relictam conscendit. Quis mirabitur senem venerabilem successore suo gloriatum esse? Datus ei Schrantius successor studiis et laboribus eius imponebat coronam.

Si quis alius, Schrantius muneris Professorii pondus sentiebat et officia noverat. Intelligebat hoc sibi negotium esse datum, ut suam doctrinam in discipulos transfunderet, et qualis esset ipse, tales illos quoque efficeret, id est Medicos certa et explorata scientia nitentes. Hinc illi in docendo vis quaedam et fiducia et ardor natus est, hinc pabulum et delectatio animi maxima.

Docendi methodus, qua utebatur, imitatione erat dignissima. Hoc agebat ut ante omnia morborum, quos quis sanandos susciperet, imago quaedam omnibus numeris expressa mente formaretur, antequam adhiberentur medicamina; sed multum aberat ab eorum ratione, qui omnia ad nihilum recidere opinarentur. Numquam obliviscebatur boni medici esse bonam valetudinem et praesentem scienter conservare, et amissam scienter revocare, vel, ut nihil aliud, saltem lenire dolores, et mitigare laborem, et etiam illic, ubi certa doctrina definire non possit quis sit nexus et copula inter symptomatum et medicamentorum naturam, agere aliquid, ubi docuisset experientia aliquid ad aegrotantium emolumentum agi posse.

Prorsus in his omnibus Schrantius discipulis viam praeibat. Nolebat servilem in modum sibi imperanti obtemperari in tanta ingenii moderatione et modestia. Contra ab omnibus, quicumque essent, discere aliquid et meliora accipere lubentissime solebat. Nolo praeterire silentio id quod in illo admirabile et mihi honorificum est. Haud ita multo ante mortem, quum se etiam valere sentiret, mihi significavit, esse sibi in animo lectiones de physiologia meas frequentare, quam artem et quantivis pretii in medicina praedicabat esse, et sibi non satis spectando et experiendo cognitam.

In consuetudine discipulorum non erat Schrantius truculentus magister, sed familiaris amicus, et multi ex iis experti praedicabunt quam fructuosa sibi illa consuetudo fuerit. Praedicant quam lubenter soleret diligentissimum quemque comitem sibi adiungere in visendis aegris, ubi aliquid memorabile cognoscere possent. Cum illo magis quam sub illo specimina conscribebant, et saepe in intimam vitae domesticae familiaritatem admissi hospitaliter excipiebantur.

Itaque gravissimo luctu affecti sunt in repentina morte praeclari praeceptoris, qui tam brevi vitae spatio usus (nam quadragesimum secundum

annum aetatis agens raptus est) tot exegerat labores et tam brevi docendi provincia sibi animos omnium conciliaverat.

Testimonio esse possunt ea verba, quae ad tumulum facta sunt tenerrimo animi affectu ab eo, qui primarium inter condiscipulos locum tenebat. Graviter omnium animi commoti sunt quum patrem senem, patruum venerabilem, luctu confectos in oculis habentes et ingentem collegarum et discipulorum et amicorum coronam, audirent eorum verba, qui optimum collegam, optimum praeceptorem, candidissimum amicum, virum per omnia praeclarum deflerent amissum. Pio animo servabitur ab omnibus illius memoria, qui omnibus utilis, omnibus carus et vixit et mortuus est.

In communione vitae Schrantius erat perhumanus et ad obsequium paratus. Non erat multi sermonis, et ita educatus ut in intima suorum familiaritate magis quam in hominum celebritate delectationem animi quaereret. In sermonibus, quamquam ut plurimum gravis erat et serius, tamen saepius salis inerat aliquid et facetiarum. Neque dubito quin, si illi vita longior obtigisset, futurum fuerit, ut ad maiorem hilaritatem animum relaxaverit. Quum esset curis solutus et res familiaris facta esset lautior, praesertim quum ab aquis nuperrime rediisset, coeperat plus delectationis ex hominum consuetudine capere et vitam agere paulo iucundiorem. Sed aliter fata voluerunt. Repente in morbum implicitus quum aliis salutem cum suae salutis periculo afferre studuisset, dum aliorum vitam servat amisit suam, et desiderat hominum societas bonum civem, desiderat Academia decus et praesidium, desiderant propinqui et affines delicias suas et ornamentum.

Nondum sedato luctu, quem ex Schrantii obitu ceperamus, fama tulit Bakium nostrum graviter aegrotare, mox palam factum est Bakium vita esse functum, et Academiae decus et ornamentum in paucis eximium esse amissum. Exspectatis a me, ut viri clari et omnibus cari et delecti memoriam nunc vobiscum recolam. In qua re ultro fateor me vehementer angi et animo commoveri, meque virium mearum, ut in nulla alia re, admodum poenitere. Quis enim est, qui Iohannem Bakium satis digne celebrare possit, et eximias viri virtutes et singulares ingenii animique dotes ita exponere, ut vobis satisfaciat, ut satisfaciat sibi ipsi? Ad Bakium laudandum ipso Bakio laudatore opus fuerit, id est viro tam acuto

et ingenioso, quam facundo et diserto. Sed quis a medico, qui in sua arte in diem latius excrescente toto animo semper occupatus est, tantam rem sustineat postulare? Ego ut Bakii laudes oratione celebrem! merita in litteras aestimem, doctrinae monumenta ponderem, acumen et sollertiam subtilis ingenii variamque et multiplicem eruditionem exponam! Nihil est a mea persona alienius. Fecerunt hoc alii et facient, qui ex Bakii disciplina profecti et in intimam Bakii amicitiam recepti, quidquid erat in illo viro magnum et insigne et admirabile, agnoscere et enarrare omnium optime possunt. Meum quid sit in huius diei solemnitate facere, dicam. Bakii vita fuit, ut ita dicam, bifariam divisa. Pars transacta est in litteris, in eruditis studiis laboribusque omne genus. Reliqua pars vitae fuit publica, ad communem omnium utilitatem, ad patriae commodum, ad huius civitatis emolumentum comparata. Habebat hoc Bakius ut omnibus in quacunque re prodesse et vellet et posset. Sic factum est ut Bakium admirarentur omnes, etiam illi qui litterarum praestantiam et suavitatem per se ipse agnoscere non possent, sic factum est ut Bakium omnes diligerent et amarent etiam illi, qui ab eius consuetudine et familiaritate procul abessent. Quod in illo Bakio omnes amavimus et admirati sumus, quod ego ipse in illo suspexi et dilexi, id dicam, vos omnes, qui eum aut perinde aut melius noveratis, si quid erit a me praetermissum, tacita cogitatione supplebitis.

Usus est Bakius vita longa et tranquilla et felici; nullas fortunae vicissitudines, nullos casus acerbiores expertus, exeunte mense Martio anni superioris quum annos sex et septuaginta natus esset, excessit e vita.

Totum hoc aevi spatium in hac nostra civitate transegit. Hic natus et educatus et eruditus ex celeberrima Wyttenbachii disciplina profectus primum aliquamdiu in ludo litterario litteras antiquas adolescentes docuit. Mox ipsi Wyttenbachio, qui nullum habuit Bakio discipulum praeclariorem, datus successor illam Spartam cum omnium plausu ornavit. Denique ad metam pervenit legibus constitutam, et in illo otio, ut solebat, occupatissimus, quum nova doctrinae et acuminis monumenta conderet, ex vita tranquilla et beata placide ad beatiorem excessit, omnibus flebile desiderium sui relinquens et caritatem et amorem et memoriam duraturam. De hujus viri igitur virtutibus dicturus semper meminero, neminem magis

quam Bakium ab ambitiosa laudum suarum praedicatione fuisse alienum. Si quis alius, Bakius intelligebat virtutem inter duo opposita vitia medium locum obtinere, et aequabiliter per totam vitam id agebat, ut in nulla re modum excederet.

Coniungebat feliciter Bakius sapientiam cum incredibili lenitate ingenii. Itaque, quamquam erat mitis et lenis et moderatus, quia idem erat sapiens, effugiebat multitudinis contemtum, et quamquam erat sapiens caeterosque fere omnes prudentia superabat, quia idem erat mitis, evitabat hominum mediocrium invidiam. Inerat in Bakio comitas, inerat multa hilaritas, et quis non meminit quantopere cum Geelio suo Bakius in sales ac iocos effundi soleret? Quis non meminit, qui lepores, quae urbanitas, quae dicacitas in Bakio fuerit, sed ea dicacitas, quae sic feriebat animum ut neque pungeret neque morderet. Quis erat illo veritatis amantior, iusti et aequi tenacior, quis vita integrior? quas virtutes dotesque obtegebat magis quam ostendebat. Bonus esse quam videri malebat. Nemini se anteponebat: si quos iuvabat fremere aut clamare, Bakius premebat vocem, ultro cedebat de via. Fieri potest, ut nonnumquam nonnullorum insaniam in sinu riserit, aliquando salsa et Attica ironia ineptias aliorum compresserit, sed inerat semper in illius animo candor, et insaniam et ineptias hominum lenissime ferebat.

Prudens consilium rogatus dabat, non rogatus nemini obtrudebat, omnium minime se rebus alienis inserens aut interponens.

Quam multa possem harum virtutum argumenta proferre, partim omnibus nota, partim intimis amicis non ignota. Proferam unum et alterum. Vivimus in civitate optimorum et doctissimorum virorum plena, sed eadem civitas est nescio quomodo acris et pugnax, et bella ex bellis serere solet. Semper apud nos certamen aliquod est aut contentio. De sacris, de profanis, de quibusdam aliis pugnantes arma numquam de manibus deponimus. Quid Bakius? Pacis auctor semper inter belli turbatores, otium, quietem, concordiam laudabat, commendabat, omnibus modis augebat et confirmabat. Quoties privatas offensas vel offensiunculas prudenti consilio sanavit. Quoties publice pacem et concordiam aut restituit aut conatus est restituere. Quoties res turbidas composuit, et aliorum vitio vel cupiditate impeditas sollerter expedivit. Ex quibus rebus nihil aliud sibi

quaerebat quam recte factorum conscientiam. Quae umquam res utilis aut salubris aut in commune omnibus profutura non habuit Bakium vel auctorem vel adiutorem tam sollertem et prudentem, quam industrium et indefessum?

Quid ego alia commemorem, quae omnes vidimus aut etiamnunc videmus. Si dixero ad coelum usque et stellas Bakii merita pertingere, quis contradicet? Num putemus illam speculam astronomicam, absque Bakio fuisset, in tanto multitudinis torpore et inertia exaedificari potuisse? Nemo id nescit, et tu ante omnes, clarissime Kaiser, id grato pectore agnoscere soles et diserta oratione post Bakii mortem professus es. Quaerebatne sibi ex ea re Bakius laudem aut gloriam? Ne gratum animum quidem, sed ut rem utilem et patriae profuturam adiuvaret, id tantum spectare solebat. Quam copiose dicere possem de singulari ardore et studio, quo Bakius amicos, et interdum etiam non amicos, ex laboribus et angustiis et aerumnis liberaverit, et nonnullis ex rebus fere desperatis salutem attulerit. Sed plura de his dicere me prohibet ipsius Bakii reverentia, qui haec, si ipse adesset, non lubenter audiret. Illud potius commemorabo, quod Bakii veteres discipuli et collegae iuniores uno ore praedicant, nullam rem Bakio fuisse gratiorem, quam generosae iuventutis ingenia fovere, quoscumque ad laudem adspirare vel adspirare posse intellexisset. Habuit autem discipulos memores et gratos, idque in magna suae felicitatis parte ponebat. Apparuit quum muneris Academici octavum lustrum conderet et agmen veterum discipulorum, nobilissimo Groen van Prinsterer facundo ore verba faciente, dilecto praeceptori et congratularentur illum diem, et quantum illi deberent grati praedicarent. Nempe Bakius non tantum eruditis litterarum studiis teneros animos imbuerat, instillaverat idem laudis et virtutis amorem, bonos viros fecerat, bonos cives fecerat, et tulit hunc vitae fructum, ut optimi viri, optimi cives sibi semi gratias agerent.

Apparuit iterum quum munus Academicum depositurus rogatu plurimorum, qui ad ultimam Bakii lectionem audiendam confluxerant, descendit in hoc ipsum auditorium et Ciceronis locum interpretatus ita docendi munus deposuit omnibusque valedixit, ut dubitares utrum magis tenerum animi affectum et candidi pectoris modestiam, an incredibilem festivitatem et leporem optimi viri admirareris. Ubi dicendi finem fecit, audivit ex

discipulis, Cobeto pro omnibus dicente, quanti eum facerent. Scilicet omnium nascentem laudem adiuverat auxeratque et in lucem ac celebritatem produxerat. In quocumque inerat egregia ad studia indoles, is Bakio carus erat et acceptus; pro eo elaborabat, si quid auctoritate, si quid gratia ubique valeret. Bakio suffragante optimus quisque ad summa quaeque provehebatur. Poscebatne gratiam sibi eo nomine haberi aut referri? Ne exspectabat quidem, neque enim in ea re homini se gratificari existimabat, sed studiis litterisque, sed Academiae, sed patriae se prodesse sciebat. Addebat his omnibus illam eximiam et prope singularem laudem, ut suae quemque naturae semina sequi iuberet et, ut ipse crebro usurpabat, *suum* quemque *esse* volebat. Non ille studiorum genus, in quo excellebat, aut anteponebat aliis, aut discipulis commendabat. Hoc unum praecipiebat, ut unusquisque *suus esset* et suae ipsius rationis et iudicii momentis uteretur, non alienis. Qui novam viam reperissent aut quaererent, non ipsi sibi magis quam Bakio placebant. Intentus erat in hoc unum, ut utile et frugiferum esset, quod quisque studium sibi prae caeteris excolendum delegisset.

Profecto Bakius, et quicumque vivit Bakio similis, disciplinas Biologicas cum Medicina practica in stabilem pacem et concordiam adduxisset. O felicem Academiam nostram, si quam plurimos Bakio similes Professores habitura est! Etiam quod habuit unum Bakium felicem esse praedicamus. Nam quidquid in Bakio amavimus, quidquid mirati sumus, manet et mansurum est in animis nostris, et Bakii laudes nemo melius quam aemulatione decorabit.

Curatores, viri amplissimi, fuistis feliciores quam nos, quod neminem ex vestro numero mortuum desideratis. Gaudemus multum vos studio indefesso ea omnia agere, quae Academiae nostrae vel honori sunt vel emolumento. Gaudemus te, Nobilissime Gevers van Endegeest, ex gravi morbo restitutum, impigre, ut soles, tuis muneribus fungi. Te, amplissime Siegenbeek, gaudemus ab augustissimo Rege prorogatam habere illam potestatem, propter quam et civitas haec te Rectore et haec Academia te Curatore gloriatur.

Gratulamur nobis, Nobilissime Metelerkamp, sedem diu vacuam a te nunc esse occupatam neque opus esse arbitràmur Academiam Lugduno-Batavam tibi disertis verbis commendare. Satis scimus in te eundem animum ad ornandam hanc almam Musarum sedem esse futurum, quem in collegis tuis esse experti novimus. Hoc unum addimus, optare nos fore ut tu diutius quam tuus antecessor, ad alios honores ab hoc honore avocatus, officium hoc Curatorium retineas et ornes.

Doluimus Schrantium et Bakium amissos, sed grato pectore cernimus tot alios vita et valetudine integros sui muneris officia industrie peragentes. Gratiore etiam animo laetamur nobis superesse venerabiles senes, van Hengel, Schrant, Pruys van der Hoeven, defunctos quidem laboribus publicis, sed eosdem sedulo et impigre in studia sua intentos.

Non possum non te praesentem compellare, praeclarissime van Hengel, quem lubentissime omnes videmus aetate senem, sed mentis vigore virum et animi alacritate iuvenem. Utinam tibi Deus eundem vigorem, eandem alacritatem producat, et sic ipse gaudeas tibi aetatem quoque produci, nobis omnibus iunioribus in vitae bene agendae exemplum.

Speraveramus eum praesentem videre, qui nunc primum in eorum numero est, quibus officio Academico defunctis licet in otio cum dignitate vivere, clarissimum Cock.

Gratulamur absenti, quod otium nactus est, in quo suo arbitratu erit negotiosus, nam dignitati viri clarissimi, quae semper maxima fuit, novum additamentum accedere non potest.

Vobis omnibus, dilectissimi collegae, qui mihi tam comiter, tam benigne, tam prudenter in gerendo munere Rectorio subvenistis, palam ex intimo pectore ago gratias. Duo sunt in vestro numero, quibus obtigerunt honores, quorum splendor in ipsam Academiam nostram redundat.

Clarissimo Rijke obtigit, ut eum Rex augustissimus allegerit in numerum eorum, quibus consiliariis extraordinariis uteretur. Satis tantus honos cum insignibus ordinis Equestris in eum collatis declarat, eum Regis iudicio optime de patria meritum esse. Eo pluris hoc facimus, quoniam

ille simul de tota patria optime meretur, simul officio Professorio optime fungitur. Constat enim inter omnes, illos esse illius institutionis fructus, ut illo doctore Academia glorietur. Utinam viro clarissimo suppetant valetudo et vires, ut diu pergat esse Academiae decus et ornamentum.

Tibi, Clarissime Cobet, singularis contigit honor. Universitas enim Cantabrigiensis diploma tibi decrevit doctorale, quod una tecum accepturi erant Princeps Cambriacus, Nobilissimi Palmerston et Bulwer Lytton. Tu vero, eum bene vixisse qui bene latuerit ratus, Cantabrigiam te conferre ibique in magna hominum celebritate victor coronari recusasti. Noli tamen credere propterea minus gratam et honorificam nobis esse hanc dignitatis accessionem. Sicuti legio tota gloriatur corona a legionario parta, sic nos eximium hunc honorem, meritis tuis debitum, ipsi Universitati nostrae concessum esse ducimus.

Laeti vos, novi collegae, clarissimi Buys et Evers, in nostrum numerum recepimus. Dudum te novimus, clarissime Buys, qui alio munere in hac civitate fungens multorum tibi amorem et caritatem conciliasti. Quum a nobis discederes multos non fugiebat brevem illum discessum futurum, et recordaris, sat scio, me quoque in illis fuisse, qui absentiam tuam a nobis non fore longam augurarentur.

Recuperavimus te et ita recepimus, ut omnes intelligerent quanti te faceremus. Compertum est omnibus vel ex praeclara oratione, qua docendi provinciam suscepisti, antecessori tuo neminem alium successorem digniorem dari potuisse quam tu es.

Etiam tuus adventus, clarissime Evers, nobis gratus accidit. Quamquam novis collegis minus notus tamen expertus es novo amico apud nos esse locum. Fortiter tu et strenue ex hoc ipso loco animi tui intimam persuasionem expromsisti et palam fecisti quae tu in hac veluti militia signa sequereris. Si ego alia signa sequor, noli, quaeso, existimare eam sententiarum diversitatem dirimere illam necessitudinem, quae Professores omnes inter se coniungit. Nihil est aliud quod in disciplina et excolenda et docenda quaerimus, quam sine cupiditate id quod verum est indagare, et libero ore id quod sentimus proloqui. Si forte erramus, dabit unusquisque errori veniam, quia constabit nos bona fide et candide erravisse. Unus-

quisque semper memento id, quod in historia disciplinarum quaelibet pagina docet, nos tentabundos et cadibundos et ex aliis atque aliis erroribus resipientes tandem aliquando ad verum pervenire, et eorum dissensiones, qui ad verum quaerendum in diversa abeunt, ad reperiendam veritatem semper valuisse plurimum.

Vos quoque, clarissimi Roorda, Veth et Pynappel, lubentissime in nostram amicitiam recepimus, et nobis gratulamur vestrum in hanc civitatem adventum et in excolendis disciplinis vestram societatem et communionem. Quamquam enim Academiae Lugduno-Batavae pars non estis, nihilominus illam institutionem, cui vos praeestis, nobis novum emolumentum et ornamentum esse omnes intelligimus. Porrigimus vobis dextram et in intimam familiaritatem vos recipimus, optime scientes arctissimam natura esse necessitudinem inter omnes disciplinas, et propterea inter omnes, qui illas excolunt, eandem necessitudinem interesse oportere.

Qualis inter vos et nos est mutuae benevolentiae copula, tale esto inter patriam nostram et colonias nostras amoenissimas et florentissimas vinculum. Quod vobis agendum est, nobis praeclarum admodum esse videtur, et profecto, si quantae sunt in vobis animi ingeniique dotes, tantos vestra institutio feret fructus, de vestra schola praeclara omnia certa spe exspectare licebit.

De apparatu et supellectile institutionis Academicae pleraque laeta et iucunda referenda habeo, et si quis volet praesentem statum cum superiore comparare, quantum eo nomine Curatoribus debeatur gratus agnoscet. Plus enim novi conditum et exaedificatum est his decem annis, quam toto saeculo praecedente. Accedit quod nova aedificia ita exstruuntur ut ad eum usum, cui sunt destinata, diligenter accommodentur, neque monasterium in auditorium, aedes sacra in theatrum anatomicum, orphanotrophium in nosocomium utcumque refingatur. Quis non delectatur animo, ubi post brevem absentiam urbis nostrae portas, quae mox portae esse desinent, ingressus, ubique omnia urbis florentissimae indicia animadvertit, et fulgentia spectat aedificia, qualis est specula Astronomica et quae ad Physices et Chymiae et Anatomiae usum sunt comparata et ornata et in

amoeni horti modum frondibus sempervirentibus circumdata, quod tamquam omen et augurium sit disciplinas quoque laete crescere et florere.

Non tantum Physica et Chymia Museis suis fulgentibus gaudent, habent quoque viros peritissimos, quorum opera Physices et Chymiae Professores utuntur. Ad maiora vocatis viris doctissimis, Modderman et Levoir, ad illorum successionem vocati sunt eruditissimi Teerlink et van Calker, quibus optime merentibus hanc procurationem delatam esse inter omnes harum rerum peritos satis constat.

De nonnullis dicam paulo copiosius, ut intelligatur in prospero et laeto statu plerorumque superesse tamen nonnihil, quod correctum et emendatum velis. Concipio aliquam spem animo futurum esse, ut illa incommoda, ubi semel palam facta sint, aliquando tollantur, et sic me operae pretium facturum confido.

Quoniam Herbarium Publicum angustis finibus, quibus adhuc circumscribitur, recte contineri non poterat, placuit plasticae et graphicae artis thesauros, in iisdem aedibus asservatos, transferre in illas aedes, quibus antehac clarissimus Kaiser utebatur. Olim consilium fuerat has ipsas aedes ad studiorum usum accommodare, et nova in iis auditoria comparare. Sed ea spes frustra fuit fefellitque omnes, quibus erat exoptatum auditoria, quantum eius fieri potuisset, ex privatis aedibus sublata in unam communem et commodam et spatiosam sedem contrahi.

Fieri potest tamen, ut illa exspectatio non tam elusa, quam in aliud tempus dilata esse videatur. Fieri potest ut illis, in quorum manu et potestate est summa rerum Academicarum, placeat aliquando ponere vastum aedificium Academicum, intra cuius ambitum auditoria omnia coniungantur. Quanto hoc omnium plausu et laetitia futurum esse censeamus! Desinet sic studiosa iuventus huc illuc ex aliis in alia auditoria trepidare, et saepius in illa trepidatione a recta via deflectere, et in scopulis haerere, et in brevia delabi, et in portum denique non pervenire. Desinent aliquando Academici doctores includi et impediri auditorii angustiis aut tenebris aut incommodis omne genus. Emergent sic omnes et altius evolabunt.

Cur ego non palam votum concipio, quod dudum a multis animo est conceptum, fore, ut tertia saecularia, quae instant, etiam hac de causa

festa ac laeta sint, quod videbunt novum disciplinarum templum, dignam studiis Academicis sedem, solemni modo dedicari. Nimium diu Minerva sedem se indignam habere coacta fuit, tempus est ut ipsius splendori et honori etiam illo modo melius consulatur.

Iucundiore animi sensu afficior dicturus de alia communi Musarum sede, quae omnibus cuiuscumque disciplinae cultoribus cara est, Bibliothecam dico Academicam.

Bibliotheca post translatam alio suppellectilem omnem anatomicam primum spatio aucta, deinde tam perite et sollerter ad usum aptata, tam decore et eleganter ornata est, ut hoc ipso anno, quae certa spes est, absoluta et consummata inter omnium optimas tantae amplitudinis Bibliothecas optimo iure censeri possit.

Quam gauderet animo, si viveret et haec videret, clarissimus Kist, qui, quum festo libello lustrum Academiae nostrae quinquagesimum quintum celebraret, querelas non continuit, quod uno et eodem tecto et scripta hominum et ossa servabantur, et se metuere dixit ne aliquando non satis firmum aedificium ingenti mole librorum rueret, et libri ossibus, ossa libris miscerentur. Bonum factum quod nunc ille metus in perpetuum praeteriit.

Plurimum debemus in ea re viro sollertissimo et elegantis ingenii, primo Bibliothecario, qui comite illo viro, cui res architectonica curae et studio est, peragrata Britannia et cultioris Europae parte quidquid erat in eo genere perfectissimum spectavit, electurus id quod nostrae rei aptissimum esse videretur. Curatores, qui negotium hoc illis dederunt, sua spes non fefellit. Bibliotheca ita instructa et disposita et ad praesentem usum accommodata, qualis propediem absoluta omnium oculis patebit, iis qui Britanniae metropolin viderunt revocabit in mentem Musei Britannici imaginem (si licet minora componere magnis), praesertim in superiore parte, ubi videbunt, luce per tectum immissa ingentem librorum numerum arctiore spatio ita dispositum, ut ad habilem et expeditum librorum usum nihil desideretur.

Sed sunt alia quoque, quae hanc laetitiam augeant. Solebant antehac qui bibliothecam regebant, qui legatum Warnerianum curabant, qui Codices Manuscriptos inspiciebant in uno et eodem loco suum quisque nego-

tium agere et sic aliena turbare vel impedire. Haec omnia posthac locis discreta erunt, et licebit cuique suas res sine interpellatore agere, quod imprimis studiosis adolescentibus gratulamur, qui palaeographiam discentes tam Graecos Codices quam Latinos sedulo versant.

Sed quamquam haec omnia animos laetitia perfundunt, est tamen aliquid quod desideremus. Large et benigne consultum est aedificio, quo libri continentur, utinam largius et benignius consulatur librorum ipsorum numero amplificando. Quod pecuniae publicae ad libros emendos ex aerario attribuitur, tam exiguum et pusillum est ut fere id dicere erubescam, ne ipsi patriae sit ea res dedecori. Hinc magna nascitur librorum, quos quisque ad singulas suae disciplinae partes penitus cognoscendas requirit, inopia et penuria, et coguntur multi ad privatorum bibliothecas confugere, et procul id quaerere, et saepe frustra, quod Bibliotheca Academica promtum et paratum offerre debebat.

Sarcitur illum incommodum, quantum quidem eius fieri potest, larga et effusa Curatorum benignitate. Multis modis id nuper est demonstratum quum Curatorum liberalitate effectum est, ut bona librorum copia a Tydemanno nostro et Guilielmo Vrolik et Grootholsio et Schrantio relictorum Bibliothecae nostrae adderetur. Accedit his quantivis pretii liber Manuscriptus Hugonis Grotii *de Iure Praedae*, cuius adhuc unum caput *de Mari libero* in lucem esset editum. Speramus igitur aliquando fore, ut hanc Curatorum in re utilissima benignitatem publica et perennis liberalitas consequatur.

Museum Anatomicum spem olim de se conceptam non fefellit, neque rerum memorabilium frequentia et copia, neque facultate et opportunitate ad usum et disciplinam anatomicae rei colligendam. Insigni incremento auctum est exquisita collectione craniorum et pelvium Iavanicae originis dono data a viris doctissimis Swaving et Fiers Smeding, quod munus eo nobis gratius accidit, quo Ethnologica disciplina magis magisque efflorescit.

Honori ac laudi nobis est iudicium peritissimi harum rerum iudicis, qui, quum satis constet reliqua huiusmodi subsidia et adminicula Medicinae practicae in patria nostra aut maioribus aut minoribus vitiis et defectibus laborare, unum omnium Museum Academicum Leidense illa reprehensione

carere iudicavit. Sed reticere non debeo, illam laudem tantummodo partem anatomicam spectare, neque eandem in laboratorium physiologicum convenire. Itaque, quod ante hos quinque annos et Curatoribus et illis, qui summam rempublicam moderantur, notum feci, exoptandum semper est ut reliquis studiorum adminiculis accedat laboratorium huiuscemodi, quod nostrae aetatis studiis progressibusque respondeat, et ut duplex munus Professorium, quod nunc mihi soli incumbit, inter duos Professores dividatur.

Quam sit illa exoptanda studiorum partitio argumento esto ipsa moles studiorum late patentium et in diversa abeuntium, quae mihi soli est imposita, et quae tanta est ut utrique officio, quantum rei gravitas postulat, satisfacere nequeam. Uni viro in Academia Lugduno-Batava Anatomia et Physiologia committitur, neque cavetur a periculo, ut alterutrum ex his Medicinae fundamentis minus firmiter ac diligenter constituatur.

Anatomiae cum Physiologia coniunctae eadem est ratio, quae Historiae patriae cum Litteris patriis copulatae, et Iuris Romani cum iure hodierno, quae disciplinae antehac perperam binae singulis erant attributae, nunc sapienter singulis singulae provinciae sunt. Ipsa rei natura postulat, ut in universitate bene ordinata studiosa iuventus sub idoneo et perito duce practica physiologiae studia sequi et colere possit. Requirit Physiologia suum sibi laboratorium, Professorem suum. Non est illi rei Theatrum Anatomicum satis accommodatum, cui qui praeest quid aliud praeter methodum fideliter observare possit?

Denique provoco ad exempla reliquarum omnium Academiarum, et quae apud nos ipsos habentur. Habet Academia Traiectina, habet Groningana, habet Athenaeum Amstelodamense suum sibi Laboratorium Physiologicum, suum Physiologiae Professorem, sola omnium Academia Lugduno-Batava non habet.

Utinam mox ille rerum status in melius convertatur, et voti compos totus in Anatomia vivens in Anatomia docenda superem me ipsum!

Quicumque me audit praesentis conditionis bona ita laudantem ut mala non taceam, apud animum suum cogitabit de Nosocomio Academico, quod semper eodem statu est, quo antea fuit, id est misero et calamitoso.

Nolo huius diei laetitiam corrumpere iterando querelas tam iustas quam crebro repetitas. Non tantum Academica institutio ex illa inertia accipit

detrimentum, ipsa humanitas graviter laeditur. Horribile dictu, horribile auditu est, Nosocomium, sanandis morbis destinatum, ita comparatum esse, ut novos morbos pariat, et leviter affectos mortifera labe contactos ad immaturam necem rapiat. Horribile dictu id est, sed rerum testimonia adsunt. Attigi verbo quod est gravissimum, caetera silentio praeteribo.

Non refricabo vetera vulnera; tam saepe de ea re actum est ut nihil novi addi possit. Me iudice, culpa non est magis conferenda in eos, qui summae rei praesunt, quam in ipsam popularium nostrorum naturam et ingenium, quod fere a Nosocomiis publicis abhorret. Vix et difficulter aegrotos pauperiores eo compellas, ut suas inopes aediculas et suos relinquant et in Nosocomium se recipi patiantur. Neque ditiores satis intelligere videntur, quantum sit in bonis Nosocomiis boni. Intellectum id nuper est Amstelodami, quum de Nosocomio extraneo diversis sententiis pugnaretur.

Actum est de moribus et virtutibus maiorum nostrorum, qui summa ope et effusa liberalitate calamitosis et miseris confugia parare solebant. Nunc homines vulgo sunt paratiores opes suas effundere in ea, quibus animi salventur, quam quibus curentur corpora. Laudabile hoc quidem est, sed ita ut modus non excedatur. Apparent paulatim sanioris mentis vestigia quaedam. Balnea parantur, gymnastica ars colitur, sed quem praeclarum fructum bona Nosocomia ferant pauci cogitare videntur. Et tamen haec sunt non minus quam illa, non minis quam salubria corporis nutrimenta, non minus quam scholarum spatia ampla et salubri aëre perflata, quibus in sano corpore mens sana pariatur et parta conservetur, quibus populo nostro robur et vires addantur, ut maiorum virtutes strenue aemulari possit.

Itaque, si me opinio non fallit, tum demum illud malum, de quo querimur, tolletur, quum populares nostri de cura et cultura animi et corporis coniungenda saniorem sententiam conceperint. Est praeterea aliqua spes fore, ut prodeant viri quidam eximii, qui mentis vigore et ardore et indefessa industria et argumentorum pondere illam causam apud viros potentissimos obtineant, quo facto illorum auctoritatem vulgus hominum primum secuturum est, deinde probaturum. Quantum praestiterit clarissimus Schröder van der Kolk ad prospiciendum et consulendum mente captis, quantum doctissimus Molewater in Nosocomio Roterodamensi, quia apud omnes celebratum est, non est a me praedicandum, sed publice reveren-

tiae et admirationis meae testimonium exhibeo viris praeclaris, immatura morte raptis, et omnibus exemplo proponendis.

Hoc igitur voveo, hoc opto, ut populares ad saniorem mentem redeant, vel ut exoriatur vir egregius, qui eos, quorum in manu est potestas, eo perducat, ut nobis Nosocomium constituant his temporibus dignum, ubi aegrotantes morborum curationem reperiant sine gravioris mali contagione et periculo.

Tandem ad vos me converto, Academiae nostrae alumni. Ex vestro quoque numero plures acerba mors abstulit. Deflemus vobiscum ornatissimos Dykstra, Esser, de Senarclens de Grancy, Herny Reepmaker. Quantum doloris concepimus ex obitu ornatissimi Esser ob eximias animi dotes perinde omnibus cari, Studiosis, Professoribus, notis omnibus! Graviter commoti sunt omnium animi in ingenti luctu patris filium quo nihil esset illi carius humo condentis. Nec mirum, namque erat in illo quod omnibus exemplo proponi posset. Propter industriam carus Praeceptoribus, amabili modestia Praeceptores redamabat. Carus amicis optime omnium amicitiae officia praestabat. Pacis et concordiae auctor, si forte turbata esset, comiter id agebat, et nil sibi arrogans, et perite et sollerter, ut eum ingenia et naturam hominum probe perspectam habere appareret. Sed quod maximum est, erat in illo insignis erga parentes pietas; agnoscebat quantum parentibus deberet, et enitebatur ut eorum beneficiorum partem aliquando parentibus redderet.

Generosa iuventus, ad hoc amici immaturo obitu rapti exemplum vos omnes componite. Transegimus annum insignem pace et otio, insignem mutua inter Professores et studiosam iuventutem benevolentia et caritate, annum cuius olim meminisse iuvabit. Componite vos, inquam, ad amici desideratissimi exemplum, et erit haec perpetua felicitas, et fidelis animorum conspiratio, et semper magis magisque confirmabitur quod vobis symbolum est:

Virtus, concordia, fides.

Quod erat mihi agendum, peractum est. Hoc unum restat, ut dignitatem et potestatem Rectorii muneris Tibi tradam, clarissime Faure, quem Rex Augustissimus in sequentem annum Rectorem Magnificum creavit. Rem magnam et gravem suscipis, sed eam tibi faciet communis omnium collegarum benevolentia leviorem. Sit ille annus, te Rectore, fortunatus ac felix! Floreat, te Rectore, Academia Lugduno-Batava, et stabiliat augeatque pristinam laudem et gloriam!

DIXI.

ACTA ET GESTA IN SENATU,

IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA.

A. 1864.

Die 18 m. Iunii. Recitantur litterae Curatorum d. d. 29 Febr. Senatum certiorem facientium Bibliothecae Academicae amanuensem creatum esse virum doct. W. N. du Rieu.

Recitantur litterae Curatorum d. d. 5 April Senatui notum facientium in locum viri cl. Cock, a Rege Augustissimo Professorem Ordinarium in Facultate Iuridica creatum esse virum cl. I. T. Buijs.

Recitantur litterae Curatorum d. d. 2 Iunii Senatui nunciantium a Rege Augustissimo Professorem Ordinarium in Facultate Medica creatum esse virum doct. I. C. G. Evers.

Recitantur litterae Senatus Academiae Groninganae duos e Senatu Leidensi Professores ad concelebranda Academiae Groninganae semisaecularia officiosissime invitantis.

Placuit eam rem mandare Rectori Magnifico et Actuario et, si quis eorum illo munere fungi non posset, eum sublegere qui proxima memoria alterutro officio functus esset. Itaque viri cl. C. G. Cobet et I. I. Prins, designati sunt qui Groningam ad congratulandum mitterentur.

Die 25 m. Iunii. Cl. I. T. Buijs munus auspicatur habita oratione cui titulus et argumentum: *Over het moderne staatsbegrip.*

Die 23 m. Sept. Recitantur litterae Curatorum d. d. 30 Iunii, quibus Senatus fit certior Regem Augustissimum viro cl. Cock propter aetatem septuagenariam honestam missionem concessisse.

Recitantur litterae Curatorum d. d. 30 Iunii Senatum certiorem facientium in Curatorum collegium allectum esse virum amplissimum R. I. C. Metelerkamp.

Recitantur litterae Curatorum d. d. 4 Iulii Senatum certiorem facientium viro doct. R. S. T. Modderman concessam esse honestam missionem e munere, quo in Laboratorio chemico fungebatur.

Recitantur litterae Curatorum d. d. 25 Iulii Senatum certiorem facientium viro doct. L. C. Levoir, honestam missionem esse concessam e munere, quo fungebatur in Museo Physico.

Viri cl. C. G. Cobet et I. I. Prins a Senatu delegati ad Academiam Groninganam referunt sese ab Universitate Groningana ita receptos esse ut nihil neque sibi gratius neque Academiae Lugduno-Batavae honorificentius fieri potuerit.

Vir doct. I. C. G. Evers munus auspicatur habita oratione: *Over de waarde der ervaring aan het ziekbed.*

Die 17 m. Ian. 1865. Recitantur litterae Curatorum d. d. 11 Oct. quibus Senatus fit certior in locum viri doct. R. S. T. Modderman, creatum esse virum doct. C. C. I. Teerling, qui Professori Chemiae in Laboratorio assisteret.

Recitantur litterae Curatorum d. d. 25 Oct. Senatum certiorem facientium in locum viri doct. L. C. Levoir creatum esse virum doct. F. van Calker, qui Professori Physices in Laboratorio assisteret.

Candidati quatuor, e quibus in proximum annum Academicum Rector Magnificus a Rege constituatur, designati sunt viri clarissimi:

R. van Boneval Faure,
I. I. Prins,
W. F. R. Suringar,
R. P. A. Dozy.

Candidati, e quibus eligatur Actuarius, designantur viri clarissimi:

I. E. Goudsmit,
I. C. G. Evers,
L. W. E. Rauwenhoff,
W. F. R. Suringar.

Die 8 m. Febr. Recitatur decretum Regium d. d. 26 Ian., quo in annum Academicum ineuntem Rector Magnificus creatur vir. cl. R. van Boneval Faure.

Refert Rector Magnificus in conventu Curatorum cum Rectore Magnifico et Assessoribus in proximum annum Actuarium creatum esse virum cl. I. E. Goudsmit.

Futuro Rectori Magnifico Assessores constituuntur viri clarissimi:

I. A. Scholten,
A. H. van der Boon Mesch,
W. G. Pluygers,
A. E. Simon Thomas.

Rector Magnificus cum Senatu et reliquis Professoribus in Auditorium maius descendit et ex cathedra orationem habet: *De iis, quae Academiae Lugduno-Batavae anno* 1864—1865 *tristia et laeta acciderunt*, et verbis solemnibus magistratum deponit.

Novum Rectorem Magnificum Professores deducunt et officiosissime salutant.

HET

MODERNE STAATSBEGRIP.

INWIJDINGSREDE

DEN 25sten JUNIJ 1864

UITGESPROKEN

BIJ DE AANVAARDING VAN HET HOOGLEERAARSAMBT TE LEIDEN,

DOOR

Mr. J. T. BUIJS.

EDEL GROOT ACHTBARE HEEREN CURATOREN VAN DEZE HOOGESCHOOL;

WELEDELGESTRENGE HEER SECRETARIS VAN HET COLLEGIE VAN CURATOREN;

HOOGGELEERDE HEER RECTOR MAGNIFICUS, HOOGGELEERDE HEEREN PROFESSOREN, ZEER GEACHTE AMBTGENOOTEN;

EDEL ACHTBARE HEEREN AAN WIE HET BESTUUR VAN DEZE STAD OF DE HANDHAVING VAN HET REGT IS TOEVERTROUWD;

WELEDEL ZEER GELEERDE HEEREN DOCTOREN IN DE VERSCHILLENDE FACULTEITEN;

WELEERWAARDE HEEREN LEERAREN VAN DE GODSDIENST;

WELEDELE HEEREN STUDENTEN AAN DEZE HOOGESCHOOL;

EN VOORTS GIJ ALLEN, DIE DEZE PLEGTIGHEID MET UWE TEGENWOORDIGHEID VEREERT, ZEER GEWENSCHTE TOEHOORDERS.

Tachtig jaren geleden sprak de Hoogleeraar Kluit, toen hij de rectorale waardigheid aan een zijner ambtsbroeders overdroeg, van dit zelfde gestoelte "Over het misbruik van 't algemeen staatsregt." 't Was een stout bestaan, want men schreef Februarij 1784, en het misbruik dat de redenaar bestreed, betrof niets minder dan die volstrekte volksoppermagt, welke de opgeblazen burgermaatschappij, en zeker ook de meerderheid der toehoorders, toen meer dan ooit als een heilig volksregt verdedigde. De nadeelige gevolgen bleven niet uit: althans in het voorberigt van de hollandsche vertaling dezer redevoering, die later het licht zag, klaagt de Hoogleeraar over de vele "hardigheden" welke hij om zijne denkwijze had te verduren gehad; hardigheden, waartoe niet onwaarschijnlijk ook de hier bedoelde redevoering zal hebben bijgedragen.

Het gevaar dat Kluit bedreigde toen hij de beginselen zijner wetenschap open en rond tegen de heerschende meening van den dag verdedigde, bestaat niet meer — althans hier niet, — maar wel de behoefte om zijn voorbeeld na te volgen; en die behoefte moet worden bevredigd, al kan ook geen martelaarskroon, zelfs niet de nederigste, het loon zijn. Aan misbruik van het algemeen staatsregt, vrucht van verkeerde voorstellingen, ontbrak het nooit, en zal het ook wel nooit ontbreken. Laboulaye noemt ergens de geschiedenis eene volledige beeldengalerij; geen portret ontbreekt, maar onophoudelijk is men bezig met het schikken en verschikken van de verzameling, opdat altijd dat portret op den voorgrond sta, 't welk de beste gelijkenis aanbiedt met het levend geslacht. 't Is genoeg te weten, welk beeld op een gegeven tijd de eereplaats inneemt om althans den hoofdkaraktertrek van dien tijd te kennen. Deze vergelijking — misschien maar half waar voor de geschiedenis — is treffend juist op het gebied van het staatsregt. In de gegeven definitiën is het subject dat bepaalt vaak beter te herkennen dan het bepaalde object. In plaats dat de menigte hier geleidelijk zou opklimmen tot een allengs juister begrip en eene zuiverder voorstelling van de hoofdbeginselen, zien wij die begrippen en voorstellingen soms van het eene uiterste naar het ander overslaan, om geen andere reden dan deze, dat het karakter van den tijd veranderd is en dat men eene voorstelling wil met het heerschend karakter strookende. Terwijl het onbetwistbaar de roeping is van het staatsregt om de leidsman te zijn van de politiek, zien wij hoe die politiek zich meestal opwerpt als leidsvrouw van het staatsregt en hare begrippen op dat regt overdraagt.

En kan het anders als het terrein van de wetenschap de bodem is waarop alle belangen en hartstogten zich kruissen en woelen? Is de theorie in overeenstemming met de heerschende belangen, eerbiedig wordt dan hare uitspraak aangehoord en alom als orakeltaal afgekondigd; bestaat er echter strijd dan moet de geldende theorie voor eene nieuwe wijken, toegeeflijker en verdraagzamer dan die welke men afkeurde. Let men op die hebbelijkheid om in gebreken en dwalingen de grondstof te zoeken van nieuwe dogma's, dan zal het minder vreemd schijnen, dat het empyrisch onderzoek op dit gebied nog zoo weinig algemeen erkende resultaten heeft opgeleverd, en dat men strijd blijft voeren over de eerste grondbeginselen,

zelfs over het wezen van staat, gezag en vrijheid. 't Is niet gemakkelijk de waarheid te ontdekken, wanneer men vast besloten heeft niet anders te vinden dan wat men vinden wil.

Midden in het bedrijvig leven deze eenzijdigheid te ontwijken, is niet gemakkelijk; om altijd een politiek te volgen die naar beginselen luistert, in plaats van beginselen die luisteren naar een politiek, moet de studie van het staatsregt niet in de bemoeijingen van het staatkundig leven haar uitgangspunt vinden, en hoe zelden is dit het geval? Geen uitstekender voorregt van de betrekking, welke ik in deze oogenblikken aanvaard, dan dat zij tot de zelfstandige beoefening van het staatsregt bijna noodzaakt; maar ook geen stronger pligt, dien zij oplegt, dan de pligt om met dat voorregt te woekeren. Ik ben zeer overtuigd dat het woelen en drijven van de staatkundige partijen, met al zijne ellende en gebreken, meer goede dan kwade vruchten belooft, mits men niet alleen aan die partijen het woord late, en er naast de velen die theoriën smeden met geen ander doel dan om huisvesting te zoeken voor hunne politieke gedragslijn, er althans enkelen overblijven, die vóór alles naar beginselen vragen. Immers op den duur moet het volgen van de beste beginselen ook de beste politiek zijn.

Ik beweeg mij geheel in de rigting van de voorgaande opmerkingen, wanneer ik in deze oogenblikken uwe aandacht vestig op het meest fundamentele vraagstuk aan het staatsregt ter oplossing voorgelegd, het vraagstuk van het staatsbegrip. Welk uitgangspunt moet hij kiezen, die geheel vreemd aan partijzucht, naar eene zuivere en gezonde ontwikkeling van het staatsregt streeft? Wat is voor hem die staat, welks regten en pligten hij zal nasporen? Hoe zal hij tot de juiste kennis van die regten en pligten geraken, en vooral, hoe zal hij ze in overeenstemming brengen met die eischen van de individuele vrijheid, welke zich in de hedendaagsche maatschappij zoo nadrukkelijk doen gelden? Belangrijke vragen inderdaad; belangrijk vooreerst omdat de uiteenloopende antwoorden, daarop in vroegeren en lateren tijd gegeven, de beste toelichting zijn van die wisselende voorstellingen, welke ik zoo even bedoelde; maar belangrijk vooral omdat het antwoord op die vragen ook de methode bepaalt, welke men bij de beoefening van het staatsregt volgen zal.

Ik hoop dus dat gij mijne keuze zult billijken, wanneer ik u spreken ga over de beteekenis van het moderne staatsbegrip.

Het vraagstuk van de verhouding tusschen staat en individu is betrekkelijk nieuw; het kan alleen daar oprijzen waar beiden in hunne volle beteekenis worden gehuldigd: de staat als het overal doordringend dwingend gezag, dat in naam van het algemeen belang aan individuele willekeur perken stelt; het individu als de vrije persoon, wiens ontwikkeling niet alleen het doel is van eigen streven, maar ook het laatste doel van alle staatsbemoeijing en die zonder vrijheid van beweging in geen geval dat doel bereiken kan. Noch de oudheid noch de middeneeuwen hebben beide deze magten te gelijk in hare zelfstandige grootheid gewaardeerd en noch de eene noch de andere konden zich dus aan strenge grensbepaling laten gelegen zijn: de ouden miskenden het individu en de middeneeuwen den staat.

Het was zeker een magtige vooruitgang, vrucht van het ontwakend subjectief gevoel, toen de Grieken, met de oostersche theocratiën brekende, een staatswezen vestigden, dat op de zelfstandigheid van het aardsche leven gebouwd en bestemd was om dat leven te verheerlijken. Zonder een levendig besef van de waarde der menschelijke persoonlijkheid, ware dit groote doel — misschien de belangrijkste schrede voorwaarts, welke de beschaving immer heeft gedaan — nooit te bereiken geweest, maar die krachtige werking van het subjectief gevoel ging niet tot eene erkenning van menschelijke individualiteit. De chaos van vroeger werd gescheiden, maar de zelfstandige deelen welke uit dit ontbindingsproces te voorschijn kwamen, waren geen personen maar steden. Tot zoover en niet verder deed het streven naar subjectiviteit zich gelden: wat men wilde was niet de vrijheid *in* de stad, maar de vrijheid *van* de stad: deze was de nieuwe zamengestelde persoonlijkheid, die onafhankelijk tegenover de buitenwereld en aan deze door geen andere banden gebonden dan zij in de volle uitoefening van hare souvereiniteit vrijwillig had aanvaard, te gelijk op eigen gebied zou streven naar volkomen ontwikkeling. Al de krachten, stoffelijke en geestelijke, waarover die kleine republieken te beschikken hadden,

harmonisch te ontwikkelen en ze alle dienstbaar te maken aan de grootheid van de gemeenschap, opdat deze meer en meer mogt beantwoorden aan dat architectonisch ideaal, 't welk de Grieken voor oogen hadden, hierin bestond, maar ook hierbij bepaalde zich, hun streven. Wat de individuën betreft hunne waarde was de waarde van de bouwstof, welke eerst door hare betrekking tot het groote geheel, waartoe zij moet bijdragen, zin en beteekenis verkrijgt; hunne vrijheid was het zich vrijwillig leenen tot de taak, die zij als deelen van het geheel te vervullen hadden; was het vrij harmonisch medeleven van het leven der gemeenschap; hun hoogste streven, hun eeretitel: bouwmeesters te zijn, persoonlijk bij te dragen tot het groote gemeenschappelijk werk, onsterfelijk te worden door hun medearbeid aan een onsterfelijk gewrocht. Aan de gemeenschap onbeperkte regten toe te kennen over de individuën en hunne bezittingen, voor zoover die regten de gemeenschap mogten kunnen baten; weinig te achten wat elk individu buiten verband met het geheel voor zich zelf zijn kon; eindelijk vrij zijn en mederegeren aan te merken als woorden van gelijke beteekenis, dit alles was de logische gevolgtrekking, welke de Grieken aan hun staatsidé ontleenden. Niet tegen *die* gevolgtrekking kome men op, maar tegen de verblinding van een veel latere eeuw, welke het grieksche staatsbeleid als hoogste uitdrukking van menschelijke volkomenheid overnam, zonder te bedenken dat het staatsidé, 't welk zij zelve te verwezenlijken had, met het grieksche schier geen enkel punt van overeenkomst had overgehouden.

Allerminst zou tegenover de Romeinen de bewering passen, dat zij de waarde van het individuele leven hebben voorbijgezien: de grenzen van het privaatregt ruim te stellen en de persoonlijke souvereiniteit binnen die grenzen volkomen te verzekeren, was de taak die zij met onovertroffen beleid vervulden. En toch moest de groote kwestie van de verhouding tusschen staats- en privaatmagt ook hun vreemd blijven. Een scheiding van publiek en privaatregt in de hedendaagsche beteekenis van het woord kenden zij niet. Hun uitgangspunt was hetzelfde als het grieksche: eene krachtige gemeenschap op uiterst beperkt grondgebied, maar in plaats van de volkomenheid dier gemeenschap voor zich zelve als een eigen objectief doel na te jagen, zochten zij daarin slechts een werktuig tot verhooging

van individuele kracht. Naar de heerschappij over dat werktuig dongen eerst de verschillende klassen te Rome, later de verschillende volken aan Rome onderworpen, maar als een middel om persoonlijk meer kracht te ontwikkelen, niet als een *regt*, dat hun als burgers van den staat toekwam. Geen der mededingers dacht er dan ook aan om wat hij voor zich verwierf, vrijwillig ook aan anderen af te staan, omdat het dezen niet minder toekwam dan hem zelven. Het vraagstuk van de verhouding tusschen staat en individu onderstelt de erkenning van een objectief regt, buiten den wil van beiden bestaande en voor beiden bindend. De geheele oudheid miste een zelfstandige moraal, en daarom moest zij vreemd blijven aan eene kwestie, welke ten slotte eene zuiver morele kwestie is.

Aan het Christendom is de wereld het zedelijk gegeven, den maatstaf verschuldigd, welken men voor de juiste bepaling van staatsregt naast algemeen menschenregt noodig heeft; maar aanvankelijk gaf het ook niet meer dan dat: een groot beginsel dat het staatsidé der oudheid dadelijk verduisterde, maar daarom nog niet dadelijk zijne plaats innam; de *theorie* van de algemeene menschenwaarde, maar niet dadelijk hare verwezenlijking in het staatsregt. Eeuwen moesten verloopen eer de maatschappij één was met die nieuwe levenwekkende gedachte; en daarenboven het Christendom had aanvankelijk in het belang van eigen ontwikkeling te stelselmatig van allen invloed op het staatsregt afgezien, om dien na zijne eindelijke zegepraal spoedig te kunnen verwerven. 't Was meer eene belofte voor de toekomst dan dadelijke verlossing die het bragt.

In één opzigt dreigde er zelfs achteruitgang: het doel door de Grieken met zooveel moeite bereikt, de volkomen zelfstandigheid van het staatsregt tegenover de godsdienst, liep gevaar. Eene nieuwe theocratie rees op, wel niet zoo absoluut als de oostersche, maar toch krachtig genoeg om de maatschappij weder naar gene zijde van de grieksche beschaving terug te dringen. Het was aanvankelijk niet zoozeer heerschzucht welke er toe leidde, als wel geringschatting van het aardsche. De christelijke voorstellingen van een toekomstig leven drukten loodzwaar op het heden; — zoo ver dit geen voorbereiding was van die toekomst, was het belemmering, niets meer; van zelfstandige waarde kon geen sprake zijn. Dui-

delijk spreekt die heillooze opvatting nog in de bekende middeneeuwsche tegenstelling van kerk en staat: de eerste de ziel, de laatste het ligchaam; de paus drager van het geestelijk zwaard, de keizer van het wereldlijke. Oppervlakkig gezien was het een scheiding die men maakte, maar het werkelijk doel was geen ander dan om de volkomen eenheid te constateren. Beiden te samen vormden één persoon: de staat op zich zelf was een ziel-loos lichaam, zonder ander licht of leven dan zijn natuurlijk hoofd, de kerk, daarin wilde overstorten. Het staatsregt was geen menschelijke wetenschap, steunende op beginselen door den mensch in het belang van aardsche doeleinden gesteld; zijne beginselen lagen in de openbaring. De geestelijkheid zou ze aanwijzen en de staatsman had ze enkel toe te passen, — onder hooger toezigt nog wel. De staat was kerk als bij de Grieken en dus paedagoog en opvoeder. Men had den individuën eene vrije persoonlijkheid toegekend, maar enkel in naam; al de voorregten daaraan verbonden moesten zij *hier* opofferen om die later in eene onbestemde toekomst te beter te genieten. Voorshands zouden ook zij bouwstoffen zijn; 't is waar bouwstoffen van een gothischen en niet meer van een griekschen tempel, maar in elk geval bouwstoffen, werktuigen voor een doel dat buiten hen lag, en nog wel werktuigen die zich niet vrijwillig kwamen voegen als de grieksche, maar luisteren moesten naar de hand van eene meesteresse buiten en boven hen.

Langzaam zou het Christendom zich losmaken van het juk dier nieuwe theocratie en zijne eerste beginselen weder in hunne oorspronkelijke zuiverheid ontwikkelen, maar hiertoe was tijd noodig. Om zich reeds veel vroeger op practisch gebied te doen gelden, om het staatsregt in de middeneeuwen te maken tot wat het meest overal werkelijk geweest is, de volstrekte antithese van het grieksche staatsidé, had het Christendom behoefte aan een zeer sterken bondgenoot. Die bondgenoot was het Germanisme, even eenzijdig in zijne opvatting van de vrije persoonlijkheid als de oudheid in hare opvatting van de staatseenheid. Voor den Germaan was de individuele souvereiniteit alles. Hij zag in de zamensmelting van allen tot één groot geheel zoo al niet een dadelijk verbeurdverklaren dan toch een bedreigen van die souvereiniteit. Hij duldde geen krachtig georgani-

seerd, altijd werkzaam toezigt, omdat dit aan zijn vermogen om zich zelf te besturen deed twijfelen en zijn regt daarop beperkte. Hij duldde zelfs geen geregelde medewerking, geen aanhoudende bescherming van den staat, omdat die medewerking zijne zwakheid zou verraden en die bescherming kon doen twijfelen aan zijn vermogen om zich zelf te verdedigen. Was de zamenwerking ter bereiking van eenig bepaald aangewezen doel onmisbaar, dan moest die zamenwerking niet van buiten worden opgelegd, maar eene vrijwillige zijn. *Trouw* moest de band wezen die de verschillende individuën zamenbond, een trouw die eenheid schiep, maar geheel uit de persoonlijke zelfstandigheid voortvloeide.

Die oorspronkelijke germaansche geest, ziedaar den grooten vijand, welken de oude begrippen van staatseenheid op hunnen weg ontmoetten; Germanen en Romanen stonden tegenover elkander, beiden even eenzijdig. Beiden verdedigden een onsterfelijk, maar geen van beiden een volledig beginsel. Beiden waren onoverwinnelijk, maar beiden ook ongeneeslijk zwak. Voor de Germanen geen heerschappij, geen overwegende invloed op de wereldgebeurtenissen, geen duurzame ontwikkeling zonder de kracht, welke de oudheid aan hare staatseenheid ontleende; voor de Romanen geen wasdom in de nieuwe maatschappij, geen levende kracht, zonder erkenning van die zelfstandige individuele regten, welke het Christendom openbaarde en de Germanen reeds vóór dien tijd als heilige regten vereerden en handhaafden.

Eeuwen waren er noodig eer de twee eenzijdige beginselen vrijwillig tot een harmonisch geheel konden zamenvloeijen; het genie van Charlemagne kon voorloopig niets meer uitwerken dan een transactie, de feodaliteit: de romeinsche gedachte toegepast met behulp eener zuiver germaansche methode; — geen eenheid maar een zamenvoeging van duizende en duizende zelfstandige deelen, welker hierarchisch verband men eerbiedigde: B boven A en C boven B; — tallooze kleine draden, uitloopende in enkele groote, aan den keizerlijken troon vastgemaakt. Zonderling maar bewonderenswaardig weefsel! Onhandelbaar werktuig, maar niet zoo of het zou onder sommige omstandigheden met goed gevolg kunnen gebezigd worden. Minimum van kracht door een groot ligchaam uitgewerkt, maar toch altijd eenige kracht.

De transactie was trouwens eene ongelijke, want de Germanen bragten vrij wat meer dan de Romanen tot het gemeenschappelijk werk bij. Ter naauwernood mag men, sprekende van die dagen, het woord *staatsregt* noemen, wat de betrekkingen die werden geknoopt, bleven zuiver civielregterlijk van aard: 't waren souvereine individuën en souvereine corporatiën die zich onderling en met derden meest contractmatig verbonden tot het leenen van bepaalde diensten, maar zelden buiten genot van wederdienst ingewilligd. Van theoriën over de natuurlijke regten van den mensch en van pogingen om die leerstellige regten tegenover een alvermogenden staat te verdedigen, kon onmogelijk sprake zijn; als men klaagde dan was het over niet naleving van stellige verbindtenissen, vroeger aangegaan; als men eischte dan was het op grond niet van abstractiën, maar van privilegiën, costumen, oude herkomsten; in één woord, klagende en eischende, verdedigde men slechts zijn wettig eigendom. Het regt bestond feitelijk, niet de rationele grondslag waarop het steunen moet.

Eindelijk zou die strenge antithese zich oplossen in een nieuwe synthesis: den staat, vertegenwoordiger van de volkomen eenheid en tegelijk handhaver, althans in naam, van de volksvrijheid. Op verschillende wijzen kwam die harmonie tot stand: hier, zoo als in Engeland, door het vrijwillig zamenvloeijen van de verschillende volkselementen; elders, als in Frankrijk, door de overmagt van het centraal bestuur. De eenheid kon trouwens niet uitblijven; de scheiding tusschen de verschillende klassen *moest* allengs minder scherp worden; 't was een kwestie van tijd, en meer nog een geografische kwestie. Werkelijke afzondering had de scheiding in het leven geroepen, zamenwoning *moest* ze doen ophouden. Het beginsel van de vrije eenheid is zijn triomf meer verschuldigd aan de bouwmeesters onzer oudste steden en aan de ingenieurs van de eerste groote wegen dan aan de bespiegelingen van wijsgeeren. Nog krachtiger werkten de staande legers hetzelfde doel in de hand: slechts uit onvermogen en magteloosheid had het Romanisme in de transactie van de feodaliteit berust; het koningschap wies op in zelfstandige magt, en de kasteelen van den adel hielden op belemmeringen en grensteekenen te zijn. Men klage niet over het despotisme dat er uit voortvloeide; het had zijne provi-

dentiële roeping als onwaardeerbaar werktuig van de vrijheid. Zonder de harde hand van den meester zou de onwillige germaansche grond zich niet ligt tot innige zamenvoeging hebben geleend, en zonder dat geen moderne staat met zijne weeën en zijne wonderen. Het individualisme zou trouwens spoedig genoeg naar de alleenheerschappij streven.

De staatseenheid bragt eindelijk het groote probleem dat mij hier bezig houdt, het probleem van de betrekking tusschen orde en vrijheid. Zoolang de orde onbepaald heerschte als in de oudheid, of de vrijheid onbepaald, zoo als aanvankelijk bij de Germanen, kwam geen grensbepaling te pas; maar nu werd het doel: orde *en* vrijheid. Ook daar waar men minder gelukkig dan in Engeland nog eeuwen moest zien verloopen, eer de grensscheiding wettelijk werd vastgesteld, moest de kwestie althans den wijsgeer bezig houden. Aan den eenen kant doet het overwigt van den staat zich daartoe sterk genoeg gevoelen, en aan de andere zijde had de oude germaansche vrijheid te diepe sporen achtergelaten, dan dat eenige centralisatie, hoe drukkend ook, de herinnering aan dat antecedent immer zou kunnen uitwisschen. Was die staatsmagt, welke allengs aangroeijende alle sferen van het burgerlijk leven doordrong, louter overmagt, of had zij een regtstitel, en zoo ja, welken? Omvatte hare regtmatige heerschappij alles, of wel bleef er een terrein over waar het individu, en het individu alleen, als souverein gold, en zoo ja, waar lag dat terrein en hoe ver strekte het zich uit? Al deze vragen werden gesteld en in zeer onderscheiden zin beantwoord: hier kwam men tot eene wettiging van vorsten-despotisme en ginds werd het beginsel van volstrekte volkssouvereiniteit voorgesproken. En toch — opmerkelijk verschijnsel — hoe uiteenloopend ook de conclusiën waren, in hoofdzaak stemden toch alle theoriën overeen, omdat alle hetzelfde uitgangspunt hadden en naar dezelfde methode waren opgesteld. Men vorschte naar het wezen van den staat, maar zocht dit minder in den staat zelven dan in het wezen van den mensch. De sterke invloed, welken de middeneeuwsche begrippen uitoefenden, bleek duidelijk uit alle wijsgeerige beschouwingen omtrent dit hoogst aangelegen onderwerp: allen — Macchiavelli en Jean Bodin, Hugo de Groot en de romeinsche legisten, Hobbes en Locke, — zetten het individu vooruit, en denken hem oorspronkelijk buiten den staat en in het genot van onbeperkte souvereiniteit.

Zij mogen verschillende denkbeelden hebben over de eigenlijke drijfveêr, welke tot het vestigen van den staat aanleiding gaf, hierover is men het eens, dat wat de staat is en wat hij vermag, alleen van het individu komt. Elk heeft iets van het zijne weggegeven en uit die zamengevoegde deelen is de staatsmagt te voorschijn gekomen; aan allen zweeft het contract voor den geest, ofschoon niet allen die gedachte even duidelijk uitspreken. Wat al die wijsgeerige stelsels gemeen hebben is van veel meer gewigt dan wat ze onderscheidt: de staat een werktuig, welks vermogen aan het menschelijk vermogen is ontleend! Ziedaar de praemisse van elke theorie, en over die praemisse bestaat geen tegenspraak.

Moet men nu komen tot despotisme of tot volkssouvereiniteit? Over deze vraag liep de hoofdstrijd, maar die strijd was inderdaad van vrij wat minder gewigt dan men in die dagen meende, en gold veel meer de politiek dan het eigenlijk staatsregt. Immers vorsten-despotisme en volkssouvereiniteit — namelijk in den zin van onbeperkte volksmagt — zijn inderdaad slechts twee namen voor dezelfde zaak; getuige het feit dat de eerste verdedigers van de volkssouvereiniteit de Jesuïten waren, die met behulp van deze theorie het despotisme van den Paus wilden verheffen boven het despotisme van den wereldlijken vorst; getuige vooral Macchiavelli die de beide openbaringen van het absoluut gezag gelijktijdig in bescherming neemt, en door de eene tot de andere wil komen. Welk gedeelte van zijne vrijheid de mensch werkelijk heeft verpand en op welke voorwaarden, deze kwestie mogt eene vruchtbare bron van discussie uitmaken, inderdaad was het geschil onoplosbaar, omdat het contract waarop alle partijen zich beriepen, nergens te vinden was. Bij gemis daarvan kon men slechts letten op de eigenaardigheden van de menschelijke natuur, en al naar mate dit onderzoek uitviel, al naar mate de mensch voorkwam òf als een wezen in alle eeuwigheid tot zelfregering buiten staat, òf als een dat om zijne hooge bestemming juist tot zulk eene zelfregering schijnt aangewezen te zijn, al naar die mate moest ook het antwoord uitvallen. Hobbes en Rousseau twisten niet over het werktuig, den staat, maar over den ingenieur die het drijven zal, en in zooverre ligt er niets vreemds in de bewondering welke Rousseau voor zijn grooten antagonist en voorganger aan den dag legt. Feitelijk verdedigen zij hetzelfde stelsel.

Wat dat stelsel in de practijk werkt, is gebleken (tijdens de groote fransche omwenteling) en zou op nieuw blijken indien de socialistische en communistische theoriën, welke in de staatsleer van Hegel niet weinig voedsel vonden, ooit mogten worden toegepast.

Intusschen niet de geheele philosofie kwam tot zulke eenzijdige en absolute conclusiën als ik daar zoo even noemde. Allen mogten den oorsprong van den staat in den mensch zoeken, niet allen zagen over het hoofd, dat deze, door eene zedelijke wet gebonden en beperkt, aan zijne schepping, den staat, geen almagt konde leenen, welke hem zelven vreemd was. Indien de mensch een deel van zijne magt afstond, dan moest dat deel onderworpen zijn aan dezelfde zedelijke wet, welke zijn eigen wil, zijne geheele persoonlijkheid beheerschte. Reeds Hugo de Groot wees er op en daarom is diens theorie het uitgangspunt geworden van eene meer rationele beoefening van het staatsregt. Duitschland vooral heeft het eerst door Thomasius en het laatst door Kant die theorie verder ontwikkeld en dat begrip van den regtstaat gevestigd, 't welk gedurende eene lange reeks van jaren als het alleen deugdelijke werd aangemerkt. Was de magt van den staat reeds daarom eene beperkte omdat zij ontleend wordt aan een beperkt wezen, dan moest men de grenzen zoeken in het doel dat aan de vestiging van den staat ten grondslag ligt, want slechts zooveel kon de mensch van zijn eigen magt hebben afgestaan als ter bereiking van een bepaald aangewezen doel volstrekt noodig zijn mogt. Van daar die vele en scherpzinnige nasporingen naar het wezen van den staat en zijne bestemming, nasporingen welke hierop uitliepen, dat men den staat leerde kennen als de instelling met de handhaving van het regt belast. 't Is minder tegen die conclusie van den regtstaat zelve dat men later opkwam dan wel tegen de wijze waarop zij werd verkregen en de gevolgen die men er uit opmaakte. Nog altijd vasthoudende aan het eenmaal ingenomen standpunt, had men in het wezen en de behoeften van den mensch het staatsdoel nagespoord; men had dat doel in abstracto vastgesteld en wilde nu uit de dus verkregen theorie betoogen wat al of niet behoorde tot de magt van elken staat in het bijzonder. Zonder eerbied voor het werk der natuur, wilde men elken staat den gevonden maatstaf aan-

leggen en meêdoogeloos wegkappen al wat die maatstaf buitensloot. 't Was immers eene menschelijke schepping, een kunstproduct, waarmede men te doen had?

Niet altijd was echter de maatstaf dezelfde, en van daar dat naast de werkelijke staten nog eens bijna zoo vele theoriën van abstracte staten kwamen als er wijsgeerige stelsels waren. In de wereld deed zich een dubbele invloed gelden, die in onderling tegenovergestelde rigting op de bepaling van den maatstaf terugwerkte: hier het streven van den staat naar uitbreiding van magt, en daar de zucht van de individuën om zich zoo vrij mogelijk te bewegen en den bemoeizieken staat terug te dringen. Het eerstgenoemde streven was het sterkst in de werkelijkheid, het laatstgenoemde in de theorie. Naarmate de innerlijke kracht van den staat toenam, zijn vermogen om zich in alles te mengen grooter werd; naarmate er vooral nieuwe socialistische denkbeelden oprezen, die naar het staatsalvermogen terugwilden, naar die mate toonde de theorie zich strenger. Handhaving van het regt in alle sfeeren, maar ook niets meer, dit was de arbeid van den staat; men had tijdens de groote fransche omwenteling ervaren wat eene staatsmagt beteekent, die zich door geen grenzen gebonden acht, en wenschte geen vernieuwing van die ervaring. Het individu moest zich vrij bewegen: dit was de hoofdzaak, en daar niemand anders dan hij de verdeeling maakte van hetgeen eenerzijds aan den staat en anderzijds aan de persoonlijke vrijheid zoude toebehooren, zoo laat het zich duidelijk genoeg verklaren, dat de mensch voor zich het aandeel van den leeuw bedong, — namelijk altijd in de theorie. 't Is waar, de ingenomenheid met eene eenmaal opgevatte theorie kon niet zoover gaan, of men begreep soms dat het noodig was van hare strenge toepassing af te wijken. Stuitte men op staatsbemoeijingen, welker strenge noodzakelijkheid niet te loochenen viel en die toch niet pasten in het eenmaal afgebakende kader van den regtstaat — bemoeijingen met het onderwijs bijv. — dan was men wel verpligt de theorie wat uit te zetten en te gelijk de bedoelde bemoeijing zoo te wringen, dat zij op het gebied van den regtstaat konde worden toegelaten. Duidelijk bewijs, dat naar het oordeel van de theoretici het accomodatiestelsel met den staat zoomin als met den hemel is buitengesloten.

Ik hoop niet dat men mij van ontrouw aan een geliefkoosd vaandel zal beschuldigen, wanneer ik hier als mijne meening te kennen geef, dat vele beoefenaars van de staathuishoudkunde met hun blind *laissez-faire*, een ruim aandeel hebben gehad aan die te enge grensbepaling van de staatsmagt, en dat zij, de natuurlijke verdedigers van het eigendomsregt, den staat meer dan eens hebben willen berooven van hetgeen dezen inderdaad toebehoort. 't Ging niet aan uitsluitend van het standpunt eener vreemde wetenschap de magt van den staat te bepalen, en het was eene miskenning van die zuiver empyrische methode, welke zij bij hunne eigen onderzoekingen plegen te volgen, wanneer de staathuishoudkundigen het begrip van den staat eenvoudig uit het beginsel van de arbeidsverdeeling meenden te mogen opmaken. Natuurlijk dat zij voor zich ruime vrijheid eischten; dat zij streefden naar hetgeen de franschen zoo plastisch noemen *les franches coudées*, maar het kon dan ook schier niet anders, of bij dat vrij uitslaan van armen en ellebogen, moest soms onwillekeurig aan den staat menige harde stoot worden toegebragt. Gelukkig waren het slechts stooten op papier!

Het bleef intusschen niet geheel en al een wetenschappelijke strijd, want zoo al niet regtstreeks, toch deed de theorie zich vaak zijdelings in de practijk gelden, met name bij de toepassing van het vertegenwoordigend regeringsstelsel. Men beschouwde dan het gouvernement als den vertegenwoordiger van hetgeen soms een noodzakelijk kwaad genoemd werd, terwijl de volksafgevaardigden zich zelven aanmerkten niet alleen als de natuurlijke — daartoe hadden zij het regt — maar ook als de *uitsluitende* voorstanders van het vrijheidsbeginsel. Men kreeg op die wijze twee legers, gouvernement en vertegenwoordiging, die elk door een bijzonder beginsel geleid, vijandelijk tegen elkander over stonden. De laatste mogt dus een uitnemend observatiecorps vormen en sterk controlerende, menig misbruik verhoeden, toch werd de gezonde ontwikkeling van den constitutionelen regeringsvorm zoodoende magtig belemmerd. Immers voor zulk eene gezonde ontwikkeling is het volstrekt noodig te begrijpen, dat, ofschoon gescheiden, regering en vertegenwoordiging toch inderdaad slechts twee deelen vormen van hetzelfde geheel, en dat zonder zamenwerking van beiden aan de roeping van den staat niet kan worden voldaan.

Meer in het bijzonder heeft Frankrijk tusschen 1830 en 1848 bewezen, welk eene magteloosheid die verkeerde opvatting kan uitwerken.

In dien toestand vond, dat wat ik de moderne staatswetenschap zou willen noemen, de groote kwestie, die mij hier bezig houdt: eene theorie en eene practijk, die elk haren weg gingen en door eene niet te dempen klove gescheiden waren. Eene theorie die zich uitgaf voor de verklaring van hetgeen de staat is, en die toch nergens op het wereldrond een staat konde aanwijzen, gelijkende op het portret dat zij geteekend had. Men mogt zich echter niet altijd met spitsvondige interpretatiën tevreden stellen; er moest eene verzoening tot stand komen, en de wijze hoe kon niet moeijelijk te vinden zijn. Het was er slechts om te doen eene andere methode te volgen, en in plaats van eerst in abstracto vast te stellen wat de staat behoort te zijn, in het wezen van het bestaande zelf naar een maatstaf te zoeken.

De weg van ervaring, welken men daartoe moest inslaan, was niet nieuw. Aristoteles had hem reeds bewandeld en op dien weg waarheden gevonden, welke men sedert maar al te veel uit het oog verloor; bovenal deze waarheid, dat de mensch een gezellig wezen is, een *ζῶον πολιτικόν*, dat wil zeggen een wezen, dat daar het buiten de maatschappij nimmer is waargenomen ook daar buiten niet kan worden gedacht. Individu en staat komen overal voor als aan elkander vastgeklonken. Zou het ook kunnen zijn dat zij onafscheidelijk waren? Dat zij tot elkander behoorden als het schelpdier tot zijn schelp, die met elkander geboren worden en opgroeijen: de schelp zwak als het dier zwak is, maar wassende in vermogen om weerstand te bieden naarmate het eigen vermogen van het dier grooter wordt? Zouden dat individu en die staat, vertegenwoordigers van twee schijnbaar heterogene magten, ook de openbaring kunnen zijn van één zelfde goddelijke gedachte; zouden zij — om een gelukkig beeld van Joseph Held te bezigen — hoe ook onderscheiden, toch werkelijk als de Siameesche broeders één kunnen zijn van oorsprong en aan één zelfde wet van ontwikkeling gehoorzamen? Men wilde voor goed breken met al de oude abstractiën en langs historisch empyrischen weg tot de kennis van de

waarheid trachten op te klimmen. Mogt men dan beginnen met een onhistorisch feit als uitgangspunt van de geschiedenis aan te nemen? Mogt men hier afzien van dat heilzaam scepticisme, 't welk op elk ander gebied van wetenschap zoo voortreffelijk was gebleken? Het ging moeijelijk aan: de natuurstaat door het menschelijk brein uitgedacht tot verklaring van eene vooropgestelde theorie, kan voor de geschiedenis slechts zijn een minimum, niet een volslagen gemis van staatsbedrijvigheid.

Het was trouwens niet eens noodig zich op zulk een *non liquet* te beroepen om de theorie van den natuurstaat met goed gevolg te bestrijden. Wat beweerde die theorie? Dat de staat een product zou zijn van den menschelijken wil, en dat het *staats*gezag oorspronkelijk bij het individu zou hebben berust. Maar hoe kan het individu van den aanvang af houder zijn geweest van het gezag eener instelling, welke nog moest worden in het leven geroepen? Het individu kan zijn *individueel* gezag afstaan, maar ook niets meer; het zooveel verder reikend staatsgezag is natuurlijk eerst met den staat zelven in het leven gekomen.

Daarenboven, men verlangt grensregeling tusschen orde en vrijheid; en natuurlijk, want niet alleen dat elke bladzijde der geschiedenis van de behoefte aan zulk eene regeling getuigt, ook de rede wijst het aan. Zoolang tot de vrijheid ook behooren zal het regt om niet gestoord te worden, is voor haar bestaan de orde eene onmisbare voorwaarde. Even als de figuur eerst ontstaat door het trekken van de lijnen, zoo ook de vrijheid eerst door het stellen van de grenzen, welke haar van de orde gescheiden houden. Er *moet* dus een scheiding bestaan, maar hoe zal die mogelijk wezen wanneer de staat inderdaad is wat de oude theorie voorgeeft: een product van den menschelijken wil, een levenloos werktuig, veel minder dan een slaaf? Waar is de grens tusschen het regt van den mensch en het regt van zijn werktuig? Neen, Rousseau had gelijk: consequent denker bij uitnemendheid, had hij uit de oude theorie al de gevolgtrekkingen opgemaakt, die er werkelijk in liggen opgesloten. Is de staat menschenwerk dan heerscht het individu oppermagtig; dan is hij alles, de staat niets. Alleen personen hebben regten. Een van beiden dus: òf men erkent het onmisbare van eene scheiding tusschen staat en individu, òf op het voorbeeld van oudheid en middeneeuwen ziet men van elke grensbepa-

ling af. Het laatste is onmogelijk zonder het kostbaarste prijs te geven wat de europeesche beschaving ons gebragt heeft. Er *moet* scheiding wezen, maar dan ook *moet* de staat meer zijn dan een louter werktuig. Hij is dan een *levend organisme*. In deze eenvoudige opvatting ligt het zwaartepunt van het moderne staatsregt.

Het gewigt van die nieuwe opvatting wordt niet ligt te hoog geschat: zij heeft aan de wetenschap een ander voorkomen gegeven. Immers organisme tegenover mechanisme wil zeggen goddelijk werk tegenover menschen-werk, natuur tegenover willekeur. Dat de mensch vrij heersche over zijn werktuig; dat hij het zamenstelle, wijzige en nog eens wijzige, want het werktuig is doode stof; de gedachte die het leidt woont in hem, den maker. Maar hij eerbiedige het organisme, want het organisme is niet *zijne* schepping en dus ook niet *zijn* slaaf. Het heeft een eigen persoonlijkheid, een eigen inwonend idé waardoor het is wat het is en waaraan het alleen moet gehoorzamen. Zeker, de mensch kan ook dat organisme aan zijn belang dienstbaar maken, maar op dezelfde voorwaarde waarop alle natuurkrachten ter zijner beschikking staan, de voorwaarde dat hij, mensch, zich onderwerpe. Het geheim van de menschelijke heerschappij over de natuur ligt in het slaafs dienen van hare wetten.

De verhouding van den staat tot den mensch wordt nu eene geheel andere: de laatste kan er niet meer aan denken willekeurig hier af te snijden en daar bij te voegen, en dus uit eigen magtsvolkomenheid eene delimitatie in te voeren. Wil hij weten wat tot den staat behoort, hij spore dan de gedachte na, welke aan dat organisme ten grondslag ligt, en besluite zonder aarzelen: dat alles wat noodig is tot het verwezenlijken van die gedachte, ook ligt binnen de grenzen van de staatsbevoegdheid; nog sterker, dat de staat op dit alles eene stellige aanspraak heeft, en dat, wordt die niet ingewilligd, het organisme verkwijnt en zijn vermogen om den mensch te dienen geheel of gedeeltelijk wegsterft. De staat ligt onder dezelfde zedelijke verpligting als het individu: de verpligting om volmaakt te worden, en het regt van beiden moet zich dus uitstrekken tot alles wat daartoe noodig is.

Maar als dus die twee persoonlijkheden, staat en individu, zich overeenkomstig hare natuur beide vrij ontwikkelen, is dan het gevaar niet

groot, dat zij elkander zullen belemmeren, ja onmogelijk maken? Reeds daarom niet, omdat de staat enkel is *door* den mensch, en dus niet gerigt kan zijn *tegen* den mensch. Hij is eene zelfstandige goddelijke gedachte, maar eene gedachte welke de mensch verwezenlijkt, welke hij *moet* verwezenlijken, *omdat* hij mensch is. Waar hij gaat neemt hij den staat met zich mede als zijn kostbaarst kleinood, en dat onder de drijfkracht van twee oosterfelijke behoeften: behoefte aan magt en behoefte aan vrijheid. Zijn instinct zegt hem, dat hij, op zich self het gebrekkigst werktuig van de natuur, in gemeenschap met anderen het edelste en volkomenste wordt, en daarom schept hij in den staat de meest volkomen gemeenschap. Zijn instinct zegt hem, dat als orde bestaanbaar is zonder vrijheid, vrijheid daarentegen zonder orde zelfs niet kan worden gedacht; dat eerst door de orde de vrijheid gestalte, dat is leven verkrijgt, even als de stempel door het was waarin hij wordt afgedrukt; kortom dat orde de pen is waarmede het woord vrijheid geschreven wordt, — en in den staat schept hij het idé orde om dus het idé vrijheid te verwezenlijken. En die staat zou zijn wat men vroeger noemde, een noodzakelijk kwaad, eene beperking van magt; die staat welke juist door den dorst naar magt en naar vrijheid in het leven is geroepen?

Men heeft trouwens slechts een blik te werpen op het wezen van den staat om zich dadelijk te overtuigen, dat de volkomen ontwikkeling van dat wezen nooit een gevaar kan zijn voor de individuele vrijheid. De staat is een gemeenschap *van* menschen en *voor* menschen; deze zijn te gelijk werktuig en doel, want »daarin ligt de wonderbare diepte van de zedelijke wereld" — het zijn woorden van Stahl waarop ik mij hier beroep — »dat de hoogere magt en orde de menschen overal niet minder tot doel heeft dan doel is voor hen." Van een alles doordringend gezag door den staat over de individuën uitgeoefend, kan geen sprake zijn, want deze hebben evenzeer een eigen persoonlijkheid als hij zelf. Ook hun is eene taak opgelegd en zij moeten die zelve vervullen. De staat die er zich in mengde, die een deel van deze uitsluitend menschelijke taak op zich zou willen nemen, zou niet alleen geraken buiten zijne sfeer, welke slechts de gemeenschap en niet het individu omvat, maar hij zou ook zondigen tegen zijn eigen organisme, hij zou zelfmoord plegen. Verliest

de mensch wat tot zijne menschheid behoort, zijne vrijheid namelijk, dan houdt de staat ook op eene vereeniging van menschen te zijn.

Maar er is eene andere taak die overblijft en welke juist uit de individuele vrijheid voortvloeit. De mensch heeft ruimte noodig voor zijne vrije ontwikkeling, en hij is van alle kanten beperkt; — hem is een doel voorgeschreven, en tallooze belemmeringen rijzen er op tusschen hem en dat doel, belemmeringen welke hij alleen niet bij magte is terzijde te stellen. Hij roept de vrije hulp in van anderen, en met vereenigde krachten, krachten welke zich onder allerlei vrije maatschappelijke vormen openbaren, worden die belemmeringen althans ten deele uit den weg geruimd. Maar andere blijven over, en wat meer zegt, met al het goede dat zij brengt, heeft de vrije gemeenschap zelve nieuwe belemmeringen geschapen, belemmeringen die voortvloeijen uit de kracht, welke anderswillenden openbaren, want de mensch kan den mensch tot last zoowel als tot zegen zijn. Ook hierin moet voorzien worden, want nog eens zonder onbelemmerde ruimte geen vrijheid, geen mogelijkheid voor den mensch om zijn pligt te vervullen. Daarom vraagt de mensch *regt*, door Ahrens zoo juist genoemd: „dat wat zijn moet, opdat iets anders zou kunnen zijn" — iets anders, namelijk de zich ontwikkelende en naar volmaaktheid strevende mensch. En daarom ook noemt hij dat regt *heilig*, omdat het voor hem enkel bevat de bevoegdheid om zijn heiligen pligt te vervullen.

En ziedaar dan ook het ware staatsidé, ziedaar de verklaring waarom de mensch op alle trappen van beschaving den staat zoekt en verwezenlijkt; dat wil zeggen de instelling die het hem *mogelijk maakt* te zijn wat hij wezen moet; de instelling dus die vooreerst het regt handhaaft en voorts ook die andere belemmeringen wegneemt, welke hij noch zelf noch in vrije gemeenschap met anderen wegnemen kan. De staat behoort bij het individu als de voorwaarde bij het doel, als de ruimte bij het ligchaam: zij zijn onafscheidelijk.

Eene instelling, berustende op het idé dat ik hier trachtte te ontwikkelen, moet souverein zijn, zij moet dit wezen niet alleen omdat het geheel meer is dan het deel, maar ook omdat het geheel nooit vijandig tegen het deel kan overstaan. Elke ontwikkeling van de gemeenschap in hare natuurlijke rigting; elke ontwikkeling dus die

slechts strekt om voor den mensch de mogelijkheid om zich te volmaken ruimer open te stellen dan zij tot nog toe was, is in het belang zelfs van het individu, wiens regten daardoor schijnbaar worden gekwetst, terwijl omgekeerd, wanneer het individu door de volle ontwikkeling van zijne vrijheid de regten van den staat mogt verzwakken, hij zelf door die verzwakking meer schade zou lijden dan de begeerde ontwikkeling hem zou kunnen baten. De vraag wel eens gedaan of de maatschappij niet hooger moet worden gesteld dan de staat? — is er dan ook geene voor het moderne staatsregt. Immers in een toestemmend antwoord zou stilzwijgend liggen opgesloten, dat er in den staat een regt denkbaar is, zich uitstrekkende tot de bevoegdheid om aan de gemeenschap de voorwaarden te ontnemen, welke voor de volmaking van hare individuele leden noodig zijn. Zonder souvereiniteit en eenheid van den staat is vrijheid ondenkbaar, en in zooverre mag men beweren, dat de oudheid, welke de staatseenheid vestigde, weinig minder voor de vrijheid heeft gedaan dan latere tijdvakken, die meer onmiddellijk de regten van het individu in bescherming namen. De grootheid van den modernen staat — zegt Smitthenner — is hierin gelegen, dat alle onderdanen vrij en alle vrijen onderdaan zijn.

'tWordt tijd dat wij van den absoluten staat, den staat bij uitnemendheid, tot lager sfeeren afdalen, de sfeeren van de werkelijkheid. Het gaat de gemeenschap als den mensch, niet alleen dat beiden niet beantwoorden aan het volmaakte type, maar zij staan er meestal op zulk een afstand van, dat zelfs de trekken van dat type niet altijd duidelijk te onderscheiden zijn. Intusschen is de voorstelling, die wij ons van het type maken, nog altijd vrij wat beter dan de werkelijkheid, want geen tijd of hij zou, naar zijne eigen opvatting, veel beter kunnen zijn dan hij inderdaad is. En toch, op de in praktijk gebragte waarheid komt het aan, want alleen de uitgedrukte wil is wet en materie van den concreten staat. Van daar het hoog gewigt van het historisch moment in het moderne staatsregt; het eischt geen stellige onveranderlijke grenzen van de staatsmagt, maar erkent, dat deze zich moeten wijzigen naarmate 's menschen opvatting van zijn levensdoel zelve verandering ondergaat. Zal de staat inderdaad zijn wat

hij wezen moet, de instelling, welke het den mensch mogelijk maakt te zijn wat hij zich voorstelt *te moeten* zijn, dan dient hij te groeijen met het individu en zijne vormen te plooijen naar den inhoud, welken hij geroepen is te beschermen. De voorwaarden, welke hij verwezenlijkt, zijn de voorwaarden, welke de mensch op een gegeven oogenblik voor zich behoeft. Eene belemmering, welker wegruiming gisteren nog de tusschenkomst van den staat gebiedend vorderde, heet heden geen belemmering of kan zonder staatshulp worden opgeheven. Naar mate het individu in kracht toeneemt, vallen er staatsbemoeijingen weg, maar worden er ook nieuwe geboren, omdat elke periode van ontwikkeling hare eigen bezwaren met zich brengt, welke den staat op een terrein voeren, dat hem vroeger vreemd bleef. De ontwikkeling van den staat komt dus grootendeels van beneden, want zij is verpligt de ontwikkeling van het individu te volgen. Een kader levensvoorwaarden, hoe voortreffelijk op zich zelf, waarin het regtsbewustzijn van de natie niet past, is onbruikbaar.

Men versta mij echter wel, want ik zou niet gaarne de gedachte opwekken, dat ik de hooge beteekenis miskende, welke in het staatsregt aan de politiek toekomt. De ouden verdeelden hunne wetenschap in physiek, ethiek en politiek, en die verdeeling blijft nog altijd, althans voor het staatsregt, de meest passende. De concrete staat is het uitgangspunt, het physieke element; de ethiek is het doel, en de politiek staat tusschen beiden als wetenschap der middelen om dat doel te bereiken. Geen politiek verdient dien naam, welke het ethisch element uit het oog verliest. Zij let op het bestaande, maar zij let *ook* op hetgeen worden moet; het eerste is de materie die zij te bewerken heeft, het laatste de ideale vorm waarin die materie zich ten slotte zal moeten oplossen. Zij beweegt zich nooit *buiten* het bestaande, maar ook nooit verliest zij zich daarin. Zoolang haar eenig streven blijft voor de individuën de mogelijkheid om vrij te zijn grooter te maken dan tot nog toe, is zij op den goeden weg, en in dat streven ligt niet enkel opgesloten het wegnemen van belemmeringen die reeds bestaan, maar ook het zorgen, dat andere belemmeringen, die men ziet opdagen, vermeden worden; ook zelfs het tegenstreven van elke eenzijdige rigting in de volksontwikkeling, welke blijkbaar op een meer onvrijen toestand moet uitloopen. De politiek is volgens de diepzinnige

uitdrukking van Dahlmann, *gezondheidsleer;* niet het genezen is haar taak, — daarvoor zorge het individu — maar het scheppen van de mogelijkheid om gezond te blijven.

Het moderne staatsbegrip is niet zonder invloed gebleven ook op de ontwikkeling van het volkenregt. De denkbeelden van de ouden, die naast hun eigen staat geen anderen erkenden met dezelfde souvereine regten als waarop zij zelven aanspraak maakten, werden in het nieuwe Europa niet dan moeijelijk overwonnen, te moeijelijker omdat de begrippen van de Germanen hieromtrent met de romeinsche vrij wel overeenstemden. De staten stonden later wel niet meer als vijanden tegenover elkaar, maar toch hoogstens als koele, onverschillige vreemdelingen. Het volkenregt beoogde niet veel meer dan eene soort van marktpolicie: botsingen vermijden, den grooten weg zooveel mogelijk openhouden voor het wrije verkeer, hierin bestond de hoofdtaak. De gedachte dat er behoefte zou kunnen bestaan aan vriendschappelijke zamenwerking kwam naauwelijks op, althans zij bleef schier geheel onbevredigd. Maar de beschaving kon op den duur geen rust hebben met die gedachte: het individu is sinds lang door de staatsgrenzen heengebroken, en naar mate hij zich meer buiten die grenzen bewoog naar die mate werd ook het besef levendiger, dat hij voor zijne volkomen ontwikkeling aan de krachten van een enkelen staat niet genoeg heeft. Hij streeft naar medewerking daar buiten, en terwijl hij dit doet, zoekt hij instinctmatig weder naar hetzelfde gezag, dat de voorwaarden moet verwezenlijken die hij voor zijn vrije ontwikkeling behoeft. Aan eene volkomen bevrediging van die behoefte valt niet te denken, want de volken-gemeenschap blijft in elk geval eene hoogst onvolkomene; — maar het idé van die gemeenschap treedt toch meer en meer op den voorgrond en leidt tot zamenwerking van souvereine staten in eene mate waaraan vroeger niet werd gedacht. Vooral aan het internationale privaat- en strafregt is die nieuwe rigting ten goede gekomen, en van daar de allengs hoogere beteekenis, welke deze in ons hedendaagsch volkenregt innemen.

Wanneer het doel dat ik met het voorgaande betoog voor oogen had, niet geheel werd gemist, dan zal het nu althans wel overbodig zijn de keuze van het onderwerp dat ik behandelde, nader te regtvaardigen. Men begrijpt ligt dat het mij met de uiteenzetting van het moderne staatsbegrip niet om een meer of minder juiste definitie te doen kon zijn. Niet die bijzaak heb ik willen ophelderen, maar wel dit, dat er in dat moderne staatsbegrip een hoofdbeginsel ligt opgesloten, een ziel, en daarom ook een regel voor hem die tot het onderwijzen van het staatsregt geroepen wordt. De leeraar kan naar mijn opvatting veilig zijn weg vervolgen, zoolang hij deze groote waarheid voor oogen houdt: „De staat is een levend organisme, bestemd om de bereiking van het menschheidsdoel mogelijk te maken." Ik kan niet op al de beginselen wijzen, welke in deze enkele hoofdstelling liggen opgesloten, maar wil ten slotte toch drie groote resultaten noemen.

De staat is een levend organisme, en de wet van zulk een organisme is die van *geleidelijke* ontwikkeling. Geen grooter vijandin van revolutie dan de natuur: *patiens quia aeterna*, is zij geheel vreemd aan die drift van den menschelijken geest, welke met vernietiging van tijd en afstand, dadelijk het doel wil verwezenlijken dat hem voor oogen zweeft. Tijd en afstand zijn natuurlijke bezwaren: de mensch kan ze overwinnen, maar ze niet straffeloos voorbijzien. Geen sport te verwaarloozen op den langen trap van ontwikkeling; — geen schrede voorwaarts te zetten vóór dat vaste bodem is gewonnen waarop de voet veilig rusten kan; — geduldig voort te spinnen aan de gegevens van elken dag, hoe moeitevol die taak ook zij; — vóór alles het verband te handhaven tusschen het gisteren en het heden, omdat dit verband de eerste voorwaarde is van het leven, — ziedaar de wet van het organisme en dus ook de wet van den staat. Die wet te hebben miskend is de groote zonde geweest — zij het ook de zeer vergeeflijke zonde — van de achttiende eeuw, althans in Frankrijk. Zij aanvaardde eene reuzentaak, zonder te onderzoeken of hare krachten berekend waren voor die taak; zij vergat dat er natuurlijke proportiën bestaan tusschen het individu en den staat, welke nooit straffeloos worden uit het oog verloren: en wilde met slecht materiaal een grootsch gebouw stichten, eene zeer ontwikkelde gemeenschap met zeer onontwikkelde individuën,

van alle onmogelijkheden de onmogelijkste. Van daar de teleurstelling; van daar die drift om in het verledene terug te gaan, welke het opvolgend tijdvak kenmerkte; van daar die schijnbare reactie, welke inderdaad toch ook vooruitgang was, zoo zeker als het uitdiepen van den grond tot ontblooting der fundamenten, reeds deel uitmaakt van het opbouwen.

De staat is een levend organisme, en de wet van het organisme is ontwikkeling; hier *gestadige* ontwikkeling, want de staat is geene physieke maar eene zedelijke persoonlijkheid, en deze blijft zich ontwikkelen tot dat de volmaaktheid bereikt is, dat wil zeggen *altijd*. Geen waarheid wordt meer algemeen erkend en minder algemeen behartigd dan deze. Al schijnt ook vaak het tegendeel, de mensch is uit zijn aard een behoudziek wezen. De orthodoxie van de staatkundige partijen is groot, ook van de liberale. De partijen kunnen zich hare beginselen, voor zoover die werkelijk te vinden zijn, schier niet anders voorstellen dan in den vorm van bepaalde resultaten. Deze worden nagejaagd, met hartstogtelijke voortvarendheid meest, maar eens verkregen ook veelal vastgehouden als uitdrukking van eene volkomenheid, die zij toch inderdaad niet uitdrukken. Van daar een groot gevaar: terwijl de heerschende meerderheid rust en berust in hare overwinning, ontwikkelen zich de denkbeelden van een jonger geslacht en komt dat aldra met eischen te voorschijn, welke door eene klove van het bestaande gescheiden worden, alleen omdat men aan het bestaande niet heeft voortgearbeid. Elke klove nu lokt eene revolutie. De menschen zijn ook in dit opzigt kinderen: zij loopen het eene oogenblik te snel, omdat zij in het ander te ver achter bleven. Liever dan dat voorbeeld op te volgen lette men op het woord van Proudhon, niet minder behartigenswaard omdat het komt van den grooten scepticus der negentiende eeuw: de vrijheid heeft alles geschapen, maar ook alles weder vernietigd. Als de godheid der ouden verslindt zij onophoudelijk hare eigen kinderen. De vrijheid is verloren zoodra zij in aanbidding voor hare eigen scheppingen nederknielt. Wachten wij ons voor die zelfvergoding!

Eindelijk dit: de staat is een levend organisme en als zoodanig slechts gebonden aan de wetten van zijn eigen bestaan; geen menschelijke wille-

keur regelt zijne grenzen. Misschien klaagt men over dit resultaat en zou men verre de voorkeur geven aan een ander, dat de gelegenheid openstelde in elk bijzonder geval duidelijk te constateren wat de staat behoort te doen en wat hij behoort te laten. Men denkt met schrik aan de overmagt van het staatsgezag, welke vooral in onzen tijd eene onweerstaanbare is geworden, en vraagt met angst naar grenzen, duidelijk afgebakende grenzen, en te gelijk naar eene hoogere magt in staat om aan die grenzen wacht te houden en ze zoo noodig te verdedigen. Welnu, dit streven is ijdel, want de staat is niet alleen magtig, maar ook souverein. Er is eene dwingende kracht, welke de individuën noopt zich te bewegen binnen de hun gestelde grenzen, maar de staat is feitelijk vrij, slechts gebonden aan de stem van zijn eigen geweten. Daarin ligt het gevaar, maar daarin ook het verhevene en de grootheid van het staatsregt. Het is daarbij niet enkel te doen om de leer van het staatsvermogen, niet enkel om staats-*wetenschap*, maar ook om staats-*moraal*, en wel om moraal het meest.

Toch bestaat er een waarborg. Het doel van den staat is de vrijheid der individuën mogelijk te maken, en die individuën zijn te gelijk, regtstreeks of zijdelings, de dragers van het staatsgezag. Zij zondigen dus tegen zich zelven wanneer zij den staat tot zonde verleiden en hem brengen op het gebied waar de individuën vrij moeten heerschen. Zoolang dus in het staatsgezag het bewustzijn van de eenheid spreekt, is wel dwaling mogelijk, maar geen opzettelijk verkorten van de regten der individuën. Doch — en ziedaar de groote onvolkomenheid — slechts zeer zelden kunnen wij de eenheid verwezenlijken; meest altijd moeten wij ons tevreden stellen met dat wat de eenheid meest nabij komt, namelijk de meerderheid. Geen noodlottiger verschijnsel dan de zucht om die onvolkomenheid, waarvoor geen geneesmiddel bestaat, tot grondslag te maken van een geheel politiek stelsel, en die zucht openbaart zich reeds daar, waar men altijd de regten van meerderheid en van minderheid tegenover elkander stelt. De meerderheid op zich zelve is niets, want al de regten die zij uitoefent, bezit zij slechts als vertegenwoordigster van de eenheid, de alleen souvereine magt. Men zegge niet, dat ik hier eene spitsvondige onderscheiding maak, want die schijnbare spitsvondigheid is het resumé

van alle staatsmoraal. Het individu is veilig tegen de overheersching van den staat zoolang het geweten van de eenheid elk besluit van de meerderheid leidt.

Edel Groot Achtbare Heeren Curatoren dezer Hoogeschool. Ik ben het vooreerst en allermeest aan uwe voorspraak verschuldigd, dat ik heden een ambt aanvaarden mag, in aanzien ver verheven boven hetgeen ik vroeger in mijne eerzuchtigste oogenblikken ooit voor mij zelven zou hebben durven droomen. In de eerste plaats zij daarom ook aan u mijn opregte dank voor zoo groote onderscheiding toegebragt. Vergunt mij intusschen er bij te voegen, dat de gedachte, welke mij op dezen dag vóór alles vervult, niet die onderscheiding geldt, maar enkel de zware verpligting, welke ik te gelijk daarmede op mij neem. Ik denk er aan hoe dikwijls de voortreffelijksten uit Nederland de plaats hebben ingenomen, welke thans voor mij openstaat, en met eerbied en ontzag beklim ik een leerstoel, welke vroeger en later tot den luister van deze Hoogeschool zoo magtig heeft bijgedragen. De gedachte dat het nu mijne taak wordt den arbeid van die groote voorgangers te vervolgen, zou inderdaad afschrikwekkend zijn, had ik daarbij niet dezen troost, dat de leerstoel van het staatsregt te Leiden zijn roem misschien nog meer dan aan wetenschappelijke verdiensten, verschuldigd is aan de beginselen welke daar voorgestaan en den moed waarmede die beginselen verdedigd werden. De zaak van regt en van vrijheid krachtig te hebben verdedigd, ook dan wanneer deze schier overal elders te vergeefs naar voorspraak omzag; *elk* despotisme te hebben bestreden, op welke wijze dit zich ook openbaarde: 't zij in de practijken van het volkenregt, 't zij onder democratische vormen, 't zij als vreemde overheersching, hierin ligt de beste titel, de grootste roem, de schoonste luister van dezen leerstoel. Welnu voor die zaak van regt en van vrijheid gloeit ook mijn hart en in dien strijd tegen *elk* despotisme gaat ook mijne ziel op. Ik zal reeds veel hebben gedaan voor de toekomst van mijn vaderland, wanneer ik er in mogt slagen liefde maar vooral eerbied voor de vrijheid — want het mangelt meer aan eerbied dan aan liefde — in het hart der jongelingschap over te planten.

Hooggeleerde Heeren! Ik zal u wel niet behoeven te verzekeren, dat ik het een zeer gewigtig voorregt acht aan mijne nieuwe betrekking verbonden, dat zij mij in uwen aanzienlijken kring eene plaats verzekert. Ik zou er meer tegen opzien die plaats in te nemen, wanneer ik bij mijn vroeger verblijf in deze stad niet reeds van velen onder u hooggewaardeerde blijken had mogen ontvangen van welwillendheid en van vriendschap zelfs. Ik bid u mij die vriendschappelijke gevoelens te bewaren en ik hoop er in te slagen die ook van anderen te verwerven voor wie ik in meerdere of mindere mate nu nog een vreemdeling ben.

In de eerste plaats geldt mijne bede u, hooggeschatte medeleden van de regtsgeleerde faculteit, vrienden van vroegeren en lateren tijd, u vooral Vissering, dien ik bij elk gewigtig keerpunt in mijne geschiedenis op mijnen weg terugvind en wien ik met meer warmte maar met meer dringende aanbeveling tevens te gemoet kom, naarmate de levenstaak die voor ons beiden is weggelegd, inniger zamenvloeit. Met groote ingenomenheid en volkomen vertrouwen voeg ik mij bij u allen, want uwe sympathie, mij vooral in den laatsten tijd zoo overtuigend gebleken, is mij een zekere waarborg dat één zelfde geest onzen gemeenschappelijken arbeid zal besturen. Het is van nu af aan mijn ernstig streven de groote belangen van onze kleine gemeenschap naar vermogen te bevorderen. Wilt gij mij in dit streven door uwe vriendschappelijke medewerking steunen.

Onder de personen wien ik dank verschuldigd ben voor de welwillendheid waarmede zij mij aan deze Hoogeschool ontvingen, zou ik niet gaarne u onvermeld laten, hooggeleerde Cock. Gedurende eene lange reeks van jaren stond gij aan het hoofd van het onderwijs, dat nu aan mij wordt toevertrouwd; jaren die zich door heel wat wisselingen op het gebied der staatkunde kenmerkten. Ik mag niet hopen, dat de beginselen welke ik bij mijn onderwijs wensch te volgen, uwe volkomen goedkeuring zullen wegdragen, maar ik verwacht toch met eenig vertrouwen, dat ook gij uw zegel zult hechten aan de hoofdgedachte, die mij daarbij leiden zal en welke ik nog zoo even trachtte te ontwikkelen, want die gedachte is geen andere dan deze: de waarheid onpartijdig zoeken en ze onbeschroomd uitspreken. Mogt gij, in een gelukkigen ouderdom getuige van mijn arbeid, de ervaring kunnen opdoen, dat ik het *vitam impendere vero* althans eer-

lijk en opregt blijf nastreven, dan zal, ook bij groot verschil van inzigt, uwe sympathie mij zeker volgen.

Vergeeft het mij, mijne heeren, wanneer in deze oogenblikken, nu ik geheel vervuld moest zijn met de schoone toekomst welke mij hier geopend wordt, mijne gedachten toch telkens naar het verledene terugwijken. Ik kan mijne aanzienlijke betrekking aan deze Hoogeschool niet aanvaarden, of met weemoed denk ik aan de betrekking, welke ik daarvoor moest opofferen, met weemoed aan den kring, dien ik verlaten heb. Men kan het leven van Neêrlands grijze hoofdstad geen twee jaren hebben medegeleefd, of de sombere voorstellingen, die men van verre wel eens van hare toekomst mogt gevormd hebben, verdwijnen. Daar waar naast zoo rijke materiele hulpbronnen zoovele intellectuele krachten zijn overgebleven, is de kiem van verdere ontwikkeling niet uitgeroeid, al wordt ook door een zamenloop van omstandigheden haar groei een tijdlang belemmerd. Ook Amsterdam vraagt slechts „dat wat zijn moet, opdat iets anders zou kunnen zijn": ruimte voor zijne bedrijvigheid; wordt die verkregen, dan ook zal — hiervan ben ik zeker — de gezonde kern, in die edele stad overgebleven, al hare innerlijke kracht openbaren.

Mijne Heeren Studenten van de regtsgeleerde faculteit! Met groote ingenomenheid wend ik mij eindelijk tot u, die hier mijne toekomstige leerlingen vertegenwoordigt. Ik houd het er voor, dat overal in Nederland één zelfde geest de studerende jongelingschap bezielt, en eene gelukkige ervaring van twee jaren heeft mij geleerd wat wij van die jongelingschap te wachten hebben. Ik kom tot u met de levendige begeerte om mijn lot aan het uwe te verbinden, om al de krachten waarover ik te beschikken heb aan de bevordering van uwe studiën dienstbaar te maken, om het vertrouwen dat mij hierheen riep zooveel mogelijk te regtvaardigen, dat wil zeggen om zooveel mogelijk nuttig te zijn voor u. Steunt gij mijne pogingen daartoe, want zonder dien steun blijft al mijn arbeid ijdel. Geeft gij mij die vriendschap terug, welke ik van mijne eerste leerlingen mogt verwerven, en waarop ik trotsch ben. Dat ons onderling verkeer zich kenmerke door natuurlijkheid en opregtheid, vooral echter door die weder-

zijdsche sympathie, welke ik even sterk voor mij zelven behoef als ik geneigd ben ze weg te schenken aan hen die met mij zamenleven.

Aantrekkelijke studiën wachten ons; dubbel aantrekkelijk voor mij als ik bedenk, dat het vooral uit uw midden is, dat Nederland in eene reeds aanstaande toekomst de mannen zal kiezen, welke het tot leiding van zijne hoogste belangen behoeft. Gij weet nu hoe ik denk over de taak, voor die mannen weggelegd; hoe ik innig overtuigd ben dat het daarbij nog oneindig meer dan op wetenschap op *moed* en op *deugd* aankomt. Dien moed en die deugd aan te wakkeren, ziedaar wat mijn hoofdstreven zal zijn, en dat streven *moet* slagen wanneer ik u brengen kan tot een *eigen* overtuiging en te gelijk tot *eerbied* voor de vrijheid. Want waar eene waarachtige overtuiging woont daar woont ook de moed om ze te verdedigen, en waar men de vrijheid *eerbiedigt* daar leeft ook het besef, dat alleen langs den weg der zelfbeheersching die begeerlijke vrijheid te verkrijgen is. Door deugd tot vrijheid! laat dit onze leuze zijn.

I. h. g.

DE WAARDE DER ERVARING AAN HET ZIEKBED

VOOR DE

BEOEFENING DER GENEESKUNDE.

REDEVOERING

TER AANVAARDING VAN HET HOOGLEERAARSAMBT AAN DE HOOGESCHOOL VAN LEIDEN

DEN 28sten SEPTEMBER 1864

UITGESPROKEN

DOOR

DR. J. C. G. EVERS.

EDELGROOTACHTBARE HEEREN CURATOREN DER LEIDSCHE HOOGESCHOOL.

WELEDELGESTRENGE HEER SECRETARIS VAN HET COLLEGIE VAN CURATOREN.

HOOGGELEERDE HEER RECTOR MAGNIFICUS, HOOGGELEERDE HEEREN PROFESSOREN, ZEER GEACHTE AMBTGENOOTEN.

EDEL ACHTBARE HEEREN, AAN WIE HET BESTUUR VAN DEZE STAD, OF DE HANDHAVING DES REGTS IS TOEVERTROUWD.

WELEDELE ZEERGELEERDE HEEREN DOCTOREN DER VERSCHILLENDE FACULTEITEN.

WELEERWAARDE HEEREN LEERAREN VAN DE GODSDIENST.

WELEDELE HEEREN STUDENTEN AAN DEZE HOOGESCHOOL.

EN VOORTS GIJ ALLEN, DIE DEZE PLEGTIGHEID MET UWE TEGENWOORDIGHEID VEREERT, ZEER GEWENSCHTE TOEHOORDERS!

„Ofschoon de geneeskunst, in den strikten zin des woords, alleen be„teekent de kunst om zieken te genezen, heeft evenwel de wetenschappe„lijke geneeskunst altoos zich ten taak gesteld en moeten stellen om zich „tot biologie te verheffen en de gansche leer van het menschelijke leven „in zich op te nemen. Sedert de oudste tijden, toen de geneeskunde „allengs uit de handen des volks in die der priesters overging en door deze „aan de artsen werd overgedragen, is het eene soort van heilige overle„vering gebleven, dat zij de som van alle weten nopens den mensch moest „omvatten, en ofschoon de uitgebreidheid der taak tot verdeeling van den „arbeid dwong en tot splitsing der in den aanvang ééne en ondeelbare „wetenschap voerde, is echter dat streven naar eenheid nimmer onder„drukt geworden.”

Deze woorden van Virchow, Duitschland's geniaalsten geneesheer, drukken krachtig de waarheid uit, dat de wetenschap, die de studie van den levenden mensch tot onderwerp heeft, één is, dat die eenheid, van de oudste tijden af instinctmatig beseft, nooit uit het oog verloren mag worden en dat zij in den geest des geneesheers als een beginsel diep moet ingedrongen zijn. In diezelfde woorden wordt echter te gelijk verkondigd de noodzakelijkheid, dat, wijl de omvang van arbeid te groot is voor eenen enkelen arbeider, het arbeidsveld verdeeld moet worden onder verschillende groepen van werklieden. Door diezelfde woorden wordt het groote feit bevestigd, dat wat het woord geneeskunde in zich sluit en het doel der kunst uitmaakt, is: het genezen van zieken.

Voor dat de splitsing der éene en uit haren aard ondeelbare wetenschap in meerdere vertakkingen plaats greep, was wel in het oog van allen de geneeskundige wetenschap een en dezelfde met de biologische, doch was deze aan gene geheel ondergeschikt. Wel werd er aangenomen, dat de leer des levens eenmaal doorgrond, als van zelve den weg ter genezing zou aanwijzen; er werd zelfs meermalen gepoogd, om tot de ware geneeswijze te geraken door dergelijke leer uit enkele beginselen af te leiden en te construeren: wel werden er levensverschijnselen aan een bepaald onderzoek onderworpen, met het doel om hetgeen bij den zieke werd waargenomen op te helderen door de kennis van de oorzaken dier verschijnselen; maar van eene afzonderlijke behandeling der biologie was geen spraak; hoogstens werd ontleedkunde als afzonderlijk voorwerp van studie beschouwd.

De biologie, die, aldus veroordeeld tot het spelen eener ondergeschikte rol, een eigen zelfstandig bestaan miste, ging, steeds aan den leiband der geneeskunde, met langzame en wankelende schreden vooruit. Het ontbrak haar aan stoffelijke hulpmiddelen, aan methode en aan beoefenaars. De gewigtige ontdekkingen, die in het einde der vorige eeuw op het gebied der natuur- en scheikundige wetenschappen plaats grepen, het deel dat de geneeskundigen daarin namen, de pogingen om ze, even als altoos het geval was, over te brengen op het gebied der geneeskunde, — pogingen die, even als al de overige, wel mislukten, maar toch zonneklaar bewezen welk eene ruime toepassing van haar op het gebied der

physiologie kon gemaakt worden; — waren zoo vele oorzaken, wier zamenwerking eindigde met de beoefening der eigenlijke biologische wetenschappen van de zuiver practisch geneeskundige af te scheiden. Voegt daarbij den invloed der veelvuldige stelsels, in dien tijd telkens onstaande, om eene korte poos te heerschen en dan weder te gronde te gaan, van Brown, Broussais en van de Natuur-philosophen, die allen wapenen bijeenzochten zoo ter verdediging als ter aanval uit het, toen zeker nog niet groote, arsenaal der physiologie, en gij zult u kunnen voorstellen, hoe ook die strijd het zijne tot de splitsing heeft bijgedragen.

Bovenal werd zij bevorderd, toen de groote voordeelen in het oog vielen, welke reeds bij de eerste schreden op dien nieuwen baan waren verkregen. Voor het eerst sedert eeuwen voelde de physiologie zich bevrijd van de banden, waarmede de geneeskunde haar omknelde. Voor het eerst ontheven van het juk, dat hare schouders plagt te drukken, haalde zij vrij adem, beproefde te staan en ziet, zij stond niet alleen zonder hulp; zij kon zelfs loopen en ging met onverwachte snelheid in de goede ware rigting vooruit. De methode, die zij volgde, was die welke Bacon geschetst en welke tot rigtsnoer had gestrekt aan de ontwikkeling van astronomie, physica en chymie. De stof, welke zij, nadat zij zich van den zieken mensch had afgewend, voor zich zag liggen, was de geheele levende natuur. Aan arbeiders ontbrak het haar toen niet meer. De vrijgelatene was weldra door een tal trawanten omgeven, zij hief trots op hunnen arbeid eerlang het hoofd omhoog, en zag met zeker minachtend medelijden op hare voormalige vergrijsde meesteres neder.

Sedert zijn de rollen omgekeerd: de biologie voert den boventoon en poogt de geneeskunde aan zich te onderwerpen. Die poging, misschien in het afgetrokkene te regtvaardigen, zou echter, indien zij thans gelukte, het gevolg na zich slepen, dat het practische doel der geeneeskunst voor het grootste gedeelte verviel. Het is daarom, dat ik op dit gevaar uwe aandacht wensch te vestigen en wil trachten te betoogen, dat het alleen kan worden afgewend door vast te houden aan de stelling, dat d e eigenlijke geneeskunst tot grondslag heeft de ervaring aan het ziekbed.

Het ligt niet in mijne bedoeling, bij het verdedigen van mijne stelling,

de bewering vol te houden, dat de eenheid der geneeskundige wetenschappen moet worden prijsgegeven, en dat alleen de practische rigting met eenzijdige bekrompenheid moet worden gehuldigd. Hij in wien dit gevoelen zou kunnen opkomen, laat staan wortel schieten, ware stellig ten eenemale onwaardig om van deze plaats het woord te voeren: integendeel, zoo iemand, dan ben ik overtuigd, dat hij alleen geneesheer in den volsten zin des woords kan zijn, die van zijne eerste wetenschappelijke opleiding af geheel doordrongen is van de waarde der biologische kennis, dat hij, dien Hufeland den priester van de heilige vlam des levens noemt, het wezen van het leven zooveel mogelijk moet kennen en de stoffen moet opsporen, welke die vlam hoog en helder kunnen doen flikkeren, dit alleen wensch ik te betoogen, dat aan de eenheid het doel der geneeskunde niet mag worden opgeofferd, dat de practische geneeskunde haren eigen bodem bezitten, hare eigene methode volgen, uit haren eigen kring van waarneming de reden van haar doen moet ontleenen, en dat haar oordeel, waaruit haar handelen voortvloeit, vooral zich gronden moet op hetgeen binnen dien kring werd waargenomen en beproefd. Als zuivere wetenschap bekleede de geneeskunde eene plaats, al is het eene betrekkelijk kleine, op het gebied der biologie; als practische kunst, die dagelijksche en dadelijke toepassing eischt, beware zij hare zelfstandigheid, ontwikkele zij zich onafhankelijk en houde zij steeds het oog op haar doel gerigt. Heeft splitsing van den arbeid voor de vordering der wetenschappen dit voordeel gehad, dat de beperking van het veld besparing van kracht en daardoor meerder en naauwgezetter beoefening van elk deel ten gevolge had; was hieräan de groote vlugt te danken in de laatste jaren door zoo vele wetenschappen en ook door de biologische genomen, bij het zich oplossen in eene andere heeft geene wetenschap ooit baat gevonden. Pligt blijve het dus voor de beoefenaars van elke wetenschap, de zelfstandigheid der hunne te handhaven. Ook op de geneeskundigen rust de zorg om de grenzen hunner nuttige wetenschap te verdedigen tegen de aanmatigingen harer zusters. Dan eerst zal de geneeskunst zich in de biologie mogen en moeten oplossen, wanneer deze het toppunt harer ontwikkeling zal hebben bereikt; wanneer de wetenschap van den gezonden en zieken mensch een geheel zal zijn geworden, en de kunst van genezen zich zal bepalen

tot het toepassen op elk individueel geval van de lessen der voltooide biologie.

De biologische wetenschappen toch, die zich tot voorwerp hebben gesteld het leven te bestuderen, omvatten zoowel de leer van den zieken, als van den gezonden mensch. Weinig takken van menschelijke kennis zijn er, die zich met deze in uitgebreidheid en waarde van onderwerp kunnen meten; weinig, die zoo vele bronnen van waar genot voor den beoefenaar ontsluiten. Bepaalt die wetenschap tot de studie van den mensch alleenlijk, en gij hebt vóór u een veld, rijk aan vragen, rijk aan onzekerheid, rijk aan stof voor onderzoek. Een microcosmus in den macrocosmus, de schepping in het schepsel terugkaatsend, overal en onophoudelijk aan den invloed der buitenwereld onderworpen, en steeds op haar terugwerkend, ontstaat de mensch uit eene voor het oog onbeduidende cel, die, als door hoogere, verstandelijke kracht gedreven, zich ontwikkelt, zich splitst, zich met nieuw gevormde vereenigt, organen bouwt, passend voor de verrigtingen welke zij te vervullen hebben, die organen weder te zamen bindt door middel van het zenuwstelsel, het middenpunt waarin het denkvermogen zetelt, terwijl dat denkvermogen opgewekt door de uiterlijke waarneming der natuur, het waargenomene tot vruchtbare begrippen verwerkt, en zich de magt eigen maakt om de buitenwereld te beheerschen, zoo als wij thans overal op onzen aardbol aanschouwen, waar tijd en ruimte door 's menschen scheppende kracht worden overwonnen. Na te sporen de geheime raderen die dit geheel in gang houden, — te onderzoeken, hoe het eene verschijnsel op het andere volgt, hoe de eene reeks van feiten de andere op dit uitgebreide veld kruist; hoe uit schijnbaren strijd de grootste eenheid voortspruit, en alles zamenwerkt tot hetzelfde doel, — uit te vorschen, hoe de cel zich splitst, vervormt en met den vorm van inhoud verandert; hoe de doijerstof op de cel werkt, welke stoffen zij aan deze afgeeft en hoe de teruggeblevene de vatbaarheid erlangen om andere cellen te vormen; hoe uit de millioenen wisselingen door beider wederkeerige werking te weeg gebragt, het geheele organisme te voorschijn treedt; hoe dat geheel, ondanks wijziging van vorm in den loop der jaren, toch zijn grondtype behoudt, welke aan zich zelven uiterlijk gelijk blijft, terwijl de stofdeelen

die het zamenstellen er onophoudelijk komen, wisselen en verdwijnen; hoe daarbij de zelfstandigheid der onderdeelen bewaard wordt, terwijl zij tevens medewerken tot één doel: hoe daar verrigtingen plaats grijpen, waarvan de overige wereld geene wederga aanbiedt; hoe een hooger beginsel zich schijnt te openbaren, die dit alles regeert, het behoudt, maar ook somwijlen het vernietigt; — zooveel behoort er tot het gebied der biologie. Voegt daarbij, dat het zoo fijn zamengestelde organisme voortdurend in aanraking met de buitenwereld, steeds blootgesteld aan allerhande schadelijke invloeden, niet altoos en op alle punten weêrstand kan bieden aan den vijand, door wien het belaagd wordt, dat daardoor zijne verrigtingen in meerdere of mindere mate gestoord, zijne werkzaamheid verminderd en zijne voortduring bedreigd worden; dat de levensvorm, welken men gewoon is ziekte te noemen, ontstaat en, zal het organisme blijven bestaan en aan zijn doel beantwoorden, moet verbeterd worden: — welk eene nieuwe taak spruit hieruit voor de wetenschap voort, die nu het ontstaan der ziekte moet verklaren, hare oorzaken opsporen en hare werking ontcijferen, ja hiermede niet tevreden, het ziekteproces moet pogen te ontleeden en aantoonen, op welke wijze het organisme ondersteund behoort te worden in zijne pogingen om het gestoorde evenwigt te herstellen, en de middelen daartoe heeft aan te wijzen.

Dit alles is de roeping der leer des levens. Dat zij haren bouw nog niet voleindigd heeft, dat zij eerst den eersten steen heeft gelegd, en weinig meer dan den voorraad van materiaal heeft bijeengebragt, waaruit het geheel eenmaal zal worden opgetrokken, verwondere niemand. De onmetelijk lange taak en het betrekkelijk korte tijdperk, hetwelk verliep, sinds de menschheid tot wetenschappelijk bewustzijn ontwaakte, mogen tot verontschuldiging dienen, zoo de levensleer niet aan de hoogste eischen voldoet. De spreuk, *in magnis voluisse sat est*, heeft zij evenwel niet tot hare leuze genomen. Niet tevreden met het willen, wanhoopte zij niet aan den eindelijk gelukkigen uitslag van haar pogen. Elke mislukking was voor haar een prikkel tot een vernieuwd en krachtiger indringen in de geheimen der natuur; want deze, die aan hare kinderen nooit het loon van volhardenden en verstandig besteden arbeid onthoudt, die hun de dorst naar weten inboezemt, hen tot onderzoeken opwekt en op die

wijze noopt aan hunne hoogere bestemming te beantwoorden, gaf meermalen toe aan den drang en ontsluijerde menige verborgenheid. Vóór den tijd echter, waarop alle onthuld zullen zijn en het geheele geheim des levens geopenbaard, zal de geneeskunst niet kunnen rusten op de biologie en zal de verhouding tusschen beide eene blijven van wederkeerig dienst- en hulpbetoon. Van oplossing der eene wetenschap in de andere kan vroeger geene spraak zijn. Wel is daartoe de poging langs verschillende wegen beproefd, wel werd dan eens met open vizier de empirische geneeskunde aangevallen, wel werd haar dan weder bedektelijk het onwetenschappelijke harer methode verweten, en was ook bij hare krachtigste voorstanders de erkentenis algemeen, dat zij op de biologische wetenschappen, de physiologie en pathologische anatomie behoorde te kunnen steunen en daar den vasten bodem zou vinden, welke haar op haar eigen gebied bleef ontbreken. Ook werd het ongenoegzame der overgeleverde kennis door ieder toegegeven, en verwonderen zal het u niet dat die bekentenis den ouden weg verlaten en physiologie en pathologische anatomie als de grondslagen deed aannemen voor de practische geneeskunde; maar de gevolgen van dat alles lieten zich niet wachten. Wilt gij die vernemen, veroorlooft mij dan de volgende regelen uit een werk van onzen tijd over de geschiedenis der geneeskunde aan te halen.

„Hoe helderder stralen het licht van onzen tijd op de pathologie werpt, „voor hetwelk wij met regt aan de nieuwe school dankbaar moeten zijn, „des te donkerder schaduw rust op het gebied der therapie. Het is waar, „ook hier heeft zij de oude geneeskunde op hare grondvesten doen wankelen, heeft zij de receptenschrijverij beperkt en de dwaling der causale „en rationele therapie volgens hypothetische indicatiën aan het licht gebragt, maar in de plaats van de eerste gaf zij het nihilismus, in plaats „van de laatste de empirie in hare meest vormelooze gestalte, en de therapie werd een chaos, een uitvloeisel van eene luim, van het toeval of „van het vertwijfelend nietsdoen. — Het nihilismus ontstond van de eene „zijde uit het anatomisch construeren van ziekten, en van daar het ongeloof aan de werking van geneesmiddelen op de verandering der structuur; „van de andere zijde was het een gevolg van de volstrekte onbekendheid „met de werkingswijze van geneesmiddelen. Daar men nu eenmaal vrijen

„teugel aan empirie en proefneming laat, zoo kan men toch met empirisch „ongekende middelen, welke men geen lust heeft om in hunne werkingen „te onderzoeken, niets doen, en daarom doet men liever niets. — Uit be- „ginsel! — Dat noemt men de beginselvolle (principielle) eenheid der phy- „siologische geneeskunde op de therapie overbrengen. Men laat de zieken „aan henzelven over, handelt expectatief; — dat leert den physiologischen „gang der ziekte kennen, zonder dat die door invloeden van buiten ge- „stoord worden. Of men werkt ook diaetetisch, idiodiaetetisch, volgens „de beginselen der theorie van stofregeling, en geeft, als zwakte de over- „hand neemt, op de manier van Brown, prikkelende middelen. Meer „consequente personen beperken den werkkring des geneesheers alleen tot „de prophylaxie, de hygiène, zoo als Moleschott en Oesterlen, die, let „wel, een werk schreef over geneesmiddelen, met het doel om hunne „werkeloosheid te betoogen, en Förster die de geneeskunde in die der „wetenschap, en in die der groote menigte verdeelt. — Bij eene andere „partij, van welke Wunderlich als de hoofdvertegenwoordiger kan worden „beschouwd, is het bewustzijn aanwezig, dat er behoefte is aan hulp der „kunst; hier echter ontbreken ook de middelen om ze aan te wenden, „en daar de oude grondslagen der rationalistiek niet meer deugen, blijft „alleen een symptomatisch en empirisch toevallig handelen over."

Dit tafereel schetst misschien met te sombere kleuren den bestaanden toestand af, het karakteriseert dien echter juist. Algemeen toch is de klagt dat in de therapie scepticisme en nihilisme heerschen. De te vroeg aan de wetenschap ontrukte Schrant besprak in zijne te dezer plaatse gehoudene rede, die twee schaduwzijden der nieuwere geneeskunde en zocht de oorzaak van het verschijnsel daarin, dat de kliniek te veel in handen was geraakt van geneeskundigen, die beter anatomen dan therapeuten waren. Het feit door Uhle en Wagner ter loops in hunne algemeene pathologie vermeld, dat de burgerlijke geneesheer zich in onzen tijd bijna geheel aan de bearbeiding der wetenschap onttrekt, heeft misschien eenen dieperen grond dan zij vermoeden; waarschijnlijk gevoelt die arts instinctmatig, dat op de vruchten zijner studie geen acht zou worden geslagen in eenen tijd, waarin men alleen de werkzaamheid van hen de

aandacht der geleerden waardig acht, die op een geheel ander standpunt, het biologische of anatomisch pathologische, staan.

Maar, hoor ik mij tegenwerpen, wilt gij dan de ervaring aan het ziekbed, die, naar uwe eigene erkentenis ons slechts eene ongenoegzame kennis verschaft, al stond haar de overlevering van eeuwen ten dienst, als den bodem aanprijzen, waarop de therapie moet rusten, en niet veeleer de pathologische anatomie? Is het beweren van den grooten Rokitansky dan ongegrond, die zegt „dat zij het fundament moet zijn, van het geneeskundig handelen, ja, dat zij alles bevat wat er van positief weten en van den grond van dat weten in de geneeskunde gevonden wordt?" En worden die woorden niet door twee algemeen geachte schrijvers over algemeene pathologie zonder verzet of afkeuring tot de hunne gemaakt? Gold in de wetenschap nog het gezag van beroemde namen, dan zou tegenover de twee laatste, dat van Griessinger kunnen geplaatst worden, die verklaart dat de tijden voorbij zijn, waarin de pathologische anatomie de alleenheerscheresse was in de pathologie. Maar het stellen van autoriteiten tegenover autoriteiten is altoos een ongelukkig wapen, en daarom zij het mij geoorloofd een oogenblik bij dat beweren van het hoofd der Weener School stil te staan, en te gelijk met de eischen der pathologische anatomie die der pathologische histologie, eigenlijk een harer onderdeelen te beschouwen.

De pathologische anatomie heeft zich ten taak gesteld, het opsporen der structuur-veranderingen, welke het menschelijk organisme, gedurende den tijd dat het door ziekte getroffen is, ondergaat, en onderzoekt die veranderingen in alle hunne tijdperken en gestalten. Ter harer eere zij gezegd, dat zij die taak met voorbeeldeloozen ijver, geduld en talent heeft volbragt, en dat waarschijnlijk zeer weinige, voor het oog naspeurlijke wijzigingen aan hare aandacht ontsnapt zijn. Niet tevreden met de groote resultaten die ze verkreeg, heeft zij het microscoop gebruikt, om nog dieper in het wezen der structuurverandering door te dringen, en rijk was ook hier de oogst, welke de onvermoeide arbeid harer werklieden in hare schuren bijeengaarde. Hier deed zich zelfs voor het eerst weder het verschijnsel op, dat eene poging gewaagd werd om de feiten, op het biologische en pathologische gebied verspreid, tot elkander te brengen, en ze

tot een geheel te verbinden. Zeker is in weinige wetenschappen zooveel in zoo korten tijd geleverd.

Hare groote vooruitgang geeft haar echter op zich zelf nog geen regt, om op de heerschappij op geneeskundig gebied aanspraak te maken. Dat regt moet in den aard der zaak gelegen zijn en daarmede is de vordering in strijd. Vooreerst is het eene onnaauwkeurigheid wat Rokitansky beweert, dat er geen positief weten in de geneeskunde bestaat, hetwelk niet aan pathologische anatomie zijnen oorsprong zou te danken hebben. Er zijn ziektetoestanden, wier herstel in den regel door den geneesheer uit kracht van het weten, dat hij uit zijne ervaring put, moet verkregen worden, toestanden ter wier verklaring, of genezing de pathologische anatomie niets heeft bijgedragen. Ik herinner u slechts de behandeling der tusschenpoozende koortsen en der chlorose. Noemt gij dit geen positief weten, dan bestaat er geen positief weten in de practische geneeskunde en de pathologische anatomie heeft dan ook geene reden om op haren invloed op dat weten roem te dragen. Dan ook, en dit is het klemmende van het betoog, waarmede ik het vermelde beweren bestrijd, ligt het buiten den aard dier wetenschap om tot grondslag te dienen voor het geneeskundig weten.

Ware het levend organisme aan eene machine gelijk, en bestond het verschil slechts in eene veel fijnere mate van zamenstelling, dan zou Rokitansky gelijk hebben; want zoo eenmaal het mechanisme, de beweegkracht en de beleediging gekend waren, dan zou ook elke belemmering in den gang der machine onderscheidenlijk kunnen aangewezen worden, en het herstel van het bedorvene zou kunnen worden ondernomen. Maar het levend organisme, ofschoon in sommige opzigten met een hoogst zamengesteld werktuig vergelijkbaar, is daarom nog zoodanig werktuig niet, de beweegkracht, welke het bezielt, is niet van buiten aangevoerd; zij zetelt in het organisme niet op ééne plaats, vanwaar het zijne werking verdeelt over het geheel, maar in ieder zelfs het kleinste stofdeeltje; zij kan dus niet als in onze machines regtstreeks vermeerderd of verminderd worden; het herstellen van het beschadigde geschiedt evenmin onmiddellijk; maar, zeer enkele gevallen van zeer mechanischen aard uitgezonderd, altoos middellijk door het organisme zelf; de arts helpt het alleen aan de middelen

ter genezing, en het organisme verwerkt die en wendt ze aan tot herstel. Uit den stoffelijken aard der beleediging kan dus niet worden besloten tot de kennis der middelen, welke de natuur behoeft tot herstel.

Wat de anatomie is voor de physiologie, is de pathologische anatomie voor de pathologie: beide laatste kunnen zonder de beide eerste ter naauwernood bestaan. Kunnen wij ons geene leer des levens denken, die niet tevens de levensorganen kent, evenmin kunnen wij ons eene pathologie voorstellen, die niet kennis neemt van de structuurveranderingen der deelen. Beide physiologie en pathologie hebben behoefte aan de anatomie, maar de feiten die onder het gebied dier wetenschappen vallen, zijn van eenen geheel anderen aard dan de anatomische. Het doel dat bij den bouw beoogd werd, kan eerst uit de waargenomene verrigting worden gekend; de storing der verrigting, die door de veranderde structuur wordt te weeg gebragt, kan eerst door de waarneming aan het ziekbed worden geleerd. Waarom, zoo een voorbeeld moet gekozen worden, bij gastritis vomitus ontstaat, verklaart de veranderde structuur evenmin, als zij leert hoe in eenig geval ontsteking moet worden behandeld. Èn de bouw, èn de verrigting, èn de storing der verrigting, èn de genezing leveren reeksen van feiten op, die ieder afzonderlijk tot het gebied van verschillende takken der wetenschap behooren, takken die onderling ontelbare punten van aanraking hebben, die elkander niet missen kunnen in hunne ontwikkeling, en alle in ééne wetenschap de biologie te zamen smelten, maar waarvan geen enkele regt heeft om te beweren, dat hij de andere beheerscht.

Te bejammeren is het zeker, dat de hoop door zoo velen gekoesterd, gebleken is ijdel te zijn, en dat het vooruitzigt, alsof uit den vooruitgang der biologische wetenschappen, die der practische geneeskunst reeds nu noodwendig zou volgen, te leur is gesteld. De hooge vlugt, door de eerste genomen, zou dan ook door deze nagevolgd zijn, en zeker zou de geneesheer dan met luchtiger hart de woning betreden van velen, die hij nu aan hun onverbiddelijk lot moet overlaten. Mag hij echter daarom wanhopen en, door zijne teleurstelling verbijsterd, zich in de armen werpen der blinde

empirie? Of moet hij ontevreden op eene kunst, die hem de gewenschte zelfvoldoening niet geeft, zich kort en goed van haar afwenden, en zijne dorst naar wetenschap en kennis aan eene andere bron lesschen, die overvloediglijk voor hem stroomt? Zullen de biologische wetenschappen nu voor hem hoofdstudien worden, en zal hij zich getroosten de zieken aan hun lot over te laten, terwijl hij hen bedriegt door den schijn van handelen aan te nemen? Zijn verstand zal hem weêrhouden van ruwe empirie: zijn geweten zal hem verbieden lijdelijk af te wachten, waar slechts handelen eenige kans van slagen kan opleveren; en zal hij dan niet van zelf genoodzaakt zijn zijne toevlugt te nemen tot de resultaten, om het even of die vele of weinige zijn, welke de ervaring leert dat hetzij als geneesmiddelen, hetzij als geneeswijzen de zieken kunnen helpen of hun lijden lenigen? Hij zal toch wel de voorkeur geven aan een klein resultaat boven geen resultaat hoegenaamd.

De ondervinding leert dus, dat de practische geneeskunde, zoo zij al niet is achteruit gegaan, toch geen gelijken tred heeft gehouden met de studie van de leer des levens, en dat de illusien die de artsen van de hulp van deze gekoesterd hebben, grootendeels in rook zijn verdwenen. Die minder gelukkige uitkomst heeft twee oorzaken. De eene leerden wij reeds van nabij kennen. Het was de verwachting, dat de ontwikkeling der biologie die der practische geneeskunde zou ten gevolge hebben, welke echter, hoewel, gelijk wij erkend hebben, niet geheel ongegrond, op dit oogenblik niet verwezenlijkt worden kan. De andere oorzaak is gelegen in de zwarigheden, welke het onderwerp zelve oplevert. Waar de berg der moeijelijkheden te steil scheen voor den regten weg, heeft men zijpaden trachten te effenen; toch is langs die zijpaden de top niet bereikt. De arbeid aan die poging besteed is niet verloren gegaan; want andere wetenschappen hebben er bij gewonnen, voorshands echter heeft de geneeskunde van die voordeelen weinig genoten. De zwarigheden moeten in al haren omvang worden aangewezen, omdat juist zij het zijn, die door haren aard geenen anderen weg aan de geneeskunde te volgen overlaten, dan dien der ervaring.

Het schijnt zoo gemakkelijk zieken te genezen, iedereen is meer of min in die kunst bedreven. De geheele kunst schijnt daarop te rusten, dat hetgeen hielp voor den lijder *a* en *b*, ook *c* en *d* en alle overige door gelijksoortige ziekte aangetast, zal moeten helpen. Dit is eene veronderstelling die noodwendig waar is, zoo alle omstandigheden gelijk zijn; maar is de wijze waarop *c*, *d* en de overige ziek zijn, gelijk aan die van *a* en *b?* Waarschijnlijk niet, want de eene mensch verschilt van den ander, ieder is dus ook op eene andere wijze ziek; want dezelfde oorzaak kan, als zij op een verschillend ligchaam werkt, moeijelijk hetzelfde gevolg te weeg brengen. Het verschil zal wel klein zijn en afnemen naarmate de oorzaak krachtiger werkte, en de personen welke zij trof, meer op elkander geleken, maar het zal, al is het een minimum, blijven bestaan en noodwendig invloed uitoefenen op het verloop der ziekte en op de uitwerking der aangewende middelen. Stel dus dat eene en dezelfde oorzaak en wel eene krachtige, bv. het pokgift, *a*, *b*, *c*, *d* en de overigen getroffen had, dan zoudt gij verschil van ziekteverloop bij allen zien, verschil zoo groot, dat soms de eene blijft rondwandelen, terwijl de ander bezwijkt, een derde zeer erg ziek is, en anderen weder minder. Het middel nu onder welks gebruik, zij die gemakkelijk herstellen, beter worden, heeft kans van voor een krachtig middel te worden gehouden, dat onder welks aanwending de erger aangetaste bezwijkt, loopt gevaar van als oorzaak des doods te worden beschuldigd. Maar als nu toevallig hetzelfde middel bij allen gebruikt is, welk oordeel is dan over zijne kracht te vellen? De vraag, die ik nu doe, herhaalt zich dagelijks, en zonder hare juiste beantwoording is aan het vaststellen van regelen tot het behandelen van zieken niet te denken. De onzekerheid begint dus reeds hier, zij neemt toe, zoo gij bedenkt, dat niet allen onder dezelfde omstandigheden van den aanvang hunner ziekte af hebben geleefd, en dat verschil van omstandigheden op het ziekteverloop misschien eenen grooteren invloed uitoefent, dan het aangewende middel. Dan vereischt dikwerf eene ziekte in het begin eene geheele andere behandeling, dan nadat zij eenigen tijd geduurd heeft, en wordt ook daardoor de waardering der geneeskracht van een middel bemoeijelijkt. Daarbij komt nog dat gedu-

rende het lijden aan de eene ziekte er zich andere kunnen ontwikkelen, die de berekening op hare beurt komen verstoren. Het vellen van het oordeel is dus op verre na zoo gemakkelijk niet als men denkt. Maar nu is tot voorbeeld eene gemakkelijke herkenbare ziektevorm gekozen; neemt nu eene andere die moeijelijk te herkennen is, die aan eene menigte oorzaken zijn ontstaan te danken heeft, oorzaken waarvan enkele langen tijd, andere slechts zeer kort op het organisme hebben gewerkt, maar die gezamenlijk dat organisme reeds lang en allengs in een lijdenden toestand hebben verplaatst, totdat eindelijk onder de werking der laatste de ziekte tot formeele uitbarsting komt, en gij zult de moeijelijkheden zien toenemen en u verwonderen, dat er in dien chaos nog eenige orde kan doorschemeren. En nu komt bij dat alles nog die groote moeijelijkheid, dat de lessen van het verledene niet altoos vruchten dragen, die geheel genietbaar zijn voor het tegenwoordige geslacht, en dat de ervaring elders verkregen niet altoos hier steek houdt. Want ofschoon de mensch zijne zelfstandigheid tegenover de buitenwereld in zekere mate handhaaft, zoo is hij toch aan haar in menig opzigt onderworpen, rigten zich zijne zeden en gewoonten naar de plaats waar, en het tijdperk waarin hij leeft, en veroorzaken dat zijn ziekzijn verschilt naar de plaats die hij bewoont, en het tijdstip waarop hij leeft.

Al deze zwarigheden — en haar aantal ware ligt te vergrooten, — liggen op het pad des geneesheers opeengehoopt. Hij moet ze uit den weg ruimen en, meer dan men vermoeden zou, heeft hij dit in den loop der tijden gedaan. Hier kwamen hem noodwendig zijne biologische studiën te pas. Van enkele wijzen van ziekzijn, leerde hem al spoedig de ervaring, dat zij op bepaalde organen invloed uitoefenden, de verrigtingen van deze stoorden, en daardoor weder storingen in andere gedeelten van het organisme te weeg bragten. Het verband tusschen die gebeurtenissen werd hem door de physiologie aangetoond; de pathologische anatomie lichtte hem omtrent de plaatsgegrepene weefselverandering in; tusschen de verschijnselen der ziekten, de functioneele en de materieële storing, bestond eene vaste evenredigheid, hij vormde daaruit een organisch geheel, dat hij van andere kon afscheiden, en kreeg eenen grondslag voor verdere vergelijking. Van andere wijzen van ziekzijn, die hij aan geene mate-

riële storingen kon verbinden, zag hij, dat zij gepaard gingen met een weinig afwisselende groep van verschijnselen; ook hier werden hem weder punten gegeven, waaraan hij zich vast kon houden, ter waardering van zijne geneeswijze; eindelijk hebben oorzaken, die alleen en met overwegende kracht werken, invloed genoeg op het organisme om het in eene zekere bepaalde rigting te veranderen, en ziektevormen op te wekken, die wel door het individueele zijn gewijzigd, echter niet zoo dat zij, zeer enkele gevallen uitgezonderd, aan het oog van den ervaren arts ontsnappen; ook daar ontmoet hij dus gevallen voor vergelijking en proefneming vatbaar. Die grondslagen voor vergelijking zijn dus ter zijner beschikking, eene anatomische, eene symptomatische en eene aetiologische. Die grondslagen zijn niet door scherpe grenzen van elkander afgescheiden, het gebied van den eenen grijpt meermalen in dat der andere; zij hebben echter eene mate van eigenaardigheid die veroorlooft daarin de verschillende vormen van het ziekzijn hunne plaats aan te wijzen; altoos met dat voorbehoud, dat zuiverder kennis verplaatsing veroorlooft, dat de aangenomen vorm niet de wet maar den regel vaststelt, en bij nader onderzoek door andere kan worden vervangen, dat die vorm slechts door het verstand verondersteld wordt, doch inderdaad geene realiteit heeft, en zijn bestaan alleenlijk verdicht wordt, ten einde in den chaos eenige orde te brengen. Dit middel, al heeft het nu en dan aanleiding tot verkeerde begrippen gegeven en de ontologie, dat schrikbeeld der wetenschappelijke geneeskunde, doen ontstaan, heeft vruchten gedragen; want zonder dit scheiden, splitsen, bijeenbrengen en rangschikken der verschijnselen en ziektevormen waren alle geneeskundige kennis onmogelijk geweest. Het was en blijft een hulpmiddel, dat wel onvolkomen maar toch onmisbaar is.

Het herkennen van de ziektevormen en van haar onderscheid onderling is het eerste wat den arts te doen staat, de eerste stap op den weg der ervaring. De waarneming aan het ziekbed levert het voorwerp, dat gekend moet worden en noodwendig is dit de grond van alle geneeskundig weten. De herkenning is echter niet voldoende, de zieke vordert genezing en deze kan alleen rusten op hetgeen de ervaring leerde, dat in gelijksoortige gevallen hulp aanbragt en, zoo de ervaring hieromtrent geene zekerheid kan geven, op naauwkeurige, maar om den aard der zaak voor-

zigtige, proefneming. De geneeskracht der diaetetische en pharmaceutische middelen kan op geene andere wijze aangeleerd worden, dan door vergelijking van hunne werking, wanneer zij in gelijksoortige toestanden worden aangewend. Noch hunne scheikundige zamenstelling, noch de uitwerking, welke zij te weeg brengen, zoo zij op den gezonden mensch of op dieren beproefd worden, kunnen iets meer dan vermoeden aan de hand doen over hunne waarschijnlijke werking in concrete ziektegevallen: het is hier weder de ervaring aan het ziekbed die beslist en in laatste instantie het vonnis velt over iedere aprioristische uitspraak. Niet dat daarom die scheikundige zamenstelling eene onverschillige zaak is; vroeg of laat kan zij de reden der waargenomene geneeswijze verklaren en reeds nu kan zij daaromtrent eenig begrip doen vormen; niet dat de proeven op menschen en dieren moeten worden nagelaten en van geenerlei invloed mogen zijn op ons oordeel: integendeel, zij kunnen licht en veel licht verspreiden over het ervarene, zij kunnen dit in verband brengen met physiologische waarnemingen en zij kunnen aanleiding geven tot nieuwe reeksen van proefnemingen bij zieken. Het belang, dat aan het ziekbed behartigd wordt, is te gewigtig, dan dat niet alle hulpmiddelen zouden worden te baat genomen, om hetgeen uit zijn aard duister is tot klaarheid te brengen.

Tot nog toe heeft het der wetenschappelijke geneeskunde niet mogen gelukken de werking van zelfs een enkel geneesmiddel in eene gegevene ziekte volkomen te verklaren, en toch bezit de geneeskunde middelen, die tegen bepaalde ziektegevallen met eene groote mate van zekerheid kunnen worden aangewend en het blijkt hierdoor ten duidelijkste, dat de klinische ervaring de grondslag kan zijn, waarop de geneeskunde zich, al is het onvolmaakt, kan ontwikkelen.

Het zij mij geoorloofd nog eenige oogenblikken hierbij stil te staan. Immers, als de biologische wetenschap slechts een flaauw licht doet opgaan over de wijze, hoe een geneesmiddel op het zieke organisme werkt, dan kan haar. op dit oogenblik althans, de verpligting niet worden opgelegd, om eene volkomene geneeswijze of een zeker werkend geneesmiddel aan de hand te doen, en moet dit voor alsnog overgelaten worden aan de klinische ervaring. Wel meende men meermalen eene juiste verklaring te

hebben gevonden omtrent de werking van eene of meerdere geneesmiddelen of geneeswijzen; maar meestal streed zij met de feiten en kwam alleen met het stelsel overeen en viel te gelijk met het stelsel in duigen: zeldzaam bestond zij in een redelijk pogen, om de onderzochte reeks der werkingen, welke een geneesmiddel ondergaat en op zijn beurt laat ondergaan, van het oogenblik af, waarop het in het organisme komt, totdat het dit verlaat, in verband te brengen met het proces van genezing; en veelal mislukten die pogingen ten gevolge van leemten in ons weten, die eerst geheeld moeten worden, voor dat aan het welslagen kan gedacht worden.

Als voorbeeld moge strekken hetgeen met de ijzerpreparaten, ten opzigte van hunne aanwending in de chlorose, is gebeurd. Het is een onomstootbaar, door de ondervinding bewezen feit, dat zij in deze ziekte binnen eenen betrekkelijk korten tijd, op zeer weinige uitzonderingen na, herstel te weeg brengen. Van de uitzonderingen op dien regel zijn de meeste oorzaken bekend, zoodat, wanneer het geoorloofd ware van eene wet te spreken, zoolang nog enkele uitzonderingen op den regel, welken die wet formuleert, bestaan, men het voor eene geneeskundige wet zou kunnen houden, dat men met ijzer de chlorose geneest. Nu toont het scheikundig onderzoek van het bloed van bleekzuchtigen, dat de hoeveelheid ijzer, welke het in den toestand van gezondheid bezitten moet, verminderd is. Er is dus een te kort aan ijzer in het bloed van de bleekzuchtige; gij geeft haar ijzer, vult het te kort aan en de ziekte verdwijnt. Zoo schijnen alle schakels der keten, die tusschen het gegeven middel en het verlangde resultaat liggen, te zijn gevonden; maar — de treurige ontdekking komt achteraan. De chemie vindt, dat dezelfde hoeveelheid ijzer, welke het organisme behoeft, ook in de dagelijks gebruikte voedingsmiddelen aanwezig is en als overschot met de facaalstoffen wordt uitgeworpen: de verklaring dat het te kort aan ijzer door het geneeskundig toegediende vergoedt wordt, vervalt dus; want het te kort kan opgeheven worden, zoo het organisme slechts opneemt het ijzer, dat het dagelijksch verwerpt. Er schuilt dus een geheim achter de werking des ijzers en dat geheim is tot nog toe niet geopenbaard.

Aan alle die zwarigheden is, zoo als daareven gezegd werd, de moeijelijke en langzame vooruitgang der kunst van zieken te genezen toe te

schrijven; gij hebt ze van nader bij gezien en u is aangetoond, hoe alleen door ervaring aan het ziekbed, op dit oogenblik, aan hare gedeeltelijke verwijdering kan worden gedacht.

Zoo blijkt dan ook uit al het aangevoerde, dat de geneeskunde, al moet zij zich op dit oogenblik, en waarschijnlijk in de eerstvolgende eeuwen, eerst langzaam volmaken, toch geen anderen, dan haren eigenen weg kan gaan, en dat die is gelegen op het gebied der ervaring, en wel der ervaring aan het ziekbed. Er is aangetoond, hoe de biologie nog niet heeft voldaan, en eerst, na verloop van vele eeuwen, zal kunnen voldoen aan de verbazend groote eischen aan haar gesteld, wier opsomming alleen genoegzaam was, om de waarheid van ons beweren aan te toonen. De tegenwoordige toestand der geneeskunde bewijst, dat de voorbarige poging om nu reeds de vruchten van den arbeid van latere eeuwen te willen genieten, en die daarom de grondslagen der geneeskunde verplaatste op biologisch gebied, haren voortgang zoo al niet belemmerd dan toch weinig bevorderd heeft. Uit den aard der geneeskundige feiten werd het bewijs gevoerd, dat zij wel de oorzaak bevatten van den langzamen vooruitgang dezer wetenschap, dat het echter niet geoorloofd is om eenen anderen grondslag voor het geneeskundig weten en kunnen te zoeken, dan in die feiten zelve. Er bestaat dus op dit oogenblik eene diepe kloof tusschen eigenlijke geneeskunde en biologie: zal deze verbreed moeten worden of in den loop der tijden gevuld? Ons betoog leverde ook op die vraag een antwoord. Te regt zeide Virchow, „dat het streven naar eenheid nimmer is onderdrukt geworden," ik voeg er dit bij, dat het nimmer zal kunnen worden onderdrukt, daar het in beider natuur is gelegen, om eenmaal tot ééne wetenschap te zamen te smelten. Reeds nu is de kloof op onderscheidene plaatsen gemakkelijk te overbruggen. Elk geneeskundig feit, dat op het gebied des levens voorvalt, behoort dus van regtswege ook aan de biologie, die, mits het juist waargenomen zij, het gaarne aanneemt; elke verklaring van levensfeiten door de biologie gevonden, doet een diepen greep in het denken en dus ook in het handelen des geneesheers; die verklaring van levensprocessen toch geldt zoowel voor die van het zieke als van het gezonde leven. Elk feit dus en elke ontdekking op beider gebied

waargenomen en gemaakt, brengen stof aan tot demping der kloof. Zij is diep en breed, maar vele zijn de aardhalers en eenmaal zal ook hier eenheid tot stand komen.

Mijne Heeren, veel werd er in deze ure van uw geduld gevergd. Het was mij eene behoefte om op dit gewigtig oogenblik, waarop ik dezen leerstoel aanvaard, rond en open mijn gevoelen uit te spreken over dit gewigtig vraagpunt van den dag, hetwelk inderdaad eene levenskwestie voor de geneeskunde is geworden. Ofschoon de diepstdenkenden onder de artsen en physiologen deze zienswijze beginnen te deelen, heerscht toch nog algemeen de gedachte, dat de geneeskunde op eene andere wijze dan de door mij geschetste zich kan en moet ontwikkelen. Het stond altoos en staat nog bij mij vast, dat geene andere weg dan die der ervaring aan het ziekbed daartoe kan leiden, dat alleen door dien te bewandelen de geneeskunde hare heilzame roeping kan volbrengen, dat elke andere weg leidt tot niets doen of ruwe empirie, en dat het ieders pligt is, waar de gelegenheid zich daartoe aanbiedt, die waarheid helder en luide te verkondigen. Die overtuiging welke mij bezielt en sterkte geeft, acht ik mij verpligt u mede te deelen, zij strekke ter verontschuldiging, zoo uwe aandacht te lang werd bezig gehouden.

Voor één onderwerp bid ik u, mij nog eenige oogenblikken te schenken; het geldt mijnen te vroeg ontslapenen, zoo hoog geschatten voorganger. Ook hij was weder eene der offers dier ziekte, welke hare vergiftige pijlen pleegt af te schieten op den arts, die haar komt bestrijden. Hij werd getroffen en bezweek. Als slagtoffer van zijn pligt, viel hij op het veld van eer, dat voor den arts met geene laauwren versierd wordt. Hard was de slag die den achttienden Maart van dit jaar deze Hoogeschool trof, toen de Hoogleeraar J. M. Schrant haar door den dood werd ontrukt. Algemeen werd gevoeld hoeveel aan hem gemist werd, die door een zamenloop van gunstige omstandigheden juist het best geschikt scheen om dezen leerstoel

te bekleeden, doch wiens levensdraad werd afgesneden op het tijdstip, waarin hij, in het volle genot der mannelijke kracht, de rijpste vruchten van ervaring en overdenking beloofde te leveren.

Niet alleen in ons vaderland was de naam des overledenen gekend en hooggeschat, ook buiten'slands waardeerde men zijne verdiensten. En te regt. Met voorbeeldeloozen ijver — zijne prijsverhandeling over de goed- en kwaadaardige gezwellen moge daarvan getuigen, — had hij van de ruime gelegenheid, welke het buitengasthuis te Amsterdam, onder de leiding van den voortreffelijken Schneevoogt, hem daartoe gaf, gebruik gemaakt om zich te oefenen in anatomische pathologie en microscopie. Deze beide wetenschappen en de physicalische diagnostiek waren voor hem studien, die hij met eene zekere voorliefde beoefende; daarom echter verzuimde hij de overige gedeelten der geneeskunde niet. Als praktisch arts is zijn roem bij Leyden's ingezetenen nog steeds in levend aandenken. Want altoos was zijn pogen daarheen gewend, om uit de gevondene theoretische feiten practische resultaten voor den geneesheer te putten: omdat hij ook aan zijn onderwijs de zelfde strekking trachtte te geven, was vooral voor de studerende jongelingsschap zijn verlies groot. Nog naauwelijks waren zijne leerlingen aan zijne methode gewend, of hij werd hun ontrukt. Meer en meer hadden zich zijne leeraarstalenten ontwikkeld, zijn schoon verleden deed een heerlijke toekomst verwachten, zijn ijver en liefde voor de wetenschap deelden zich aan hen mede, wier leeftijd het gemoed zoo vatbaar maakt voor reine indrukken, en ziet, ook dit leven stortte weder plotseling ineen onder de slagen der verraderlijke ziekte, waaraan ook de meesten zijner hoorders zullen blootstaan en die welligt aan menig hunner rust zal verschaffen in het koude graf.

Edel Groot Achtbare Heeren Curatoren dezer Hoogeschool! Aan mij hebt gij de zware taak opgedragen om dien man op te volgen, in zijne voetstappen te treden en geneeskundigen te helpen vormen in den waren zin des woords: d. i. mannen die de wetenschap liefhebben om haarzelve; die grootgebragt onder de strenge methode der exacte en biologische we-

tenschappen, geleerd hebben zoowel eigen arbeid, als dien van anderen, van een onafhankelijk standpunt te beoordeelen, die door de studie der geneeskunde aan het ziekbed en door behandeling van zieken, onder stelselmatige leiding, gevormd zijn tot menschen, bekwaam om zelfstandig te handelen, omdat zij onderwezen zijn, hoe door scherpen blik en juist oordeel in ieder bijzonder geval moet worden aangevuld, wat aan stellige gegevens ontbreekt.

Door een praktisch geneerheer uit te kiezen tot het vervullen van den openstaanden leerstoel, bewijst gij dat bij u het gevoelen levendig is, hoe noodzakelijk eene aan het ziekbed verkregene ervaring voor het onderwijs in de geneeskunde is; bewijst gij, dat de door mijnen voorganger gekozene rigting uwe goedkeuring mogt wegdragen, dat het u ernst is aan de eischen van onzen tijd te voldoen, en gij het voor dat onderwijs aan de stoffelijke hulpmiddelen niet zult laten ontbreken, zonder welke dat onderwijs hulpbehoevend en krachteloos blijven moet.

Ontvangt mijnen dank, dat gij mij dat vertrouwen hebt geschonken en die eervolle onderscheiding hebt toegekend boven zoovele anderen, wier verdiensten de mijne overtreffen of althans zeker evenaren. Ik besef diep het gewigt der pligten, die ik heden op mij genomen heb en weet welken invloed door eenen leeraar in de geneeskunde aan 's Rijks eerste Hoogeschool wordt uitgeoefend op het algemeene welzijn. Ik aanvaard deze betrekking met het heilig voornemen, om mijn geheele zijn aan haar toe te wijden, en geenen beteren dank zult gij van mij verwachten, dan dat ik door mijnen arbeid toone, dat uwe keuze geen onwaardige trof, dat zij dezer Akademie niet tot schade of oneer strekte.

Hooggeleerde Heeren, Hoogleeraren aan deze Akademie! Het is mij een waar geluk, u, die zoo hoog in de algemeene achting staat aangeschreven, mijne ambtgenooten te mogen noemen. Het doel van uw leven, het dienen der wetenschap, het verspreiden harer vruchten en het opwekken en aankweeken van den wetenschappelijken zin bij den bloem van Neêrlands jongelingschap, is nu ook het mijne geworden. Uwe hulp behoef ik om nader tot dat doel te komen: die hulp, ik bid het u, zult gij

niet onthouden aan mij, die gewoon te handelen, waar het gezondheid en leven geldt, doch nog onervaren in de kunst, om aan anderen handelen te leeren, de ondersteuning zeker zal behoeven van rijpe ervaring.

In uwe rijen zie ik mannen, wier behulpzame hand mij steunde bij mijne eerste schrede op het pad der wetenschap gedaan. Mijn dank zij hun toegebragt voor het goede dat zij mij schonken. Onder u tel ik vrienden mijner jeugd, die met mij hunnen dorst naar kennis laafden aan de bronnen, die hier zoo rijkelijk vloeijen. Zoo verre liepen onze verschillende levensbanen uiteen, dat de vriendschap meer in de herinnering dan in de werkelijkheid kon blijven bestaan; nu de banen elkander naderen, herleeft de oude betrekking als van zelve en moge zij toenemen in kracht, ter liefde van het doel, waarnaar wij gemeenschappelijk zullen streven.

Behoef ik aan u, Mijne Heeren, Studenten in de geneeskunde aan deze Hoogeschool, te verklaren, dat het mijn ijverigst streven zal zijn om u te helpen vormen tot geneeskundigen, zoo als ik u straks beschreef. Indien ik eene gemeente verliet, die ik lief had, waar talrijke medeburgers mij hun volste vertrouwen hadden geschonken, indien ik eene betrekking, waarin buitengewone voorspoed mijn streven had gekroond, verwisselde voor eene, waarin het welslagen nog onzeker is, was dan de beweegreden van dat alles niet de behoefte om in ruimeren kring nuttig te zijn en kan die behoefte op andere wijze bevredigd worden, dan door de meest onverdeelde toewijding aan uwe belangen?

Aan mij is het opgedragen om u het verledene onzer wetenschap te ontvouwen en u aan te wijzen, hoe uit den schoot van dat verledene hare tegenwoordige vorderingen ontkiemden. De algemeene ziekteleer zal ik u moeten verklaren en u doen opmerken, hoe zij ineensmelt met die des levens, welke eenheid beide toestanden, die van ziekte en die van gezondheid, omvat en beheerscht. Met mij zult gij den lijder bezoeken en aan zijne sponde de verschijnselen waarnemen van het ziekzijn, ze in hunne beteekenis doorgronden en door hen pogen op te klimmen tot het wezen zijner krankheid. Niet altoos zal het ons daar helder zijn en menige gaping, voor ons zoo vele prikkels tot hernieuwd onderzoek, zullen wij in

ons weten ontdekken, en toch genoodzaakt zijn om over te gaan tot het beramen der middelen, welke vereischt worden om den zieke te herstellen. Moeijelijke taak voorzeker, die het verledene en het tegenwoordige omvattend, ter harer volkomene vervulling meer dan menschelijke kracht vereischt.

Gij zult, ik ben daar zeker van, mij behulpzaam zijn in het vervullen van die taak. Gij, die u wijdt aan een beroep van zelfopoffering, die later voor het heil uwer medemenschen elke vreugd, elk oogenblik van rust, zelfs uwe gezondheid en uw leven zult overhebben, gij zult ook hier de pligt niet verzuimen, die nu reeds op u rust, om u te bereiden voor die edele taak. Gij weet dat gij daartoe eene zeer groote som van kundigheden behoeft, die gij zonder veel arbeid niet zult meester worden, en zeker zult gij u aan dien arbeid niet onttrekken.

Onbekend met de meesten uwer, bied ik u mijne hulp en mijne vriendschap aan. Ons gemeenschappelijk streven zal zijn voort te gaan op den baan der wetenschap, hare grenzen zooveel mogelijk uit te breiden. Mijne grootste zelfvoldoening zal het zijn, zoo gij, die ik nu op het pad der kennis vooruitga, mij eenmaal daar ver zult voorbijstreven.

SERIES LECTIONUM,

IN

ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA

HABENDARUM POST FERIAS AESTIVAS ANNI CIƆIƆCCCLXIV.

FACULTAS MEDICA.

H. HALBERTSMA, IUST. Fil., Anatomiam specialem et practicam docebit, diebus Martis et Iovis, ... hora IX et X.

Physiologiam, experimentis et observationibus microscopicis illustratam, diebus Lunae et Mercurii, ... IX et X.

Methodum secandi cadavera, quotidie, hiberno tempore, . . I—IV.

Cum discipulis de Anatomia et Physiologia colloquetur, die Veneris, ... IX et X.

G. C. B. SURINGAR Therapiam generalem docebit, diebus Martis et Iovis, ... XII.

Pharmacognosin et naturalem remediorum historiam, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, ... XII.

Therapeuticum remediorum usum indicabit, diebus Mercurii et Veneris, ... IX.

Doctrinam morborum singularium tradet, diebus Lunae, Martis et Iovis, ... IX.

Praxin medicam ad lectulos aegrotantium moderabitur, diebus singulis, ... X.

F. W. KRIEGER, Theoriam disciplinae Chirurgicae exponet, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, ... hora XI.

Exercitationibus clinicis in Nosocomio academico habendis vacabit, quotidie, ... II.

Collegio casuali, quotidie, ... XII.

Operationes chirurgicas demonstrabit, horis deinde indicandis.

Doctrinam de morbis oculorum exponet, diebus Martis et Veneris, ... I.

Medicinam forensem, diebus Lunae et Iovis, ... VIII.

A. E. SIMON THOMAS Theoriam artis obstetriciae exponet, diebus Martis, Iovis et Saturni, ... VIII.

Exercitationibus clinicis, in Nosocomio academico habendis, vacabit quotidie, ... IX.

Doctrinam Operationum tradet, et Operationibus obstetriciis, tum in pelvi facticia, tum in cadavere instituendis, praeërit, die Mercurii, ...

Gynaecologiae et Gynaecopathologiae selecta tradet, die Lunae, II.

Praxin obstetriciam, tum in Nosocomio academico, tum in Polyclinico obstetricio, quoties necesse erit, moderabitur.

I. C. G. EVERS Pathologiam docebit, diebus Lunae, Martis et Iovis, I.

Exercitationibus clinicis, in Nosocomio habendis, praeërit quotidie . . . . IX,

exceptis diebus Lunae et Mercurii, ... VIII.

Polyclinico vacabit diebus Veneris et Saturni, ... XI.

Artis diagnosticae capita selecta exponet, die et hora deinde indicandis.

I. A. BOOGAARD, titulo Professoris ornatus, Anatomiam pathologicam docebit, die Iovis, ... II—IV.

Anatomen generalem, demonstrationibus microscopicis illustratam, exponet, die Veneris, ... II—IV.

Exercitiis practicis in Microscopii usu praeërit, horis auditoribus commodis.

FACULTAS IURIDICA.

H. COCK provectae aetatis causa rude donatus a scholis habendis cessabit.

I. DE WAL Encyclopaediam et Methodologiam Iurisprudentiae exponet diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... hora IX.
Ius Criminale interpretabitur, iisdem diebus . . . . X.
Legem Iudiciorum Criminalium tradet, iisdem diebus, . . . I.
Ius Mercatorium tractabit, diebus Lunae, Martis et Mercurii, XII.

S. VISSERING Statisticam Patriae explicabit, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XI.
Historiam Europae diplomaticam, iisdem diebus, ... I.
Oeconomiam politicam, die Iovis, ... XI et I,
et die Veneris, ... XI.
Disputandi exercitia moderabitur, diebus et horis auditoribus commodis.

R. T. H. P. L. A. VAN BONEVAL FAURE Ius Civile hodiernum interpretabitur, die Iovis, ... XII,
die Veneris, ... XII et I,
et die Saturni, ... XI.
Legem Iudiciorum privatorum, additis exercitationibus forensibus, diebus Iovis, Veneris et Saturni, ... X.

I. E. GOUDSMIT interpretabitur Iustiniani *Institutiones*, diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, ... XII.
et die Saturni, ... IX,
Digesta, diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, IX.
Historiam Iuris Romani enarrabit, die Iovis, Veneris et Saturni, ... X.
Disputandi exercitia moderabitur, diebus et horis auditoribus commodis.

I. T. BUIJS tradet ius gentium, diebus Lunae, Martis et Mercurii, IX.
Philosophiam iuris, iisdem diebus, ... XI.
Ius publicum, diebus Iovis, Veneris et Saturni, ... IX.

FACULTAS THEOLOGICA.

W. A. VAN HENGEL, provectae aetatis causa, rude donatus, quantum per vires licebit, Academiae alumnis prodesse conabitur.

I. H. SCHOLTEN Theologiam biblicam N. T. exponet, duce Compendio, a se edito, die Martis, ... hora XI,
die Iovis, ... X—XII,
et die Veneris, ... X.
Theologiam naturalem docebit, tradenda historia philosophiae de Deo antiqua, diebus Martis, Iovis et Veneris, ... I.

A. KUENEN Ethicam Christianam docebit, diebus Mercurii et Veneris, XI,
et die Iovis, ... XII.
Theologiam V. T. s. historiam religionis Israëliticae enarrabit; die Lunae, ... X,
et die Mercurii, ... I.
Locos selectos historiae Israëlitarum tractabit, die Veneris, XII.

I. I. PRINS Posteriorem Pauli ad Corinthios epistolam interpretaturus est, die Mercurii, Iovis et Veneris, ... IX.
Theologiae Practicae partem homileticam, liturgicam et pastoralem tractabit, diebus Martis et Mercurii, ... X.
Exercitationes catecheticas et homileticas moderabitur, die Lunae, XI et II.
De rebus practici potissimum argumenti cum provectioribus aget, hora vespertina postea indicanda.

L. G. E. RAUWENHOFF, Prof. extraord., Historiam Ecclesiae Christianae recentiorem enarrabit, diebus Lunae, Martis et Mercurii, XII.
Encyclopaediam et methodologiam theologiae Christianae tradet die Lunae, ... I,
et die Martis, ... II.
De variis argumentis, ad historicam theologiae partem pertinentibus, aget hora vespertina postea indicanda.
Orationibus Sacris praeërunt J. H. SCHOLTEN, A. KUENEN, I. I. PRINS et L. G. E. RAUWENHOFF, diebus et horis sibi et Candidatis Theologiae commodis; — publice disputandi exercitationibus, die Veneris, ... II.

FACULTAS DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

I. VAN DER HOEVEN Zoologiam et Anatomen comparatam docebit, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, ... hora XI.

Mineralogiae et Geologiae elementa exponet, diebus Lunae et Mercurii, ... II.

Anatomes comparatae selecta capita explicabit, diebus Martis et Iovis, ... I.

A. H. VAN DER BOON MESCH Chymiam corporum organicorum exponet, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, ... IX.

Chymiam, quae anorganica vocatur, docebit, iisdem diebus, ... XI.

Artem pharmaceuticam theoreticam et experimentalem exponet, diebus Lunae et Mercurii, ... XII.

Oeconomiam ruralem tradet, diebus Martis et Iovis, ... XII.

Experimenta instituendi artem docebit et Exercitia practica in Laboratorio moderabitur quotidie.

Cum Studiosis provectioribus de Physiologia chymica colloquetur, die Veneris, hora vespertina, ... V—VIII.

G. I. VERDAM Trigonometriam planam tradet aliaque argumenta tractabit, quae ad Elementa Matheseos et ad Planimetriam pertinent, diebus Iovis et Saturni, ... X,

et die Veneris, ... IX et X.

Stereometriam et Trigonometriam sphaericam docebit, diebus Martis et Iovis, ... VIII.

Cinematicam et Staticam exponet; Dynamices, itemque, si fortasse postulatur, Calculi Integralis quaedam capita explicabit, die Mercurii, ... VIII,

et diebus Martis et Mercurii, ... IX et X.

Scholas paedagogicas habebit, die Lunae, hora commoda.

F. KAISER Astronomiam theoreticam tradet, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, ... IX.

Astronomiam practicam, iisdem diebus, ... hora X.
Artis observandi exercitiis quotidie praeërit.
Arithmeticam universalem, sive Algebram, tradet diebus
Mercurii et Veneris, ... VIII,
et die Iovis, ... IX.

P. L. RIJKE Physicam experimentalem docebit, diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, ... XII.
De Physices capitibus selectis latius et fusius disseret, diebus
Lunae et Mercurii, ... X.
Physicam Mathematicam tradet, diebus Martis et Iovis, . . II.
Geographiam physicam exponet, die Iovis, ... X.
Exercitiis physicis practicis praeërit, quotidie.

W. F. R. SURINGAR Morphologiam, anatomiam et physiologiam plantarum exponet, diebus Mercurii, Iovis et Veneris, ... I.
Phytographiam et taxonomiam plantarum docebit, diebus
Lunae et Martis, ... I et II.
(Tempore autem hiberno tantum hora I.)
Exercitiis practicis in structura plantarum ope microscopii exploranda praeërit tempore hiberno, diebus Lunae et
Martis, ... II—IV.
Excursionibus botanicis praeërit tempore aestivo, die Saturni.

D. BIERENS DE HAAN, Prof. extraord., Geometriam analyticam tradet, die Mercurii, ... III,
diebus Veneris et Saturni, ... IX.
Geometriam descriptivam, die Iovis, ... IX,
die Saturni, ... X.
Calculum differentialem, die Lunae, ... III,
die Saturni, ... XI.
Calculi integralis partem elementarem, die Lunae, ... I,
diebus Iovis et Veneris, ... XI.
Analysin algebraicam, hora deinde constituenda.
Functionum variabilium complexarum theoriae elementa, si postulabitur, hora commoda.

FACULTAS PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

A. RUTGERS Iesajae et Ieremiae *Vaticinia* et *Psalmos* selectos interpretabitur, diebus Lunae et Martis, ... hora IX,
et die Mercurii, ... VIII.
Linguae Hebraeae grammaticam docebit, diebus Lunae, Martis et Iovis, ... VIII.
Primum Samuelis *librum* cursoria lectione tractabit, die Lunae, ... I,
et die Iovis, ... XII.
Antiquitates Israëlitarum explicabit, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XII.
Grammaticam Sanscritam docebit, die et horis auditoribus commodis.

I. H. STUFFKEN Logicam tradet, die Martis, ... I,
diebus Iovis et Veneris, ... XI.
Metaphysicam docebit, diebus Martis et Mercurii, ... X.
Historiam Philosophiae explicabit, diebus Lunae et Iovis, . . XII.
Paedagogicam exponet, diebus et horis auditoribus commodis.

C. G. COBET interpretabitur Demosthenem et Sophoclem, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... X.
Antiquitates Romanas docebit, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XII.
Cum paulo provectioribus Antiquitatum Romanarum causa leget Tacitum et Suetonium, diebus Iovis et Veneris, . . XII.
Scholas Paedagogicas habebit diebus Martis et Iovis, ... II.
Artem metricam tradet diebus Veneris et Saturni, ... I.
Scriptores Graecos cursoria lectione tractabit die Martis hora vespertina, ... VII—IX.
Initia Palaeographiae Graecae candidatis Litterarum explicabit die Saturni, ... IX—XI.

R. P. A. DOZY Historiam universalem explicabit, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... hora XI.
Varios locos historiae aevi medii et historiae recentioris exponet, diebus Lunae et Mercurii, ... I.
Literas Arabicas, Chaldaïcas et Syriacas docebit, die Iovis, I et II,
et die Veneris, ... II.
Scriptorum Arabicorum locos selectos interpretabitur, diebus Lunae et Martis, ... II.

M. DE VRIES Linguam Literasque patrias explicabit, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... II.
Linguam Literasque patrias medii aevi explicabit, diebus Martis et Iovis, ... III.
Linguam Literasque patrias saeculi XVII explicabit, die Martis, I.
De lingua patria pure et eleganter scribenda aget, additis exercitiis practicis, horis postea constituendis.
Carminum medii aevi interpretationem criticam provectiores docebit, die Martis, ... VI.
Linguam Gothicam tradet, die Iovis, ... I,
et Veneris, ... III.
Linguam Anglo-Saxonicam et Veterem Frisicam tradet, diebus et horis auditoribus commodis.
Vocabula in iure patrio antiquo in hodierno usitata etymologice explicabit, hoa postea constituenda.

F. FRUIN Historiam Patriae tradet, diebus Mercurii, Iovis et Veneris, ... I.
Historiam Politicam Belgii foederati docebit, diebus Iovis et Veneris, ... XI.

W. G. PLUYGERS interpretabitur Livii *l. l. XXV* et *XXVI*, et Ciceronis *Caelianam* diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... IX.
Antiquitates Graecas docebit die Martis, ... II,
et die Iovis, ... IX.
Scriptorum Latinorum selectos locos Philologorum iunioribus explicabit, die Lunae et Mercurii, ... I,
die Iovis. . . . . .VII—IX.

Veteres membranas Latinas cum provectioribus tractabit, die Veneris, ... hora IX—XI.

Disputandi exercitia publica moderabitur C. G. COBET, die Iovis, ... XI.

P. O. VAN DER CHIJS, titulo Professoris extraordinarii ornatus, Numismaticam universalem docebit, diebus et horis, qui auditoribus convenient.

C. A. X. G. F. SICHERER, Literarum Germanicarum Lector, selecta principum Poëtarum Germanicorum carmina interpretari paratus est, simul id acturus, ut his ipsis exemplis varia Poëseos genera explicet auditoribus.

P. DE IONG, Literarum Persicarum et Turcicarum Lector, linguam Persicam et Turcicam docebit eos, qui iis operam navare velint.

SERIES STUDIOSORUM

IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA,

DIE XXXI M. DECEMBRIS A. CIOIOCCCLXIV.

In	Facultate	Medica	108.
〃	〃	Iuridica	308.
〃	〃	Theologica	85.
〃	〃	Disc. Math. et Phys.	21.
〃	〃	Phil. Theor. et Litt. Hum. . . .	37.
			559.

Praeterea in Album Academicum nomina Studiosorum in Athenaeis studiis vacantium relata sunt eo consilio ut hic examina subeant et Doctoratum nanciscantur:

In	Facultate	Medica	15.
〃	〃	Iuridica	25.
〃	〃	Theologica	14.
〃	〃	Disc. Math. et Phys.	—
〃	〃	Phil. Theor. et Litt. Hum. . . .	5.
			59.

DOCTORES CREATI

IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA,

A DIE VIII FEBRUARII CIƆIƆCCCLXIV AD DIEM VIII FEBRUARII CIƆIƆCCCLXV.

IN FACULTATE MEDICA.

D. 22 Aprilis. AART IURRIAAN MOULIN, defensa dissertatione: *Over het bepalen der temperatuur en het gebruik van chinina bij typhus*, Med. Doctor, *cum laude.*

D. 28 Aprilis. GODEFRIED THEODOOR ADOLF WOLTERBEEK MULLER, defensis thesibus, Art. Chir. Doctor.

D. 18 Maii. IOHANNES THEODORUS MOUTON, defensis thesibus, Artis Pharmaceuticae Doctor.

D. 10 Iunii. IAN WILLEM SCHUIT, defensa dissertatione: *Ontleedkundige beschouwing der menschelijke voorstanderklier*, Med. Doctor, *magna cum laude.*

D. 22 Iunii. DANIEL IACQUES GRIOT LA CAVE, defensis thesibus, Art. Chir. Doctor.

D. 29 Iunii. PETRUS BAKKER, defensa dissertatione: *Over resectie van het elleboogsgewricht*, Med. Doctor, *magna cum laude.*

Eodem die. ANDRIES KOSTER, defensa dissertatione: *Over den schijndood van pasgeborenen en zijne behandeling*, Med. Doctor, *magna cum laude.*

D. 30 Iunii. AART IURRIAAN MOULIN, defensis thesibus, Art. Obst. Doctor.

Eodem die. ABRAHAM VAN DER SWALME, defensa dissertatione: *Verslag der vrouwen-kliniek van het Leydsche Nosocomium Academicum*, Med. Doctor, *magna cum laude.*

D. 2 Iulii. Cornelis van der Boon, defensa dissertatione: *Over acute gele lever-atrophie*, Med. Doctor.

Eodem die. Ian Nicolaus Bogstra, defensa dissertatione: *De schedel met ingedrukte basis*, Med. Doctor, *cum laude.*

D. 26 Sept. Ian Willem Schuit, defensis thesibus, Art. Obst. Doctor.

D. 22 Oct. Andries Kosters, defensis thesibus, Art. Obst. Doctor.

D. 31 Oct. Iost van der Burght, defensis thesibus, Art. Chir. Doctor.

Eodem die. Petrus Bakker, defensis thesibus, Art. Obst. Doctor.

D. 8 Nov. Tjade Spaander, defensis thesibus, Art. Chir. Doctor.

D. 14 Nov. Ian Nicolaas Bogstra, defensis thesibus, Art. Obst. Doctor.

D. 21 Nov. Abraham Iohannes Paulus de Iaager, publice defensa dissertatione: *Over de ontsteking van het beenvlies*, Med. Doctor.

D. 22 Nov. Adrianus Elbertus van Royen, defensa dissertatione: *Over suikerbereiding in het dierlijk organisme*, Med. Doctor, *cum laude.*

Eodem die. Anthonie Theodoor Moll, defensa dissertatione: *Over het empyeem en zijne behandeling langs operatieven weg met opgevolgde injectieen van tinctura iodii*, Med. Doctor, *cum laude.*

D. 29 Nov. Henricus Matthaeus Kortman, defensa dissertatione: *Over de behandeling van ziekten der ademhalingswerktuigen door nevel-inhalatieen*, Med. Doctor, *cum laude.*

D. 2 Dec. Henricus Bernardus Petrus Kortmann, defensis thesibus, Art. Obst. Doctor.

D. 7 Dec. Abraham Pieter Fokker, defensis thesibus, Art. Chir. Doctor.

In FACULTATE IURIDICA.

D. 18 Febr. Zeno Hendricus Marinus Bachiene, publice defensis thesibus, I. U. Doctor.

D. 20 Febr. Willem Fokkert Frylinck, publice defensa dissertatione: *Bijdrage tot de leer der Deelbaarheid*, I. U. Doctor, *cum laude.*

D. 15 Martii. Eduard Ellis van Raalte, defensa dissertatione: *De handelreiziger (commis voyageur)*, I. U. Doctor, *magna cum laude.*

D. 19 Martii. Ian de Bergh, defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude.*

D. 22 Aprilis. KAREL IAN EMILIUS VAN BYLANDT, publice defensa dissertatione: *Over het regt van petitie*, I. U. Doctor, *magna cum laude.*

D. 27 Aprilis. IEROME ALEXANDER SELLEM, publice defensa dissertatione: *De politieke en staathuishoudkundige werkzaamheid van I. I. A. Gogel*, I. U. Doctor, *magna cum laude.*

D. 3 Maii. FREDERIK GEORGE ADOLF REITZ, defensis thesibus I. U. Doctor.

D. 7 Maii. COENRAAD CORNELIS ARNOLDUS VAN BURG, defensis thesibus, I. U. Doctor.

D. 13 Maii. HERMAN KEER, publice defensa dissertatione: *De regten der Gemeente volgens de Grondwet*, I. U. Doctor, *magna cum laude.*

D. 14 Maii. GERARD VAN OLDEN, publice defensa dissertatione: *Opmerkingen betreffende verbindingen van minderjarigen*, I. U. Doctor, *cum laude.*

Eodem die. IAN KNOTTENBELT, publice defensa dissertatione: *De mora van den schuldenaar naar het Nederlandsche burgerlijk regt*, I. U. Doctor, *magna cum laude.*

D. 1 Iunii. LAMBERTUS IOHANNES GERARDUS VAN OGTROP, publice defensa dissertatione: *De verantwoordelijkheid van Notarissen voor nietigheid van Testamenten voor hen verleden*, I. U. Doctor, *cum laude.*

D. 21 Iunii. IANUS VAN HEUKELOM, publice defensa dissertatione: *Bijdrage tot de leer van het periculum*, I. U. Doctor, *magna cum laude.*

D. 22. Iunii. ADRIANUS FREDERICUS LUDOVICUS GREGORY, publice defensa dissertatione: *Specimen Iuris Civilis de ratihabitione* I. U. Doctor, *magna cum laude.*

Eodem die. IAN ARKES KRAMER, publice defensa dissertatione: *De leer van den physischen dwang in het burgerlijke regt*, I. U. Doctor, *magna cum laude.*

D. 23 Iunii. EMILE IOSEPH BERNARD CAREL DE STUERS, defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude.*

Eodem die. ALPHONSE LAMBERT EUGÈNE DE STUERS, defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude.*

Eodem die. IACOBS MATTHIAS ISEBREE MOENS, defensis thesibus, I. U. Doctor.

D. 24 Iunii. BARTHOLD PHILIP VAN VERSCHUER, defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude.*

D. 24 Iunii. CORNELIS HUGO QUIRYN VAN STRYEN, defensa dissertatione: *Iets over de verpligtingen van den vruchtgebruiker*, I. U. Doctor, *cum laude.*

Eodem die. PETRUS DYKMEESTER, publice defensa dissertatione: *Bijdrage tot de leer der daden van koophandel*, I. U. Doctor, *magna cum laude.*

D. 27 Iunii. IAN OTTO HERMAN RAMAER, defensa dissertatione: *Over den grond en het begrip des regts naar de school van Herbart en de beginselen des Natuurregts van Grotius tot en met Kant bij eenige zijner hoofdvertegenwoordigers*, I. U. Doctor, *magna cum laude.*

Eodem die. GUSTAAF STEENGRACHT, defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude.*

Eodem die. WILHELM FERDINAND HEINRICH VON WECKHERLIN, defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude.*

D. 28 Iunii. SICCO LEENDERS ANDREAE, defensis thesibus, I. U. Doctor.

Eodem die. FERDINAND VERSCHUERE, defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude.*

D. 19 Sept. IEAN HENRY MOSSELMANS, defensis thesibus, I. U. Doctor.

D. 20 Sept. FRANCISCUS HERMANUS GERRITZEN, defensis thesibus, I. U. Doctor, *magna cum laude.*

D. 24 Sept. EDO FRIESWYK, defensis thesibus, I. U. Doctor.

D. 4 Oct. ANDRÉ REIGERSMAN, defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude.*

D. 15 Oct. IAN WILLEM SLUITER, defensis thesibus, I. U. Doctor.

D. 18 Oct. LOUIS FERDINAND HUBERT MICHIELS VAN KESSENICH, defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude.*

D. 19 Oct. ABEL VIKTOR SIBINGA, defensis thesibus, I. U. Doctor.

D. 28 Oct. PIETER GABRIEL IOHANNES VAN GHERT, defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude.*

D. 2 Nov. IAN DIRK PEERBOOM VOLLER, defensis thesibus, I. U. Doctor.

D. 8 Nov. HERMANUS HARTOGH HEYS VAN ZOUTEVEEN, publice defensa dissertatione: *Bijdrage tot de statistiek van Drenthe*, I. U. Doctor, *cum laude.*

D. 12 Nov. FREDERIC ADRIAAN PETRUS WITTERT VAN HOOGLAND, defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude.*

D. 18 Nov. HORATIUS FERF, defensa dissertatione: *Over de regten der ambtenaren*, I. U. Doctor, *cum laude.*

D. 30 Nov. LEO CLEMENS CHRISTIAAN OTTO MARIA VAN NISPEN TOT SEVENAAR, defensis thesibus, I. U. Doctor.

D. 10 Dec. FRANS VAN SCHUYLENBURGH, defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude.*

D. 14 Dec. PETRUS PAULUS ANDREAS, defensis thesibus, I. U. Doctor.

D. 17 Dec. THEODOOR WILLEM VAN DER SCHALK, defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude.*

Eodem die. LUDOLF ETSARD ALFRED SLOET TOT OLDHUIS, defensis thesibus, I. U. Doctor.

D. 21 Dec. IOHANNES MARIUS BROOSHOOFT, defensis thesibus, I. U. Doctor.

Eodem die. MICHAEL RUTGERS VAN DER LOEFF, defensa dissertatione: *Het assurantie-contract en het verzekerbaar belang*, I. U. Doctor, *magna cum laude.*

Eodem die. IOHANNES GERARD PLETING, defensis thesibus, I. U. Doctor.

D. 22 Dec. HENRI VAN DER HOEVEN, publice defensa dissertatione: *Opmerkingen over de Nederlandsche strafwetgeving voor het krijgsvolk te lande*, I. U. Doctor, *magna cum laude.*

Eodem die. IACOB WILLEM DE FEYFER, defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude.*

Eodem die. IOHANNES BAPTISTA IOSEPHUS NICOLAUS VAN DER SCHUEREN, defensa dissertatione: *Over Artikel* 411 *Code Pénal*, I. U. Doctor, *cum laude.*

IN FACULTATE THEOLOGICA.

D. 17 Maii. DANIEL HERMANNUS WAUBERT DE PUISEAUX, publice defensa dissertatione: *De christologie van Iustinus Martyr*, Theol. Doctor, *magna cum laude.*

D. 27 Maii. PIETER CORNELIS VAN WYK, defensa dissertatione: *Onderzoek naar de echtheid van den brief van Paulus aan den gemeente te Philippi*, Theol. Doctor, *magna cum laude.*

D. 7 Oct. IOHANNES CORNELIUS SCHAGEN VAN SOELEN, defensa dissertatione: *Over den oorsprong der Grieksche vertaling van de Pentateuch volgens de LXX*, Theol. Doctor, *magna cum laude.*

IN FACULTATE DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

D. 1 Iulii. CAROLUS IOHANNES EMERENTIUS BRUTEL DE LA RIVIÈRE, publice defensa dissertatione: *Over de Cassinoïden der eerste orde*, Math. Mag. Phil. Nat. Doctor, *magna cum laude.*

D. 22 Nov. ADRIANUS ELBERTUS VAN ROYEN, defensa dissertatione: *Kort overzicht der verschillende methoden ter opsporing en bepaling van druivensuiker*, Math. Mag. Phil. Nat. Doctor, *cum laude.*

D. 5 Dec. WOLTERS DE LOOS, publice defensa dissertatione: *Oplossing van eenige voorstellen betrekking hebbende tot het bepalen van potentialen en van aantrekkingen*, Math. Mag. Phil. Nat. Doctor, *cum laude.*

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITTERARUM HUMANIORUM.

D. 6 Maii. HENRICUS GUILIELMUS VAN DER MEY, publice defensa dissertatione exhibente: *Diodori Siculi fragmenta antiquiorem historiam Romanam spectantia*, Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doctor, *magna cum laude.*

D. 28 Maii. TAMMO TAMMERUS KROON, publice defensa dissertatione exhibente: *Quaestiones Catullianae*, Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doctor, *magna cum laude.*

D. 13 Oct. ECCO EPKEMA, publice defensa dissertatione exhibente: *Prosopographiam Iuvenalis*, Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doctor, *cum laude.*

D. 22 Oct. IANUS IACOBUS CORNELISSEN, defensa dissertatione: *De iudicio, quod de C. Iulii Caesaris fide historica tulit C. Asinius Pollio*, Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doctor, *magna cum laude.*

INDEX LIBRORUM

AB

H. G. TYDEMANNO CONSCRIPTORUM,

ROGATU RECTORIS MAGNIFICI A VIRO DOCTISSIMO
J. TH. BERGMAN CONFECTUS.

EIGEN GESCHRIFTEN VAN H. W. T.

Spec. Juridicum inaug. de rebus judicatis non rescindendis, quod — pro gradu Doctoratus cet. publico examini submittit *Henr. Gul. Tydeman*, Mein. fil., a. d. 23 Octobris. Lugd. Bat. L. Herdingh, 1799. 4°.

Oratio de eo quod nimium est in studio Juris Romani: dicta publice d. 3 Junii, cet. Daventr. J. H. de Lange, 1802. 4°.

Oratio de Jure Romano Justinianeo, per benignam Dei providentiam, ad salutem generis humani opportune instaurato. Franeq. 1803. 4°.

Antwoord op de vraag voor het jaar 1805, over den Pythagorischen Wijsgeer *Apollonius* van Tyana, in vergelijking met *Jezus Christus*, door *Joh. Ant. Lotze* en *Henr. Willem Tydeman;* aan hetwelk de gouden eerprijs door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, den 9 van Wintermaand 1807, is toegewezen. 8°.

Uitgegeven in 1815 in de Nieuwe Verhandelingen van het Zeeuwsch Genootschap, Dl. II.

Verhandeling over de Hoeksche en Kabeljaauwsche partijschappen, door Mr. *H. W. T.* Te Leiden, bij D. du Saar, 1815. 8°.

Antwoord op de vraag voor het jaar 1805, aan hetwelk de gouden eerprijs door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen is toegewezen, den 9 van Wintermaand 1807. — Uitgegeven in de Nieuwe Verhandelingen van het Zeeuwsch Genootschap, IIde Deel.

Proeve over het tegenwoordig verval en mogelijk herstel der Godsdienstigheid; bijzonder ook met opzigt tot de wettige en gewenschte Staatszorg voor de Godsdienstigheid, door *Eusebius Belga.* (*H. W. T.*) Gron., W. Wouters, en Amst. 1808. 8°.

De remediis civitatis agricolae bello afflictae Disquisitio ad Regiam Doctrinarum Societatem Göttingensem. Daventr. sumtib. Auctoris, typ. J. P. de Lange, 1810. — ed. alt. Lugd. Bat. D. du Saar, 1815. 8°.

Brief van B. (*H. W. Tydeman.*) aan Y. (N. G. van Kampen) 14 December 1813. Leiden, bij A. en J. Honkoop. 8°.

In antwoord op een insgelijks naamloozen Brief van A. aan Z.

Verhandeling over den Nederlandschen aartsketter uit het begin der XIIde eeuw, *Tanchelijn* of *Tanchelm.*

Opgesteld te Franeker in 1808, uitgegeven in de Bijdragen tot de beoefening en Geschiedenis der Godgeleerde Wetenschappen Dl. II. St. I, bl. 72—111.

Aanmerkingen op de Grondwet der Vereenigde Nederlanden (nameloos). Dordrecht, A. Blussé en van Braam, 1815. 8°.

Antwoord op de vraag voor het jaar 1818, over de inrigtingen der Gilden of Corporatiën van neringen en ambachten in ons Vaderland, derzelver invloed op den bloei der Steden en Burgerijen, derzelver afschaffing, en het al of niet nuttige en raadzame van derzelver herstel; door Mr. *H. W. T.*, aan hetwelk de gouden eerprijs door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, den 25 van Grasmaand 1821, is toegewezen. 8°.

N. Verhandd. van het Z. Genootschap, IVde Deel, eerste Stuk, 1821.

Verhand. over de Wetenschappelijke beoefening van het Regt in Nederland, na het uitvaardigen van Nieuwe Wetboeken in de taal des lands. Leiden, H. W. Hazenberg Jr., 1819. 8°.

Verhand. over de grenzen van het nut en van de schade van het gebruik van werktuigen in de fabrijken van ons Vaderland, in de plaats van menschenhanden, door Mr. *H. W. T.* bekroond door de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem. Haarl., Wed. A. Loosjes Pz., 1820. 8°.

Verhand. over de oorzaken van de toenemende Armoede in Europa, door *R. Scherenberg* en Mr. *H. W. Tydeman*, bekroond en uitgegeven door de Holl. Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem. Haarl., Wed. A. Loosjes Pz., 1821. 8°.

Doctrinas publicas in Academiis maxime Belgicis esse docendas, Oratio habita die 9 Febr. 1825, in honore Doctoratus more majorum conferendo G. J. de Martini et S. J. E. Rau. 4°.

In Actis Saecularibus Academiae Lugduno-Batavae, 1825.

Sermo habitus die 8 Febr. 1826, quum munere Academico abiret. 4°.

In Annalibus Academiae Lugduno-Batavae, 1826—1827.

Consideratiën van Prof. *H. W. Tydeman*, over de Punten van overweging (voor de Commissie, bijeengeroepen door Z. M. Besluit van 13 April 1828) betrekkelijk het Academisch Onderwijs. Uitgegeven bij S. en J. Luchtmans te Leyden, en elders te bekomen. fol.

Voorlezing over (te Brussel berustende onuitgegeven) Brieven van *Jochem Hoppers* aan *Wigle Aytta*, in 1554 tot 1561 geschreven.

Opgesteld in 1828, uitgegeven door Mr. *J. Dirks* in den Vrijen Fries, Nieuwe Reeks, IV$_e$ Dl. 2^e stuk, bl. 152—187.

Fragmenta Sermonis a decedente Rectore Magnifico Academiae Lugduno-Batavae habiti die 9 Februarii a. 1846. kl. 8°.

In het Nederduitsch vertaald door Mr. *J. W. Tydeman* en met bijvoegsel van den Schrijver opgenomen in het Regtskundig tijdschrift Themis, Dl. VIII, bl. 161 en v.

Drie Voorlezingen over de voormalige Staatspartijen in de Nederlandsche Republiek; met aanteekeningen en bijlagen. Leiden, P. H. van den Heuvell, 1849. 8°.

Caspar Sibelius, in leven Predikant te Deventer, volgens zijne onuitgegevene eigen Levensbeschrijving. 8°.

In de Godgel. Bijdragen, 1849. Dl. XXIII, bl. 481—537.

Brief aan Dr. *F. H. L. Donckermann*, vóór diens Gedachten over de noodzakelijkheid en nuttigheid van een Algemeen Armbestuur, Amst. 1849. 8°.

Denkbeelden omtrent eene wettelijke regeling van het Armwezen in Nederland, voorgedragen door Mr. *H. W. Tydeman*, Mr. *J. Heemskerk Az.* en Mr. *J. W. Tydeman*. Amst., Gebr. Willems, 1850. 8°.

Het Ontwerp van Wet op het Armbestuur van 1851, beschouwd door de Schrijvers der Denkbeelden enz. Amst. 1852. 8°.

VERZAMELINGEN EN UITGAVEN VAN ANDERER WERKEN.

Regtsgeleerd Mengelwerk, met bijzonder opzigt op de nieuwste Wetgeving en Regtsgeleerdheid; verzameld en uitgegeven door Mr. *H. W. Tydeman*. Groningen, J. Oomkens, 1811, 1812. 2 st. 8°.

Briefwisseling van eenige Regtsgeleerden (Mr. *J. D. Meijer*, Mr. *H. W. Tydeman*, en anderen) over de aanstaande Nederlandsche Wetgeving. Leiden, H. W. Hazenberg Jr., 1814—1819. 6 st. 8°.

Mnemosyne, Mengelingen voor Wetenschappen en Fraaije Letteren; verzameld door Mr. *H. W. Tydeman* en *N. G. van Kampen*. Dordrecht, A. Blussé en Zoon, 1815—1821. 10 dn. 8°.

Mnemosyne, Mengelingen enz. Nieuwe verzameling door *H. W.* en *B. F. Tydeman*. Ald. 1822—1828. 8 dn. of d. 11—18. 8°.

Mnemosyne, Mengelingen voor Geschied- en Letterkunde; verzameld door *H. W. T.*, *B. F. T.* en *J. T. Bodel Nyenhuis.* Leiden, S. en J. Luchtmans, 1829, 31. 2 dn. of d. 19 en 20. 8°.

Letter- en Geschiedkundige Mengelingen; verzameld en uitgegeven door Prof. *H. W. T.* Zalt-Bommel, J. Noman en Zoon, 1836. 8°.

In deze Verzamelingen komen van *Tydeman* voor:

Verhand. over de uitvinding der Boekdruk-konst door Laurens Jansz. Coster te Haarlem.

In antwoord op eene Prijsvraag van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem in 1808, door *Tydeman* en *J. A. Lotze* gezamenlijk bewerkt, doch nameloos uitgegeven in Dl. I, bl. 121—216.

Toegift over Mr. *C. M. van der Kemp's* uitval tegen Mnemosyne XV (V) bl. 231. Tweede reeks Dl. VIII, bl. 381.

De Opstand der Castiliaansche Steden in 1520 en 1521 (naar het Hoogd. 1824.). Tweede reeks, Dl. VIII, bl. 203—260.

Lofrede op Mr. Hieronymus van Alphen, geschreven in gemeenschap met Mr. *J. T. Bodel Nyenhuis.* Derde Mnemos. Dl. II. 1831, bl. 1—90, met bijvoegselen bl. 91—156.

Benevens vele Aanteekeningen bij onderscheidene stukken van anderen.

Magazijn voor het Armen-wezen in het Koningrijk der Nederlanden. Leyden, D. du Mortier en Zoon, 1817—1822. 5 dn. 8°.

Geredigeerd door *Tydeman* en *R. Scherenberg.* — Het Voorberigt en de stukken van den eerstgenoemde zijn geteekend *H. W. T.*, het Naberigt aan het eind van het 5de deel voluit *H. W. Tydeman.*

Friderici Furii Caeriolani Valentini Bononia, sive de Libris Sacris in vernaculam linguam convertendis libri duo, ad Franc. Bovadillam Mendozium, Cardinalem Burgensem. Ex editione Basileensi an. 1556 repetiti. (Praefationem et Collectanea de *Furio* addidit *H. Guil. T.*). Lugd. Bat., S. et J. Luchtmans, 1819. 8°.

Advijs over de Verhandeling (van *J. van Ouwerkerk de Vries*), over de oorzaken van het verval des Nederlandschen Handels, (bij de Maatsch. der Wetensch. te Haarlem) uitgebragt door *G. K.* Grave *van Hogendorp.* Uitgeg. door Prof. *H. W. T.* (met Voorberigt en Naschrift.) Haarl., Wed. A. Loosjes Pz., 1828. 8°.

Geschiedenis des Vaderlands, door Mr. *W. Bilderdijk;* uitgegeven door Prof. *H. W. Tydeman* (met bijvoegselen en aanteekeningen). Amsterd., P. Meijer Warnars, 1832—1839. 12 dn. het 13de en laatste, aldaar, J. de Ruijter, 1851, 53, in 2 st. 8°.

Levensbijzonderheden van den Luitenant-Generaal Baron *C. R. T. Kraijenhoff*, door hem zelven op schrift gesteld, en op zijn verlangen in het licht gegeven door Mr. *H. W. T.* (met aanteekeningen en bijlagen). Nijmegen, bij Vieweg, 1844. 8°.

Voorloopig in het Mengelwerk van den Recensent ook der Rec., 1841, bl. 45—66.

Berigt nopens de uitgave van twee Handschriften, het eene „een Historisch verhaal van de Handelingen der Synode van Dordrecht (in het Latijn) geschreven op last dier Synode;" het andere „Aanteekeningen uit de Synodale Handelingen van Zuid-Holland van 't voorgevallene in de zaak der Remonstranten van 1619 tot 1777," te zamen uit te geven onder den titel van: Bijdragen tot de Kerkgeschiedenis van Nederland. Amst., bij P. Meijer Warnars, 1836. 8°.

Heeft geen voortgang gehad.

VERTALINGEN VAN EN ONDER TOEZIGT VAN H. W. T.

Potemkin de Taurier. Gewigtige bijdrage tot de Geschiedenis van de laatste helft der achttiende eeuw. Naar het Hoogduitsch. Deventer, J. H. ter Gunne, 1806. 2 st. 8°.

Theorie der Statistiek of Staatskunde, naar het Hoogd. van *A. L. von Schlözer* vertaald, met aanmerkingen en bijvoegsels. 1e Stuk, Inleiding. Gron., W. Wouters, en Amst. 1807. 8°.

Over Proceskosten, derzelver vergoeding en compensatie; uit het Hoogd. en Latijn van *A. D. Weber* en *C. R. D. Martin*, vertaald, met aanmerkingen. Amsterd. W. Brave, 1808. 8°.

Geschiedenis van het Straf- en Doodregt van het gelukkig eiland Teneriffe, meer dan Roman. Met eenige stukken daartoe betrekkelijk. Uit het Hoogd. van *H. A. Vezin* en anderen, vertaald en met aanteekeningen vermeerderd. Amst. J. Immerzeel en C°. 1809. 8°.

Beschrijving van het Feest, door Duitsche jongelingen gevierd op den Wartburg, den 18 October 1817, den verjaardag van den slag bij Leipzig. Uit het Hoogd. Groningen, W. van Boekeren, 1818. 8°.

Staatsregeling of Staatkundige Grondwet van de Spaansche Monarchy, afgekondigd te Cadix den 19 Maart 1812. Naar de Fransche vertaling van *P. de Lasteyrie*. Leiden, L. Herdingh en Zoon, 1821. 8°.

Proeve eener wijsgeerige beschouwing van den grond en oorsprong des Regts: uit het Hoogd. van *L. A. Warnkönig*, met Aanmerkingen van den Vertaler, en een nieuw Bijvoegsel van den Schrijver; uitgeg. door Prof. *H. W. Tydeman*. Gorinchem, J. Noorduyn, 1822. 8°.

Over de zedelijke verbetering der misdadigers: uit het Hoogd. van *F. W. von Hoven*. Met aanmerkingen van den Vertaler en een Naschrift van Prof. *H. W. T.* Haarl., Wed. A. Loosjes, 1824. 8°.

Grondbeginselen der Staats-huishoudkunde, in gemeenzame gesprekken. Naar den vierden druk uit het Engelsch (van Mevr. *Marcet*) vertaald. Met eene voorrede en eenige aanmerkingen van Mr. *H. W. T.* Dordrecht, J. de Vos en C°. 1825. 8°.

Brieven over Engeland. Uit het Fransch van den Baron *van Stael*. Met aanmerkingen van Prof. *H. W. T.* Dordrecht, J. de Vos en C°, 1827. 8°.

Berigt nopens eene Nederd. uitgave der Nederlandsche Geschiedenis van de vroegste tijden af tot in het jaar 1830, beschreven door den Hoogl. *H. Leo* te Hålle, welke in vijf deelen te 's Gravenhage bij den boekhandelaar Kips zou worden uitgegeven. 1836. 8°.

Heeft geen voortgang gehad.

Grondbeginselen der Staatshuishoudkunde: uit de Lessen van Prof. *N. W. Senior*, te Oxford, opgesteld door den Graaf *Arrivabene*; uit het Fransch, met eene Voorrede en Aanteekeningen van Prof. *H. W. Tydeman.* Leiden, S. en J. Luchtmans, 1839. 8°.

Het nuttig leven van *J. F. Oberlin*, in leven Pred. in het Steendal in den Elsas, geschetst door Dr. *G. H. Schubert.* Naar den 5den druk uit het Hoogd. (met Voorberigt en Aanteekeningen van *H. W. T.*) Deventer, M. Ballot, 1839. 8°.

Bijdrage tot de leer der Liefde, door *L(a) M(otte) Fouqué*, uit het Hoogd. vertaald. (Met Voorrede van den Nederl. Uitgever *H. W. T.* en Aanteek.) Gron., W. Zuidema, 1839. 8°.

Jan Hopkens; gewigtige waarheden in den vorm van vertelselen; uit het Engelsch van Mevr. *Marcet*, met Voorrede en Bijvoegsel van Prof. *H. W. T.* Utrecht, R. Natan, 1840. 8°.

De Staatszorg voor de Armen verdedigd en aangeprezen, uit het Engelseh van *A.* en *P. W. Alison*, met eene Voorrede. Leiden, P. H. v. d. Heuvell, 1853. 8°.

Voorts heeft Tydeman in onderscheidene Nederlandsche Tijdschriften, als de Vaderlandsche Letteroefeningen, den Algemeenen Konst- en Letterbode, den Schouwburg voor in- en uitlandsche Letter- en Huishoudkunde (1805—1810), den Recensent ook der Recensenten (sedert 1806), den Vriend des Vaderlands (van 1827—1842), met of zonder zijn naam, eene groote menigte Boekbeoordeelingen, waaronder eenige uitgewerkte en belangrijke, benevens kleinere opstellen en bijdragen van verschillenden aard en inhoud geleverd. Onder deze laatstgenoemde verdienen vooral vermeld te worden:

In den Algemeenen Konst- en Letterbode, te Haarlem bij Loosjes:

1807. Voldoende historische gronden en diplomatische bewijzen, dat de Kolk- of Kamer-sluizen, hier te lande, reeds in de 13de eeuw, aanwezig waren (naameloos). N°. 51, bl. 385—394.

1829. Kort geschiedkundig Overzigt van de Jury, en wegens den toestand van onderscheiden Landen in dit opzigt (niet geteekend). N°. 13 en 14, bl. 200—202 en 220—222.

Weduwen- en Weezen-fondsen, — Spaarbanken, — Zorg van het Gouvernement. (geteekend *H. W. T.*) N°. 16, bl. 251—255.

1841. Iets over *A. Pitcairn's* gedicht: *Tellurem fecere Dii, sua littora Belgae.* N°. 12, bl. 186—188.

1848. Iets naders over het Historisch Gezelschap te Utrecht, geteekend *X.* N°. 51 en 53, bl. 396—399 en 428—432.

1849. Nog iets over het gewezene Enkhuizer Oude-Mannenhuis en het Engelsche Greenwich-Hospitaal. N°. 6, bl. 90 en volg.

In den Recensent ook der Recensenten, te Amsterdam bij J. van der Hey en Z.:

1808—1810. Twistgeschrijf met *Sibrand Gratama*, over eene beoordeeling zijner Akademische Dissertatie in den Schouwburg van In- en Uitlandsche Letter- en Huishoudkunde. Rec. Deel III, bl. 623—625. IV, bl. 63—70, 335—339 en 552—556. V, bl. 253—256. En met *Seerp Gratama*, Hoogleeraar te Groningen, over eene beoordeeling van Mr. *J. van der Linden's* Regtsgeleerd, practicaal en Koopmans Handboek, Dl. IV, bl. 327—334 en 449—462. Alsmede, over het Verslag aangaande de Regtsgeleerde Akademische Litteratuur in ons Vaderland, Dl. V, bl. 335—341.

In den Utrechtschen Volks-Almanak, bij L. E. Bosch:

1841. De overgang van het Sticht aan Karel V.

1842. Twee minnebrieven van Mr. *W. den Elger*, met iets vooraf over den Schrijver.

1844. Brief van *B. Spinoza* aan J. van Veldhuijsen, met vertaling, facsimilé en aanteekeningen.

In de aan de Jaarlijksche Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden toegevoegde Levensberigten:

1850. Brief aan Mr. *H. Vollenhoven* over de vroegere levensjaren van zijnen vader Mr. *C. Vollenhoven.* Gevoegd bij het door den eerstgenoemden opgestelde Levensberigt van *C. V.*

1855. Levensschets van Mr. *C. A. Kluit.*

1863. Levensschets van Mr. *Theunis Haakma Tresling.* Leiden, 1863. (Dit was 's mans laatste pennevrucht, slechts weinige dagen voor zijn dood afgedrukt.)

ACADEMIA

RHENO-TRAIECTINA.

14

NOMINA PROFESSORUM ET LECTORUM,

QUI

INDE A D. XVIII M. MARTII A. CIↃIↃCCCLXIV AD D. XXVIII M. MARTII A. CIↃIↃCCCLXV

IN ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA

DOCENDI MUNUS OBIERUNT.

RECTOR MAGNIFICUS

IACOBUS ISAACUS DOEDES.

SENATUS AMPLISSIMI GRAPHIARIUS

MARTINUS HOEK.

IN FACULTATE THEOLOGICA.

H. BOUMAN, emeritus (obiit d. 14 Maii 1864).
B. TER HAAR.
I. I. DOEDES.
I. I. VAN OOSTERZEE.

IN FACULTATE IURIDICA.

G. G. VREEDE.
B. I. LINTELO DE GEER.
I. A. FRUIN.
O. VAN REES.

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

S. KARSTEN (obiit d. 7 m. Maii 1864).
C. G. OPZOOMER.
I. A. C. ROVERS.
H. C. MILLIES.
G. G. BRILL.
H. VAN HERWERDEN (munus auspicatus est d. 28 m. Octobris 1864).

IN FACULTATE MEDICA.

G. I. LONCQ, Corn. Ian. Fil.
F. C. DONDERS.
L. C. VAN GOUDOEVER.
G. KOSTER.

IN FACULTATE MATHESEOS ET PHILOSOPHIAE NATURALIS.

R. VAN REES.
G. I. MULDER.
P. HARTING.
C. H. D. BUIJS BALLOT.
M. HOEK.
F. A. G. MIQUEL.

LECTORES.

P. Q. BRONDGEEST, Medicinae.

I. W. GUNNING, Chemiae (Professor in Athenaeo Illustri Amstelodamum vocatus, m. Febr. 1865).

A. C. OUDEMANS, Chemiae (Professor in Schola Polytechnica Delphos vocatus, m. Dec. 1864).

I. H. HISGEN, Literarum Germanicarum.

I. VENNING, Literarum Anglicarum.

M. A. E. ROBERTI, Literarum Francicarum.

IACOBI ISAACI DOEDES

ORATIO

DE

LIBERTATE CUM THEOLOGIAE, TUM ETIAM ECCLESIAE CHRISTIANAE, STRENUE VINDICANDA,

IN AUDITORIO ACADEMIAE RHENO-TRAIECTINAE

HABITA

D. XXVIII M. MARTII A. CIƆIƆCCCLXV,

QUUM MAGISTRATUM ACADEMICUM DEPONERET.

ACCEDIT RERUM ACADEMICARUM ENARRATIO.

ACADEMIAE RHENO-TRAIECTINAE CURATORES, PROFESSORES, LECTORES, CIVES,

CUIUSCUMQUE ORDINIS ET LOCI AUDITORES HUMANISSIMI, SPECTATISSIMI!

Nihil omnium rerum, hac nostra aetate, tantis celebratur laudibus, quantis efferri ab omnibus solet Libertas, blanda illa atque suavis, laeta illa atque felix, aurea illa atque pretiosa. „Non bene pro toto libertas venditur auro." Laudant eam docti et indocti, laudant principes et gentes, laudant poëtae et oratores, et iuventus et senectus, et in Academiis Studiosi et Professores. Neque tantum oppressis, sed etiam oppressoribus summis laudibus digna videtur. Libertatem suam ut tueantur aut nanciscantur, homines vel gravissima patiuntur, populi arma capiunt, bella gerunt, coelum terramque movere non reformidant. Eius amori studiique efficacitati liberaliores debentur recentioris praesertim aetatis leges atque instituta, quibus fit, ut iuribus suis singuli uti possint cives. Neque in rebus tantum politicis et civilibus libertati praecipuus conceditur locus. Eius studium in variis quoque disciplinis ac scientiis animadvertitur. Quod ad religionem attinet, hanc libertate carentem cogitare vix possumus. Ut religionem suam non liberam esse gentes ferre non valent, ita libertate sua non uti posse ingens malum videtur Ecclesiae Christianae.

Libertas autem, quam loquimur, non est licentia illa effrenata, quae legibus soluta omnia sibi licere autumet. Qui veri nominis libertati studet, is liberum se esse cupit ab omnibus vinculis atque impedimentis, quae ipsum prohibeant, quominus secundum suam naturam se explicet suisque iuribus utatur; minime vero ei propositum est, quod caeteri eodem iure sibi petant atque exposcant id iis denegare. Ad suum cuique tribuendum paratus est. Longe autem abest, ut quicumque libertati summas

laudes tribuendas esse censeant eam religiose etiam sancteque venerentur. Eius se studiosos ac vere liberales esse gloriantur haud pauci, qui minime aliis concedentes quod sibi ipsis competere iure statuant illiberales dici merentur. Sunt enim, quibus, ubi de libertate agitur, minime in ore, multo minus in animo est notissimum illud: "hanc veniam petimusque damusque vicissim." Quod ne miremur. Aliis enim si concedamus, ut eadem quam nobis ipsis vindicamus libertate utantur, nonnumquam nobis abstinendum erit ab ea vivendi agendique ratione, quae maxime nobis placeat. Neque hoc tantum; verum accidit subinde, ut metuamus, ne qua alii utantur libertas damnum nobis afferat. Omnibus igitur sedulo cavendum est, ne ita libertati studeant, ut alteri alter obsit; cavendum, ne ita tueamur libertatem nostram, ut nefando eius abusu tandem effrenatae nos licentiae tradamus.

Quorsum haec? Dicam, A.A. Versantur mihi ante oculos Theologia et Ecclesia Christiana. Utramque, libertatis ratione habita, dicentem audimus: "Hanc tuemur." Ecclesia Christiana, nisi libera, sibi satisfacere nequit. Theologia, nisi libera, non languescere non potest. Ecclesia libera in libera civitate, quis dubius haereat, quin celebratissimo huic dicto assentiatur? Libera sit a civitate Ecclesia; et libera quoque sit a Theologia. Quid enim? Ad hunc usque diem lites agitantur de gravissimis disciplinae theologicae, de gravissimis religionis doctrinae capitibus. In diversas ita Theologi secesserunt partes, ut Theologiam vix locutus sis, quin continuo arenam quasi intuearis, certantibus plenam. Ita hodie dissentiunt inter se, ut vix quidquam alicuius momenti unus alterve in medium proferre queat, quin mox sibi contradicentes, imo satis acerbe, eheu, ipsum aggredientes aliquos habeat. Miseram ecclesiam Christianam, cui a Theologia, cui igitur a Theologis pendere impositum esset. Iidem autem dicimus: Miseram Theologiam, quae ut Ecclesiae se subiiceret cogeretur. Actum esset de veri libera indagatione et expositione. Utriusque et Theologiae et Ecclesiae libertas ita vindicanda est, ut sui iuris esse et Theologia et Ecclesia proclamentur. Ne alterius libertati altera obtrectet, quin potius alterius libertatem altera religiose colat. Libera esto Theologia ab Ecclesiae imperio. Libera esto Ecclesia a Theologiae dominatione.

Iam vos non latet, A.A., argumentum, quod hac sollenni hora tractandum mihi sumsi. Quaerenti, an vos omnes, nullo omnino excepto, mihi assentientes habiturus sim, ipse respondeo: fore, ut hoc mihi contingat, vix sperare ausim! Quis enim de rebus, Theologiam aut Ecclesiam Christianam spectantibus, his nostris temporibus dicere, et omnes omnino harum rerum peritos sibi assentientes habere possit? Quod igitur gratum acceptumque mihi opus est, arduum simul ac difficile mihi esse videtur; gratum atque acceptum, quandoquidem coram vobis, humanitate et benevolentia conspicuis, verba mihi facienda sunt; arduum autem et difficile, quum orationis argumentum quaerenti tale reperisse mihi non datum sit, quale mihi optavi, scilicet, quo tractato nil dixissem, cui non facile omnes calculum adiicere potuissetis. Quidquid est, vos, A.A. exoptatissimi, benevolas praebeatis, quaeso, aures dicenti: *de Libertate, cum Theologiae, tum etiam Ecclesiae Christianae, strenue vindicanda.*

Habet hoc argumentum, ni fallor, quo se commendet. Etenim minime omnes facile nobis concedunt, Theologiam esse disciplinam, cui Ecclesia Christiana nil praescribendum habeat; neque verisimile vobis videtur, vix quemquam reperiri, qui non sibi licere existimet, in Ecclesia libere docere et praedicare quaecumque Theologia nuperrime, ex ipsius quidem sententia, vere exposuerit. Non ea est nostri temporis ratio, ut omnes cum Theologiae tum Ecclesiae eam vindicent libertatem, qua uti utramque oportet. Quapropter paucis utrique eam vindicare atque tueri conabor.

Quod ad Theologiam attinet, quae religionis doctrinam tractat, huius disciplinae est, cum ea exponere quae variis temporibus homines de Deo rebusque divinis statuerint atque docuerint, tum quaerere utrum vera illa an falsa sint dicenda. Quarum rerum liberam inquisitionem eodem iure postulat, quo caeterae disciplinae omnes liberam veri indagationem sibi vindicant, nisi forte nefas habendum est homini, aut omnino quaerere quid verum quid falsum sit, aut id quaerere in religione! Agit igitur de religionis natura atque indole, ita ut religioni nullum relinqui locum ostendat, nisi credant homines, esse quoddam Numen Supremum. Religionis originem inquirit atque fontem, varias eius formas earumque historiam. Cum alias religiones, tum Christianam explorat. Huius tractat historiam

et doctrinam. Quod ad doctrinam, hanc non ita tantum exponit, ut doceat, quid variis temporibus ipsa Ecclesia Christiana professa sit, quid singulae Ecclesiae Christianae familiae. Quaerit etiam, an verum sit quidquid de Deo, de Iesu Christo, Dei Filio, Ecclesiae Domino, de salute per Christum nanciscenda, docuerint atque professi sint ii, qui religioni Christianae, qui Iesu Christo nomen dederint. Libere de dogmatices placitis iudicat, suum iudicium de hisce exponit, nullius humanae auctoritatis rationem habens. Sponte sua omnes quaestiones tractat, quae res divinas tangunt. Estne Deus persona, sibi conscius atque libere volens, ab universa rerum natura distinguendus, an vero potius statuendum est, si Deum loqueris, nequaquam tibi de persona sui conscia esse cogitandum? Estne aliquid praeter naturam? Num forte concedendum est Materialistis, nihil esse praeter materiam, aut Naturalistis, nihil esse supra naturam? Ita quaerit Theologia et quaerere pergit, Pantheismi placita, Deismi doctrinam, et ea quae Theismo propria sunt, in examen vocando. Si Deus est, sui conscius, dicine potest universam rerum naturam ita creasse, ut initium habuerit illa, an vero statuamus necesse est, Deum, quippe aeternum, mundi esse causam aeternam, ita ut de universa rerum natura idem valeat atque de Deo, utrumque scilicet vere aeternum esse? Si Deus mundum creavit, estne assentiendum Deistis, nullum esse statuentibus communionis vinculum creatorem inter et mundum creatum, ita ut Deus a mundo plane seiunctus sit? Nonne rectius Theismus docet, arctissimo semper communionis vinculo mundum Deo esse coniunctum? In his aliisque huius generis rebus investigandis, ut tandem ipsi de vero constet, libera sit Theologia. At vero pergendum est. Statuunt nonnulli, Deum sui conscium ita in universa rerum natura praesentem adesse, ut eum universi causam immanentem dicant, universi autem ratione habita Dei transscendentiam q. d. negent; alii contra Dei immanentiam non negantes, vel sic, quod ad universam rerum naturam attinet, transscendentem quoque eum dicant. Si immanentem, non vero transscendentem Deum dicimus, sponte patet, Supranaturalismum a nobis oppugnari, cuius, uti novimus, aetate quam vivimus, haec est sententia: Deum in rerum quidem natura vi sua omnipraesenti operari, ipsum tamen ita esse supra naturam, ut non sit legum naturae quasi complexio, verum multo magis ipsi, na-

turae earumque legum quippe Domino, leges illae subordinatae sint atque subiectae. Quaerenti, quid tandem Theologiae intersit, de his quaestionibus accuratam instituere disquisitionem, respondendum erit: Multum procul dubio, religionem in primis aut Ecclesiam Christianam si spectas. Valde enim dubitandum est, an de religione, vero nomine ita dicta, de vita in Dei communione degenda, sermo esse possit, si Deum Universo ita fere inclusum esse statuamus, ut in omnibus naturae partibus, in nobismet quoque ipsis, sui conscius, praesens adsit. Nulla religio, nisi Deus esse creditur, a nobis, a rerum natura, omnino distinguendus. Haec autem aliaque diligenti pervestigatione inquirenti, Theologiae perpendenda sunt atque iudicanda quaecumque cum de universa rerum natura, tum in primis de homine eiusque sensu morali et religioso, innotuere; in examen quoque vocatis iis, quae historia gentium nos docet, cuius praecipuum locum occupat Iesus Christus. Hic Theologiae instar omnium est! Hunc maxima animi intentione intuetur. Hic quid vita sua, quid fatis et verbis et factis de Deo rebusque divinis nos docuerit, quae auctoritas ipsi in hisce tribuenda sit, quid ex Ecclesiae, quae originem suam ex eo ducit, primordiis effici possit ad quaestiones illas illustrandas, inquirit theologica disciplina. Latissimus campus, A.A., quem ingredi Theologia non reformidat. At quantae inde lites oriuntur, quantae etiamnunc de Iesu agitantur! Quis fuit, qualis habendus est ille, quem innumerabile discipulorum agmen Dei viventis filium unigenitum, hominem factum, e Maria virgine natum, omnis peccati immunem, fatis, verbis, factis nulli aequiparandum, crucis morti, insontem illum, traditum, e mortuis in vitam reducem, in coeli gloriam evectum, Ecclesiae caput invisibile, Dominum ac iudicem viventium et defunctorum, quem igitur, tot nominibus clarum, Servatorem suum profitetur! Quis fuit? Respondet vita, respondent fata, verba, facta. Eius vita narranda est; ad quod opus qui se accingit, quanti illum, quos exantlet, manent labores! De fontibus, unde Iesu vitae cognitio haurienda est, de illorum pretio, de Euangeliorum Synopticorum et Iohannei auctoritate, de eorum igitur origine, aetate, fide historica, consilio, usu, quanta sunt quae disputanda habet disciplina nostra. An omnes perpendistis, quid hoc sibi velit: Iesu vitam enarrare? Experientia edoctum saeculum undevicesimum in eo est, ut satis difficile, imo valde arduum

opus illud esse concedat, non refragantibus, ni fallor, vel ipsis illis viris doctissimis, qui historiam vitae Iesu elaborando magnam vitae suae partem dicarunt, excepto fortasse Ernesto Renano. Arctissime cum Iesu historia coniuncta est historia Apostolorum, historia originis et primordiorum ecclesiae Christianae; historia, ut cuncta complectar, aevi cum Apostolici tum sequentis. Quantum ab iis, qui scholae Tubingensi magis minusve adhaerescunt, differunt illi, quibus scholae illius principia minime placent; quantum in haud paucis inter se dissentiunt et illi viri docti, qui mediam quamdam viam ineundam esse censent! Ita parum consentiunt viri docti in hisce disquisitionibus, ut, si id solum certum est, quod omnibus constet, fere nihil, quod ad Iesu historiam attinet, certum esse dixeris, — fere nihil, nisi hoc: eum natum esse, vixisse, aliquid omnino dixisse, scilicet Deum esse spiritum, omnium hominum patrem; homines autem oportere fraterno inter se amplecti amore; discipulos quosdam eum secutos esse; hos illum Christum habuisse; adversarios autem acerbissimos tandem id effecisse, ut cruci affixus morti traderetur. Haec, ni fallor, omnibus constant. De caeteris, exceptis verbis quibusdam et factis minoris momenti, diputant viri docti — et libere disputent — et disputare pergant, si res ita fert. Namque veritatis causa agitur, illius scilicet, quae omnia ad fundum usque penitus perscrutari nos iubet. Neque metuendum est, ut tandem omnia omnino vacillent atque prorsus incerta reddantur; modo caveant omnes, ne liberae disquisitioni et indagationi frena iniiciantur. Statuant quam plurimi, hac nostra aetate, omnia quae ad rerum naturam et historiam generis humani pertineant, explicanda esse ex certis, quas dicunt, legibus, quibus de ipsorum sententia omnia, cum in regno naturae, tum in historia gentium reguntur; cui igitur consequens est, ut narrationum, miracula tradentium, fidem historicam reiiciant, ut Iesum patre Iosepho natum, virum probum ac pium quidem, egregium, eximium, imo ingenium religiosum habeant, minime vero omnis peccati immunem, minime Dei filium, qui homo factus esse dici debeat; consequens, ut vere miracula eum perpetrasse, e mortuis in vitam rediisse, atque in vitam reducem discipulis vere se conspiciendum praebuisse, praefracte negent. Ab altera autem parte placida disputatione exponatur, illos, qui miracula ad historiam pertinere negent, in historia indaganda minime

liberos esse opinionibus praeiudicatis; atque dilucida historiae Ecclesiae primaevae expositione probetur, id quod de Iesu et primorum ipsius discipulorum historia constet omnino postulare, ut fidem habeamus iis, quae de Iesu persona, doctrina, factis fatisque tradiderunt Euangelistae et Apostoli; ostendatur, talem Iesum, qualem eum fingunt et alii, et Straussius, Ernestus Renanus, Schenkelius, qualem de criticorum Tubingensium sententia fortasse eum fuisse verisimile est, talem Iesum minime explicare Christianae religionis et Ecclesiae originem, historiam et per undeviginti saecula effectus. Ne alto supercilio quae ab altera parte afferuntur argumenta altera pars contemnat aut despiciat, quamque in historia indaganda sibi summo iure petit libertatem, eam aliis lubens concedat. Quod idem de caeteris, quae Theologiae tractanda sunt, valet. In dogmaticis libera ei disquisitio esto. Quam arduum opus est, totam religionis Christianae doctrinam in systematis formam redigere, de materia, de fonte, de principio, de methodo Dogmatices Christianae ita disputare, ut nihil desideretur, ut omnibus satisfacias. Praetereo Ethicen Christianam aliaque disciplinae theologicae capita. Quidquid agit, libere agat Theologia, veri studio, veri amore unice ducta. Libere inquirant, exponant, reiiciant, defendant, in dubium vocent, confirment Theologi, nulli se mancipantes, hoc in primis curantes, ut vere affirmare queant, veri se studio duci; ut sibi suisque principiis rite probatis constent, et placida nec praeoccupata mente alteram audiant partem. Quod suis disciplinis Physici, Mathematici, Historici, Philosophi, alii, id suae disciplinae Theologi vindicare pergant, eam scilicet libertatem, qua nullum neque philosophicum, neque ecclesiasticum iugum, sibi imponi sinant. Ipsi videant, qua via, qua methodo de vero ipsis constare possit ac debeat. Utrum empiriae, an sanae rationis, an conscientiae, an Sacrae Scripturae aut traditionis auctoritas in Theologia agnoscenda est? Equidem iam nihil definio, verum hoc statuo, ipsi Theologiae, ipsis Theologis ad quaestionem illam gravissimam esse respondendum. Si empiriae aut sanae rationi praecipuas tribuis partes, quaeritur quarum illae rerum iudices esse possint. Si ad conscientiae amussim omnia conformanda esse et iudicanda statuis, constet de eius foro. Si ad Sacram Scripturam aut traditionem provocas, probandum tibi est te iure hoc facere. Qualecumque principium est, ex quo proficiscantur Theologi, penes Theo-

logiam est de eo iudicare. Non tantum libere profiteatur, quid verum, quid falsum esse iudicet, sed etiam libere ea tractet, quae principia spectent omnis cognitionis humanae, et methodum viamque, qua ad veri cognitionem pervenire possimus, ab omni partium studiis aliena, nullius unquam ancilla.

Haec tu iure dixisse videris, dicat forte quis; at videris tantum, minime vero iure dixisti. Certe Theologiae non consentaneum est, scholae cuidam philosophicae ita se mancipare, ut eius ancilla sit dicenda. Neque Theologos veri amantes decet, ita in iis, quae ab aliis dicta sunt, acquiescere, ut ab accurata rei indagatione abstineant. Ne autem obliviscaris quaeso, Societatem quandam exstare, cuius maxime interest, qualis sit doctrina, quam Theologia doceat, qualia sint dogmata, quae Theologia promulgeat. Ecclesiam intueare Christianam! Quid de religione, de Deo, de Iesu Christo doceant Iudaei, quid Theologi Christianorum sacris non addicti statuant de doctrina Christiana, ad Ecclesiam Christianam id parum refert. Qui vero Christianae Ecclesiae socius Theologiae operam navat, is ne ab ea petat, ut probet, eum nullo prorsus ecclesiastico vinculo constrictum libere omnia inquirere. Namque libera illa disquisitio atque indagatio quo duxerit satis notum est! Num forte Ecclesiae commodo et emolumento ii prospiciunt, qui Straussii et Renani aliorumque vestigia legentes, Euangelio fundamentum suum atque argumentum subripiunt? Qui aut Pantheismo aut Naturalismo, seu clam seu palam faventes, nullum liberae Dei actioni locum relinquunt, quippe quorum Deus nil est nisi legum naturae complexio, hi narrationum, miracula tradentium, fidem historicam, Euangeliorum, in primis Iohannei, authentiam non negare non possunt. Quid iuvat, alios doctrinam profiteri de Deo omnia gubernante, si mundus atque adeo ipse homo machina fere habendus est, ita ut de libertate hominis morali, de culpa peccati, de peccato proprie ita dicto, de discrimine bonum inter et malum morale, sermo tandem esse nequeat, quippe quae cuncta, si vel nomine nobis relinquantur, re tamen tollantur; quibus cunctis sublatis, quid tandem de Euangelii Iesu Christi et Apostolorum, longe alia ponentis aut nuntiantis, argumento existimandum est? Libertate fruatur Theologia, ut esse possit Theologia Christiana, ut Ecclesiae Christianae prosit, eius causae serviat, eius doctrinam exponat, eam tueatur atque

defendat. Ne autem Ecclesiam Christi rogatam velis, ut talem Theologiae libertatem agnoscat, qualem tu ei tribuendam esse statuisti! Nisi hanc tuam sententiam mutas, *οὐκ εἶ φίλος τῆς ἐκκλησίας*, non es amicus Ecclesiae! Hoc cogita, matrem Theologiae esse Ecclesiam Christianam. Ecclesiam non creavit Theologia Christiana, sed in Ecclesia orta est. Eius igitur commodis prospiciat, neve umquam quid moliatur, quod illi nocere possit. Videat Theologia, ne quid Societas Christiana detrimenti capiat, videatque Ecclesia, an hoc suo honorificentissimo munere Theologia ea qua par est sedulitate fungatur! —

— Audio, et plura iis inesse, quae vix negari posse videantur, concedo. At minime eo ducunt, ut sententiam de Theologia libere excolenda atque tractanda mutandam esse censeam. Ipsa videat Ecclesia, quid in suum faciat commodum. Theologiae autem ne ecclesiasticam iniungamus servitutem. Iugum haec ferre recusat et recusare debet, si veritatis imperio se submittere velit. Ecquid vero Ecclesiae faciendum est, ut Theologiam sibi subiiciat subiectamque teneat? Obstringere fortasse iureiurando Theologos, ut ecclesiae suae doctrinae addicti nihil doceant, nisi quod huic conveniat? Licebit ita, exempli gratia, Theologo, Reformatae Ecclesiae socio, Romano-Catholicorum dogma de Ecclesia, Lutheranorum Christologiam, licebit Materialismum et Naturalismum et Pantheismum libere inquirere. Ne vero eadem libertate utatur in religionis doctrina Ecclesiae reformatae tangenda! Estne Ecclesia reformata falli nescia? Num suae doctrinae liberam indagationem pertimescit? Nonne ipsa tandem eiusmodi disciplinam contemnendam esse atque nihili faciendam censebit, quae sibi placeat repetendo aut confirmando proavorum dogmata? Num veri studium vel cogitari possit absque veri libera indagatione?

Ne multa. Amicus Ecclesiae est is, qui Theologiae libertatem vindicet. Ipsa Ecclesia Christiana, si qua societas, veri amans esse debet atque studiosa. Nomen profitetur Domini, qui Lucem Mundi et Veritatem se dixit, cuiusque Spiritu, qui Spiritus Veritatis est, imbuti sunt quotquot fidem ipsi habent. Horum maxime interest, quam accuratissime indagari quaecumque de Iesu Christi persona, vita, doctrina, opere tradiderunt ac nunciarunt eius discipuli. Ne quis putet, qui fausta quaevis Ecclesiae exoptent, eos propterea oportere, Theologiam et in ea liberum veritatis inda-

gandae studium odisse et impugnare. Ecclesiae facem praeferat Theologia atque praeferre pergat.

Num igitur dicimus, disciplinae theologicae omnia licere? Num Physicis, Historicis, Philosophis omnia facere licet? Num cuiquam licebit, id pro vero habere, quod ipsius principiis, aut iis quae aliunde constent, pugnare luce clarius est; id reiicere atque negare, quod ipsius principiis consentaneum esse appareat? Iisdem scilicet legibus adstricta est Theologia, quibus omnes disciplinae doctrinarumque cultores omnes adstricti sunt. Omnibus haec summa est lex: Veritati te submittas; quid verum sit ipse libere inquiras.

Iam videndum est de Ecclesia Christiana. Liberam eam dicimus, ubi se ipsa regit, eas sibi ferens leges, quas sibi consentaneas existimet, neque a quoquam impedita, quominus suas ipsa res agat, seque ut ipsius natura postulat explicare possit. Liberam eam esse oportet, hac conditione, ut ne reipublicae quid detrimenti afferat. Huius neque regina est, neque ancilla. Societas est eorum, qui Deum colunt, Iesu Christo fidem habentes eiusque nomen profitentes, quae societas originem suam ducit ex eo, quem Dominum suum agnoscit, Iesu Christo, cui arctissimo vinculo iunctam se esse gloriatur. Divisa, eheu, est in varias familias, quae etsi in haud paucis inter se dissentiant, vel sic consentiunt in pluribus iisque gravissimis. Quod universe de Ecclesiae Christianae libertate statuendum esse censemus, idem illud de singulis familiis, ex quibus Ecclesia constat, statuimus. Singulae fidem suam libere profiteantur, cultum publicum atque privatum suo quaeque modo instituant, caeteris scilicet concedentes quod sibi ipsae postulant. Habeat canones et decreta concilii sui Tridentini Ecclesia Romano-Catholica; extollat Vulgatam suam, Mariam suam, Matrem Dei, immaculatam illam; encyclicas suas dare pergant Pontifices Maximi, varios damnantes errores, quos exsecrabiles esse censeant. Haud minore autem fruantur libertate Protestantes, quibus liceat audacter negare, extra Ecclesiam Romano-Catholicam nullam esse salutem, et alios errores et Mariolatriam improbare, encyclicas ridere, cuiusvis generis falsa Euangelio nuntiando et disputando impugnare; liceat fidei suae doctrinam exponere, vindicare, illustrare.

At hoc tibi facile concedimus, ita nonnullos loquentes audire mihi videor, Ecclesiam Christianam liberam esse oportere in fide sua profitenda. Hoc autem teneas, Theologiae munus esse, Ecclesiae fidei doctrinam inquirere, in examen vocare. Ecclesiae facem praefert Theologia. Quod corpori humano sunt oculi, quod homini est ratio, id Ecclesiae est Theologia, qua videt illa atque cogitat. Theologia duce Ecclesia veritatem religiosam in dies penitius cognovit, quodque Theologi accurate indagarunt verumque esse comperti sunt, id Ecclesiae tradunt, atque ecclesiastico munere fungentes Ecclesiae sociis nuntiant ore scriptisque. Haec est Ecclesia libera, quae fidei profitendae atque docendi libertatem omnibus suis sociis, Sacrorum etiam ministris, concedit. Libera autem non est Ecclesia, quae doctrina quadam se constringendam censet atque constringit, sociosque suos, in primis Euangelii nuntios, lege quadam adstringit adstrictosque tenet. Manus haec post terga vinxit.

His continuo respondendum esse censeo, Ecclesiam Christianam procul dubio doctrina quadam constrictam esse, neque hanc Euangelii nuntiis veniam dari posse, ut nulla plane lege adstrictos se esse existiment. Scilicet sunt quaedam principia atque placita, quibus Ecclesia Christiana, nisi interire velit, in perpetuum resistere debet. Orta enim est e fide Iesu Christo habita, tamquam Dei filio unigenito, hominum Sospitatori. Hominum autem Sospitatorem eum habuerunt primi eius discipuli, non tantum propter ea, quae dixerit, verum etiam propter ea quae fecerit atque passus sit. Neque hoc tantum, sed etiam atque in primis eius personae rationem habebant. Quotquot initio Christo nomen dederunt, nullo modo hi dubitarunt, quin ipse ille, quem hominem fuisse iis constabat, omnibus hominibus ita praestiterit, ut unicus Dei filius dicendus esset. Hunc novae vitae auctorem agnoverunt, quem morti quidem traditum esse sciebant, e mortuis autem in vitam rediisse audiverant. Neque in Iudaeis, neque in Ethnicis facile quemquam reperisses, qui Iesu tamquam Christo et Domino suo fidem haberet, simul vero in vitam eum rediisse negaret. Iesum e mortuis in vitam reducem primaeva Ecclesia professa est. Iesu in vitam reditus fundamentum fuit fidei, quam ei habuerunt. Hac fide, Iesu e mortuis redivivo habita, fortes erant Ecclesiae primaevae socii. Hac fide profitenda, Euangelio, cuius ipse Iesus redivivus

argumentum et veluti meditullium est, nuntiando, fortis erat atque efficax ipsa Ecclesia. Hoc Euangelium, hanc fidem, Christo redivivo habitam, aut tuebitur Ecclesia, aut interibit, quod ita recte intellexit, ut quidquid variae in quas divisa est familiae suo quaeque modo de doctrina fidei statuerint, cunctae tamen Iesum Dei filium e sepulcro in vitam reducem professae sint. Iam suam sibi viadicat libertatem hac quoque nostra aetate, ut iis resistere queat principiis atque placitis, quibus fidei doctrinae fundamenta labefactentur et collabefiant. Euangelium, quo per undeviginti saecula viget atque floret Ecclesia, si totam spectamus, Theismi q. d. nititur principiis, Theismi scilicet, qui Deum habet mundi creatorem liberum, ita a mundo discernendum et mundo coniunctum, ut absurdum non sit, fidem habere iis, quae de Iesu persona, fatis et factis mirificis, naturalem rerum ordinem excedentibus, tradiderunt Euangelistae. Notum autem est, quid hac de re plures hodie statuant. Nequaquam verisimile est, nequaquam probari potest, (ita haud pauci, atque alii aliter,) aliquid umquam accidisse, quod non ex naturae legibus explicari possit. Mirifica illa, quae Ecclesia »miracula" vulgo dicit, non pertinent ad historiam. Narrationes, quae mirifica illa tradunt, eatenus quatenus illa tradunt, nulla fide digna sunt. Miraculum »supranaturale" quid est, et id, quod supranaturale dici meretur, »supradivinum" dicas. — Quod si verum est, sed verum esse negat Ecclesia, neganda sunt ea, quibus primi Iesu Christi discipuli fidem suam, Iesu Christo in cruce interfecto habitam, superstruxerunt. Quo igitur iure, quaeso, postulabis, ut eiusmodi placitis benevolas Ecclesia praebeat aures, Ecclesia, quae procul dubio non exstitisset, si de Iesu nil praedicassent aut praedicare potuissent eius discipuli praeter ea, quae hodie de eo statuunt Theologi, qui recentiores vulgo dicuntur? His docendi in Ecclesia munus tradi probare non potest Ecclesia, nisi originis suae plane immemor vigere se posse existimet, etiamsi Dominum suum ignoret. Libertate sua utens Ecclesia principiis atque placitis se opponit, quae fidei suae doctrinae adversa sunt; eos, igitur, qui eiusmodi principiis atque placitis faveant, Euangelii in coetibus Christianorum ministros recipere atque habere recusat.

Quod quam plurimis displicere, non mirum. Quid tu, ita haud pauci, libertatis Ecclesiae te patronum geris, ac si nos, recentiori Theologiae ad-

dicti, Ecclesiae ruinam moliremur? Libera sit Ecclesia, libera Theologia, libera Theologia in Ecclesia! Ecclesiae, cuius libertatem nos ipsi strenue vindicamus et vindicandam esse censemus, liceat confessionem suam emendare, immutare, liceat ei luce uti, quam recentioris aevi disquisitiones attulerunt. Quodsi verum est, multa ab Euangelistis et Apostolis de Iesu tradita esse, quibus fidem habere nequit recentior aetas, longe alia de rerum natura eiusque legibus atque de modo quo Deus operari soleat edocta; quodsi verum est, miraculis nullum prorsus locum relinqui in hodierna de mundo et de Deo, illi coniuncto, cogitandi ratione, quidni Ecclesiae liceret, diversam de Iesu profiteri sententiam ab ea, cui huc usque calculum adiecit? Alia certe recentioris Theologiae de Iesu doctrina est, atque Ecclesiae quatenus confessionalismo favet. At ne obliviscaris, Theologiae recentioris principiis favere quam plurimos Ecclesiae socios, honoratissimos illos atque excultos. Singulis Ecclesiae sociis — iam unice de Protestantium familiis sermo sit — Codicis Sacri libere interpretandi, religionis doctrinam indagandi et eam libere iudicandi, ius competit. Quis eos prohibeat, quominus iure suo utentes, omnibus rite perpensis, recentioris Theologiae doctrinam comprobent? Aliis nihil obtrudere conantur, suam autem sententiam atque fidem libere profiteri cupiunt. Ne a ministerio ecclesiastico arceantur qui recentioris Theologiae principiis imbuti sunt. Iis omnino, crede nobis, opus est, propter huius aetatis studia atque desideria. Realistica est haec nostra aetas, realitatis studio ducitur, realitatem sitit! Alia Christologia nobis opus est! In iis, quae superiora saecula tradiderunt, haec tempora acquiescere nequeunt. Realitatis illi studio subvenit recentior Theologia, ut eos, quos a se abalienavit dogmatismo favens Ecclesia, Ecclesiae reconciliet. Suo igitur commodo et illorum saluti ita prospiciat Ecclesia, ut aetatis recentioris studiis se accommodet, atque de emendanda ac purganda ipsius fidei doctrina, de Euangelio his nostris temporibus accommodato, serio cogitet. Libera sit Ecclesia a Theologorum dominatione, at ita quoque liberi sint Theologi, veri amantes, in Ecclesia, ut quae recentior Theologia ipsos docuerit ea ad ministerium ecclesiasticum vocati libere coetui Christiano nuntient.

His haec fere respondeo. Qui Ecclesiae Christianae sociis annumerari velit probe is secum reputet, quid sibi sumat. Ecclesiae doctrinae, quod

ad rei caput atque summam, assentiatur! Sin minus, quid ipsi faciendum sit, videat, videat et Ecclesia. Facile quidem conceditur, Ecclesiae nihil obtrudere eos, qui eius socii esse pergunt, etiamsi longe alia de Iesu Christi persona et opere salutari profiteantur, atque ea, quae Ecclesia dies suos festos celebrando de eo profitetur. Aliter autem existimandum est de iis, quibus sacra in Ecclesia ministranda sunt, quibus Euangelii nuntiandi, quibus docendi munus in Ecclesia traditur. Fingas tibi ad Cathedram Petri, quam vocant, evectum aliquem Lutheri aut Calvini sectatorem; num hunc, postquam talem eum esse apparuit, ferre deberet Ecclesia Romano-Catholica? aut sacerdotem, Reformatorum principiis imbutum; num hunc ferre debet? Num libera esse Ecclesia Romano-Catholica dici possit, si talem Pontificem, talem sacerdotem ferre cogatur? Minime voro —! Neque aliter existimandum de Protestantium familiis, ferre coactis sacrorum ministros, qui plane contraria nuntient iis, quae de Euangelio, de Iesu Christo, hominum Sospitatore, unanimo semper consensu professa est Ecclesia Christiana! Non omnia prohibere potest Ecclesia, non singulos suos socios in examen vocare, ut inquirat, quid de singulis fidei doctrinae capitibus sentiant. Hoc autem, nisi omni libertate amissa, ei liceat, sacrorum ministris ius denegare doctrinam nuntiandi, placita tradendi, quibus totum Euangelii argumentum invertitur. Theologiae atque Theologorum libertatem, veri igitur liberam indagationem, ne ullis constringat limitibus Ecclesia; huius autem libertati ne quid detrahat Theologia, ne quid Theologi derogent. Euangelii ministerium est ministerium ecclesiasticum, non vero munus theologicum; prouti Ecclesia non est Academia. Aliud doctorum Academicorum, aliud Euangelii interpretum officium atque munus. Qua illi gaudent libertate hi non gaudent. Quod probe teneant qui in Ecclesia sacro ministerio fungantur. Ipsi ut ad illud ministerium admitterentur ultro petierunt, ipsisque a nemine coactis Euangelii nuntiandi munus oblatum est. Ne igitur Ecclesiae intolerantiam tamquam vitium, ne persecutionem et vexationem conquerantur ii, qui Societatem Christianam tuentem reperiant Euangelium Domini sui, tuentem omnem suam spem atque exspectationem, tuentem fidem suam atque libertatem. Ecclesia Christiana ut originem suam non debet recentioris aevi sapientiae, ita nec vim suam, nec incrementa sua, nec salutem, quam hominibus peccatori-

bus, peccato miseris, Dei Iesuque nomine nuntiat, sapientiae illi accepta refert. Ecclesiae non est, Euangelium Christi ad huius aevi studia atque disideria componere; multo magis huius aevi hominum est, Euangelio Christi fidem habere. Realitatem sitiat haec nostra aetas. Neque Ecclesia sitim illam explere conatur fabellis, ubi Christi Euangelium nuntiat prouti nuntiatum est a primis eius discipulis. At vero quaerendum primum non est, quid sitiant nostri aevi homines, ut audito responso cogitetur de Euangelio immutando; multo magis Ecclesiae quaerendum est, quid illis opus sit ad animi salutem aeternam. Ut verbo dicam: Non Euangelii est, suum argumentum mutare, verum huius aevi hominum est, quatenus non Euangelium sitiant, animum mutare.

Fieri potest, ut quis his auditis obiiciat: Nihil igitur iuvat, theologicae disciplinae operam dare eo consilio, ut Ecclesiae Christianae de veritate penitius constet. Quidquid e tenebris in lucem protrahunt Theologi, fructus disquisitionis nullam Ecclesiae utilitatem afferunt, nisi quatenus illius doctrinam confirment. Theologiam, nisi Apologetices partes agit, non audit Ecclesia Christiana. Huius doctrinam, quod ad rei caput et summam attinet, etiamsi fabellis annumerari mereretur, reiicere nefas esset. Magna argumentorum, doctissimos viros in admirationem rapientium, copia probes, mirifica illa, quibus Euangelia scatent, numquam accidisse, neque religionem aut pietatem pessumdari, etiamsi Iesum unicum Dei atque hominum mediatorem esse neges; surda est Ecclesia. Semper idem, en eius symbolum! Semper eadem, en eius regulam! Haeccine eius libertas? Nequaquam libera est. Traditioni se mancipavit.

Ipsa iam pro se verba faciat Ecclesia, quam haec fere dicentem audire mihi videor. Grata equidem concedo, bona multa iis inesse, quae Theologi, quamcumque viam ingressi, de religionis doctrina agentes, disquisitionibus, disputationibus, scriptis, in medium protulerunt. Laudandum est infatigabile studium, laudandus indefessus labor. Vos, Theologos, scholas habere, systemata condere, meam fidem vel confirmare vel oppugnare, ne quis prohibeat. Omnia inquiratis. Doctrinam, historiam, originem meam, quaecumque spectant Dominum meum, ad carceres a calce regressi in examen vocetis. Minime vos studiaque vestra extimesco. Veritatis nuntius me genuit, aluit, sustentavit, incolumem servavit ad hunc

usque diem. Si quis intolerantiam et persecutionem atque vexationem querendi causam habet, ego habeo. Vos pergite ut coepistis. Quae vera mihi inesse videntur disputationibus vestris, haec in usum meum convertam. Caeterum, originis et historiae meae me numquam immemorem reperietis. Semper idem eatenus persequar, quatenus Dominus meus Iesus Christus heri hodieque idem est et in saecula. Semper eadem sum eatenus, quatenus fundamentum quo nitor immutabile, Spiritus quo ducor, Dominus cuius nomen profiteor, immutabilis est, atque fundamento illi innixam, Spiritu illo ductam, Domino illi iunctam me scio atque sentio. Semper idem mihi cordi est, in dies crescere, augeri, ad perfectionem pervenire in Christo, qui est caput meum. Semper eadem esse cupio, corpus scilicet Christi, e mortuis in vitam revocati. Vos, Theologi, qui vos "recentiores" esse gloriamini, quominus et alia, et vero Domini mei Iesu Christi in vitam reditum negetis, prohibere nec possum nec volo. At vero hoc prohibere conabor quantum potero, vos ad sacra ministranda vocatos mea auctoritate intra meos parietes doctrinam nuntiare, quae Euangelio de Christo, mortuo pro peccatis hominum, in vitam revocato propter iustificationem eorum, locum nullum relinquit. Libertate vestra gaudentes atque utentes, vos ipsi ecclesiam condere conemini ope Euangelii vestri et Christologiae vestrae! Novum exstruatis aedificium! Peritos vos praestate architectos! Nil vobis invidebo. Ecclesiam vos nequaquam condituros esse, quae id efficiat, quod Dei gratia effecisse mihi datum est, hoc mihi constat. Ridetisne? Scio, a vobis ludibrio haberi eos, qui sibi constare profiteantur id quod vos forte existimetis in dubium esse vocandum. At nihil moror. Rideatis. Omni qua valetis doctrinae copia in me irruatis. Libera sit vestra disciplina; meam autem ego mihi regionem vindicabo, neque me subigi patiar a vobis, id negantibus quod mihi omnium articulorum fidei meae primus ac princeps est. Libertatem meam tuentem me reperietis!

Quid vos sentiatis, A. A., nescio. Mihi iustam causam dixisse videtur Ecclesia, neque dubito, quin coram aequis iudicibus causam teneat. Unicuique licere in Ecclesia Christiana, sacri ministerii munere fungenti, nuntiare quidquid ipse velit, haec non vestra sententia est. Etenim est modus

in rebus, sunt certi denique fines. De modo sub iudice lis sit, de finibus disputent Viri docti. At modus est, nec fines deesse videntur. Ecclesia ipsa de modo et de finibus audienda est, ut suam tueri possit libertatem.

Utrique igitur, ét theologicae disciplinae, ét Ecclesiae Christianae, satisfieri opinor, si utriusque libertatem ea quam breviter exposui ratione omnes vindicant. Libera sit Theologia, et quod consequens est, institutio theologorum, sacro ministerio destinatorum, ab omni patrocinio ecclesiastico. Libera sit disputatio theologica, ut luce clarius pateat, quid opinionum commentis, quid veritatis effatis accensendum sit. Libera quoque sit Ecclesia ea libertate, qua ei opus est, ut thesaurum, ipsi traditum, in sociorum suorum et gentium, Deo Christoque fidem nondum habentium, salutem conferat; quod ut facere possit, liceat ei se opponere illis, quorum doctrina Christianae fidei fundamentum divellere, Euangelii apostolici argumentum totum quantum mutare, merito aestimatur. Ita suam cuique tribuentes, Theologia et Ecclesia Christiana non adversariorum instar inter se oppositae erunt, verum aequitatis amantes, excesae invidiam, sua utraque via ac ratione religioni prodesse studebunt, in humani generis salutem, in Dei gloriam.

Vos autem, Auditores humanissimi, ea quae de libertate, cum Theologiae, tum etiam Ecclesiae Christianae vindicanda disputavimus, aequitati obtemperantes libere iudicatote.

Ad alteram eorum quae mihi peragenda sunt partem pergo, fata huius Academiae, quae hoc anno fuerunt, narraturus. Quibus laeta inesse atque tristia, prospera et adversa, quis miretur? Ea, quae dolori nobis fuerunt, prius commemorabo.

Quod satis diu nobis minitabatur, tandem id animum nostrum percussit. Qui rude donatorum Professorum unus nobis superstes erat, collega maxime

venerandus, fato functus est. Lugemus Hermannum Bouman, neque illum tantum, sed virum quoque clarissimum, cui supremum diem iam instare minime suspicabamur, Simonem Karsten. Eiusdem mensis Maii die VII hic nobis ereptus est, die autem XIV Boumannus. Tristes dies, quorum memoria non delebitur. Quantum est quod utriusque viri, doctrinâ, pietate, virtute conspicui, desiderium nos tenet! Singulorum facta et merita, uti par est, narrare et celebrare, longum est. „Paucis" egregios duumviros memorare, temporis angustiae, eos „laudare" gratus animus et pietas iubent.

Hermannus Bouman, Frisius [1]), a teneris inde discendi amore ac studio flagrans, corpore debilis, fortis animo, omni virium intentione literis puer iam operam dedit, iuvenis dare perrexit, ad ultimum vitae stadium non dare non potuit. Gymnasii Velavici alumnus — Harderovicum enim migravit pater, vir plurimum venerandus, ex Frisiae pago, ubi pridem Euangelium nunciaverat — egregia Boumannus noster institutione usus est, cum Gerardi Knoopii, tum Iani ten Brink. Quindecim annos natus, anno huius saeculi quarto, Academiae Gelricae civibus adscriptus, scholis se tradidit virorum clarissimorum, qui tunc temporis illam ornabant. Kemperum audivit. Iohanne Henrico Paravio duce literarum orientalium cognitionem sibi comparavit. Iohannis Clarissii discipulus fuit. Quid huic viro celeberimo, huic praeceptori eximio Boumannus debuerit, ipse, ut omnes norunt, saepius gratissimo animo significavit; quanti eum fecerit, in aeternam desideratissimi viri „memoriam" disertus scripto praedicavit. Egregie in suos usus convertit quaecumque per septem illos annos, quos in Academia degebat, ei suppeditarunt clarissimorum virorum institutio atque lectiones. Multifaria doctrinae copia instructus, literarum cum antiquarum, tum recentiorum valde peritus, theologus eruditus, stadio Academico peracto, in Euangelii antistitum ordinem receptus est, viginti tres annos natus. Per undecim annos verbi divini ministerio fungens, primum in coetu Oostermeeriensi-Frisio, deinde in ecclesia Finsterwoldensi, laboris patiens, iis, quorum pastor erat, omni modo prospiciens, gravissimo muneri totus fuit dicatus. Neque a literarum et theologiae studiis se detrahi

[1]) Ydaardae in Frisia natus d. XI m. Febr. a. MDCCLXXXIX.

sivit. Frisii nomine inclaruit! Ecce, Frisium, doctissimum illum operis Palmiani censorem, vocat Academia Traiectina. Latere diu non potuit is, qui se ostendere noluerat et vel sic conspicuus factus erat. Huc autem vocatus, ut Clarissimo Gabriëli van Oordt successor daretur, dubius haeret vir non timidus, sed modestus. Dubitantem adhortantur amici, adhortatur in primis Clarissius. Caetera novimus. Professoris Theologiae munere, quod anno huius saeculi vicesimo tertio auspicatus est, per trigenta sex functus est annos, usque ad annum, quo septuagenarius rude est donatus. Professor Traiectinus occasionem nactus, perpetuo in Theologiae atque literarum studio versandi, ea ita usus est, ut quam plurimis, in primis autem discipulis, futuris Theologis, omni quo posset modo prodesse studeret. Notum est, quantum se in scholis suis habendis, in Theologia Naturali exponenda, in Critica et Hermeneutica S. tradenda, in Exegesi cum N. tum V. Foederis tractanda, quantum aliis disciplinis tradendis se praestiterit. Egregie de viro Clarissimo scripsere collegae coniunctissimi ter Haar et van Oosterzee. Novistis virum, in laborando multum, in legendo insatiabilem, tenui corporis valetudine utentem, ingenii animique dotibus, iudicii acumine, doctrinae magna copia excellentem. Mirum quantum memoria tenuerit, quam suaviter ex doctrinae suae thesauris depromta cum aliis communicaverit, lubentissime, nisi patrium res postularet, latino, quem in deliciis habuit, utens sermone. Sacrorum librorum, in primis Novi Foederis, neque minus Veteris interpres fuit acutissimus, quod probarunt lectiones eius hermeneuticae et exegeticae, per longam annorum seriem habitae; quod probat etiam commentarius perpetuus in Iacobi epistolam, prelo a sene venerabili paratus, cuius tamen commentarii introitum, eheu, non absolvit. Quanti historica studia fecerit, testantur eius scripta, testabantur quas de Philosophiae de Deo historia habere solebat lectiones. In primis praestantiorum virorum vita narranda delectabatur. Ipsum audiatis loquentem. „In permultis illis ac diversissimis," inquit, „quas vel inquirendo persequi possumus vel scribendo, late patentis Historiae partibus, nulla facile mihi esse videtur et ad cognitionem iucundior, et ad narrationem suavior, et ad imitationem fructuosior, et ad omnem vitae usum uberior, quam quae versatur in singulorum hominum, hac illave virtute excellentium, fatis informandis et rebus gestis et vero

characteribus." — Quid mirum, in hoc scribendi genere multum fuisse virum, quem aliquando dicere meministis: »Militum quidem animos, quamvis feroces ac bellis efferatos, sodalibus, qui eadem in acie eosdem adversus hostes depugnaverant, prostratis caesisque, vehementius subinde commoveri novimus. Nobis igitur, quorum mentes mitiora ac sanctiora studia ad maiorem flectere ac componere lenitatem atque humanitatem par est, nonne dedecori esse ac turpe censendum est, ita sociorum oblivisci, ac si »soporiferae biberimus pocula Lethes"? — Accessit, quod gratus eum animus ad scribendum haud raro impelleret, quum iustae virorum praestantissimorum existimationi aliquid detractum esse existimaret. Ex hoc defunctos pie colendi studio originem ducunt Memoria Iohannis Clarisse, Theologi; Chartarum Theologicarum pars haud exigua; eximia Academiae Gelricae eiusque Professorum historia; ipsumque illud studium eum incitasse videtur, ut librum conscriberet, quo ageret de Theologia, iisque viris, qui eam in Neerlandia coluerunt sub finem superioris saeculi atque hoc nostro saeculo. Sunt qui se laudari ab hominibus ament, neque tamen ipsi ad alios laudandum proclives esse videantur. Sunt, qui alios laudent, ut ipsi laudentur; quibus notum illud: »si vis amari ama," idem valet atque: »si vis laudari lauda;" »si vis ut tibi adulentur, ipse adulare aliis." Non item Boumannus. Laudabat ut laudaret, ut debitas solveret laudes. Boumanno, bonorum virorum laudibus suum tribuenti pretium, easque, meritas scilicet, sibi honori esse existimanti, gratum erat atque dulce, data aut arrepta occasione praeceptorum, collegarum, aequalium, fato functorum, laudes dicere eorumque in disciplinam theologicam, philosophicam, historicam merita celebrare. Viros egregios laudatore destitui atque carere, qui ipsorum res gestas librosque ab oblivione vindicaret, nefas ei videbatur, iis parentare religio ei erat. Caeterum ne quis putet, etiamsi nonnumquam in laudando nimis facilis fuisse videri possit, animum ipsi defuisse ad candide atque ingenue sententiam suam profitendam, ubi quod laudaret et comprobaret non inveniri censeret. Ad laudanda bona procliviorem se dixit, quam ad acriter castiganda mala, quae quidem non nimis maligne rei sacrae arcem petere ipsi viderentur. Reprehendere vero audebat id, quod reprehensione dignum existimaret. »Absit profecto," ipsius verba sunt, »ne seculo mancipem me vendam ac pedissequum!

Neque unquam Temporis, quem nonnulli dicunt, Genius ita me vel retrahet, spero, ut quaecunque Patribus placuerunt, ea intempestiva tuear sedulitate, vel contra protrudet, ut omnia aut pleraque, quae a novitate, eadem a veritate commendationem habere iuvenili opiner ac contendam levitate." Sui iuris esse voluit. Plerique Theologi, de ipsius sententia, ea quam vixit aetate, in duo adversa, ubi militarent, veluti castra secesserant, quorum alii propter doctrinae ecclesiasticae studium ac patrocinium laudari volebant, alii propter liberalitatem ac sentiendi libertatem; "illis," ait, "antiqua splendent; his recentia arrident. Quamquam neutri — ita ille — satis sibi constare videntur. Media quadam acie, et ab horum et ab illorum castris aequali fere spatio disiuncta, moderati non pauci se continent ac consistunt nostrae disciplinae cultores, pacifici illi, prudentes, sibi non nimis placentes. Hi neutrarum partium esse malunt, quam vel in his vel in illis stipendia facere castris adversis. Mediam hanc ac modestam viam rationemque Sacrarum Literarum in studia incumbenti mihi semper sequendam putavi." Ita vir optimus, qui viam illam, quam rectam esse sibi persuasum habebat, ad extremum vitae cursum tenuit. Quod de nonnullis et antea et his nostris temporibus dici potest: quantum mutatus ab illo! hoc in Boumannum non valet. In rebus gravissimis, euangelium, theologiam, philosophiam, ecclesiam spectantibus, sententiam non mutavit. Tenax propositi vir sibi constitit, constitit sibi et in aliis et in eo, quod a pueritia usque ad supremam horam vitam non vitalem duceret, nisi literis ac studiis operam dare posset; litteris cum sacris, tum humanioribus, quas dicunt, studiis cum historicis, tum philosophicis. Quod ad extremum stadium probavit, quippe quem pridie eius diei, quo animam reddidit, sero reperire potuisses, introitum in commentarium, quo Iacobi epistolam explicaverat, si fieri posset absolventem. Laboris et cuiusvis fere generis doctrinae amore et studio singulari ardebat et flagrabat, Clarissii discipulus non tantum, sed etiam filius dicendus. Magnos ita sibi comparavit scientiae thesauros, quos quatenus in scriptis suis deposuit, serior quoque aetas debitis laudibus celebrabit. Quantum valuerit in difficilioribus historicarum disquisitionum laboribus exantlandis, testatur praesertim memorata iam "Historia Academiae Gelricae," opus cui multam omnino operam impendit, et quo monumentum sibi aere perennius exegit.

Quaerenti autem, cur Academiam Hardervici quondam fundatam tali fatorum narratione illustraverit, respondet et introitus, et vero pulcra illa, libro adiuncta, Oratio, quam habuit anno huius saec. XL in memoriam vitae academicae Harderovicenae, qua oratione Scholam illam veluti exsequialia canentem audimus. His aliisque inclaruit vir ille, quem ut pauci eruditum, quem sollertem, quem sagacem, quem acutum novimus, et pium et modestum, quem igitur Academiam lugere cum defuncti uxore vidua et liberis, paternae probitatis memoribus, eamque secutis et secuturis, cum amicis, cum discipulis, non miramur. Hermannus Bouman nobis ereptus est; nomen et scripta manebunt!

Boumannum superstitem reliquit Simon Karsten, Rheno-Traiectinus [1]), scholae, quae hac in urbe etiam nunc floret, Hieronymianae quondam alumnus, patris Conrectoris, Nijhoffii Rectoris discipulus. Literarum studiis destinatus, optima quaevis de se speranda praebuit. Sedecim annos natus, anno huius saeculi duodevicesimo, huius Academiae civibus adscriptus, Heusdii et Goudoeveri scholis interfuit. Heusdio studiorum duce usus, philosophiae in primis Graecae mysteriis initiatus est, neque tamen poëtarum, quos Graecia tulit, scripta neglexit. Iuvenis animum Pindarus praeter caeteros incendit, cuius, ut ipse Karstenius professus est, sententiarum gravitatem, dictionis magnificentiam et venustatem admirabatur, et generosum illum alti pectoris sensum, quem totam eius poësin spirare sentiebat. Ita factum est, ut Academiae valedicens specimen literarium pro gradu doctoratus conscriberet, quo tria Pindari carmina sibi interpretanda sumsit. Quo specimine quantum doctorum virorum favorem sibi conciliaverit, novimus. Literarum humaniorum Doctor creatus per annum munere, quo iam per biennium functus erat, fungi perrexit, Praeceptoris scilicet in Schola illa, cuius aliquando discipulis ipse adscriptus fuerat; deinde vero ab anno huius saeculi vicesimo sexto, aetatis vicesimo quarto, Professoris titulo ornatus Bruxellis in Athenaeo regio linguam Graecam et Latinam docuit. Sexto anno post Scholae Hieronymianae iterum Praeceptor creatus est, sequenti vero anno Amisfurtum migravit, ad Rectoris munus in

---

[1]) Natus d. XIII m. Iunii a. MDCCCII.

Schola, quae ibi floret, capessendum. Tandem anno huius saeculi XL huc vocatus est, Heusdii scilicet, fato functi, successor creatus, atque ita per quinque fere lustra huius Academiae decus fuit atque ornamentum.

Quot et quanta ex eo exspectare reipublicae literariae liceret, iam satis superque patuerat scriptis, quae inde ab anno huius seculi tricesimo ediderat. Prodierunt enim quas recensuit et illustravit Philosophorum Graecorum veterum, praesertim qui ante Platonem floruerunt, operum, Xenophanis Colophonii scilicet, Parmenidis Eleatae, Empedoclis Agrigentini carminum reliquiae, quas ita edidit, ut de vita eorum et studiis dissereret, fragmenta explicaret, placita et philosophiam illustaret. Huic operi ut manum admoveret, Heusdius ipsi auctor fuerat. Sibi proposuit Karstenius, veterum philosophorum, eorum maxime, qui ante Platonem floruerunt, et a quibus non pauca fluxisse viderentur, quae Platonis illustravit ingenium, dispersas reliquias et fragmenta colligere, recensere. „In his, ita scriptor, principes erunt Xenophanes, Parmenides, Empedocles, Anaxagoras, Heraclitus, Democritus, aliique doctrinae ratione cum his coniuncti; fortasse adiungemus etiam Pythagoreos, Philolaum praesertim et Archytam, item Orphica quaedam et alia, prouti otium, studium, doctrinae facultas meum laborem moderabitur." Doctrinae certe facultas non defuit, quin perficeret opus felicissime inchoatum et cum maxima orbis eruditi admiratione receptum. Memoratis autem scriptis ita inclaruit Auctor, ut cathedram Literarum Graecarum et Philosophiae antiquae in Academia Traiectina sibi oblatam videret. Ad quam cathedram vocatus acutum doctorem, doctissimum interpretem se esse probavit, cúm Scriptorum Graecorum et Latinorum, tum historiae non tantum gentium antiquarum, sed etiam philosophiae antiquae. Quam egregie de hisce meruit ipsius norunt discipuli, testantur clarissimi defuncti scripta. Interpretem ac criticum prudentem eum reperies in Aeschyli Agamemnone recensendo, emendando, illustrando; in disputationibus quas de Horatio, de Ciceronis Oratione pro Sexto Roscio Amerino habuit. Karstenii autem vim et virtutem positam fuisse in philosophiae antiquae cognitione, iure mihi animadvertisse videtur Cl. Rovers, in sermone ad Karstenii discipulos habito. „Hanc ipsam eiusque historiam," inquit ille, „tam accurate norat, tam sollerter et perspicue cum universo Graecorum ingenio cumque temporum

commutatione coniungebat, ut de hoc argumento disserens non solum peritos iudices doceret, verum etiam viris aliarum disciplinarum studiosis ingenii Graeci tum ubertatem et praestantiam probaret, tum errores exponeret." Vivebat omnino Karstenius in philosophia Graecis. Philosophiae studium aliis, in primis discipulis, commendabat. Munus academicum quum auspicaretur, orationem habuit „de antiquarum literarum doctrina cum philosophia coniungenda." „Philosophiam" autem dixit, non eam, quae tota in abstrusis et obscuris argumentationibus versatur, aut res apertas et illustres subtili et spinosa oratione involvit; quam etsi non spernere, mirari potius se dixit, tamen literarum doctrinae minus consentaneam existimare se declaravit; „philosophiam" dixit eam, quae manifestis ingrediens vestigiis, hominum ac populorum studia moresque indagat, ingeniorum motus mutationesque anquirit, veri, pulcri honestique formas claris notionibus effingit. „Talis" inquit, „philosophia antiquitatis cultoribus commendanda est." Cum alias saepius, tum VII annis post, illam philosophiam laudavit in oratione „de cautione adhibenda in veritatis indagatione," quam cautionem commendantis haec quoque Oratoris verba habemus: „Si philosophiae studioso recte praecipitur illud: Sapere aude! non minus recte moneatur alterum illud: Modum serva!" Modum servabat Karstenius, vir laboriosus, quem quo magis in philosophorum Graecorum scriptis versatum fuisse scimus, eo magis dolemus, eum non omnia minoris momenti seposuisse, non caetera edidisse volumina operis supra memorati, quo Xenophanis aliorumque carminum reliquias tractavit, nec Simplicii commentariis, quos recensuit, prolegomena et annotationem adiecisse. Quod in laudem dictum esse intelligitis. Scilicet non dolere solemus, doctum virum opus quoddam non perfecisse, nisi confidimus, perfectum ac vere absolutum opus eum dare potuisse, — quatenus de perfecto atque absoluto opere loqui licet. Inchoata autem opera eum absolvere et alia prohibuerunt, et tandem dies ille supremus, qui virum nobis eripuit, magna doctrinae copia clarum atque insignem, veri studio flagrantem, maxima se modestia commendantem. De doctrinae copia verique studio omnes consentiunt. De modestia fortasse dubitatur? Quid, quod viri modestia brevi in proverbium abibit. Karstenium enim tibi fingas immodestum, acerbum, vehementem, elatum, protervum; illum scilicet, cuius

animo infixum erat Graecorum illud: *μηδὲν ἄγαν,* „ne quid nimis," cum illorum altero: *μηδὲν ὑπὲρ τὸ μέτρον,* coniunctum; illum, ex cuius placido vultu longe alia colligere licebat; cuius etiam effigies hodie alia omnia in memoriam revocat! Quam enim mitis erat ingenii, quam bonus, quam candidus, quam moderatus, secus sentientes facile ferens, pacis amantissimus, ita quidem, ut lites in arena litteraria non tantum non quaereret, sed etiam, ubi de amicorum sententia ei descendendum erat in arenam, ut nominis doctrinaeque famam sustentaret, Karstenius vix iis obsequeretur. Si theologus fuisset, nos theologi in irenicis, in pacificis eum numerare haud dubitassemus. Quod de Karstenio dictum ne quis ita interpretari conetur, ut tarditati aut segnitiei eum plerumque indulsisse existimet. Scilicet adversariis, si qui ei fuerint, optime quod responderet habebat, et quo responderet modo egregie sciebat. Minime dicendi aut materiam aut vim sibi defuisse in re, cum adversariis habenda, ostendit; quos vero ita tractavit, ut illum non diligere non possent. Testis est Regia Academia disciplinarum Neerlandica, cuius socius fuit peritissimus et laboriosissimus. Quid plura? Habet quod lugeat haec Musarum sedes, cui inopinato, D. O. M. moderante, Karstenius ereptus est; habet quod lugeat civitas, patria, respublica literaria; habet quod lugeat maritum uxor vidua, patrem vita moribusque conspicuum liberorum corona. At non omnis mortuus est. Nominis famam sustentant scripta laborisque exemplum. Intaminatis defuncti memoria honoribus fulget.

Hic subsistere utinam possem! At indulgere vobis et alios silere dolores non licet.

Augustissimae Matris obitum luget Rex Optimus, una cum fratre et sorore, Principibus Illustrissimis, maerente tota stirpe Arausiaca. Reginae Viduae, Annae Paulownae, obitum lugent Academiae nostrae, lugent cives cuiuscumque ordinis. Recens est, quod vulnus accepimus omnes. Quo olim Regem Augustissimum Guilielmum II amore prosequebatur Neerlandia, eo ipsius viduam, multis virtutibus claram, multis nominibus colendam, prosecuta est. Augustissimae defunctae memoriam patria servabit incolumem, haud oblitura Principis Arausiacae atque dein Reginae factae in Neerlandiam amorem; servabunt sexcenti, quibus liberalitate et munificentia sua succurrere solebat. Regi autem Augustissimo ex

intimo pectore optamus, ut solatio ei sit Euangelium et gratissima Matris memoria omniumque quos diligit pietas atque fides.

Non tantum Regem Augustissimum lugere scimus, sed etiam vestrum nonnullos, Viri Amplissimi et Clarissimi, lugentes intuemur. Vos, Viri Amplissimi van Rappard et de Beaufort, eiusdem dilectae defunctae piam servatis recordationem. Te quoque, Consultissime van Hoytema, ex tuis aliquam, quae tibi cara erat, desiderantem consolamur. Vobis, collegae aestumatissimi, de Geer, ter Haar et Brill, erepti sunt quos caritate amplexi fuistis et pio amore dilexistis. Dolorem vestrum consolatur Dei O. M. amor in vos, vitaeque futurae spes illa, quae animum erigit lugentesque Christo fidem habentes sustentat.

Neque iuvenibus optimis, Academiae nostrae civibus, atra pepercit mors. Diem obierunt Daniel Iohannes Casparus van Heel, Haganus, Theologiae studiosus, lugentis patris unicus filius, et Henricus Guilielmus Nicolaus Pik, e pago Tricht Gelrus, Theologiae Doctoribus aliquando, si Deo placuisset, adscribendus; uterque optimae spei iuvenis, ingenio, industria, moribus se omnibus commendantes. Parentibus, praeceptoribus, amicis carissimi, eheu fato functi sunt! Quum nos non mortem, sed vitam, studiis, Ecclesiae, patriae dicatam, auguraremur, eos nobis dies eripuit supremus. Vobis, commilitones coniunctissimi, qui binos illos optimos iuvenes una nobiscum lugetis, eorum nomen et exemplum et memoria incitamento sint, ut Nasonis memores dicti: „Utendum est aetate, — labiter occulte fallitque volubilis aetas," vita brevi bene utamini, ad artem longam bene discendam!

Supremam tandem horam et illi viro denunciavit frigida mors, qui Curatoribus, Professoribus, Studiosis quam plurimis, senex diu erat superstes, Iohannem dico Guilielmum Kellerman, per septem lustra fidum pedellum. Traiectinam Academiam vix nobis fingere possumus, A. A., demtis triumviris illis de Kruijff, Hulleman, Kellerman, viris probis, integris vitae scelerisque puris, quorum effigies conspiciendas nobis una eademque tabella praebet. Kellerman fato functus est mense Augusto, feriis superioris anni aestivis. Iam re vera ei feriae sint. Requiescat in pace! Senibus autem de Kruijff et Hulleman, quorum illum tremebundam esse senectutem iam experientia docet, hic autem Clarissimum

filium [1]) lugens, Deo Christoque fidem habens, fortis animo, munus suum tuetur, haud adeo facile illud, his igitur duumviris, senibus venerabilibus, omnia fausta donet Deus O. M., iisque senectutem concedat dulcem atque quietam. Patrio dicam sermone: U, waardige Hulleman, die op dezen feestdag noch de Kruijff, noch Kellerman aan uwe zijde ziet, die in uwe smart en in uw ambt gesterkt wordt door uwen God; u, die met eere grijs geworden zijt, beware de Almagtige! Hij ondersteune en vertrooste u, opdat gij uw werk naar uwe gewoonte met getrouwheid en naauwgezetheid ijverig moogt blijven verrigten. God zij met u, oude en trouwe vriend van Utrechts hoogeschool!

Vestram autem, A. A. exoptatissimi, ut et meam in memoriam alterum revocare liceat Nasonis dictum:

Venturae memores iam nunc estote senectae;
Sic vobis nullum tempus abibit iners.

Laetiora nos invitant ad gaudium. Laetiora autem memoranti mihi magno gaudio est, me vos, A. A. exoptatissimi, salvos hic conspicere. Vos praesentes adesse, Academiae Rheno-Traiectinae Curatores, Viri Amplissimi, laetor. Vos valere, incolumem et te, Consultissime van Hoytema, a Deo nobis servatum esse, nos omnes laetitia afficit. Quod facere consuevistis, Viri Amplissimi, id hoc quoque anno Academico fecistis. Academiae nostrae omni, qua potuistis, cura prospexistis. Ut alma nostra mater floreat, ut in dies nomen eius crescat, ut omnibus quantum potest satisfaciat, vobis in votis est. Vigilantibus oculis circumspicientes, revera estis Curatores! Nomen est omen. Gratias vobis ago quam maximas de cura infatigabili, quam huius Academiae commodorum habetis! Magno gaudio nobis est, quod tu, qui Curatorum collegio praeës, Vir Amplissime van Rappard, ex urbe regia huc migrasti, atque ita domum tuam in hac nostra urbe posuisti. Salve, nobilissime vir, iterumque salve! Iam te habemus, iam tu noster es! At quid dico? Te iam habebamus, tu noster

[1]) Ianum Gerardum Hulleman, Professorem ordinarium in Facultate Phil. theor. et Lit. hum. Academiae Lugd.-Bat., fato functum d. XXIX m. Maii a. MDCCCLXII.

iam eras; prouti tu, nobilissime Roëll, noster esse pergis, prouti te habemus, etsi Harlemum te possideat; prouti et vir Amplissimus Rau van Gameren nostri memor est, etiamsi nobiscum esse, eheu! raro possit! Diu nobis adsis, Vir nobilissime van Rappard! Vos, Viri Amplissimi, conservet Deus O. M., nobisque faveat per vestram sapientiam et curam et virtutem!

Amplissimo Kien, quem gravissimum munus Hagae Comitum detinet, diem gratulamur laetum, qui superioris anni mense Martio ipsi illuxit, memoriam celebranti quinque lustrorum, quibus civitatis Rheno-Traiectinae Consulis, Academiae autem nostrae Curatoris munere functus est. Multis nominibus eum cum huic civitati, tum Academiae nostrae profuisse novimus. Consulem alacrem illum cognitum habent cives; Curatorem, Academiam nostram singulari amore prosequentem, illum magni facimus. Plura ei Deus O. M. lustra concedat, quibus quam plurima bona atque fausta ei eveniant in muneribus suis gravissimis gerendis. Civitati et Academiae nostrae insignibus ingenii, quibus valet, dotibus ita prosit, ut exemplo suo probare pergat, Academiae, quin et civitati Traiectinae magno esse emolumento, quod huius urbis Consul collegio Curatorum adscriptus est.

Vobis, Viri Clarissimi, Collegae aestumatissimi, gratulor de anno Academico feliciter peracto. Dolorem aut anxietatem excepit laetior dies, ubi subinde cura domestica aderat, »vetans lumina dulcem carpere somnum." Deo vobiscum gratiam persolvo. Clarissimos ter Haar et Hoek ob adversam valetudinem, Mulder autem et Opzoomer negotiis impeditos, hodie abesse, omnino dolemus. Nostri ordinis iam tu Nestor es, agmen iam tu ducis, pie nobis colende Richarde van Rees, Vir Clarissime, qui sapientiae senectutis iuvenilem ardorem felici connubio iungis! Sit tibi longa vita, multis divinae gratiae beneficiis cumulata; tibique laetos concedat Deus proximo anno dies, quo celebranda tibi erit, Ipso moderante, memoria muneris Professorii per novem lustra feliciter gesti, docendi autem in hac Academia muneris per septem lustra feliciter acti. Sint festi tibi dies, munusque tuum uberrimus sit tibi gaudii fons!

Agmen iam cogit collega recens nobis adiunctus, Karstenio, viro desideratissimo, successor datus, Henricus van Herwerden, vir doctissimus, linguae Graecae et literarum Graecarum in gymnasio Hagano doctoris mu-

nere functus, qui in schola Cobetiana informatus, scriptis et doctrina famam sibi comparaverat haud exiguam. Cui gravissimum auspicato munus hodie gratulari in animo mihi erat, ille iam abest. Diei autem, quo ex hoc suggestu verba fecit, memoriam tenemus. Laetum illum, quo Karstenii cathedram occupavit, diem tristes dies exceperunt. Cuius Oratio de studio literarum recentiorum, futuris philologis haud contemnendo, spem nostram minime fefellerat, eum adversa valetudo diu impedivit, quominus et suo et discipulorum desiderio satisfaceret. Tandem lectionum habendarum initio facto, vel sic abest hocce die festo! Aegrotatne? Scilicet nuptiae eum avocarunt, sponsamque Groninganam salutatum discedere maluit, quam procul ab ea nobiscum agere festum. Quod minime aegre feratis, quin potius laudetis! — Quem mox ducta uxore salvum huc reducem salutemus, ei prospera vita sit, domestico gaudio plena, Academiae nostrae, literarum bonarumque artium studio atque discipulis magni eum facientibus dicata!

Binis Professoribus gratulandi copiam nobis fecit Sueciae ac Norvegiae Rex Augustissimus, qui viros Clarissimos Miquel et Donders equitibus ordinis Stellae Polaris adscribi iussit. Scripta tua, clarissime Miquel, et alias regiones et Scandinaviam permeant. Scriptis tuis, clarissime Donders, legendis non contenti Sueci, tuas lectiones sitientes Traiectum visitant, ut Kolkii successorem Physiologiam docentem audiant videantque. In patriam reversi..... Quid plura? Vos ita ornatos conspicientibus, collegae honoratissimi, meritorum vestrorum praemia vos tulisse nobis videmini, neque parum Academiam Traiectinam honorasse fama vestra dicenda est. Ridiculum foret, vos incitare ad studia vestra indefesso labore persequenda, quum vos ipsi exemplo vestro alios incitare pergatis, ut omnibus viribus veri studium et scientiam promoveant. Hoc in posterum etiam facere vobis in animo est, quod Deo favente ita vobis cedat, ut de utroque vestrum dici summo iure possit quod de stella polari ordinis vestri insignia testantur: „Nescit occasum." Serior aetas et vos occasum nescivisse testetur et illos viros Clarissimos, collegas coniunctissimos, quos antea iam vel Sueciae ac Norvegiae, vel Neerlandiae Rex Augustissimus equestribus insignibus ornavit. Quos quum constet exemplo suo ostendere quam animo infixum teneant dictum illud „Nobilitas obligat," Traiectinae Academiae iure fulgentia di-

cuntur atque splendentia sidera, ipsius sideris polaris aemuli aliquando habendi!

Vos autem, Iuvenes lectissimi, qui hodie Academicos libatis honores [1]), viros intueamini doctrina atque virtute conspicuos, ut eorum in vario doctrinae bonarumque artium genere vestigia legentes, hoc memoriae infixum teneatis: Sic itur ad astra! Cui vero hoc, quaeso, addatis patrium, vobis sine dubio notissimum: „Modestia antecedit honorem." Modestia autem non sufficit. Ad astra itur Laborando!

Raro nobis, Professoribus, se offert occasio publice significandi, nos Academiae Traiectinae ita nos devinctos sentire, ut non facile cathedram, quam hic occupamus, aliis cederemus. Eiusmodi occasionem quis nostrum data opera quaereret? Oblatam vero quis est quin arriperet? Quod tu egregie fecisti, Clarissime Harting, quum rumor spargeretur, cui Harlemensis civitatis nomen mixtum erat. Pro sinceritate tua palam tu significasti, egregie tibi Musarum sedem Traiectinam placere munusque, cui hic totum te dicatum novimus omnes. Et nos, optime vir, tibi ita devinctos esse, et Academiam Traiectinam ita te magni facere credas, ut omnes vehementer gaudeamus, te non inductum esse in tentationem. Quam egregie de disciplinis physicis merearis, quis est qui nesciat? Academiae nostrae incolumem te Deus diu servet, quo fautore posteri tui, proximo seculo, comprobata reperiant ea quae de Academia Rheno-Traiectina, diem natalem trecentesimum celebrante, atque admodum florente novis exstructis aedibus academicis, nuper vaticinatus est sagacissimus ille „Doctor Dioscorides."

Caeterum, an verisimilia praesagiat is, qui Academiam Rheno-Traiectinam diem suum natalem trecentesimum celebrantem fingat, in medio relinquere possum. Pericula imminentia, damna, leges almae nostrae matri nocentes, averruncet, precor, Deus O. Maximus. De legibus, artem medicam spectantibus, et Senatum Academicum, et in primis vos, Cl. Loncq et Donders [2]), nuperrime scripsisse notum est. Gratias vobis agit Medicorum corona, gratias agit Academia nostra, quod rem bonam acuta argumen-

[1]) Haec ad eximios me convertens iuvenes dixi, victores ex certamine literario egressos, de quibus cff. p. 145, sqq.

[2]) Quibus nunc addi merentur Cll. Mulder et Koster.

torum expositione defendistis. Hoc satis constare videtur, de Pallade Traiectina nil desperandum esse, si Professores, ut doctrina, studio, virtute excellant, omnibus viribus enitantur; Studiosi autem sibi persuasum habeant, Musis quidem placere hic requiescere [1]), minime vero sedulas Camenas delectari iuvenibus, qui in utramvis aurem dormientes studiis malint quam otio vacare. Vestra nomina, Viri Clarissimi, vestra studia, Iuvenes impigri, pignora sunto florentis et nova incrementa praesagientis Academiae Traiectinae, cui Deus sit clypeus aëneus murusque aeratus!

Professorum perlustranti ordinem salutandus mihi quoque est Vir Clarissimus Mulder, celeberrimi patris doctissimus filius, quem huc vocatum esse Academiae nostrae causa valde laetamur. Qui Professoris extra-ordinarii titulo ornatus est, certe alia in votis habebat atque id quod iam ipsi contigit. Novum autem vitae stadium ingresso, optimam lugenti uxorem, solatio et gaudio ei sit, quod iam patri, Chemices Professori illustrissimo assistens, tanti tamque cari viri consuetudine quotidiana fruendi ei copia facta est. Doctrina sua et virtute Academiae nostrae ornamento sit, et tandem aliquando se Traiectum migrasse magnopere laetetur.

Silentio tandem praeterire non licet, viros Doctissimos Oudemans et Dibbits, qui lectionibus chemicis hic assistebant, alio esse vocatos. In numerum doctorum Scholae ordinis superioris civilis Zutphaniensis receptus est Doct. Dibbits, Professor autem in Schola Polytechnica Delphensi creatus est Doct. Oudemans. Utrumque scholas ornare, in quibus docendi munere iam funguntur, omnes norunt. Virum Doctissimum Gunning, Chemiae Lectorem, his diebus in Athenaeo Illustri Amstelodamensi Professoris Chemiae munus auspicaturum esse, gaudemus quotquot magni facimus optimi viri et doctrinam et ingenium. Amici, quos Traiecti habet, laeto animo munus honorificentissimum ei gratulati sunt. Ipse numquam se obliturum esse eos, quos hic dilexit studiorum socios, saepius palam significavit.

---

[1]) Sciat benevolus Lector, si forte nescit, Aedibus, in quas Academiae nostrae alumni convenire solent, ut amotis paulisper seriis inter se salutent, et iocorum fruentes deliciis non tantum virtutem, sed etiam gaudium alant, his igitur Aedibus inscripta esse haec verba:

Placet hic requiescere Musis.

Sine Professoribus et Studiosis Academiam stare non posse, non est quod moneam; musea autem, variaque studiorum subsidia ubi desiderantur, qui, quaeso, Professorum Civiumque Academicorum studia prospere cedant? De iis, quibus haec nostra Academia gaudet, iam breviter disserendum est.

A deliciis nostris principium! *Bibliotheca Academica* more solito variis donis a Rege eiusque Administris, a patriis exterisque doctrinarum societatibus, a Curatoribus, Professoribus, a viris doctis aliisque Academiae faventibus, missis locupletata est. Singula memorare, grato animo dulce opus, vel sic minus aptum videtur. Verbo tamen dicendum de dono Amplissimi viri de Beaufort, Academiae Curatoris, qui magni pretii copiam librorum, ad historiam et antiquitatem Aegypti spectantium, a viro Doctissimo Brugsch, Berolinensi, editorum, dono dedit. Hoc tu, Vir Amplissime, munificentissimo liberalitatis tuae documento luculenter declarasti, quantopere doctrinarum studium tibi cordi sit, quanto amore Academiam nostram amplectaris. Eo pluris donum tuum faciendum esse censemus, quo plura, pretiosiora scilicet, in Bibliotheca Academica desiderantur, cum de universa religionis historia, tum de Aegyptologia. Et aliis, et hoc amoris tui in Academiam nostram signo, multorum gratiam iniisti. Laudanda quoque est nobilissimae matronae, viduae Cl. Ackersdyckii, liberalitas, qua factum est, ut Bibliotheca magnam nacta sit chartarum geographicarum, librorum cum rariorum tum cl. defuncti manu scriptorum, statisticam, historiam, iurisprudentiam spectantium, copiam, cui addita sunt marmorea defuncti effigies, et ipsius scrinia, ad libros manu scriptos asservandos destinata. Quod donum quam egregie Bibliothecam ornet, neminem vestrum latet. Alia accepit Cl. Hartingii cura, Professorum Ordinis Literatorum liberalitate, Curatorum providentia, Societatis provincialis Traiectinae munificentia. Copia mentem turbat! Anxie autem quaerenti, an non aedium angustiae prohibeant, quominus tanta librorum copia commode asservari possit, ipsae illae aedes respondent, quae iam Curatorum decreto ita instruuntur, ut brevi maior librorum pars idoneum locum sit repertura. Quae cum ita sint, cum vobis, Viri Amplissimi, tum aliis, qui donis suis Bibliothecam ornaverunt, gratias agimus quam maximas, laetoque animo memoramus, singulis disciplinarum Ordinibus, Curatorum erga Bibliothecam benevolentiam expertis, penitus de ea constare. Viro autem Doctissimo Vermeulen, qui Bibliothecae curam gerens

in hoc Palladis Musarumque Sacrario Mystagogi partes agit, eius hodiernam conditionem statumque futurum gratulamur. Ipse ornamento ei esse pergat. Vos autem, praestantissimi Iuvenes, quo flagratis discendi studio atque amore, Bibliothecae academicae opibus atque thesauris ita utamini, ut quae ibi asservantur scripta, ad studia vestra promovenda omnino accommodata, nocturna versetis manu, versetis diurna! En flores, en campos et agros! Vos, apium florilegarum sedularumque instar, iis insidatis! Iam mellificate! Ne vero umquam in vos valeat illud: „Sic vos non vobis mellificatis apes!" Et vobis et aliis vos mellificare studeatis!

De *Physicorum instrumentorum collectione* idem fere dici potest, quod superiore anno, eam scilicet bonorum instrumentorum et apparatus copia abundare, quae et institutioni et experimentis sufficiant.

In *Laboratorio Chemico* nihil desiderari eorum, quae ad Chemiam docendum requirantur, aut si quid forte deësset, continuo id emi posse, testatur Cl. Mulder, pater, summas ita laudes ei tribuens. Felicem Professorem, cui tanta de Laboratorio suo praedicare liceat!

Utrumque igitur Museum, Physicum et Chemicum, Professore, qui ei praeest, dignum censeri posse satis constat.

De *Museo Zoölogico* bene meriti sunt viri honoratissimi Sevenhuisen et Kruisinga, et Doct. Hartsen, quorum liberalitate et sedulitate permulta specimina e mari Septentrionali et Oceano Atlantico atque mari Indico, hic sunt deposita. Aucta speciminum copia iam querimoniam elicit de angustiis locorum, asservandis illis destinatorum. Quocirca iamiam specimina illa pretiosa varii generis animalium in platea exposita videbunt cives et hospites Traiectini, nisi de Museo amplificando serio cogitent Curatores. Quod, postremum scilicet, quanto dolore afficeret Cl. Harting, ipsi facile sentitis.

Horto Botanico, cui India et Orientalis et Occidentalis thesauros suos aperuit, ut et Museo Botanico, variis donis locupletato, curas suas impendere pergit Cl. Miquel. Utrumque igitur florere vos sponte intelligitis. Frigidarium autem magna emendatione indiget.

Observatorium astronomicum iam gaudet telescopio, decem pedes longo, Monachii in officina Steinhelii confecto, atque ita collocato, ut observationi astronomicae inservire possit. Quod instrumentum egregie proposito satis-

facere, ex Cl. Hoek audivi. Ita, ni fallor, in coelestibus regionibus, quatenus hominibus Traiectinis se conspiciendas praebent, vix quidquam exstare aut accidere poterit, quod acutos ac vigiles astronomi nostri oculos effugiat. Quidquid est, pascendi oculos iam larga copia facta est, cuius uberrimi fructus cum Academiae patriaeque nostrae famam augeant multisque prosint, tum ipsius Cl. Hoekii nomen aliquando tollant ad astra.

Quod attinet ad ea, quibus Medici potissimum utuntur, studiorum subsidia, *Nosocomium* nondum invenit suum laudatorem. De eo ante hocce triennium dixit Rector Magnificus: „inde a viginti quinque annis nihil usquam exstat deterius," cui sententiae, Nosocomio Traiectino haud honorificae, ne Cl. Loncqius quidem, quantum scio, se opposuit. Fore ut successor mihi datus proximo anno laetiora narranda habeat, speranti mihi liceat hoc unum addere: Utinam ex ore tuo, Clarissime Loncq! aliquando idem de Nosocomio Traiectino audiamus, quod de Laboratorio Chemico Mulderum dicentem audimus.

Musei Anatomici emendata conditio exhilarat animum Kosteri nostri. Praeparatorum, quae dicuntur, in primis pathologicorum, numerus auctus est. Novum quod nuper exstructum est Sacellum, disciplinae Anatomicae consecratum, quo ornari censetur coemeterium, quod de Sancto Iohanne nomen habet, omnino placet. Adaptatum id esse audivimus iis studiis, quae Anatomes Professor regere solet. Quod cum Curatorum, tum eorum, qui civitati Traiectinae praesunt, curae et liberalitati tribuendum esse, et nemo nescit, et cuncti, Academicam medicorum accuratam institutionem magni facientes, laeti agnoscunt. Aedibus illis modestis, recens extructis, Musei anatomici spatium ita auctum est, ut collectio rerum, Anatomiam et Pathologiam spectantium, meliori ratione exponi et asservari possit, quam huc usque fieri potuit. Tandem grates habendae sunt iis, qui hospitiis publicis civitatis Traiectinae praesunt, de benevolentia, qua locum sectionibus cadaverum adaptatum assignarunt. His omnibus novus rerum ordo in Anatomicis studiis hic natus est, quod et alios et in primis viro Cl. Koster ex animo gratulamur.

„Tandem in admirationem rapimur *Laboratorii Physiologici*, intra anni et quod excurrit spatium ita exstructi atque adornati, ut teste Cl. Donders brevi aemulum futurum sit Nosocomio Ophthalmologico, praestantissimo

illi." Utinam hisce verbis Laboratorii Physiologici recentem exstructionem laetus hodie vobis nunciare potuissem! Propinquat autem dies, quo talia ex hoc suggestu, Deo favente, audientur! Non desunt nummi, neque in perpetuum deerit locorum commodum spatium. Hac in re valet sine dubio illud: Nil desperandum est. Tandem, Clarissime Donders, bona causa triumphat! —

Ubi de triumphando sermo est, in vos iam convertimus oculos, praestantissimi Iuvenes, Victores ex arena egressi! Salvete et meritorum accipite praemia, Regis Augustissimi munificentia atque liberalitate vobis parata!

Nomina autem vestra cum ordinum iudiciis identidem recitabit Vir Cl. Loncq, qui Senatui Academico superiori anno Graphiarius absentis hodie Cl. Hoekii provinciam humanissime suscepit.

Tibi, Ornatissime van Slee [1], et industriae et doctrinae et iudicii laudem tribuendam esse censuit Ordo Theologorum. Sit tibi nummus argenteus, quem tibi trado, incitamento industriae in studiis ponendae, doctrinae quotidie augendae, iudicii sapienter acuendi. Ita aliquando ad sacrum ministerium accedas, ut coetui Christiano omni modo prodesse possis. Plura in Commentatione tua egregie de Oratione Dominica monuisti, quibus te sedulum Sacrarum literarum interpretem probasti. Viam, quam ingressus es, ita teneas, ut non tantum laborando, verum etiam precibus orando, te muneri sanctissimo praepares, ac dein Iesu Christi Euangelium nuntiare possis *μετὰ πάσης παῤῥησίας*, ad salutem Ecclesiae, cui spem haud exiguam facis, et in laudem Academiae Lugduno-Batavae, quam salvere iubet Academia Rheno-Traiectina.

Praestantissime van Bolhuis [2], non est quod diffitear, si uni tantum

[1] Quaestio Ord. Theol. altera: Explicetur Oratio q. d. Dominica, ab Euangelistis Matthaeo, cap. VI, et Luca, cap. XI, memoriae tradita. Inquiratur in eius formam genuinam. Exponatur eius pretium.

[2] Quaestio Ord. IOtorum prior: Exponatur et ad examen revocetur locus Iuris civilis Romani et hodierni de emtione venditione, quae sub conditione contrahitur et sub conditione resolvitur.

variarum Commentationum scriptori aureum praemium decerni potuit, me valde gaudere, illud tribui potuisse civi Academiae nostrae. Quod ne commilitones tui laureati, Leidenses et Groninganus, aegre ferant. Ut nomen tuum, praestantissime van Bolhuis, ita felicissimus huius certaminis exitus te incitet ad quaevis bona sedulo perficienda. Ingenii tui acumen, disputandi solertiam, materiae lucidam dispositionem atque rerum tractatarum ubertatem laudavit Ordo Iurisconsultorum. Laudanda velle est aliquid, laudanda perficere maius. Tu quod summa omnium bonorum laude dignum est ita consectari pergas, ut quod hodie de te affirmare licet, idem illud in posterum saepius liceat: „Omne hic tulit punctum."

Tui nominis, Ornatissime de Savornin Lohman, honorificam facere mentionem admodum iucundum mihi est, cum propter laudes, quibus Ordo te dignum censuit, tum propter gratissimam recordationem dierum festorum, quinquatruum illarum, quibus Academia Groningana superiori anno diem natalem suum ducentesimum quinquagesimum celebrasse et alii gavisi sunt et Academia nostra. Florebit procul dubio Academia vestra, si de singulis eius alumnis dici possit, quod de te Ordo testatur, quippe qui laudanda esse censeat industriam ac diligentiam tuam studiumque tuum. Saepius in posterum tui honorifica fiat mentio, ad maiores etiam honores evecti; floreat autem Academia Groningana, cui salutem dat Academia Rheno-Traiectina.

„Ordo Literatorum nullum ad propositam quaestionem accepit responsum." — Nullum responsum? Philosophiae theoreticae et literarum humaniorum studiosos non ad se allexit quaestio de Aristoteleo libro *περὶ ποιητικῆς*, de libri indole et ratione, de locorum difficiliorum interpretatione et de vi, quam habuerit ad Aestheticam, quam vocant, illustrandam et excolendam? Nonne poëseos, Aesthetices, Aristoteleae philosophiae, literarum Graecarum studii amantes sunt? Sunt sine dubio, at vero cuncti altiora, graviora, difficiliora, quam quae proposita quaestio tractanda obtulit, moliuntur. O vos egregios iuvenes, facultatis literatorum et Academiae, cui nomen dedistis, ornamenta! Omnes aliquando coeli literarii lumina sitis micantia, vos, qui in hocce certamine de fulgente auro atque honore dimicare noluistis!

Haud contemnendas laudes tibi, Ornatissime Place [1]), Medicorum tribuit Ordo. Accurate, de eius sententia, atque composite organon olfactus descripsisti. Disserendi facultatem et iudicandi solertiam memoravit, easque haud vulgare ingenium prodere significavit. Sunt haec, ni fallor, quae in commentatione laudantur, futuro medico desideratissima. Numisma argenteum tibi gratulor. Quod potuisti fecisti. Ut ordo plura in Disputatione tua frustra quaesivit, ita tu plura deesse omnium primus facile concedis. Scilicet adeo tristis et conturbatus eam conscripsisti, ut eam per otium conscribere et conscribendo satis curae impendere non potueris. Carissimae matris obitum lugenti, eam ita absolvere, ut in votis erat, tibi non contigit. Animum erigat Deus O. M., sedulumque te ita conservet, ut artem medicam aliquando factites in multorum aegrotantium salutem, simul vero qua valebis industria scriptis doctrinam tuam illustres.

Cum laudis significatione tuum, Ornatissime Bleekrode [2]), nomen commemorandum decrevit Ordo disciplinarum Mathem. et Phys., qui tuam industriam laudandam censuit. Quod saepius non ex vero dictum est, de te iam valet: in magnis voluisse sat est. Voluisti in eo quod, studiosae iuventutis ratione habita, magnum dici meretur. Argumentum quaestionis optime te intellexisse probasti. Intentissima cura pergas, disciplinis mathematicis et physicis operam dare, ut et nomini tuo et Academiae tuae et vero patriae nostrae ornamento sis atque decori, ut ita tandem aliquando has primitias subsequatur seges aurea atque fructuosa.

Testes fuistis, Iuvenes praestantissimi, Academiae Traiectinae Alumni, praemiorum in honestissimo certamine reportatorum. Mox certamina ponet Senatus Groninganus. Vos igitur, nisi graviora vos detineant, descendite

---

[1]) Quaestio Ord. Medicorum: Exponatur anatome microscopica organi mammalium olfactui inservientis, partim e critico fontium usu, partim e propriis indagationibus petita, additis consectariis physiologicis.

[2]) Quaestio Ord. Discipl. Mathem. et Phys. altera: Quaeritur enarratio explorationum maxime memorabilium a viris doctis institutarum ad terrae magnitudinem et figuram cognoscendam cum diligenti examine methodi, quam secuti et adiumentorum quibus usi sunt.

in arenam et vestigia legite praestantissimi commilitonis Iohannis Godefridi van der Lith, Med. Cand., qui in certamine, ab ordine Professorum Athenaei Illustris Amstelodamensis indicto, victor palmam obtinuit. Vos de hoc eximio, sedulitate conspicuo, iuvene exemplum capiatis! Vos studiis invigilate! Quaevis ardua indefesso labore perrumpite! Aetas et subsidia vobis fausta sunt atque secunda. Ne sitis in mora! Iubet uti navita ventis!

Ad finem pervenio, ad omnium gravissimum pergo.

Senatus Academici provida cura magistratum Academicum deposituro successor mihi destinatus erat, et dein Regis Augustissimi decreto in annum proximum Rector Magnificus creatus est Vir Clarissimus Iacobus Antonius Fruin, Iuris utriusque Doctor et in hac Academia Professor Ordinarius, quem igitur ex regia auctoritate Academiae Rheno-Traiectinae Rectorem Magnificum dico, renuntio, proclamo.

Accedas, Vir Magnifice!

Salve, Academiae Rector! Do tibi et in te confero omnia iura et privilegia (sunt autem multa), quae rite creato Rectori tribui solent; fasces et auctoritatem, qua in Academiae salutem utaris! Regis decreto Rector creatus es; sollertia tua Rector formatus es. Te Rectore floreat Academia nostra. Ne cuiquam parentandum habeas, ipse incolumis servatus. Crescat studiosorum numerus studiorumque amor. Prospera quaevis Traiectinae eveniant Academiae, favensque Deus Optimus adsit!

DIXI.

NOTITIA SCRIPTORUM,

QUAE IN LUCEM EDENDA CURAVIT HERMANNUS BOUMAN.

Vlugtige Bedenkingen over de handhaving en bevordering van het gebruik der Nederduitsche taal in de Zuidelijke Provinciën. (In Ann. menstr.: *de Recensent ook der Recensenten*, 1818. Miscell. p. 441—464.)

Tweetal Redevoeringen ter aanbeveling van het Bijbelgenootschap, door H. Bouman, Predikant te *Finsterwolde* en M. Corstius, Predikant te *Beerta*. Groningen, 1819.

Censurae librorum in Ann. menstr.: *Bijdragen tot de beoefening en geschiedenis der Godgel. Wetensch.* 1820, 1821, 1822, 1825. VIII. IX. X. XIII, *Frisii* nomine insignitae.

Iets over het besluit van de Synode der Hervormden, ter kerkelijke viering van des Konings Verjaardag. (In iisdem Ann., 1821, IX, p. 291—304.)

Oratio de Belgio, disciplinae theologicae nostrâ inprimis aetate, sede pulcherrimâ et maxime opportunâ, publice dicta d. 20 m. Maii a. 1823, cum ordinariam in Acad. Rheno-Traiect. Theologiae professionem solenni ritu auspicaretur. Trai. ad Rhen. 1823.

Aan de protestantsche Leeraars in ons Vaderland, ter gelegenheid van hetgeen in deze dagen door de Roomsche Kerk tegen de Protestantsche ondernomen wordt. Een broederlijk woord. (In Syntagm.: *Kerkel. Raadvrager en Raadgever*, a Cl. Heringa edito, II. I. 1825, p. 1—46.)

Nu of Nooit. Vaderlandsche Ontboezeming, na het ontstaan van het oproer in een gedeelte van België, Tweede, verbeterde, en met een Bijvoegsel vermeerderde druk. Utr. 1830.

Thans, meer dan ooit. Moed en kracht, met vertrouwen op God alleen. Utr. 1830.

Leerrede over Luk. 6 : 21b: *Onze tegenwoordige smart, de weg tot toekomstige vreugde*, in libro: Leerredenen, betrekking hebbende op de jongste omstandigheden van het Vaderland, tot deszelfs voordeel uitgegeven door de gezamenlijke Nederlandsche Akademiepredikers. Utrecht, 1831. (Libro praefatus est Cl. Bouman.)

Oratio de Historiâ philosophiae de Deo, sapientiae magistrâ, dicta publice d. 26 m. Martii a. 1830, quum Academiae regundae munus solenni ritu poneret. Trai. ad Rhen. 1832.

Meditationes, quas libro: *Dagboek ten gebruike bij den Bijbelschen Almanak*, edito a plurimum ven. J. E. Voet van Campen, Lugd. Bat., 1834, inseruit cl. defunctus, de locis 2 Cor. VIII: 11. Joh. II: 25. Joh. III: 14, 15. Ps. LXXV: 8. Rom. VI: 4. Deut. VIII: 18. 1 Tim. VI: 12—14. Rom. X: 20. 1 Cor. XV: 3. Matth. V: 13. Ps. LXXI: 9. Ps. CXVIII: 22. Rom. VIII: 10.

Redevoering ter Godsdienstige Inwijding van het Tweede Eeuwfeest der Utrechtsche Hooge School. Utr. 1836.

Levensberigt van Luitonius Bouman, *in leven rustend Predikant te Harderwijk*. (In Ann. menstr.: *Boekzaal der Gel. Wereld*, Dec. 1836.)

Jod. Heringa El. z. als voorganger der Chr. Gemeente geschetst in eene Leerrede. Utr. 1840.

Jod. Heringa El. z. als voorstander van het Vaderland en deszelfs heilzame instellingen enz. *geschetst*. Eene redevoering met Aanteekeningen en Bijvoegsels. Utr. 1840.

Broederlijke toespraak aan allen, die de Hervormde Kerk liefhebben en om haren vrede bidden. Utr. 1842.

Geschiedenis van de voormalige Geldersche Hoogeschool en hare Hoogleeraren, grootendeels uit ongedrukte of zeldzame bescheiden. II Tom. Utr. 1844 et 1847.

Redevoering ter herdenking van den Akademischen leeftijd, den tweeden Hooimaand 1840 in de kerk der Hervormden te Harderwijk uitgesproken. (Ad calcem libri: *Geschiedenis van de voormalige Geldersche Hoogeschool*. II. p. 615.)

Oratio, et Instituta Academica, quae 17° saeculo fuerunt in patriâ, cum iis, quae nunc ibidem sunt, breviter comparans, et memoriam celebrans Frederici Sig. Alexander, Nicolai Corn. de Fremery, Joan. Fr. Lud. Schröder, dicta publice d. 3 m. Aprilis a. 1845, quum Academiae Rheno-Traiect. regundae munus iterum poneret. Accedit annotatio literaria. Trai. ad Rhen, 1845.

Memoria Johannis Clarisse, Theologi. Trai. ad Rhen. 1850.

Chartae Theologicae, Liber I. Trai. ad Rhen. 1853. Liber II. ibid. 1857.

Een woord ter aandenking van den Hoogleeraar A. Niermeyer, caet. (In Ann.: *Jaarboeken voor wetensch. Theol.* XIII. 2. p. 243—254.)

Leerrede ter aandenking van H. J. Rooyaards. Met een Voorberigt en eenige Aanteekeningen. Utr. 1854.

Leerredenen, ter aandenking voor vrienden en bekenden. Utr. 1860.

De Godgeleerdheid en hare beoefenaars in Nederland, gedurende het laatste gedeelte der vorige en in den loop der tegenwoordige eeuw. Gemengde, historische herinneringen. Utr. 1862.

Over het onregt onzer moedertaal aangedaan door de hedendaagsche verwaarloozing van echt Nederlandsche namen voor uitheemsche landen en plaatsen. (In: Aanteekeningen van het verhandelde in de Sectie voor Letterk. en Wijsbeg. van het Prov. Utr. Gen. van Kunsten en Wetensch. 1860.)

Hermanni Bouman, dum vivebat Theol. Doct. et in Acad. Rheno-Trai. Prof. ord., *Commentarius Perpetuus in Iacobi Epistolam.* Trai. ad Rhen. apud Kemink et Filium, 1865.

INDEX SCRIPTORUM

A SIMONE KARSTEN EDITORUM.

Specimen Literarium quo continentur tria Pindari carmina Olympiorum II et VI Pythiorum I cum Proöemio et Annotatione critica ac philologica. Pro Gradu Doctoratus summisque in Phil. theor. et Lit. Hum. honoribus ac privilegiis rite et legitime consequendis. Trai. ad Rhen. 1825.

Philosophorum Graecorum veterum praesertim qui ante Platonem floruerunt operum reliquiae. Recensuit et illustravit. — Vol. I. Pars. I. *Xenophanes.* Bruxell. (et Amstelod.) 1830. Pars. II. *Parmenides.* Amstelod. 1835. Vol. II. Pars I. *Empedocles.* ibid. 1838.

Prolusionum Scholasticarum par de effatis delphicis μηδὲν ἄγαν et γνῶθι σεαυτόν. (In Syntagm: *Symbolae Literariae.* 1838. II. p. 57 sqq.)

Oratio de Antiquarum Literarum doctrina cum Philosophia coniungenda, quam habuit a. d. VII m. Maii a. MDCCCXL, quum in Academia Rheno-Traiectina Lit. Hum. et Phil. Theor. professionem solenni ritu auspicaretur. Amstelod. 1840.

Verhandeling over Palingenesie en Metempsychosis. Eene voorlezing gehouden in de derde klasse van het Koninklijk Nederl. Instituut. Amst. 1846.

De Tetralogia Tragica et Didascalia Sophoclea. Lectio habita in Instit. Reg. Belg. Classe Tertia. Amstelod. 1846.

Oratio de cautione adhibenda in veritatis indagatione, in Auditorio Academiae Rheno-Traiectinae habita d. XXV Martii MDCCCXLVII, quum Academiae regundae munus deponeret. Trai. ad Rhen. 1847.

De staatkundige, zedelijke en maatschappelijke toestand van Rome in de eerste eeuw des Keizerrijks. Eene voorlezing. (In Ann. menstr.: *Recensent, Algemeen Letterl. Maandschrift.* 1849.)

Introductio in Historiam Universalem praecipue Antiquarum Gentium, scholis Academicis accomodata. Trai. ad Rhen. 1849.

De Historiae Romanae antiquissimae indole et auctoritate deque primis Romae regibus. Trai. ad Rhen. 1849.

Blik op de Monumenten van Aegypte en de resultaten daaruit voor de geschiedenis afgeleid. Eene voorlezing. (In Ann. menstr.: *Recensent, Algemeen Letterl. Maandschr.* 1852.)

Aeschyli Agamemnon. Recensuit emendavit annotationem et commentarium criticum adiecit. Trai. ad Rhen. 1855.

Excerpta e veteribus Poetis Graecis. Lectionum in usum descripsit et animadversiones criticas adiecit. Trai. ad Rhen. 1856.

Prolusio Academica qua linguarum veterum Graecae praecipue studium commendatur. Habita Trai. ad Rhenum, m. Septembri MDCCCLVIII. Trai. ad Rhen. 1858.

Q. Horatius Flaccus. Een blik op zijn leven, zijne studiën en dichtwerken. („Aandenken aan de plegtige viering van het tweehonderd vijf en twintig jarig Bestaan der Utrechtsche Hoogeschool in de maand Junij MDCCCLXI.") Utrecht 1861. (Aus dem Holländischen übersetzt und mit Zusätzen versehen von J. U. Dr. Moritz Schwach, k. k. ö. ö. Prof. des röm. Rechts an der Univ. zu Prag. Leipz. u. Heidelb. 1863.)

Cicero pro Roscio Amerino. Antwoord op het Rapport in de Koninklijke Akademie van Wetenschappen uitgebragt over de Verhandeling betreffende deze pleitrede. Met een begeleidenden brief aan Dr. J. C. G. Boot, Hoogl. te Amsterdam. Utrecht. 1861.

Over de Pleitrede van Cicero voor Sex. Roscius Amerinus. Uitgegeven door de Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Amsterdam. 1863.

In: *Verslagen en mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde:*

1856. I. p. 217. *Mededeeling betreffende den Agamemnon van Aeschylus.*

1858. III. p. 38. *Over Demosthenes. De Corona* § 169, p. 284.

1859. IV. p. 21. *Over het Epitaphium, voorkomende bij Demosthenes, de Corona,* § 289, p. 322.

1864. VIII. p. 76. *Het Lied van Horatius ad Augustum, Carm. I. 2. critisch en exegetisch toegelicht.*

In: *Aanteekeningen van het verhandelde in de Sectie voor Letterk. en Wijsb. van het Prov. Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen:*

1849. *Gissing omtrent den oorsprong van den volksnaam der Pelasgen.*

1852. *Over de vraag, of het tijdvak van de overheersching der Hykso's als historisch bewezen kan aangemerkt worden.*

Etymologische opmerkingen betreffende plaatselijke eigennamen, uit het Oude Griekenland en Italië ontleend.

1853. *Over den treurspeldichter Aeschylus.*

1855. *Over het opsporen van de afleiding en beteekenis van eenige volksnamen uit de Grieksche oudheid.*

1857. *Iets over de wijzigingen, die de Comitien te Rome in de laatste tijden der Republiek hebben ondergaan.*

1858. *Over het wezen en de werking van het Treurspel, volgens Aristoteles.*

1860. *Over de Casus-uitgangen in de Latijnsche taal.*

1861. *Over den invloed, dien de Philosophie op de politiek in de Oude Staten heeft uitgeoefend.*

1862. *Over den tijd der stichting en de inrigting van de Amphictyonen.*

1863. *Verklaring van eenige kunstnamen op het gebied der poëzij.*

Σιμπλικίου εἰς τὰ Ἀριστοτέλους περὶ οὐρανοῦ ὑπόμνημα. *Simplicii Commentarius in IV Libros Aristotelis de Caelo ex recensione Sim. Karstenii,* mandato Regiae Academiae disciplinarum Neerlandicae editus. Traiecti ad Rhen., apud Kemink et Filium. 1865.

ACTA IN SENATU

A. CIƆIƆCCCLXIV—CIƆIƆCCCLXV,

RECTORE MAGNIFICO IACOBO ISAACO DOEDES,
GRAPHIARIO MARTINO HOEK.

Die 18 m. Martii. Rector Magnificus Christophorus Henricus Didericus Buijs Ballot, a Senatu Amplissimo in cathedram ductus, orationem habet *de physicorum principiis et dubiis*, et Academiae fatis tum prosperis tum tristibus enarratis, Magistratum deponit et in proximum annum Rectorem Magnificum renuntiat ac salutat Virum Clar. Iacobum Isaacum Doedes.

Die 7 m. Maii. Senatus luget obitum Viri Clar. Simonis Karsten, Phil. Theor. et Lit. Hum. Professoris, die 6 m. Maii defuncti, qui per viginti quatuor annos huius Academiae fuit decus et ornamentum.

Die 17 m. Maii. Senatus luget obitum Viri Clar. Hermanni Bouman, Theologiae Professoris, die 14 m. Maii defuncti, qui quum d. 20 Maii munus in hac Academia auspicatus esset, m. Iunio a. 1859 rude donatus disciplinae suae usui et ornamento esse non destitit.

Die 28 m. Octobris. Vir Doctissimus Henricus van Herwerden, in Facultate Philos. Theoret. et Liter. Humaniorum Professor designatus, Iureiurando praestito a Senatu Ampliss. in cathedram deductus, orationem habet *de studio literarum recentiorum futuro philologo haud contemnendo*.

Die 23 m. Decembris. Curatores cum Senatu communicant, Virum Doctissimum A. C. Oudemans, qui hucusque Chemiae Professori auxilio fuit, Delphos ad munus Professoris in Schola Polytechnica obeundum vocatum, honorifice esse dimissum.

Iidem Viri Amplissimi cum Senatu communicant, ex Regis Augustissimi decreto Virum Doctissimum Eduardum Mulder huc vocatum esse, qui exercitationibus practicis in laboratorio chemico praesit, eique titulum Professoris Extraordinarii datum esse.

Die 2 m. Februarii. Curatores cum Senatu communicant, Virum Doctissimum I. W. Gunning, Chemiae Lectorem, ad munus Professoris in Athenaeo Illustri Amstelodamensi obeundum vocatum, honorifice dimissum esse.

Die 11 m. Februarii. Disignantur quatuor viri, e quibus a Rege Augustissimo Rector Magnificus eligatur in proximum annum:

Ex	Ordine	Iurisconsult.	Vir.	Clar.	I. A. Fruin.
〃	〃	Literat.	〃	〃	H. C. Millies.
〃	〃	Medicorum	〃	〃	G. Koster.
〃	〃	Math. et Phys.	〃	〃	M. Hoek.

Designantur deinde quatuor viri, e quibus eligatur Senatus Graphiarius:

Ex	Ordine	Theolog.	Vir.	Clar.	I. I. Doedes.
〃	〃	Iurisconsult.	〃	〃	O. van Rees.
〃	〃	Literat.	〃	〃	G. G. Brill.
〃	〃	Medicorum	〃	〃	G. Koster.

Assessores constituuntur:

Ex	Ordine	Literat.	Vir.	Clar.	G. G. Brill.
〃	〃	Theolog.	〃	〃	I. I. van Oosterzee.
〃	〃	Medicorum	〃	〃	G. Koster.
〃	〃	Math. et Phys.	〃	〃	G. I. Mulder.

ORATIO INAUGURALIS

DE

RECENTIORUM LITERARUM COGNITIONE FUTURO PHILOLOGO HAUD CONTEMNENDA,

QUAM HABUIT

HENRICUS VAN HERWERDEN,

A. D. XXVIII OCTOBRIS A. CIƆIƆCCCLXIV,

QUUM IN

ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA

LITERARUM PROFESSIONEM ORDINARIAM

SOLEMNI RITU AUSPICARETUR.

ACADEMIAE RHENO-TRAIECTINAE CURATORES, VIRI ILLUSTRISSIMI,

QUI HIS AB ACTIS ES, VIR CONSULTISSIME,

ACADEMIAE RECTOR MAGNIFICE,

ARTIUM ET DISCIPLINARUM PROFESSORES, VIRI CLARISSIMI,

QUI IURI DICUNDO ET CIVITATI REGENDAE PRAEESTIS, VIRI INTEGERRIMI,

ARTIUM ET DISCIPLINARUM DOCTORES ERUDITISSIMI,

DIVINORUM ORACULORUM INTERPRETES PLURIMUM VENERANDI,

HUIUS ACADEMIAE ALUMNI, COMMILITONES OPTATISSIMI,

CUIUSCUNQUE LOCI ET ORDINIS HIC ADESTIS, AUDITORES HUMANISSIMI!

Non mediocriter animus mihi commovetur variisque cogitationibus mens distrahitur atque perturbatur, talem aut genere vitaeque conditione illustrium aut eruditionis et ingenii fama clarissimorum vitorum coronam intuenti, apud quos hac sollenni opportunitate verba facienda sint mihi, qui quanto intervallo ab illorum praestantia remotus sim, penitus sentio. Inde fit, ut vix sperare audeam fore, ut hoc a maioribus nostris sapienter instituto negotio fungar, non commode dicam, sed non nimis indigne tum honorifica vestra praesentia, tum exspectatione quadam fortasse mei, quae si qua est, multo magis benigno vestro debetur iudicio quam meis meritis, quae quam sint exigua me quidem haud latet. Sed erigit mihi rursus animum et vestra benevolentia et laeta haec cogitatio: iam a fortuna mihi oblatum esse, quod nunquam sperare fueram ausus, iam mihi obtigisse, quod paucissimis contingit, munus ab honore non remotum idemque plenum officii, magnum quidem, ut Tullii verbis utar, onus, verumtamen dignum, in quo omnes nervos aetatis industriaeque meae contendam.

Circumspiciens autem argumentum orationis, qua cum gaudio acceptum honorem rite auspicarer, diu multumque quaesivi, quale sollenni huic occasioni optime conveniret. Namque intelligebam, si quam partem Graecis literis vel Latinis illustrandam mihi sumerem, me facturum, quod mihi quidem iucundissimum esset, auditoribus contra, quorum longe plerique studiis occupentur plane diversis, rem ingratam et taedii plenam esse aggressurum. Hunc vero scopulum fugiens fere invitus detrudebar ad aliud argumentum, minime illud quidem inutile et importunum, sed ita decantatum a multis in similibus huiusce temporibus, ut cui non sit, quemadmodum mihi non est, Isocratea illa facultas saepe de re eadem, quamque iam multi tractarint, commode dicendi, is omnem spem abiicere debeat illud argumentum ita tractandi, ut non omnia repetat, quae iam ab aliis de eodem in medium sint prolata, dum nihil fere novi addere possit de suo. Quod argumentum dicam, intelligitis: veterum literarum utilitatem et praestantiam. Vitaturus igitur Scyllam, aiunt, ne in Charybdim inciderem, elegi mihi dicendi materiem ab omni doctrinae subtilitate remotam, quae etsi per se minime nova est, hanc tamen habet novitatem, quod nunquam antehac, quantum ego potui reperire, in hac aut alia cathedra Academica tractata sit. In animo igitur (nolo enim diutius vos detinere) mihi est dicere: *de recentiorum literarum cognitione futuro Philologo haud contemnenda.*

Continetur autem hoc argumentum utpote suspensum a recta harum literarum aestimatione praecipue illa quaestione, quam saepe homines tum et alibi antehac, tum nostra denuo aetate in Gallia maxime, studiose nec sine cupiditate aut ira agitaverunt, et agitabunt, opinor, quamdiu literae erunt in honore, hoc est, quamdiu genus humanum erit. Nempe quaeritur de literis veteribus Graecis ac Latinis, deque recentioribus literis, utrae utris praestare existimandae sint. Vix opus est, dicam A.! in quam diversa omnia abeant omnes, qui eam quaestionem attigerint; alii has, alii illas literas ad coelum laudibus efferre, alto supercilio contemnere adversariorum studia, in quibus saepe ipsi sint plane hospites; et quo magis illi sua diligunt et tanquam filiolam osculantur, imo saepe sine discrimine stupent admiranturque, eo confidentius hi pulchri sensu et recto iudicio istos omnino destitutos esse crepant, qui post repertas fruges, ut ipsi opi-

nantur, glandibus vesci malint. Utrorumque opiniones recensere et ubi opus sit refellere fortasse quidem non foret inutile, sed in hac horae brevitate, in qua non nisi capita rerum leviter attingere possim, me hoc ita facturum despero, ut simul mihi satisfaciam, simul vestrae occurram satietati: quocirca satius esse iudicavi, quae ipsi mihi de hac quaestione viderentur, neglectis plerumque ceterorum sententiis, breviter ac dilucide vobis exponere. Patet autem tam late, ut ne iusto diutius vos morer, permulta sciens omittam, quae aliquatenus abesse posse mihi videantur. In oratione enim nemo vestrum eam requiret rerum copiam et ubertatem, cui ne iusti quidem voluminis ambitus, opinor, sufficeret. Infantiae autem meae, auditores, in vestra benevolentia ne praesidium desit, enixe rogo.

Difficile et arduum est rectum supra hac quaestione ferre iudicium, etiam iis philologis, qui veteres literas callentes non sint in recentioribus hospites. Etenim vetus etiamnunc philologorum bene multorum animis inhaeret superstitio, quicquid ab antiquis profectum sit, pulchrum esse et sanum et rectum. Derivata est illa superstitio, quae, etiamsi sensim paullatimque minui coeperit, multum tamen abest, ut sit exstirpata, a priscis illis temporibus, quum primum, maxime in Italia, veterum scripta post longam oblivionem e monasteriorum tenebris protrahebantur in lucem. Paucissima autem id aetatis exstabant apud Germanos maxime et in Scandinavia indigenorum poetarum monumenta, quae eiusmodi essent, ut cum veteris aevi poematis Graecis Latinisque conferri possent. Vix enim quisquam, opinor, fabulas de Arthure rege eiusque sociis, de Carolo cum Galliae paribus, aliave opera, quibus argumenta praebebant equitum et magorum et gigantum facinora, tanto honore digna iudicabit; nec magis illorum poetarum carmina, qui *trovatores*, aut qui *minnesangers* vocabantur. Christianorum cultus, ut saluberrimus fuerat hominum vitae atque moribus, ita, transversas agente mentes humanas coniuncta cum illo superstitione, una cum plerisque paganorum barbarorum institutis literas quoque eorum, parvis relictis vestigiis, pessumdederat. Quanto igitur ardore, quanta animorum exsultatione putatis Graecorum et Latinorum scripta ab omnibus, quicquid ea aetate elegantiorum hominum esset, lecta esse et relecta et comprobata; quanta admiratione immortalia illa ingenia prosecutos fuisse eos, quibus excolere mentem animumque pascere gestientibus vix aliud

antea pabulum offerretur praeter rudia nescio quae carmina popularia et chronicos quosdam exiles sine iudicio compilatos scriptosque stilo aut semibarbaro aut plane barbaro. Nullae in istis libris veneres, lepores vix ulli, stupor saepe incredibilis, pulchri sensus plerumque obtusus. In his contra venustas certabat cum urbanitate; rectum iudicium cum ingenio felici; scribendi artificium cum argumenti gravitate.

Verum, ut, unde deflexit oratio, revertam, remansit e priscorum illorum temporum effusa admiratione, in animis hominum, philologorum inprimis, inepta quaedam ac foeda superstitio, qua multi, etiamsi dicere nonnullos pudeat, putent nihil non pulchrum et sanum esse, quod veteribus scribere placuerit. Istam igitur superstitionem penitus ex animo sibi evellat necesse est, qui de hac quaestione liberum et aequum iudicium sit laturus. Quae res eo est difficilior, quo magis philologi in veterum monumentis explicandis occupati, ex ipsa difficultatum sive interpretando sive coniectando remotione, ex observatione legum Grammaticarum, e cognoscendis veterum populorum moribus atque institutis, tantum iucunditatis solemus percipere, ut facile hanc voluptatem confundamus cum ea, qua compositionis et cogitationum praestantiam contemplanti animus perfunditur. Effecit autem superstitiosa illa admiratio, ut haud raro scriptores antiqui apud recentiores fama celebrentur longe maiore, quam qua olim inter aequales suos et posteros fruebantur, quam rem egregia dissertatione in Cicerone ostendit Bakius in Scholicorum Hypomnematum volumine primo, ubi disputavit de temperanda admiratione eloquentiae Tullianae. Qua eadem causa miris modis aucta est inter eos, qui *his* studiis propter ignorantiam obtrectant, veterum literarum contemptus. Haud vero minus graviter peccatur ab iis, qui literarum antiquarum difficultate deterriti, dum in amoenis recentiorum pratis desultantes flosculos undique decerpere, quam solida doctrina animum excolere malunt, scripta hodierna aut quae a nostra aetate non valde remota sint, nimiis laudibus solent efferre. Sed fortasse iam iusto diutius vos, Auditores, in hac parte disputationis detinui: properandum est ad ipsam quaestionem, ad quam accedo liber, ut mihi quidem videor, ab omni praeiudicata opinione.

Quia autem constat inter omnes, collatis literis Graecis cum Latinis palmam haud dubiam tribuendam esse illis, quo simplicior evadat disputandi

ratio, ubi agetur de literis antiquis, res nobis praecipue erit cum Graecia. Romani enim, gens bellicosa et per longum temporis spatium ab artibus pacis et humanitate alienissima, sero literis operam dare coeperunt, et, ut erant ingenio minus illis feraci, ita maxime in poësi fere totos se composuerunt ad Graecorum exemplorum imitationem, quorum tamen praestantiam, quod fere imitatoribus accidere solet, non sunt assecuti. Uno tamen literarum genere ab ipsis invento Romani iure gloriari poterant; Satyras dico didacticas, quas post Lucilium ita excoluerunt Horatius atque Iuvenalis, ut citeriore tempestate ne a Boileauvio quidem, ut alios taceam, in hoc genere vinci aut aequari potuerint. Sed vel arctioribus finibus in hac comparatione literas antiquas circumscribere nobis liceat: nam, excepto uno Luciano, planissime assentior iis qui contendant, inter scriptores Graecos, qui floruerint post Alexandrum, hoc est post exstinctam Graeciae libertatem, neminem unum reperiri, qui bonis, quos recentiora tempora tulerunt, auctoribus non sit postponendus.

Vix opus est, Auditores, vos admoneam e literis Graecis ante Alexandrum hodie partem superare valde exiguam: quae ad nostram scripta pervenerunt aetatem dispersas aliquas tabulas ex ingenti naufragio iure dixeris; nec mirer, si permulta perierint, optimis, quae supersunt, veterum monumentis haud deteriora. Servata sunt, quae servari placuit Alexandrinis, qui, paucis exceptis, multo plus πολυμαθείᾳ quadam quam ingenio aut iudicio aut sensu pulchri valebant; deinde, quod peius est, pendemus a Byzantinis, hominibus omni vera eruditione prorsus destitutis; tandem, quod pessimum, a librariis, qui omnibus fere iis animi dotibus carebant, quibus genus humanum a brutis distinguitur animalibus. Multorum igitur (et quis miretur?) tam scriptorum pedestrium quam poetarum celeberrimorum vix quicquam praeter nomina cognovimus. Sed quid attinet pluribus miserrimam illam et irreparabilem stragem cladem que memorare? Etenim quae, quantae, qualesve *aliquando* fuerint literae Graecae, nunc non quaeritur: hoc quaeritur, quales hodie sint, quaeque sit earum, si cum recentioribus conferantur, praestantia.

Inquirentibus autem, quod potissimum discrimen intercedat inter veteres scriptores classicos et eos recentiores, quos novitio nomine romanticos solemus appellare, bene respondere videntur ii, qui statuant, *illis* recte

scribendi et componendi artem haud minus curae cordique esse quam sententiarum et rerum gravitatem ac veritatem: *his* compositionem sordere prae cogitatis. Nec falluntur, tantae differentiae causam repetentes ex diversa utrorumque de Dei natura opinione. Nam veteres fingebant sibi Deos ab hominibus nulla alia re differentes, nisi quod his ab omni parte essent superiores. Haud secus quam mortales ex illorum sententia dii animo constabant et corpore, hoc est materie et forma; unde sequitur, illis iudicibus, artem absolutam summamque ideam pulchri conspici in arcta et indissolubili animi et corporis, sive formae et materiae coniunctione. Omne igitur punctum, si illos audiamus, tulit is, qui egregie cogitata egregio scribendi genere cum lectoribus suis communicare didicit. Contra se res habet apud Christianos. His enim Deus omni elemento corporeo prorsus videtur carere; unde factum, ut idea pulchri fere omnis, ut ita dicam, evaserit spiritualis et in sola propemodum cogitatione consistere existimaretur. Exinde componendi artis potius is finis habebatur, ut cogitata divinarentur, quam ut accurate exponerentur: ut verbo dicam, adumbrando quam depingendo referre rerum faciem ars Christiana malebat. Nimium enim infinita *his* videbatur cogitatio, quae arctis sermonis humani finibus contineri posset.

Ab hac igitur parte (neque enim inter utramque sententiam optio est perdifficilis) quin veteres plurimos recentiorum vicerint, dubium non esse reor, et, tametsi vel hodie classicismus, qui dicitur, permultos habet amatores, dubito tamen an multis eam formae praestantiam assequi contigerit, qua insignes sunt optimi scriptores antiqui. Attamen non potest negari fuisse inter veteres, qui in forma orationis excolenda fere nimii, mentis animique pabulo aurium oblectamentum praetulisse paene videantur. In quorum numero est Isocrates, Gorgiae *τοῦ λογοδαιδάλου*, ut a Platone vocatur, discipulus, quem nullum constat in orationibus suis admississe hiatum et anxie cavisse ne duarum vocum contiguarum prior in eandem syllabam desineret, a qua inciperet posterior. Idem tamen, fortasse prae studio illo nimis curioso, neque ubertate ac copia neque subtilitate, me iudice, excellit. Legat mihi quispiam huius aliquam orationem e longioribus, qualis est Panathenaica aut Panegyrica aut quae inscribitur *de permutatione bonorum*, et impense mirer, si, priusquam imposuerit finem

huic labori (nam haud ingratum initio opus mox in laborem vertit satias) somnum potuerit evitare. Ego certe hoc vitio ipsum contrarium, in quod saepe delabuntur recentiores, minus intolerabile esse iudico. Quid enim, ut ait Cicero, est tam furiosum quam verborum vel optimorum sonitus inanis? Idem tamen vir insigni documento est, quo perfectionis diligens exercitatio stilum perducere possit. Quam apta enim et quasi rotunda est ei verborum constructio, quanta singulorum membrorum (*κῶλα* Graeci appellant) concinnitas et aequabilitas, quantus numerus inest eius orationi, ars denique quanta! Hanc solam si respicias, nescio an recte Tullius patrem eloquentiae Isocratem appellaverit. Sed tintinnabuli instar, ut voce utar Paullina, illa omnia sunt, nisi accesserit cogitationum gravitas atque ubertas. Ubi haec adsunt (et adsunt in longe plerisque Graecorum scriptis) quid praestantius, quid pulchrius et elegantius cogitari, quaeso, tali coniunctione potest?

Horum scripta diligenter examinantem non potest latere quemquam, quanta sit huic generi monumentorum similitudo cum iis, quae omnium laudibus celebrata eorundem artes tam statuaria et pictoria quam architectonica tradidere stupentibus posteris. Conspicitur in utroque genere eadem formae cum materie apta et elegans coniunctio, eadem partium concinnitas et symmetria, eadem acuta naturae observatio, quaeque inde proficiscitur veritas, nativa et inaffectata simplicitas eadem, maiestas, ubi requiritur, incomparabilis, ars denique prope incredibilis et paene divina. Sequitur autem ex illa operum Graecorum veritate ac simplicitate, ut quamvis tot seculorum intervallo a nobis disiuncta sint, quia veritas semper est eadem, ita recentia nobis videantur, ut heri nudiusve tertius facta esse dixeris. Habent Graeci prae ceteris populis hoc, quod sapienti popularis sui Biantis praecepto: *ne quid nimis*, salutari consilio semper et ubique obtemperarunt, modumque servarunt in omnibus. Hinc alienissimi sunt ab inflato isto et ventoso genere scribendi, quo nimis frequenter offendimur in recentiorum operibus: hinc procul est ab iis animi iste morbus, cuius ipsum nomen ignorarunt veteres, quique nascitur ex indulgendo non sine delectatione quadam fictis saepe doloribus, iis maxime, quibus amor hominum pectora afficit; *sentimentalitatem* appellarunt recentiores, qui non mediocriter seculo praesertim proximo ea peste laborarunt. Qua erant Graeci

sanitate, sentiebant, opinor, risum potius movere quam misericordiam gemitus et lachrymas et querelas tam absurdas atque insanas; sentiebant, quam procul istiusmodi ineptiae distarent a veris affectibus itaque a vero pulchro: nihil enim pulchrum esse, nisi quod idem sit verum aut veri certe simillimum, optime intelligebant religiosissimi illi verae *Artis* antistites.

Ὅττι καλόν, φίλον ἐστί· τὸ δ'οὐ καλὸν οὐ φίλον ἐστίν

cantaverant Musae cum Gratiis in Cadmi et Harmoniae nuptiis; nec, quamdiu libera et felix Graecia fuit, huius carminis *Μουσάων ὀτρηροὶ θεράποντες* fuerunt immemores. Non magis eius obliti sunt scriptores pedestres; conspicitur idem pulchri sensus et amor in artificum operibus, quae ad nos pervenerunt: quantilla autem pars eorum, quae quondam fuerunt, quam vilia pleraque prae iis, quae Phidiam, Praxitelem, alios reliquisse accepimus! Supremae huic legi parebant omnes in vita privata aeque ac publica: quantus erat pomparum splendor, armorum nitor, vestimentorum decor, quanta vasorum elegantia et supellectilis, ingressus quanta dignitas, quanta *εὐρυθμία!* Verum deficiat me dies, si omnia velim enumerare, in quibus eadem virtus resplendeat. Notum est, ut paucissima, unde de ceteris iudicetis, commemorem, Graecos artifices ita refugisse, quicquid turpe esset et obscoenum, ut numquam, nisi forte cultus deorum exigeret, Furiarum imagines pinxerint, aut marmore vel aere effinxerint; et legem perhibent viguisse apud Thebanos, qua caveretur, ne quis artifex, nisi quae pulchra essent, arte sua referret. Ubi tam subtilis erat pulchri sensus, tam sanum rectumque iudicium, tam splendidum ingenium, quid mirum A.! si ibi quasi sponte eiusmodi opera provenerint, quae etiamnunc iustam omnium elegantiorum hominum laudem mereantur et admirationem?

Ipsos autem Graecos, ut vix quicquam eorum, quae solo mentis acumine homines assequi valemus, haud latebat, quam similis esset pictoriae arti poesis. *Illam* mutam poesin, *hanc* pictoriam artem vocalem iure quodam Simonides dixerat. Nihil attinet h. l. repetere, quae de utriusque artis finibus eximie docuit Lessingius in Laocoonte. Hoc unum addere iuvat, inter graphicas descriptiones, quae plurimae reperiantur apud poetas Graecos, vix ullam me iudice artificio superare versus illos plane egregios, quibus in Electra Sophoclea paedagogus exponit fictam Orestis mortem in ludis

Pythicis. Quicumque haec legens non oculis cernere et ipse certamini spectator adesse sibi videtur, nae is melius a poetarum lectione abstinebit! Vix me contineo, auditores, a recitanda illa tragoediae parte: sed intelligo vertendo Latine gravi me iniuria afficere divinum poetam. Nam ipsa forma orationis a lingua, qua continetur, divelli prorsus nequit, et apud Graecos quidem lingua continetur eiusmodi, quae, quot mihi certe innotuerunt, omnes longo intervallo post se relinquat. Nulla lingua est ad poesin magis idonea, vix ulla ditior, nulla suavius sonat; non est ulla in recto verborum usu morosior aut fastidiosior; qua acutissime cogitata planissime significes, non est aptior ulla. Sed quid cesso praeclari vobis in hoc genere iudicis recitare testimonium. "Est Ionum lingua, ait Cobetus, cera "mollior, in omnes formas fingi docilis et sequax, tam apta robori ac vir-"tuti, quam molli inertiae et otio affluenti deliciis; tam bene classicum "referens quam fractos tibiarum sonos." Adde metrorum infinitam prope dixerim varietatem, quam invitis Musis saepe recentiores in sua poemata introducere sunt conati, etiamsi fatendum sit paucis, sed paucis admodum, inter quos primum locum tenent Goethe et van Platen, contigisse, ut plus in ea re profecerint, quam per linguae naturam iis licuisse credideris. Nihilominus multum abest, ut vel hi eam euphoniam sint assecuti, qua legentibus veterum carmina *et* oblectantur aures, *et* dulci motu animus afficitur. Nec mirum; nam quo tandem pacto *sola ars* id efficeret, quod naturae non minus quam arti deberi manifestum est? Quam vero imbecilla est prae metris illis canoris ea assonantia, quam *rimum* hodie appellatam, ut e chororum tragicorum locis sat multis apparet, non ignorarunt veteres, sed eiusmodi adminiculo non indigentes, rarissime adhibuerunt! His eximiis antiquorum virtutibus commemoratis, iam paucis mihi lubet disserere de iis, quae *recentiorum scripta* magis commendare partim iure partim iniuria cuipiam possint videri.

Iam primum opera citerioris aevi, quippe quae a nostra sentiendi cogitandique ratione, a moribus atque institutis tam civilibus quam religiosis multo minus abhorreant quam antiquorum, et quorum argumenta nostra magis referre sit consentaneum: haec opera, inquam, suapte natura animos nostros primo certe obtutu magis oblectare, quis sanus negaverit? Verum enim vero vel inde perspicitur veterum literarum bonitas, quod

quamvis quae illic res tractentur plus bis mille annorum spatio a nostra distent aetate, nihilominus animum sic afficiant, ut, si illorum temporum historiam, illorumque populorum mores probe teneamus, ipsa illa tempestate vivere et cum capitalibus illis ingeniis familiariter colloqui nobis videamur.

Secundo loco rarior est apud veteres ea virtus, qua amabilior vix ulla est, quamque doctrina Christianorum miris modis auctam esse contendo, dico modestiam. Saepe subiit mirari, qui fieri potuerit, ut is populus, cui *sordere propriam laudem* esset in proverbio, fuerit (quod idem non valet de Graecis) saepe tam ridicule iactabundus. Etsi, quicumque, ut hoc utar, Goethii iter Italicum legerit, mihi assentietur ne recentiores quidem isto vitio carere, et quamvis non contendam omnes antiquos Isocrati aut Ciceroni fuisse similes, nihilominus aliquanto crebrius pagani ab hac parte peccare videntur quam Christiani scriptores.

Cum arrogantia implicatum est et arcte cohaeret aliud animi vitium, quo saepius in illorum quam in horum scriptis offendimur, immoderatum dico sui amorem, quem hodie *egoismum* hybrida voce appellamus, quique personis saepe ita ab auctoribus tribuitur, ut ipsi id vitium vix videantur reprehendere. Ut uno exemplo defungar, Alcestidis fabulae Euripideae hoc consilium est, ut celebretur quidem huius feminae eximia virtus, quae pro marito suo mori non dubitaverit, sed non, ut aequum fuerat, reprehendatur a poeta Admetus, qui sibi uni prospiciens dilectam scilicet uxorem pro se mori ignavus passus sit, imo potius vituperentur eius parentes, quod sua morte filium a Plutone redimere noluerint. Equidem vehementer comprobo, quae respondet pater criminationibus Admeti, sed aliam poetae esse sententiam, ex universa dramatis oeconomia liquido apparet. Praeclara autem in veterum quoque scriptis exstare exempla oppositae huic vitio virtutis, furiosi foret negare: sed vere contendere mihi videor, amorem illum, qui homines *suae* salutis immemores *alienae* cogat prospicere, miro incremento auctum esse religione Christiana. Ex eodem fonte largiore flumine manavit vagum illud et ingens desiderium rerum divinarum, cuius iam rivuli perfluunt Platonis, Sophoclis, aliorum opera. Ardenti huic desiderio (quod procul dubio auxit sublimis Hebraeorum poesios cognitio) carmina debentur quam plurima humanis pectoribus ita salutaria, ut vel ea sola de causa recentiores literas commendare

non dubitarem. Praeterea recte, ni fallor, animadversum est veteres, quamvis diligentissimi essent naturae observatores, multum tamen abesse ut cum eadem delectatione et eadem copia, qua recentiores, locis amoenis describendis immorentur. Dum enim poetae in comparationibus, quibus utantur, paene omnibus, imagines a natura mutuentur, eosdem sicubi, quod raro faciant, loci alicuius naturam describere aggrediantur, breves esse et exiles nobis videri prae recentiorum in hoc genere ubertate. Nescio tamen, an rectius et sanius sit nostro in hac quoque re sobrium antiquorum iudicium. Reticere, quia huc facit, non possum Lessingii observationem, quam protulit in Laocoönte. "Körperliche schönheit, ait, "entspringt aus der übereinstimmenden Wirkung mannichfältiger Theile, "die sich auf einmal übersehen lassen. Sie erfördert also, das diese "Theile nebeneinander liegen müssen; und da Dinge, deren Theile neben "einander liegen, der eigentliche Gegenstand der Malerei sind, so kann "sie, und nur sie allein körperliche Schönheit nachahmen." Quae summi viri observatio si vera est, ut verissimam esse puto, de pulchritudine corporea: ego iure mihi videor perhibere, ob eandem causam veteres longiores evitasse locorum descriptiones; ideoque hoc nomine potius laudandos esse quam vituperandos.

Doctrinae Christianae vehementer adversatur, moribusque igitur nostris repugnat, implacabile illud odium inimicorum, quod in veterum scriptis ubique pellucens vel optimis hominibus laude magis quam reprehensione dignum videbatur. Nimirum, ut prodesse amicis, ita nocere adversariis in pace non minus quam in bello honestum olim habebatur ac decorum. Hinc in comoedia antiqua immani haud raro offendimur duritate ac crudelitate, qua poetae adversarios suos illudunt propter egestatem et miserias, quibus conflictentur, aut propter corporis aliquod vitium [1]. Nobis, quibus mitior adque ignoscendum vel inimicis pronior sit animus, istiusmodi iocos vix placere neque admodum salsos videri posse contendo, etiamsi concedam Lessingio, aliquid ridiculi habere corpus vitiosum ac deforme, cui animus flagitiosus et improbus inhabitet. Non magis nego, comoediam

[1]) Huc facit locus Ciceronis de Orat. II, § 238: *Est etiam deformitatis et corporis vitiorum satis bella materies ad iocandum*, et Iuvenal. Sat. III, 152: *nil habet infelix paupertas durius in se quam quod ridiculos homines facit.* Recte iudicat Pericles apud Thucyd. II, 40 § 1.

antiquam nimia saepe licentia ridendi materiem petivisse e spurcissimis libidinibus, quibus illa tempestate polluebatur genus humanum. Sunt tamen, quae notavi, temporum potius vitia appellanda quam hominum aut scriptorum, neque ignorandum veteres, si a recentioribus saepe vincantur modestia, amore proximi, morum puritate, clementia, his rursus longe antecellere aliis virtutibus, inter quas fortitudinem animique constantiam et penitus insitum amorem libertatis principem locum tenere arbitror.

Deinde non est in hac quaestione negligendum, inexhaustos et perennes eruditionis omnigenae fontes manare in scriptis recentiorum, qui in mathematicis maxime physicisque disciplinis quin longe superarint antiquos, iam non dubitavit Ruhnkenius, etsi in elegantissima disputatione *de Graecia, artium et doctrinarum inventrice* multa docet vel in physicis a Graecis praeclare inventa esse, quae recentior aetas pro suis venditarit. Alexandrinorum quidem eruditionem nemo facile contemnet, sed eorundem literas hodie paucissimi, et ipsi videant quo iure, admirantur. Nostra vero aetas quam feliciter utramque laudem, et doctrinae et literarum, coniungit! Multiplici autem citerioris aevi semperque crescenti doctrina cogitandi quoque fines longius prolatos esse tum ipsa res clamat, tum facile potest e recentiorum scriptis confirmari. Tandem, etsi miraculi instar esse arbitror, ab uno populo parum numeroso in regione arctis finibus circumscripto intra annos minus sexcentos et inventa esse et felicissime exculta longe pleraque literarum genera, quae hodie exstent; etsi, inquam, nihil est admiratione dignius, vix tamen necesse habeo dicere, citeriora tempora pauca quaedam tulisse genera populis antiquis aut paene aut omnino incognita, quorum praecipua verbo mihi sunt commemoranda. Pertinet autem huc id fabularum genus, quod pedestri oratione perscriptum plerumque epicam interdum dramaticam continet fictae alicuius historiae expositionem; *Roman* ei scriptionis generi nomen est. Non quidem ignoro iam Xenophontis Cyropaediam, qua perfecti regis imaginem adumbrare conatus est, ad id genus pertinere, nec seris Graecorum nepotibus nugatoria quaedam eiusmodi scripta, erotici plerumque et lascivi argumenti, fuisse in deliciis. Sed nihil Longi Pastoralia, Xenophontis Ephesii et aliorum id genus ineptiae ad summam excellentiam, quam nostro maxime seculo recentiores, prae ceteris Angli, in his fabulis assecuti sunt, idque non

hercle veterum exemplorum, quae vix ulla erant, imitatione sed suapte vi atque virtute. Prorsus autem ignorarunt antiqui id harum literarum genus, cui mixtis rebus seriis et iocosis modo lachrymas ciere modo excitare risum proprium est; humoristicum appellamus, in quo Sternius, Richterus, Dickensius, Reuterus, ut alios taceam, sunt summi artifices.

Poesios quoque fines prolatos esse nostis. Quotus enim quisque vestrum est, auditores, qui non saepe ingentem perceperit voluptatem ex iis carminum generibus, quae antiquis incognita, ne plura commemorem, Romanzae et Balladae vocantur?

His generatim et quam potui brevissime expositis, non possum quin candide profitear me adversari opinioni eorum, qui ita veterum admiratione abripi se patiantur, ut negent hucusque repertos esse recentiore aevo, qui auctores Graecos, *quotquot* in libera patria floruerunt, aequiparaverint.

Num verisimile ducitis, auditores, quod hi autumant? num probabile est per tot seculorum decursum in tot regionibus diversis eam magnorum ingeniorum fuisse penuriam, ut nemo unus, quamvis tam eximiis omnium aetatum exemplis, tam praeclaris perpoliendae mentis excolendique ingenii adminiculis undique adiuvaretur, ut nemo, inquam, unus exstiterit, qui in ullo literarum genere quemquam ex illis hominibus, quorum tamen alius alio fuerit sine dubio longe superior, potuerit superare? Me quidem iudice, auditores, eiusmodi sententia, ex qua desperandum foret de genere humano, nec probabilis est nec vera.

Sunt tamen, fateor, inter Graecos scriptores pauci, qui ob causas quas exponam, non sint a quoquam superati; de quibus dicam deinceps.

Horum agmen ducat Homerus, ut uno nomine comprehendam priscos illos vates, e quorum carminibus composita sunt duo immortalia poemata, quae omnium aetatum esse omniumque populorum iure perhibentur, Ilias et Odyssea. Debentur haec poemata trium maxime rerum concursui, quas nullo alio tempore et alibi nusquam tam feliciter coniunctas fuisse reperietis, aut posthac coniungi posse putabitis. Panguntur enim in regione amoenissima, coeli temperie insigni et serenitate, a populo praedito omnibus tum corporis tum mentis animique dotibus, iis temporibus, quae

populi incunabula audire solent. Inde factum, ut cum Homeri carminibus, quamvis multo longius a nostra distent aetate, tamen, quia, purae ab omni nimio artificio, ipsius naturae referunt nobis imaginem, longe facilius intimam contrahamus familiaritatem quam, ut hoc utar, cum scriptis tragicorum, quae, constituto iam populo legibus atque moribus, characterem exhibeant et quasi sigillum ita peculiare, ut multo difficilius horum veneres quam illorum a nostri aevi hominibus sentiri possint et recte aestimari. Quam rem in pueris instituendis saepe expertus sum: Homerum admirari et diligere omnes, tragicos pauci solebant. A vestrum quoque plerisque, auditores, similis memoriae recordationem non alienam esse, pignore ausim contendere. Plena est Homerica poesis omnium illorum studiorum et cupiditatum, quibus semper et ubique mortalium pectora agitantur; quoque minus quam hodie homines illa tempestate temperare sibi didicerant ab animi permotionibus aperte significandis; eo praeclarius poeta auditoribus suis vivis coloribus depingit principum inimicitias et odia, amores et iras, dolores et gaudia, crudelitatem et misericordiam; eo frequentius aures sensumque nobis permulcent, commoventque animum laeti clamores ac eiulationes, minae feroces flebilesque preces. Vetustissima haec carmina semper nova esse, quis non libentissime concedit Heinio, clarissimo illi Germanorum poetae?

Homeri ea ars est, ut ipsum poetam ars sua latuisse videatur; tanta facilitate et quasi sponte ex eius ore fluit oratio. Haec vero ipsa causa est, cur artificiosa illa et artem prae se ferentia carmina epica recentiorum tanto intervallo post se reliquerit. Nam Vergilii Aeneis, Tassonis Hierosolymae liberatae, Miltonis Paradisus perditus, Klopstockii Messias, et quaecunque alia post Homerum condita sunt epica carmina, quamvis lectu sint dignissima, carent tamen nativa illa et inaffectata simplicitate, carent arte illa (aptius enim vocabulum non succurrit) prorsus *naturali*, qua conspicua sunt antiquissima Graecarum literarum monumenta. Non infeliciter quidem ineunte hoc seculo Germanorum quidam poetae eam artem imitati sunt, palmamque in eo genere tulerunt fere tria poemata: Goethii Hermannus et Dorothea, Vossii Lodovica, Eberhardi Johanna et pulli. Veruntamen non deest, quod in his carminibus reprehendas. Nempe hi poetae tum morum simplicitatem quasi idyllicam mundumque, ut ita dicam, fere

idealem depingunt ea aetate, quam infelicissimam et depravatissimam fuisse novimus, tum, quod gravius est — nam illam veniam Musarum famulis largiendam esse erunt qui suo quodam iure contendant — utuntur ea sentiendi et enuntiandi ratione, quae opposita fronte pugnet cum illa, qua hodie sentire et quae sentimus eloqui nos iubet recentior, sive morem appellare mavis sive conscientiam. Unde fit, ut desideretur illa veritas, qua insignis est poesis Homerica. Ab hac parte cum illa multo rectius comparari possint duo epica carmina veterum Germanorum, quorum alterum *das Nibelungen-lied*, alterum *Gudrun* inscribitur. *Illud*, cuius argumentum est saeva Kriemhildae, Siegfridi uxoris ob interfectum maritum vindicta, totum spirat Martem et sanguinem, itaque habet aliquam cum Iliade similitudinem: *huius* argumentum, quod illo pacatius continetur variis casibus et infortuniis mulieris cuiusdam fidelis ac constantis, cui Gudrun nomen, propius accedit ad Odysseam. Tametsi utrumque poema magna simplicitate et naturae veritate commendatur, locosque continet plane egregios, nihilominus unusquisque concedat necesse est, rudia esse haec carmina et incompta prae Homericis, ne quid dicam de hexametri quam strophae Niebelungicae dulciore sono rythmoque iucundiore. Idem cadit in Eddam, antiquiorem dico: nam de recentiore in hac comparatione ne sermo quidem esse potest.

Praeter Homerum alius est inter auctores Graecos, qui peculiari de causa non est a quoquam superatus, Aristophanem volo, antiquae comoediae, ut hodie certe videtur, principem; de Eupolide enim, Cratino, Platone, aliis propter reliquiarum paucitatem iudicium satis certum ferri nequit. Comoedia antiqua, quae praeter risum excitandi studium, vix quicquam habebat cum recentiore commune, propter summam quemvis quavis de causa illudendi licentiam, coniunctissima fuit cum Atheniensium ochlocratia, quacum et nata est et occubuit, numquam et nusquam terrarum renascitura. Siquidem autem, extra huiuscemodi imperium populare et praeterquam in populo valde ingenioso, ad ridendum alios non magis prono, quam aliorum risum facile toleranti, nullo modo florere potuit effrenata illa comoedia, sponte apparet eius principem a nemine potuisse superari. Quae tenuis sane laus foret et inanis, nisi addere possem, me iudice neminem unum omnium poetarum comicorum, qui fama celebrantur,

tam eleganti, tam acri, tam acuto, tam festivo, tam vasto et vario ingenio fuisse, quam fuit Aristophanes. Non magis quam antiqua media quae dicitur comoedia cum recentiorum fabulis recte potest comparari, et novae comoediae poetarum, quorum scrinia expilarunt Plautus atque Terentius, cognitio, quam ex contaminatis horum versionibus petimus, imperfectior est, quam qua liceat statuere Menandrum, Philemonem, Diphilum arte ingenioque plus aut minus valuisse Molierio, Calderone, Goldonio. Ut nunc quidem res se habet, ego solum comicum Gallum illis praetulerim, licet concedendum sit larga manu et illum et alios non tantum iocos et facetias sed totos subinde characteres integrasque fere scenas ex illorum fabulis derivasse, ut taceam esse comoedias, quas integras imitando expresserint comici recentiores.

Propero ad eum virum, cuius scripta aliquando in hac Academia, interprete Heusdio, cum summa admiratione uberrimoque fructu legebantur ab omnibus, quibus vera humanitas curae esset cordique. Erat in Platone incredibilis quaedam et singularis ac prope divina vis ingenii, illumque ausim scriptorem paene perfectum appellare. Hic enim optime assecutus est, quod proponebant sibi veteres omnes, ut oratione aequarent res, quas tractandas sibi sumsissent, ut verbo dicam, forma materiem. Scripsit autem Plato de iis rebus, quas cognoscere et perspicere omnibus omnium aetatum hominibus semper summum visum sit bonum, idque tam splendide, tam terse, tam eleganter, ut nihil supra possit. Quis unquam philosophus de rebus ita reconditis atque abstrusis egit tam clara ac perspicua et simul adeo venusta ac lepida oratione? Huius scripta evolvens dubites saepe sitne maior philosophus an poeta; si poeta, nescias utrum tragica arte an comica magis excellat; interdum, ubi rerum divinarum admiratione abripitur, dithyramborum poetae instar bacchari et furere videtur. Nae, omnino assentior egregio cuidam huius Academiae alumno, qui inter nostrates bene scribendi laude ipse cummaxime excellit, nondum natum esse, qui Platonem hac laude aequiparaverit. Idem rectissime intellexit philosophum tam eximie scribentem non potuisse nasci nisi ea tempestate, qua nondum, ut hodie, tritae essent omnes philosophiae semitae, quaque hilaris illa nec nimium curiosa sapientia, qualis iuvenem deceat, floreret, nondum senilis illa moestitiae plena doctrina, quae Faustum scrutando et

investigando defessum eo perduxerit, ut de sua deque generis humani salute desperaret.

Restat ut commemorem oratorem, cuius vel ipsum nomen eloquentiae principem designat. Demosthenici enim nominis splendore et popularium ipsius omnium et Ciceronis (quanti vero oratoris!) fama obscurata est; nec fuit inter recentiores, credo, quisquam ita disertus et eloquens, ut cum illo de principatu contendere potuerit. Cuius viri, ut reliquas virtutes oratorias omittam, *ecquem* in recentiorum oratorum numero fuisse putatis, de quo simili iure dici potuerit, quod verissime observatum est in Demosthene, *nihil esse in eius oratione*, *quod sine detrimento addi demive posse videatur?* Nolite autem mirari summum omnium temporum oratorem in Attica potissimum floruisse; nam erant Athenae, quamdiu vigebat populare imperium, dicendi quasi palaestra, in qua summa virium contentione id agebant omnes, ut in comitiis ita verba facere valerent, ut quaecumque vellent persuaderent populo. Quantam vero dicendi exercitationem fuisse arbitramini in perpetuis illis causis forensibus, in panegyricis et funebribus orationibus aliisque eius generis, quod ἐπιδεικτικόν Graeci appellant; tandem in philosophorum et sophistarum disputationibus. Ceterorum oratorum Graecorum eloquentiam aequarunt fortasse Gallorum et Anglorum in hoc genere principes; quosdam, v. c. Lycurgum, superarunt bene multi.

In antiquis historicis prae recentioribus laudandis multus est Ruhnkenius, qui in lepida oratione de Doctore umbratico ita scribit. „Hi quidem „cum omnem vitam in reipublicae luce, in bello, in foro, in legationibus, „aliisve civitatis muneribus transegissent aut mores venustorum hominum „consuetudine excoluissent, simillima splendidae vitae monumenta literis „prodiderunt. Nihil in illis humile, nihil putidum, nihil ineptiis fuca„tum: omnia lucent naturali pulchritudine, et singulari quodam splendore, „quem magni et elati animi tanquam spiritus afflavit."

Idem alibi haec: „Profecto nec bellum commode narrabit, qui nunquam „pulverem, solem, clamorem, castra viderit, nec rerum publicarum virtutes „aut vitia intelligenter explicabit, qui in obscuris angulis vixerit, nec „arcana aulicorum consilia assequetur, qui ne privatorum quidem ingenia „cognorit. Atque hinc ratio repetenda est, cur, quicquid aetas nostra in „hoc genere efficere conetur, cum antiquis historiae monumentis comparatum

„sordeat. Hodie vero quam abiecta est et depressa historiae conditio! ad „quam scribendam umbratici fere homines studium suum conferant, iidem„que, quo nihil turpius est, mercede conducti. Itaque ieiunis et maci„lentis annalibus commentariisque abundamus: historiae quod nomen „mereatur, vix habemus." Etsi verissima sunt, quae de historicis *antiquis* Ruhnkenius scribit, ego tamen nullus dubito quin ipse, si nostra aetate vivens cognovisset Macaulyum, Rankium, Schlosserum, Gervinum, Thiersium, Guizotum, alios, multo magnificentius sensisset de rerum scriptoribus, quos tulit aevum recentius. Quid, si cognovisset, quem deorum invidia immatura morte rapuit, Thomam Buckle, qui certam a Mathematicis Physicisque petitam methodum primus Historiae adhibere sustinuit, cuius philosophiam, de qua veteres ne somniarunt quidem, utinam alii imitentur! Non sunt hi quos dixi aut erant umbratici homines, et, si rerum civilium ac militarium usu vincuntur ab illis, illorum tamen plerisque arte critica praecellere existimandi sunt. Vestro autem iudicio permittere quam ipse in mea oratione ponere malo, an eorum quos nominavi quisquam anteponendus sit veterum historicorum principi, Thucydidi, qui ut recte iudicat Cicero, ita creber est rerum frequentia, ut verborum prope numerum sententiarum numero consequatur: ita porro verbis aptus et pressus, ut nescias, utrum res oratione an verba sententiis illustrentur. Hoc certe nescio an sine temeritatis suspicione contendere possim, Herodotum et Xenophontem (cuius ut est Anabasis egregium opus, ita Hellenica tanta viri fama prorsus indigna sunt) Xenophontem, dico, et reliquos omnes antiquos rerum scriptores hodie non amplius censendos esse posteris omnem sui consequendi spem abstulisse. Etsi autem res est iudicii valde ancipitis, ac perdifficilis videtur antiquorum et recentiorum praesertim in hoc genere comparatio, quia optimus quisque historicus antiquus [1]) suam maxime aetatem secundum ea praesertim quae ipse vidisset aut fando audivisset describebat, recentiorum contra plerique e fontibus diversissimis suas praeteritorum temporum historias condere solent: nescio tamen an sic liceat statuere, veteres rerum scriptores imprimis excellere pulchra orationis forma ac dramatica rerum enarratione: recen-

[1]) Hic quoque de historicis ante Alexandri aetatem me loqui vix est quod moneam. Itaque historiae pragmaticae Polybianae laudes excluduntur huius argumenti finibus. Scribendi autem et compositionis artificio facile ille vincitur a recentioribus plurimis.

tiores vero critica veri exploratione et philosophica causarum et effectuum declaratione.

Ad poetas ut veniam, nullam facile literae Graecae iacturam passae sunt maiorem quam Lyricorum poematum, quorum, exceptis tragicorum et comicorum choris cum Pindaro, nil praeter fragmenta servatum est eaque saepe ita brevia, ut exstent necne parum intersit. Solus qui integer superest cycnus Thebanus propter carminum argumenta multum abest ut hodie aeque possit legentibus placere atque audientibus illa aetate, qua curriculo pulverem Olympicum collegisse iuvabat. Latinae quidem poesios Lyricae minus iniqua conditio est, sed candide fateor me Horatio, Catullo, Tibullo, Propertio, longe anteponere summos huius maxime seculi in hoc genere artifices, quales sunt, ut paucissimos memorem, Byron, Moore, Goethe, Heine, Geibel, Beranger, Musset. Neque iniuria, me iudice, quaeri possit, annon Romanticum genus suapte natura sit Lyricae poesi aptius quam classicum, siquidem affectuum et permotionum declaratio habere solet aliquid ita vagi ac parum definiti, ut forma materiem aequare saepe frustra niti videatur.

Omni invidia maiores esse arbitror Graecorum tragicos, prae ceteris Sophoclem, cuius Oedipum Regem (Antigonam componendi arte inferiorem [1]) esse iudico) omnibus numeris absoluta et paene dixerim perfecta tragoedia est, neque affirmare dubitem vix quidquam in Gallorum, Etruscorum, Hispanorum, quoad mihi innotuit, poesi tragica reperiri, quod consummatae illi arti possit anteponi. Goethii Schillerique de tragoedia merita quoniam apud homines peritissimos dico nunc taceo, sed reticere nec volo nec possum, exstitisse seculo decimo septimo in Anglia hominem tam stupendi ingenii, ut ipse Sophocles, credo, si ab illo ipsius aetate vivente in certamen poeticum fuisset provocatus, verbis eum Homerici Diomedis potuisset compellare:

εἰ δέ τις ἀθανάτων γε κατ' οὐρανοῦ εἰλήλουθας,
οὐκ ἂν ἔγωγε θεοῖσιν ἐπουρανίοισι μαχοίμην.

---

[1]) Argumenti contra ideaeque fundamentalis gravitate Oedipum me iudice vincunt et Antigone et Philoctetes.

Fuit enim revera deus inter homines Shakespeare, qui omnes superiorum temporum tragicos ingenio vincens, irrita fecerit omnia seriorum poetarum ipsum aequandi conamina. Quanta non modo animus delectatione perfunditur, sed etiam pascitur atque alitur mens legentibus dramata eximii illius viri, cuius singulos versiculos, quod Cicero dixit de Euripide, singula testimonia equidem existimo. Quis unquam tragicus scripsit drama tam egregiarum sententiarum, tam acutarum observationum, tam gravium et elatarum cogitationum plenissimum, quam est eius Hamlet, aut quis mente potuit concipere opus tam reconditae sapientiae tamque ingentis phantasiae, quale est King Lear; aut characteribus et cordis humani intima cognitione insignes tragoedias, quales sunt, quae inscribuntur Macbeth et Othello? Sed huius hominis incredibili ac prope divino ingenio quae potest oratio par inveniri?

Tametsi huic veterum cum recentioribus comparationi, cuius difficilius est exitum quam principium invenire, plurima deesse optime intelligo, auditores, tamen quominus pluribus hanc hodie persequar, excludor temporis angustiis; quapropter meo quidem consilio pauca illa sufficere ratus, post breve intervallum, transibo ad alteram partem huius orationis, qua futuros Philologos paucis sum adhortaturus, ne recentiorum literarum cognitionem contemnere velint.

Ex iis, quae supra strictim disputavi de quaestione perdifficili, ad quam bene dirimendam singulari opus foret ingenio et doctrina vasta ac multiplici, satis tamen hoc potuit vobis apparere me, quamvis literas antiquas, quibus bona pars hodiernae humanitatis debeatur, vehementer admirer, procul tamen abesse, ut despiciam aut vilipendam cum recentiorum temporum tum nostrae praesertim aetatis opera plane egregia. Vix autem ulla res ex mea quidem sententia ad ipsos veteres recte iudicandos et aestimandos philologo utilior esse potest, quam si cum horum studio coniungat lectionem optimi cuiusque e recentioribus, qui in simili literarum genere elaborarint. Melius enim, ut hoc utar, Graecae tragoediae indolem perspiciet, qui Sophocli et Aeschylo socios adiunxerit Goethium et

Shakespearium, Euripidi Racinium et Schillerum; epicae poesios — sed quid singula referam? nam idem valet de ceteris. Sic demum clare ei apparebit, quid in veterum scriptis uni aetati sit proprium, quid omnibus temporibus commune; quid sit uni populo peculiare, quid omnibus nationibus conveniat. Quam rem bene perspexisse quantivis est pretii: ut enim quaecunque pendeant a sentiendi cogitandique ratione nostrae aetati incongrua, aque moribus alienis ab hodierna humanitate repudianda esse nostri aevi scriptoribus satis liquet, ita his summo studio sunt imitandae eae veterum in scribendo virtutes, quae ab excellenti ingenio, mente sana, recto iudicio et intimo pulchri sensu profectae, summorum omni aetate virorum excitarunt admirationem. Quibus virtutibus in clara luce positis, vel hodie literae antiquae nostris literis multum prodesse poterunt. Sic demum intellecti, veteres manebunt omnium aetatum magistri! Si igitur e recentiorum quoque literarum cognitione mirificus colligi potest et iucundissimus fructus humanitatis, consentaneum est philologos, qui prae ceteris humani esse et haberi velint, eo nomine vix esse dignos, si veterum illorum temporum et literarum unice curiosi, in iis humani ingenii monumentis, quae, nostrae aetati propiora, summa delectatione vel ab indoctis leguntur, peregrini atque advenae esse videantur. Quem autem philologum non pudeat pigeatque, ubi in conviviis circulisque sermo forte inciderit de his literis, vel a mulierculis in hoc genere vinci et identidem cogi rei, de qua agatur, suam ignorantiam confiteri? Attamen cognovi qui, sive aliquo iudicii errore ita opinarentur, sive turpis inscitiae pudorem hac ratione celare studerent, bonas horas melius collocari posse iactabundi crepârent quam in discendis istis, quae scirentur necne, parum aut nihil referret. Quali superbia, credite mihi, non lucramur aliud quicquam nisi ut, alios aliorumque studia spernentes, ipsi despiciamur ac contemnamur ab aliis. Inde factum, ut ii, quorum studiis summa humanitas, modestia, elegantia, urbanitas coniuncta sit oportet, haud raro ceteris hominibus doctores quidam umbratici esse videantur inopes humanitatis, subagrestes, vani, arrogantes, inepti, ridiculi.

Quid igitur, dixerit quispiam, tu qui huc vocatus es, ut studiosam iuventutem literis Graecis erudias atque Latinis, tu, ut recentioribus literis dent operam, a severioribus illis studiis futuros tuos discipulos

avocare non erubescis? Si quis tale huius orationis consilium esse putat, nae, hunc omnino propositum meum fefellit: non enim potest quicquam cogitari, quod a mea voluntate *magis* abhorreat. Nam ego, si quis alius, habeo persuasissimum, nihil ad animi ingeniique cultum esse efficacius quam acre et intentum studium veteris aevi monumentorum. Verum non pertinet haec oratio potissimum ad eos, qui per breve spatium in hac veterum literarum palaestra moraturi, mox aliarum disciplinarum doctoribus tradentur. Hos potius revocarim ab illis recentioribus deliciis, quibus nimium saepe sine ulla methodo et tempus fallendi causa dediti, severa studia detrectent. Eosdem *propediem* docebo, quid sit cur veterum literarum studium illis omnino iudicem esse necessarium, et cur putem *recentiorem Philologiam*, quamvis haec bene distinguenda sit a futili ista et levi librorum diversissimorum lectione, carere tamen illa vi propaedeutica, quae propria est philologiae antiquae. Haec illis *tunc: Hodie* futuris *Philologis* volui significare, quae sit mea *de universo studio literarum* sententia. Hi ne eas disciplinas, quibus vitam consecrare decreverint, neglecturi sint, non id, hercle, est quod vereamur; sed hoc metuo, ne aliorum secuti exempla, finibus *nimis* angustis veram humanitatem inclusam esse opinentur. Qua opinione quia nihil est vel humanitati vel ipsi philologiae perniciosius, officii mei esse putavi tam exitioso errori, quantum in me esset, adversari. Veterum literarum laude aliquando nostrates ceteras nationes omnes superasse constat, neque hodie desunt, qui hanc gloriam avitam egregie tueantur. Quorum exempla iuniores imitemur, sed ita, ut non simus immemores, quid tempora postulent. Postulant autem, imo flagitant ut tandem diruatur inexpugnabilis ille murus, quo quae genere cognata sunt, ut aliena, adversaria, inimica separantur. Flagitat horum temporum ratio, ut non amplius, quam rem laudi sibi ducebant multi praeteritorum seculorum philologi, viri habeamur ut illi loquebantur *plane antiqui*, sed multo potius, ut *nostri aevi* esse videamur, hoc est, ut eximia, qua veteres excellunt, sanitate et intimo illo, quo Graeci inprimis insignes sunt, sensu pulchri imbuti, fiamus *omnis* elegantiae *idonei* iudices, deinde ut quo pacto e veterum humanitate nostra orta sit, intelligere possimus. Non defuisse autem iam seculo superiore patriae nostrae philologos vere liberales, qui propemodum eandem, quam ego nunc, sententiam defen-

derent, testantur Ruhnkenii oratio *de doctore umbratico* et, conditum ab eodem, *elogium Hemsterhusii.* Non deesse hodie, qui eandem tueantur, etiam si non dicam, intelligetis. Verum non omnes philologos qua nos vivimus aetate ita iudicare, hoc est quod queror, Auditores!

Perfectus autem omnibusque numeris absolutus philologus is demum foret, qui omnium aetatum omniumque populorum literas callens, quid sit ubique in quovis genere praestantissimum, certo iudicio aestimare posset: sed quoniam et vitae brevitate et imbecillitate naturae humanae, quominus ad tantam evehamur excellentiam, prohibemur, multo satius esse arbitror, alios hanc alios illam literarum partem diligentius tractandam sibi sumere, quam multa movendo proficere nihil: quicquid enim attingimus, nisi omni carebit utilitate, magnam requirit industriam animique contentionem. In una igitur parte literarum habitare quasi debemus; sed nihil obstat, quominus in ceteras subinde animi causa excurramus, ita tamen, ut mox in patriam reversi novo semper amore hanc prosequamur inque huius usum convertamus, quae peregre didicerimus. Quemadmodum autem requiro, ut ne philologus sit in recentioribus literis plane hospes, ita prorsus necessarium esse iudico, eum, qui in his vitae tabernaculum ponere statuerit, prius antiquis literis operam navari haud exiguam, ut et omnium generum origines pernoscat et certam inde ac stabilem interpretandi et criticam exercendi methodum petere possit. Hic Gervini, ille (philologum dico) Geelii imaginem sibi ponat ante oculos, quorum uterque in diverso genere veram aestheticam ab arte critica separari non posse exemplo suo luculenter probavit.

A philologo autem, cui ante omnia (qui iam per se herculeus paene labor est) id agendum, ut linguam Graecam atque Latinam et utriusque populi literas et antiquitatem probe cognoscat, a philologo, inquam, ridiculum foret poscere, ut bonam partem diei in recentiorum libris legendis consumat. Suffecerit ei, opinor, ut neglectis scriptis eorum, qui secundi tertiive sint ordinis, adeat ipsos illos citeriorum temporum heroes, quales sunt Shakespeare, Goethe, Dante, alii. In hoc quoque genere valet: *non multa sed multum.* Illis legendis animum subinde relaxato per horas subcesivas (otio, credite mihi, peius abutuntur multi), et acrior redibit ad ea studia, quibus vitam suam consecravit.

Obscurum autem vobis non esse reor, me haec praecipere vero philologo, qui bonarum literarum amore flagret, non baiulo isti, qui hac sola ambitione contentus sit, ut posthac habeat scilicet, unde vivat. Non erit ille monendus, ante omnia cavendum esse, ne illius, quod dixi, ornamenti nimium studiosus, negligat literas antiquas; nam ipse probe intelliget eum, qui aliis rebus, quas scire plane necessarium non sit, intentus ignoret eas, quas, ut munere suo recte fungatur, scire prorsus debeat, omnium consensu civem inutilem esse, ne dicam perniciosum.

Etsi multa, Auditores, his addere possem, quibus commendarem philologis studiorum rationem liberalem et ab omni superstitione remotissimam, nolui tamen diutius abuti patientia vestra.

Hoc unum certe spero me vobis probasse, literarum nullum mihi fructum suaviorem videri nec iucundiorem quam veram illam humanitatem, quae conspiciatur in vitae morumque docta elegantia, quicquid pulchrum sit et decorum amanti, aspernanti turpia atque inhonesta, inque urbana et liberali eruditione, cum modestia coniunctissima, alienissima ab omni reliquos et reliqua contemnenti, se suaque stolide efferenti iactantia.

His virtutibus ut mihi, et quot instituturus sum discipulis ornari contingat, hac re, Auditores, quod vehementius desiderem, nihil est!

Curatores huius Academiae, viri illustrissimi! Quo tempore Karstenii, viri clarissimi, subita mors luctu acerbissimo Musas Ultrotraiectinas affecisse nuntiabatur, non erat facile inter Gymnasiorum doctores in patria nostra quisquam, qui minus quam ego suspicaretur fore, ut sibi potissimum deferretur honor succedendi in tanti viri locum. Quum igitur prorsus insperato rescivissem, me commendatum a vobis Regis augustissimi decreto ornatum esse munere honorificentissimo, quo tandem animo me fuisse arbitramini? Gavisum me esse laetissimo nuntio, cur negem? Qui enim in scholae obscuritate et angustiis vitam me transacturum crediderам, vestro beneficio in Academiae lucem camposque late patentes eram migraturus, ubi non, ut antehac, pueros docerem literarum elementa sed iuvenes optimis artibus erudirem; quem hucusque solus scientiae amor ad indu-

striam incitaverat, nunc mihi stimulum additurus erat laudis, ubi versarer in oculis omnium, vehemens cupido. Laetabar igitur, sed ita laetabar, ut simul metuerem, ne tanto essem negotio impar. Animo enim meo obversabantur heroes illi, qui quondam hanc cathedram occupantes ingenii doctrinaeque suae fama per totam Europam inclytam reddidere Academiam Rheno-traiectinam. Nam quis ignorat Graevium, Burmannum, Drakenborchium, Dukerum, Wesselingium, Saxium per unum fere seculum et dimidium veterum literarum laude hanc universitatem ita cumulasse, ut Lugduno-Batavorum illam, omnium illa aetate Academiarum facile principem, in hac certe disciplina, passibus haud nimis iniquis sequeretur. Quam autem ei gloriam horum virorum praestantia peperit, egregie continuasse Heusdium et Karstenium docta utriusque opera et nobis documento sunt et posteris testabuntur. Mihi si tantam ingenii vim natura negavit; horum tamen exempla quotidie mihi ponam ante oculos, quae intentis viribus quamvis e longinquo sequar. Fide certe et industria et, quo totus ardeo, literarum amore meam comparati cum illis mediocritatem compensare aliquatenus potero. Hac spe, nec minus vestra sapientia fretus fortasse plus oneris suscepi, quam ferre me posse intelligo. Hoc onus, si vos benevolentia vestra aliqua ex parte allevabitis, feram, ut potero, studio et industria, et quaequae erunt difficultates, animo non deficiam. Omnem igitur, viri illustrissimi, operam in id collaturus sum, ne quid unquam vestra Academia dedecoris ex me cepisse videatur.

Professores viri clarissimi! Ut sui cuique mores fingant fortunam, ita sua cuique merita laudem parere et gloriam, probe intelligens ego non committam, ut, quod hodie in ordinem vestrum recipi mihi contingit, insigni illo honore insolenter glorier. Quo honore non ante dignum me esse iudicabo, quam re et factis ostendero, me, quod vos facitis, et prodesse huius Academiae alumnis et pro virili parte tueri eius famam apud exteros. Multum vero abest, ut, quod ardentissime cupio, intra breve temporis spatium me assecuturum esse audeam sperare. Sed erigit mihi animum tum iuventutis meae tum ferveris, quo ad difficillimum munus accedo, conscientia. Nitar et nitendo, quo tendo, aliquando perveniam. Vos modo, qui tum doctrina et eruditione, tum usu atque experientia

longe superetis mediocritatem meam, vos quaeso me, ubi erit opus, adiuvetis consilio vestro. Sed enim quid rogo, quod iam ante animo et cogitatione vos mihi concessisse suspicor? ita comiter ac benigne me in numerum vestrum recepistis. Tua, Fruin, vir egregie, plane singularis fuit erga me, quem vix noras, benevolentia, cuius nunquam ingratus obliviscar. Tu tua, mi Koster, amicitia, qua Leidae paucis abhinc annis coniuncti vivebamus, Traiecti ad Rhenum me beare, sat scio, perges. Ut patriae et amicis quam diutissime serveris, valetudini tuae, quaeso, consulas diligentissime.

Vobis imprimis, quos angustiore vocabuli sensu collegas salutare mihi licet, Professores Facultatis Philosophiae Theoreticae et Literarum Humaniorum! vobis vestraeque benevolentiae me etiam atque etiam commendo. Dicere vix possum, Opzoomer, vir clarissime, quanto gaudio animus meus perfunderetur, quum tu, cuius gloriam patriae nostrae fines non continent, mihi homini obscuro fere et ignoto amicitiam tuam offerre dignareris. Hanc quanti faciam quamque avide arripiam posthac factis probare quam nunc in oratione mea ponere malo. Haud minus vestra amicitia, Rovers, Brill et Millies, viri egregii, me indigere penitus sentio; de qua mihi conciliandа, si coniecturam facere licet e vestra erga me comitate, nondum est, quod desperem. Quo magis autem vos mihi favebitis eo melius, fretus auxilio vestro, quod suscepi onus sustentabo.

Quam vellem, tua mihi iam suppeteret eloquentia, Cobet, vir clarissime, ut intimum animi mei sensum diserte significarem, quum te hic adesse video dilectissimum praeceptorem gratus discipulus. Iam si dicam te tua praesentia cumulasse huius diei felicitatem sat scio te mihi habiturum fidem neque requirere ut coner esse eloquentior quam dedit mihi natura. Nam ut homines quo sunt eruditiores eo humaniores et clementiores esse solent, ita in humanitate tua, quam saepe sum expertus, meae infantiae firmum praesidium esse existimo. Tu mihi studiisque meis, quod hucusque fecisti, favere, quaeso, pergas. Tibi si probabor, non erit quod ceterorum iudicia magnopere extimescam. Diu tu praeclaro tuo ingenio avitam nostratium in philologia gloriam felix tuearis.

Etsi nemo est me alienior ab ostentando et quasi evulgando sacras illas animi permotiones, quae proficiscuntur ex amore filii erga patrem, in huius tamen festi diei laetitia non possum quin paucis te, pater dilectissime, compellam. Nam quid dulcius mihi esse officium, aut quae magis opportuna hacce occasio dari unquam poterit, palam de te profitendi, nullum unquam patrem te luculentius ostendisse, quantopere filium suum diligeret. Tu enim in re tenuiore, quum ipse cum matre egregia liberorum tuorum causa ab omnibus iis abstineres, quae vitam commodam ac iucundam facere vulgo existimentur, a nullo unquam sumtu refugiebas, quem, ut ego quam optime educarer atque instituerer necessarium esse non scires dico, sed suspicareris. Quae tua beneficia, mi pater, tanta fuerunt, ut, si singula referrem, metuam ne fides mihi non haberetur.

Quicquid ego sum, tui sum muneris. Si qua erunt aliquando mea de literis deque hac Academia merita, tua illa laus, tuus ille honor, mi pater, erit. Tuas eximias virtutes, modestiam imprimis prorsus singularem et egregiam pietatem, etiamsi assequi non valeam, imitari tamen conabor: vix enim quicquam magis expetendum mihi videtur, quam ut tui fiam quam simillimus. Diu tu, si quid mea vota valebunt, cum matre carissima felix eris meae felicitatis testis.

Tandem, quo iamdudum animus meus ac voluntas properavit, converto me ad vos, generosi adolescentes, celeberrimae huius Academiae alummi, quorum praeceptor ut fierem, debeo tum Fortunae tum spei, quae in me collocata est, beneficio. Quam spem ut ne fallam, non mea ipsius gratia ardentius concupiseo quam vestra, quorum nihil magis intersit, quam ut solida literarum doctrina imbuamini, priusquam ad alia studia transeatis. Qua re probe intellecta, maiores nostri quantam in diversissimis disciplinis gloriam sibi pepererunt! Horum praeclarissima vos exempla imitati, mente tota incumbatis in hoc studium humanitatis, quo ad animum excolendum, ad alendam illuminandamque mentem, ad excitandum ingenium, ad acuendum iudicium sensumque pulchri nullum efficacius esse longa docuit seculorum experientia. Tametsi paene vereor ne, qui e vestro numero antehac e perenni fonte doctrinae, quam sibi Karstenius paraverat, haurire solebant, meos rivulos contempturi sint, aliqua

tamen me spes tenet fore, ut quae mihi forte desint, indefesso labore possim compensare. A meo certe officio me non discessurum vobis spondeo; vos ne vestro desitis, meo quodam iure postulare mihi videor posse Mutua nostra amicitia, qua non est alia res bonis studiis utilior, nullo firmiore fundamento niti poterit quam bona mea vestri et vestra mei existimatione. Audivistis, verbis enim utar iisdem, quibus magnus quondam philologus in simili occasione allocutus est discipulos suos, audivistis, qualis sit, quam profiteor, disciplina: non tetrica, non morosa, non umbratica, sed humanitatis comitatisque magistra. Non tristem me fuisse ludimagistrum probe sciunt qui pauci vestrum me norunt; nolite igitur metuere ne repente indolem meam mutaverim; non cupidus aut immitis sed severus ac integer ero vestrorum studiorum iudex et moderator; non adeo ut multa quam ut multum discatis operam dabo vobiscum. Vos autem ne mihi desitis, enixe rogo. Sed non deeritis, opinor: nam si vestrae maxime aetati proprium est, quicquid pulchrum sit ac honestum omni animi impetu diligere, amare, amplecti, laudare: dubium non esse reor, quin veterum monumentorum pulchritudo vos traductura sit in admirationem. Quoniam vero nemo admirari potest, nisi quae penitus intelligit, ego ut recte ea interpretari doceamini, non mediocrem operam me daturum vobis polliceor. Vos, quaeso, commilitones, alacres sequamini, qua ego hilari animo omni studio et optimae spei plenus praeibo.

DIXI.

SERIES LECTIONUM,

IN ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA

INDE AB EXACTIS FERIIS AESTIVIS ANNI CIƆIƆCCCLXIV USQUE AD FERIAS AESTIVAS ANNI CIƆIƆCCCLXV

A PROFESSORIBUS ET LECTORIBUS HABENDARUM,

RECTORE

IACOBO ISAACO DOEDES.

IN FACULTATE THEOLOGICA.

Historiam librorum Novi Foederis sive *Introitum in Novum Foedus* tradet B. TER HAAR, diebus Lunae et Iovis, hora X.

Historiam Ecclesiae Christianae enarrabit B. TER HAAR, diebus Lunae et Martis, hora XI.

Historiam dogmatum exponet B. TER HAAR, die Mercurii, hora XI.

Ethicen Christianam docebit B. TER HAAR, diebus Martis et Mercurii, hora X.

Exercitationes oratorias et disputationem theologicam moderabitur B. TER HAAR, horis et sibi et auditoribus commodis.

Philosophiam de Deo s. Theologiam naturalem tradere perget I. I. DOEDES, die Mercurii, hora I, die Iovis, hora XI.

Criticen textus librorum N. F. tradet I. I. DOEDES, die Martis, hora XII.

Hermeneuticen librorum N. F. tradet I. I. DOEDES, die Mercurii, hora II.

Exegesin librorum Novi Foederis tradet I. I. DOEDES, interpretando *I Pauli ad Corinthios epistolam*, diebus Lunae et Martis, hora I.

Exercitationes catecheticas moderabitur I. I. DOEDES, die Martis, hora II.

Theologiam biblicam Novi Foederis exponet I. I. VAN OOSTERZEE, die Lunae, hora IX.

Theologiam dogmaticam docebit I. I. VAN OOSTERZEE, diebus Mercurii, Iovis et Veneris, hora IX.

Theologiam practicam tradet I. I. VAN OOSTERZEE, die Martis, hora IX, et die Veneris, hora X.

Exegesin Veteris Foederis tradet H. C. MILLIES, interpretandis Prophetarum Nahumi et Habacuci vaticiniis, die Iovis, hora XII, die Veneris, hora XI.

Commilitonibus *orationes sacras* habentibus praesides aderunt B. TER HAAR, I. I. DOEDES et I. I. VAN OOSTERZEE, diebus et horis tum sibi, tum commilitonibus maxime commodis.

IN FACULTATE IURIDICA.

Ius Pandectarum enarrabit B. I. L. DE GEER, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Veneris, hora XI.

Historiam Iuris Romani tradet B. I. L. DE GEER. diebus Lunae et Veneris, hora I, die Iovis, hora X.

Institutiones Iustiniani interpretabitur B. I. L. DE GEER, diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora VIII.

Encyclopaediam Iuris exponet B. I. L. DE GEER, diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora I.

Disciplinae Iuris naturalis fata et praecipua placita tradet G. G. VREEDE, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora IX.

Ius Publicum Batavum exponet, dein *Iurisdictionis administrativae*, quae dicitur, caussas selectas tractabit G. G. VREEDE, diebus Lunae et Martis, hora VIII, die Mercurii, hora I.

Ius Gentium Europaeum tradet G. G. VREEDE, diebus Martis et Saturni, hora X.

Ius criminale docebit G. G. VREEDE, diebus Mercurii, Iovis et Veneris, hora VIII.

Codicem Quaestionum criminalium explicabit G. G. VREEDE, die Iovis, hora XI, die Veneris, hora I, die Saturni, hora VIII.

Ius civile Nederlandicum docebit I. A. FRUIN, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora IX, die Saturni, hora I.

Ius mercatorium et maritimum exponet I. A. FRUIN, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora X.

Legem Iudiciorum privatorum explicabit I. A. FRUIN, die Iovis, hora IX et X, die Saturni, hora XII.

Exercitiis forensibus praeerit I. A. FRUIN, hora deinde indicanda.

Oeconomiam politicam docebit O. VAN REES, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora XII.

Statisticam explicabit O. VAN REES, diebus Martis et Iovis, hora XII, die Veneris, hora II.

Historiam Europae politicam tradet O. VAN REES, die Martis, hora I, die Mercurii, hora II, die Iovis, hora I.

Publicis disputandi exercitiis praeesse parati sunt Iuris Professores.

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

Logica docebit C. G. OPZOOMER, diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora II, ad librum suum, cui titulus: *het wezen der kennis*, editum Amstelodami a bibliopola I. H. Gebhard, anno 1863.

Metaphysica docebit C. G. OPZOOMER, diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora I.

Historiam Philosophiae veteris explicabit C. G. OPZOOMER, die Lunae, hora II et III aliave commodiore.

Antiquitates Romanas exponet I. A. C. ROVERS, die Martis, hora X et I, diebus Mercurii, Iovis et Veneris, hora IX.

Historiam Gentium enarrabit I. A. C. ROVERS, die Martis, hora XI, diebus Mercurii, Iovis et Veneris, hora X.

Historiographiam veterem tradet I. A. C. ROVERS, hora auditoribus commoda.

Literas Hebraicas docebit H. C. MILLIES, tum Grammatica explicanda, tum parte I libri Samuelis legenda, die Martis, hora X, die Iovis, hora XI, die Veneris, hora IX.

Literarum Arabicarum initia tradet H. C. MILLIES, diebus Mercurii et Veneris, hora XII.

Antiquitates Israëlitarum explicabit H. C. MILLIES, diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora IX.

Locos selectos Scriptorum Arabicorum, Chaldaeorum et Syriacorum cum provectioribus leget H. C. MILLIES, die Mercurii, hora V.

Rationem Linguae Patriae tradet G. G. BRILL, die Lunae, hora I, die Martis, hora II, die Saturni, hora XI.

Historiam Patriae enarrabit G. G. BRILL, diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora X.

Historiam Literarum Patriarum exponet G. G. BRILL, diebus et horis auditoribus commodis.

Lectiones de *Literis Graecis* atque *Latinis*, et de *Antiquitatibus Graecis*, uti etiam *scholae paedagogicae*, postea, lecto Clar. KARSTENII successore, indicabuntur.

IN FACULTATE MEDICA.

Physiologiam docebit F. C. DONDERS, diebus Lunae, Mercurii et Iovis, hora X, die Martis, hora IX.

Histologiam exponet F. C. DONDERS, die Martis, hora XI, die Iovis, hora IX.

Experimentis et *indagationibus physiologicis* et *microscopicis* in Laboratorio physiologico quotidie praeerit F. C. DONDERS.

Materiem medicam et praecipua *Therapiae generalis* capita exponet G. I. LONCQ, die Lunae, hora II, diebus Mercurii et Veneris, hora IX.

Pathologiam et Therapiam specialem tradet G. I. LONCQ, die Lunae, hora VIII, diebus Martis et Iovis, hora IX.

Exercitationes clinicas in arte medica quotidie moderabitur G. I. LONCQ, hora XI, in Nosocomio Academico.

Theoriam artis chirurgicae tradet L. C. VAN GOUDOEVER, diebus Martis, Mercurii et Veneris, hora VIII.

Exercitationes policlinicas in arte chirurgica et *ophthalmiatrica*, diebus Lunae, Mercurii, Veneris et Saturni, hora IX; *clinicas*, diebus Martis, Iovis et Saturni, hora X, moderabitur L. C. VAN GOUDOEVER, in Nosocomio Academico.

Operationibus chirurgicis, in cadavere instituendis, qualibet oblata occasione, praeerit L. C. VAN GOUDOEVER.

Deligandi exercitationes moderabitur L. C. VAN GOUDOEVER, die Saturni, hora VIII.

Artis obstetriciae theoriam exponet L. C. VAN GOUDOEVER, diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora I; morbos puerperarum et neonatorum, die Iovis, hora VIII.

Exercitationibus obstetriciis practicis praeerit L. C. VAN GOUDOEVER, die Lunae, hora XII—II, die Veneris, hora I, et ad parturientium lectulos qualibet oblata occasione.

Ophthalmologiam docebit et *exercitationes clinicas in ophthalmiatria* moderabitur F. C. DONDERS, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora II, die Saturni, hora XI.

Anatomen tum *systematicam*, tum *topographicam* docebit G. KOSTER, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis XII.

Pathologiam generalem docebit G. KOSTER, die Lunae, hora IX, die Veneris, hora X et XI.

Exercitationes anatomicas practicas moderabitur G. KOSTER, quotidie hiberno tempore.

Sectionibus cadaverum praeerit G. KOSTER, qualibet oblata occasione.

Artem diagnosticam physicam tradet P. Q. BRONDGEEST, Medicinae Lector, diebus Martis et Veneris, hora VI dimidiata.

Artis diagnosticae propaedeutica exponet P. Q. BRONDGEEST, diebus Lunae et Iovis, hora VI dimidiata.

Exercitationes practicas in Medicina forensi moderabitur P. Q. BRONDGEEST, diebus Martis et Iovis, hora II.

IN FACULTATE MATHESEOS ET PHILOSOPHIAE NATURALIS.

Physicam experimentalem exponet R. VAN REES, diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora I.

Mechanicam analyticam tradet R. VAN REES, diebus Lunae, Martis et Iovis, hora XI.

Chemiam anorganicam docebit G. I. MULDER, diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora XII.

Chemiam organicam docebit G. I. MULDER, diebus Iovis et Veneris, hora XII.

Chemiam practicam exponet G. I. MULDER, quotidie in Laboratorio chemico.

Colloquia Chemica habebit G. I. MULDER, die Mercurii, hora II.

Zoologiam exponet P. HARTING, diebus Lunae, Mercurii et Iovis, hora XI, die Martis, hora X.

Anatomiam, Physiologiam et Histologiam comparatam tradet P. HARTING, diebus Martis et Iovis, hora II.

Palaeontologiam docebit P. HARTING, hora postea indicanda.

Exercitationibus zootomicis et *microscopicis* quotidie praeerit P. HARTING.

Elementa Matheseos, *Stereometriae* et *Trigonometriae Sphaericae* docebit C. H. D. BUYS BALLOT, diebus Lunae, Martis, Veneris et Saturni, hora VIII.

Geometriam analyticam et *descriptivam* exponet C. H. D. BUYS BALLOT, diebus Lunae, Martis, Iovis et Veneris, hora IX.

Algebram superiorem et *calculum differentialem* docebit C. H. D. BUYS BALLOT, diebus Mercurii et Saturni, hora IX, diebus Iovis et Veneris, hora X.

Elementa Matheseos docebit M. HOEK, diebus Lunae et Saturni hora IX, diebus Mercurii et Iovis, hora VIII; post ferias hiemales bis per dierum hebdomadem.

Astronomiam popularem exponet M. HOEK, die Lunae, hora X, die Iovis, hora IX.

Astronomiam theoreticam tradet M. HOEK, diebus Martis et Mercurii, hora IX.

Astronomiam practicam tradet M. HOEK, die Veneris, hora XII et I.

Artis observandi exercitiis quotidie praeerit M. HOEK.

Botanicam generalem docebit F. A. G. MIQUEL, diebus Lunae et Mercurii, hora X, die Martis, hora XI.

Physiologiam plantarum tradet F. A. G. MIQUEL, die Iovis, hora X.

Plantarum officinalium et *venenatarum historiam* exponet F. A. G. MIQUEL, diebus Lunae et Martis, hora III.

Oeconomiam ruralem docebit F. A. G. MIQUEL, diebus Lunae et Martis, hora dein indicanda

Geologiam et *Mineralogiae elementa* tradet F. A. G. MIQUEL, diebus Lunae et Mercurii, hora II.

Chemiae experimentalis et *theoreticae* partem, quae a Chemiae Professore non traditur, docere paratus est I. W. GUNNING. Chemiae Lector.

Hygienae publicae capita selecta tractabit I. W. GUNNING, hora pomeridiana auditoribus commoda.

I. H. HISGEN, Literarum Germanicarum Lector, diebus et horis postea indicandis, e *Literis Germanicis* tum Goethii tragoediam, quae *Faust* inscribitur, tum etiam aliorum scriptorum selecta carmina interpretabitur; *Literarum Germanicarum historiam*, imprimis inde a saeculo XVIII, exponet.

I. VENNING, Literarum Anglicarum Lector, *Literas Anglicas* docebit, hora auditoribus commoda.

M. A. E. ROBERTI, Literarum Francicarum Lector, *praecipuorum scriptorum saeculi XVII selecta opera* enarrabit, et *Literarm Francicarum historiam* saeculorum XVII et XVIII tractabit, diebus et horis auditoribus commodis.

Bibliotheca Academica diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis, Veneris et Saturni, ab hora XI ad IV, feriarum autem tempore iisdem diebus, ab hora I ad III, unicuique patebit. Museum zoologicum et mineralogicum quotidie patebit.

NUMERUS STUDIOSORUM

IN ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA,

DIE XXXI M. DECEMBRIS A. CIƆIƆCCCLXIV.

In Facultate	Theol.	....	186.
〃	〃 Iurid.	....	196.
〃	〃 Lit.	....	15.
〃	〃 Med.	....	58.
〃	〃 Math. et Phys.	....	24.
			479.

Praeterea in Album Academicum nomina Studiosorum, in Athenaeis studiis operam navantium, relata sunt, eo tantum consilio ut hic publice progressus probent et Doctores creentur, quorum,

In Facultate	Theol.	....	3.
〃	〃 Iurid.	....	22.
〃	〃 Lit.	....	2.
〃	〃 Med.	....	3.
〃	〃 Math. et Phys.	....	1.
			31.

DOCTORES CREATI

IN ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA,

A DIE XVIII M. MARTII A. CIƆIƆCCCLXIV AD D. XXVIII M. MARTII A. CIƆIƆCCCLXV.

IN FACULTATE THEOLOGICA.

D. 24 Iunii. IANUS RIET, Rheno-Traiectinus, publice defenso specimine, cui titulus: *De leer van Jezus aangaande de ΖΩΗ ΑΙΩΝΙΟΣ, volgens de vier Evangeliën*, Theol. Doctor, *magna cum laude*.

D. 2 Februarii. GUILIELMUS CHRISTIANUS VAN MANEN, ex pago Noordeloos, publice defenso specimine, cui titulus: *Onderzoek naar de echtheid van Paulus eersten Brief aan de Thessalonicensen*, Theol. Doctor, *magna cum laude*.

D. 21 Martii. GUILIELMUS FREDERICUS CASPARUS IOANNES VAN HEEL, Haganus, privatim defenso specimine, cui titulus: *Campegius Vitringa, Sr. als godgeleerde beschouwd*, Theol. Doctor, *cum laude*.

IN FACULTATE IURIDICA.

D. 21 Aprillis. LUDOVICUS HENRICUS EDUARDUS CROES, Rheno-Traiectinus, privatim defensis quaestionibus Iuridicis, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude*.

D. 4 Maii. PETRUS VER LOREN, e pago Dalfsen, publice defenso specimine, cui titulus: *De verhouding van den Staat tot het Bankwezen*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude*.

D. 11 Maii. IOHANNES APOLLONIUS ALTING BÖSKEN, e pago Werkendam, privatim defenso specimine, cui titulus: *Over geldleeningen hier te*

lande door vreemde Mogendheden aangegaan, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 14 Maii. LUDOVICUS HENRICUS POVEL, Amstelodamensis, privatim defensis quaestionibus Iuridicis, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 26 Maii. EDMUNDUS GUILIELMUS FERDINANDUS WTTEWAALL VAN STOETWEGEN, Campensis, publice defenso specimine, cui titulus: *Over de Mogendheden van den zoogenaamden tweeden en derden rang*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

D. 13 Iunii. RUDOLPHUS GEORGIUS PHILIPSON, Zwollanus, privatim defenso specimine, cui titulus: *Over den volkenregtelijken regel "schip is territoir,"* Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

D. 14 Iunii. FREDERICUS OOSTER, Amstelodamensis, privatim defenso specimine, cui titulus: *Over de werkinrigtingen voor armen in Nederland*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 23 Iunii. STEWART IEHN. DU TOUR VAN BELLINCHAVE, Leovardiensis, publice defenso specimine, cui titulus: *Het constitutioneel koningschap*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

D. 25 Iunii. DANIEL DE BLOCQ VAN SCHELTINGA, e pago Oranjewoud, privatim defenso specimine, cui titulus: *Verband tusschen het burgerlijk en het handels-regt*, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 30 Iunii. ARNOLDUS GREEBE, e pago Schoonrewoerd, privatim defenso specimine, cui titulus: *Over verbindtenis met tijdsbepaling*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 1 Iulii. GUILIELMUS CORNELIUS IOANNES ALPHERTS, Culemborgensis, privatim defensis quaestionibus Iuridicis, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

Eodem die. IANUS HENRICUS POST, e pago Eck-en-Wiel, privatim defensis quaestionibus Iuridicis, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 2 Iulii. ADRIANUS IACOBUS SANDBERG, Zwollanus, privatim defensis quaestionibus Iuridicis, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 13 Octobris. BONIFACIUS FRANCISCUS GUILIELMUS VAN BRUCKEN FOCK, Medioburgensis, privatim defensis quaestionibus Iuridicis, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 24 Octobris. GEORGIUS HENRICUS LOWE, Amstelodamensis, privatim defensis quaestionibus Iuridicis, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 4 Novembris. CAROLUS GUILIELMUS FRANCISCUS BAKE, Samaranga-Indus, privatim defensis quaestionibus Iuridicis, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 7 Novembris. LUDOVICUS IANUS GODEFROY, Indo-Batavus, privatim defensis quaestionibus Iuridicis, Iur Rom. et Hod. Doctor.

D. 21 Novembris. EDMUNDUS COLLOT D'ESCURY, Lugduno-Batavus, privatim defensis quaestionibus Iuridicis, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 30 Novembris. IOANNES DANIEL CORNELIUS CAROLUS GUILIELMUS DE MOL, Harderovicensis, privatim defensis quaestionibus Iuridicis, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 24 Februarii. GUILIELMUS BINGER, Amstelodamensis, publice defenso specimine, cui titulus: *De commanditaire Vennootschap zonder aandeelen*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 27 Februarii. PAULUS HENRICUS GUYE, Mosa-Traiectinus, privatim defensis quaestionibus Iuridicis, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 8 Martii. FREDERICUS HENRICUS DE PESTERS, Rheno-Traiectinus, privatim defenso specimine, cui titulus: *De voorzitter der Staten-Generaal*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 16 Martii. IOANNES HENRICUS MELLO MOLLERUS, e pago Oldenbroek, publice defenso specimine cui titulus: *Geschiedkundig overzicht van het handelstelsel in Nederlandsch-Indië*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

D. 8 Octobris. CATHARINUS GUILIELMUS MIDDELAND MONTIJN, ex urbe Sas van Gend, privatim defenso specimine exhibente: *Quaestiones et explicationes Platonicas*, Phil. Theor. Magister, Lit. Hum. Doctor, *cum laude.*

D. 10 Ianuarii. BERNHARDUS GUILIELMUS HOFFMANN, e pago Uithuizen, privatim defenso specimine: *De M. Licinio Crasso*, Phil. Theor. Magister, Lit. Hum. Doctor, *cum laude.*

D. 15 Februarii. MAURITIUS VAN LIER, Rheno-Traiectinus, privatim defenso specimine: *De inscriptionibus Salpensana et Malacitana*, Phil. Theor. Magister, Lit. Hum. Doctor, *cum laude*.

IN FACULTATE MEDICA.

D. 22 Aprillis. DANIEL DE BRUYN, e pago Vreeland, Medicinae Doctor, defensis quaestionibus argumenti Obstetricii, praestito Iureiur., Artis Obstetriciae Doctor.

D. 14 Maii. GUALTERUS CORNELIUS VAN LOCKHORST, ex urbe Monte in Hannovria, Medicinae Doctor, defensis quaestionibus argumenti Obstetricii, praestito Iureiur., Artis Obstetriciae Doctor, *cum laude*.

D. 1 Iunii. IANUS VROESOM DE HAAN, Roterodamensis, Medicinae et Artis Obstetriciae Doctor, defensis quaestionibus argumenti Chirurgici, praestito Iureiur., Chirurgiae Doctor, *cum laude*.

D. 11 Iunii. IANUS SCHERPENHUYSEN, Roterodamensis, Medicinae et Artis Obstetriciae Doctor, defensis quaestionibus argumenti Chirurgici, praestito Iureiur., Chirurgiae Doctor, *cum laude*.

D. 21 Iunii. GEORGIUS PHILIPPUS ERICIUS WEDEKIND, e pago Voorst, Medicinae Doctor, defensis quaestionibus argumenti Obstetricii, praestito Iureiur., Artis Obstetriciae Doctor, *cum laude*.

D. 25 Iunii. CORNELIUS MAATS, e pago Zijpe, Medicinae Doctor, defensis quaestionibus argumenti Obstetricii, praestito Iureiur., Artis Obstetriciae Doctor, *cum laude*.

D. 2 Iulii. GERARDUS HEYNIS, e pago Boskoop, privatim defenso specimine, cui titulus: *Historisch-kritische beschouwing van de transfusio sanguinis*, praestito Iureiur., Medicinae Doctor, *magna cum laude*.

Eodem die. IOANNES IACOMINUS CORNELIUS VAN WOERDEN, Rheno-Traiectinus, privatim defenso specimine, cui titulus: *Bijdrage tot de kennis der uitwendige zigtbare vaten van het oog in gezonden en zieken toestand*, praestito Iureiur., Medicinae Doctor, *cum laude*.

Eodem die. HENRICUS BARTHOLOMAEUS IACOBUS KOK, C. fil., Amisfurtensis, privatim defenso specimine, cui titulus: *Over kunstmatige vroeg-*

geboorte, voornamelijk volgens de methode van Cohen, praestito Iureiur., Medicinae Doctor, *cum laude.*

D. 18 Octobris. ARENTIUS VAN AMEYDEN VAN DUIM, Roterodamensis, Medicinae Doctor, defensis quaestionibus argumenti Chirurgici, praestito Iureiur., Chirurgiae Doctor, *cum laude.*

D. 17 Novembris. THEODORUS DENTZ, Amstelodamensis, publice defenso specimine, cui titulus: *De melkbreuk der borstklier*, praestito Iureiur., Medicinae Doctor, *cum laude.*

D. 3 Decembris. HENRICUS BARTHOLOMAEUS KOK, C. fil. Amisfurtensis, Medicinae Doctor, defensis quaestionibus argumenti Obstetricii, praestito Iureiur., Artis Obstetriciae Doctor, *cum laude.*

D. 22 Decembris. GUILIELMUS FREDERICUS VOS, e pago Breukelen, privatim defenso specimine, cui titulus: *Over podophylline*, praestito Iureiur., Medicinae Doctor.

Eodem die. HENRICUS BALTHAZAR KAUFMAN, Roterodamensis, Medicinae Doctor, defensis quaestionibus argumenti Obstetricii, praestito Iureiur., Artis Obstetriciae Doctor, *cum laude.*

D. 11 Martii. ARENTIUS VAN AMEYDEN VAN DUIM, Roterodamensis, Medicinae et Chirurgiae Doctor, defensis Quaestionibus argumenti Obstetricii, praestito Iureiur., Artis Obstetriciae Doctor, *cum laude.*

IN FACULTATE MATHEMATICA ET PHYSICA.

D. 8 Aprillis. ADRIANUS DANIEL VAN RIEMSDIJK, Mosa-Traiectinus, privatim defenso specimine, cui titulus: *De scheikundige werking der warmte op anorganische verbindingen*, Matheseos Magister, Philosophiae Naturalis Doctor, *magna cum laude.*

ACADEMIA

GRONINGANA.

NOMINA PROFESSORUM,

QUI

INDE A D. XIII OCTOBRIS CIƆIƆCCCLXIV AD D. XII OCTOBRIS CIƆIƆCCCLXV

IN ACADEMIA GRONINGANA

DOCENDI MUNUS OBIERUNT.

RECTOR MAGNIFICUS

GERHARDUS DIEPHUIS.

SENATUS ACADEMICI ACTUARIUS

BERNARDUS IANUS GRATAMA.

IN FACULTATE IURIDICA.

I. H. PHILIPSE.
B. I. GRATAMA.
G. DIEPHUIS.
B. D. H. TELLEGEN.

IN FACULTATE MEDICA.

I. BAART DE LA FAILLE.
F. Z. ERMERINS.
I. H. IANSEN.
I. VAN DEEN.

IN FACULTATE DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

H. C. VAN HALL.
I. G. ERMERINS.
N. MULDER.
G. A. ENSCHEDÉ.
P. I. VAN KERCKHOFF.

IN FACULTATE THEOLOGICA.

P. HOFSTEDE DE GROOT.
L. G. PAREAU.
G. MUURLING.
E. I. DIEST LORGION.

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

I. I. P. VALETON.
G. HECKER.
C. M. FRANCKEN.
B. H. C. K. VAN DER WIJCK.
H. E. MOLTZER (munus suum auspicatus est d. 30 m. Martii 1865).

ORATIO

QUA

ACADEMIAE PER HUNC ANNUM FATA BREVITER ENARRAVIT

GERHARDUS DIEPHUIS,

PHIL. THEOR. MAG. LITT. HUM. ET IUR. UTR. DOCT.
IUR. PROF. ORD.

DIE XII OCTOBRIS CIↃIↃCCCLXV,

QUUM RECTORIS MAGNIFICI MUNUS DEPONERET.

ACADEMIAE GRONINGANAE CURATORES, ET QUI HIS AB ACTIS ES, VIRI AMPLISSIMI!

PROFESSORES, COLLEGAE CONIUNCTISSIMI!

CIVES ACADEMIAE, IUVENES ORNATISSIMI!

QUOTQUOT DENIQUE AD HAEC SOLEMNIA NOSTRA CELEBRANDA HUC CONVENISTIS, AUDITORES EXOPTATISSIMI!

Natalem Academiae diem quotannis solemni ritu celebramus. Quae consuetudo procul dubio omnium consensu gaudet. Non tamen idcirco eodem omnium consensu laudantur omnia quae huc spectant. Hoc certe equidem non laudaverim, quod ei, qui ex officio de hoc loco verba faciet, certa, non sua sed aliena, lingua indicata sit, qua utatur, quod oratori, etiamsi invito, coram auditoribus, plerisque invitis, latino sermone habenda sit oratio.

Sic autem lex ipsa iubet, Rectorem Magnificum munus, quo defungitur, successori traditurum esse habita solenni oratione latina. „Est haec non nata sed scripta lex; quam non ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus, verum didicimus, accepimus, legimus; ad quam non facti sed docti, non imbuti sed instituti sumus." Redolet illa tempus, quo communis simul et propria eruditorum erat, ideoque huic loco vere idonea censeri poterat, veterum illa Romanorum lingua, nunc magnam partem antiquata, doctrinae nec certum indicium, nec necessaria conditio; cuius, quum ipsam magni faciunt et semper colendam sustinent, usus tamen in dicendo multis et indies pluribus displicet, quid peregrinam prae nostra, antiquam prae hodierna commendare queat, non perspicientibus.

Quamobrem sunt, qui ante me Rectoris munere defungentes, Academiae fata, quae in oratione enarrare disertis verbis lex iubet, latine retulerint, deinde quae insuper, lege non cogente, dicenda habebant, patrio sermone elocuti sint. Ita et legi satisfacere posse et hodiernae sententiae se accom-

modare sibi videbantur. Quod si aliis displicet, temporis genio cedere indignum censentibus, mihi quidem — ingenue fateor — non liquet, quare quae maioribus iure placuerunt, nobis eodem iure nondum placent, tamen nobis servanda sint, et quare indulgere genio superioris aetatis oporteat, nostrae non liceat.

Itaque illorum aestumatissimorum virorum exemplum secutus, primum, quae solennis hic dies postulat, latine tractabo, deinde Rectore novo concedente, patria lingua usus, quae de alia re addere iuvabat, brevi sermone traditurus. Vos me dicentem benevole audiatis.

Post festum splendide celebratum, communis omnium amoris et observantiae egregium testimonium et perpetuum, alteram seculi tertii partem inchoavit Academia nostra. Annum laete et bonis auspiciis inceptum feliciter et cum fructu peregit.

Curatorum collegium salvum et immutatum adest. Itaque solita illorum cura frui licuit Academiae. Et diu liceat V. V. A. A., quibus, etsi gravissimis suo quisque loco officiis et ornatis et occupatis, quantopere Academia nostra cordi sit, nota et indubitata res est.

Quod ad Professorum ordinem attinet, cathedram, post clarissimi Ionckbloet discessum, ineunte anno vacuam dudum obtinet, qui viro meritissimo ab Augustissimo Rege successor datus est. Te, clar. Moltzer, acceptissimum collegam salutavimus. Diu nobis et Academiae sospes sis; munere digne suscepto diu fungaris, in studiosorum salutem et litterarum incrementum.

Clar. Francken alia sibi socium adscivit Academia, nec tamen nostrae subripuit, cui diu salvus maneat et incolumis.

Clar. Muurling hoc anno quintum inter nos absolvit lustrum. Plura absolvat, et quamdiu per legem licet ex ipsius institutione fructus percipiantur uberrimi.

Clar. Baart de la Faille, per triginta tres fere annos Medicinae Professor, hoc anno rude donatus est. Septuagenarium lex ipsa de provincia revocavit, quam per tot annorum spatium dignissime obtinuit. Quod si tibi gratulor, vir aestumatissime, id potissimum gratulor, quod aetas, quae tibi otium paravit, tamen otiosum esse non cogat, quodque munere, quo iam defunctus es, etiamnum, quantum res poscit, fungi queas, imo fun-

garis. De vivi meritis hoc loco referre non decet. Igitur tua diu praeconem maneant. Diu otio cum dignitate fruaris, collega collegis coniunctissimus, et post vitam laboriosam felicissima tibi contingat senectus.

Successorem, clar. viro dignum, exspectamus. Imo successores. Sic enim sperari posse videtur, fore ut in unius locum duos nobis concedat Rex Augustissimus. Quod felix faustumque sit Academiae nostrae.

Neminem collegio nostro morte abreptum esse, valde laetamur. Utinam nemo nostrum lugeret, aut carissimam uxorem, per tot annos omnis vitae consortem fidelissimam, aut filiam amatissimam, aut — sed quae ad Academiam spectant hic monenda sunt, de iis quae domi aut laeta aut tristia nobis acciderunt, taceam.

Vobis, ornatissimi iuvenes, Academiae cives, unum subtraxit mors, quae, uti aequo pede pauperum tabernas pulsat regumque turres, ita vestrae quoque adolescentium aetati parcere non curat. Parentibus, vobis, nobis, patriae subreptus est Wibrandus Gerardus Reddingius, theologiae operam daturus. Quem dum lugemus, simul tamen est quo laetemur, per totius anni spatium hunc unum lugendum esse; idque eo magis, quum alterum iuvenem, iam virum doctissimum, de cuius vita aliquamdiu vix sperari posse videbatur, amantibus et amicis redditum grati recordemur.

Festo Academico post parvum intervallum successit alterum, societatis vestrae festum semiseculare. Cui rite et laete celebrando vobiscum convenerunt viri variae aetatis variique ordinis, collegii cui olim adscripti erant semper memores, neque defuerunt nostri Senatus delegati. Diu cum Academia floreat Vindicat atque Polit; cum alma matre non senescente filia semper iuvenilis, quae matre carere non potest, qua mater nunquam careat.

Festa laetis adcensemus. Sed nisi alia adsint, vix est quo laetemur. Plus valent studia vestra et studiorum fructus. Itaque laetus recordor, in disquisitionibus complures vestrum aut laude aut summa laude dignos iudicatos esse. Imprimis autem hic memorare iuvat, qui alibi Academiae nostrae egregie sustinuerunt honorem et sibi acquisiverunt, ornatissimos iuvenes Ianum Fresemann Viëtor, Iuris utriusque tunc candidatum nunc doctorem, Amstelodami praemio aureo ornatum; Didericum Huisinga, Medicinae candidatum, qui ibidem aureum praemium non reportavit, sed

meruisse declaratus est; Witium de Savornin Lohman, Iuris Romani candidatum, Ultraiecti honorifico testimonio honoratum. Quibus omnibus acceptos honores gratulor.

Studiosorum numerus idem fere mansit; nec crevit, nec decrevit. Utinam cresceret! Interea vos pauci pro multis laboretis, iuvenes oratissimi; minorem numerum maiore discendi studio et assiduitate compensetis.

A personis transeamus ad res.

Bibliotheca Academica hoc quoque anno aucta est, uti quotannis augetur. Sed alius ex liberali causa accessit incrementum, laete grateque memorandum. Ii enim, qui ad celebrandum festum Academicum, superiore anno ineunte, invitati huc convenerunt, viri amplissimi, clarissimi, doctissimi, iuvenes ornatissimi, ut suae erga hanc Academiam observantiae splendidum darent documentum et monumentum perpetuum, insignem miserunt pecuniae summam, qua coëmerentur libri, qui viderentur aptissimi. Itaque huic liberalitati debemus Sotheby, Principia typographica, London 1853, 3 vol., et Geschichte der Europäischen Staaten, herausgegeben von Heeren und Uckert, Hamburg-Gotha 1829—1863, 69 vol. Donatoribus gratam mentem significavit Senatus, equidem hoc loco palam gratias ago debitas. Novum aedificium, superiori anno exstructum et inauguratum, hoc postremo emendatum, nisi spem fallat eventus, proxime sequente idoneum erit bibliothecae receptaculum.

Reliqua studiorum adminicula bene conservata et, ut solent, aucta sunt.

Relatis, quae referenda videbantur, unum restat.

Virum clarissimum, in facultate medica Professorem ordinarium, Franciscum Zachariam Ermerins, a Rege Augustissimo designatum, Academiae Groninganae Rectorem Magnificum dico, renuntio, proclamo.

Salve, vir magnifice. Te Rectore vigeat, floreat Academia. Huic faveat Deus. Cui sit laus, honos, gloria!

Deinde patria lingua sermo habitus est: Over regt en wet en wetenschap.

DE NIEUWE RICHTING IN DE TAALKUNDE.

REDEVOERING

TER AANVAARDING VAN HET HOOGLEERAARSAMBT AAN DE HOOGE SCHOOL TE GRONINGEN,

DEN 30sten MAART 1865,

UITGESPROKEN

DOOR

H. E. MOLTZER.

EDELGROOTACHTBARE HEEREN, CURATOREN VAN DEZE HOOGESCHOOL,

WELEDELGESTRENGE HEER, SECRETARIS VAN HET COLLEGIE VAN CURATOREN,

HOOGGELEERDE HEER RECTOR MAGNIFICUS, HOOGGELEERDE HEEREN PROFESSOREN, ZEER GEACHTE AMBTGENOOTEN,

EDELACHTBARE HEEREN, AAN WIE HET BESTUUR VAN DEZE STAD, OF DE HANDHAVING DES RECHTS IS TOEVERTROUWD,

WELEDELE ZEER GELEERDE HEEREN, DOCTOREN DER VERSCHILLENDE FACULTEITEN,

WELEERWAARDE HEEREN, LEERAREN VAN DEN GODSDIENST,

WELEDELE HEEREN, STUDENTEN AAN DEZE HOOGESCHOOL,

GIJ ALLEN VOORTS, DIE DEZE PLECHTIGHEID MET UWE TEGENWOORDIGHEID VEREERT,

ZEER GEËERDE TOEHOORDERS.

Zonderling — om niet te zeggen belachelijk — schijnt ons de handelwijze van der Perzen koning Xerxes, als wij hem in arren moede de baren van den Hellespont zien tuchtigen met geeselslagen en boeien en brandmerk, en zijn vloek over haar hooren uitspreken. De wateren golfden straffeloos voort en hebben zich niet bekeerd.

Al heeft Galilei op de knieën, als een boetvaardige zondaar, de verklaring moeten afleggen, dat waar was wat geschreven stond op het gewijde blad, toch wentelde de aarde en wentelt zij zich tot op den huidigen dag: geen banbliksem vermag haar te doen stilstaan.

De mensch moge zich inbeelden heer der schepping te zijn, de natuurwet te kunnen wijzigen naar zijne willekeur, bergen te zullen verzetten door zijn geloof, in zijne vermetelheid zich een god wanen, zijn pogen blijft even ijdel als zijne orakelspreuken, vruchteloos slaat hij de verzenen tegen de prikkels.

Dank der meerdere verspreiding van de kennis der natuur, is men daarvan tegenwoordig vrij algemeen overtuigd. Niemand, tenzij wellicht een waanzinnige, denkt er aan op eene alvernielende ijsschots de afschrikkingstheorie toe te passen en haar te dreigen met de straffe van eenzame opsluiting, noch ook een storm te bezweren door het prevelen van een zondag uit den Heidelbergschen catechismus.

Deze theorie is onhoudbaar bevonden en heeft uitgediend. De mensch, de gewaande heer der schepping, heeft de teugels van het bewind nedergelegd en vergenoegt zich voorloopig met de rol van bescheiden waarnemer en gehoorzamen dienaar. „Non mihi res, sed me rebus subiungere conor" is zijne leuze.

Maar het is er verre van daan, dat van het veld der *geestelijke* wetenschappen alle onkruid zou zijn gewied. Integendeel, nog zijn er vele warme voorstanders der logica van het „post hoc, ergo propter hoc", nog velen die van onze „gekortwiekte *ervaring*", zooals zij haar gelieven te noemen, een beroep doen op de *waarneming* van alle eeuwen.

De wetten van het maatschappelijk verkeer — worden zij niet willens en wetens gedurig overtreden, en heeft het niet den schijn alsof men door de uitzonderingen zijne stoffelijke welvaart het best meent te bevorderen? De resultaten der historische critiek — komen zij niet menigeen verdacht voor, en is het niet alsof een bewijs wordt gelijkgesteld met eene subjectieve meening, met eene ongegronde bewering? De voorschriften der zedewet — worden zij algemeen nageleefd, omdat zij, beproefd door alle tijden heen, deugdelijk en waar zijn bevonden, dan wel, omdat men gelooft, dat zij onmiddellijk door God zelven bij monde van zijnen Zoon zijn geopenbaard?

Het is alsof in het rijk des geestes, in stede van orde en regelmaat, grenzenlooze verwarring en bandeloosheid heerscht, en, bij gebrek van vaste en onveranderlijke wetten, elk gerechtigd is zijn eigen heer te wezen.

Om van andere wetenschappen niet verder te spreken, nergens openbaart zich dat verschijnsel zoo algemeen als op taalkundig gebied. Of worden de wetten der taal door de stemme des volks, en door de stemme van zoovelen die boven het volk staan, niet uitgekreten voor louter willekeur en gril, niet aangemerkt als knellende banden en kluisters van den

geest, waarvan men zich hoe éerder hoe beter behoorde te ontdoen? En wat nog erger is, bij woorden blijft het niet. Menschen niet alleen van den beschaafden, ook van den geleerden stand, meenen het volste recht te hebben om zich te verheffen boven die vormen van "conventie en convenientie", en de taal te mogen kneden naar hunne luimen. Taalstudie is naar hunne meening dor en droog, zooveel als vervelend, en bovendien van luttel of geen aanbelang. "Daerenboven heb ik doorgaends bevonden, dat Luiden van 't beste oordeel allermeest een weerzin toonen tegen 't gewoone Grammaticael, zulks dat zelfs de naem van Grammaticus bij haer slegtjes te boek staet". Deze woorden van Lambert ten Kate, geschreven in den jare 1723, is het niet alsof zij zijn van gisteren of van heden?

Dikwijls heb ik mij afgevraagd, waaraan die weerzin, dat vooroordeel tegen al wat taalstudie heet, is toe te schrijven. Met eene zekere minachting spreekt men van verbuigen en vervoegen, van spellen met eene *g* of eene *ch*, van eene enkele *d* of *t* meer of minder, van het onschuldig gebruik van *dezelve* — alsof in deze en dergelijke kleinigheden de gansche taalkunde ware vervat. In veler oog is het ideaal van den taalkundige blijkbaar de spraakkunst met hare regels en vooral met hare uitzonderingen, het wetboek voor spraak en schrift, en bovendien de geslachtslijst. Etymologie geeft alleen bijdragen voor eene verzameling van zeldzaamheden, rariteitenkabinet, en dient alleen tot uitspanning.

Er is iets begrijpelijks, iets natuurlijks in die opvatting; slechts eene schijnbare kleinigheid ziet men voorbij: wij leven niet meer onder het oude bewind, ook de taalkunde heeft haar omwentelingstijdperk gehad, ook daar heeft de verdichting plaats gemaakt voor de werkelijkheid, de schijn voor het wezen. "Een geest, dien men met alle vrijmoedigheid "een geheel nieuwen, ja den nieuwen geest mag noemen, is in de meest "beschaafde landen van Europa ontwaakt en heeft een tot hiertoe onge- "kend streven in het leven geroepen."

Ik heb mij voorgenomen dat streven, de nieuwe richting in de taalkunde, in karakter en oorsprong te schetsen. Mocht het mij gebeuren haar zoodoende te zuiveren van de blaam van willekeur en stelselloosheid, eene droevige herinnering aan de oude school.

Het zij mij vergund, voordat ik daartoe overga, u rondborstig te verklaren, dat ik heb gemeend bepaald te mogen rekenen zoowel op uwe zachtmoedige beoordeeling als op uwe welwillende aandacht.

Om iets te kenmerken is het dikwijls raadzaam aan te wijzen, in welk opzicht het onderscheiden is van het naast verwante.

Philologie, spraakkunst, historische en vergelijkende taalstudie, men heeft recht en reden te vragen, welke hare verhouding is tot de nieuwe richting; het verleden der taalkunde, in welk verband het staat met haren tegenwoordigen toestand. Om te beginnen met het laatstgenoemde, van de oude school is de nieuwe lijnrecht onderscheiden. Er is verschil van beginsel, verschil van behandeling, verschil van bedoeling.

Verschil van beginsel. Tot voor een menschenleeftijd was de taal weinig meer dan dienaresse der philologie. Zij werd vrij algemeen beschouwd niet gelijk tegenwoordig als doel maar als hulpmiddel, gewaardeerd niet om haars zelfs wille, maar eenig en alleen, omdat men hare diensten niet kon ontberen.

De Alexandrijnsche philologen, die hebben voortgebouwd op de grondslagen door Plato, Aristoteles en de Stoicijnen gelegd, hadden zeer goed ingezien, dat voor hem, die eene critische uitgave van Grieksche teksten wil bezorgen, een eerste vereischte is de kennis der Grieksche taal. Het is daarom, dat zij haar tot voorwerp van onderzoek maakten, en wederom meer bepaald het Homerisch dialect, omdat zij zich ten hoofddoel gesteld hadden den oorsponkelijken vorm van de rhapsodieën der Ilias en Odyssee weer te geven en de gedichten te verklaren. De reden, waarom zij zich toelegden op de studie van de mythologie, van den huiselijken en maatschappelijken toestand gedurende het heldentijdperk, volmaakt dezelfde reden drong hen de taal van het epos te bestudeeren. Van andere talen behoefden zij natuurlijk geen kennis te nemen; trouwens, welke had in aanmerking kunnen komen, daar de Grieken allen behalve zich zelven met den naam van barbaren, d. i. onverstaanbaren, of erger nog van *ἄγλωσσοι*, taalloozen, plachten te bestempelen?

Dat de Romeinen, „in zaken van wetenschap de napraters der Grieken", behalve van hunne eigene taal veel werk maakten van het Grieksch, is

niet te verwonderen; hoe zouden zij anders de modellen hunner meesters hebben kunnen nawerken, hoe in de hooge kringen de taal der groote wereld medespreken? Evenmin kan het bevreemden, dat te Rome geruimen tijd taalstudie als het ware in de mode was; immers Caesar had het niet beneden zich geacht over taalkundige onderwerpen te schrijven, menig ander aanzienlijk medeburger zelfs voorlezingen over etymologie en syntaxis gehouden. Doch de wetenschappelijke beoefening der taal werd er luttel of niet door bevorderd.

In de middeleeuwen werd de taal niet van het juk der dienstbaarheid ontheven. De taal van het Oude en Nieuwe Testament, maar bovenal die, waarin staatsstukken en wetten werden geboekstaafd, die van kerk en van school, het Latijn, zij werden aangeleerd, ja, maar met geen ander doel dan de taal van Shakspere door wie den Hamlet, en de taal van Dante door wie de Divina Commedia in het oorspronkelijke willen lezen. En na het tijdperk van de herleving der classieke letterkunde, toen „men wilde schrijven als Cicero en Livius, dichten als Virgilius en Horatius", was het wederom een welbegrepen practisch belang, dat tot de studie der oude talen een krachtige hefboom was. Zonder haar de schatkameren der oude letterkunde binnen te komen, was niet mogelijk: daarom wilde men gaarne van haar gediend wezen.

Het zij verre van mij daarvan der philologie een verwijt te willen maken: als burger van Nederland met zijn classieken bodem zou ik reden hebben mij diep te schamen, zoo ik de diensten, die zij heeft gedaan en nog doet tot op den huidigen dag, ook maar eenigszins poogde te verkleinen; het haar aan te rekenen, dat zij zich niet uitsluitend heeft bezig gehouden met hetgeen voor haar niets meer dan noodzakelijk hulpmiddel was, zou het niet zijn den natuurkundige te verwijten, dat hij van de meetkunst slechts zooveel weet als hij voor zijn doel noodig keurt?

Met de studie der nieuwere talen was het niet veel beter gesteld. Het eenige verschil is, dat zij niet in dienst waren van Germaansche en Romaansche philologie, om reden dat deze eerst tegen het einde der vorige eeuw het aanzijn hebben ontvangen, maar meer bepaald werden aangemerkt als hulpmiddelen voor den stijl, als spreek- en schrijfwerktuigen,

waarvan men samenstel en gebruik behoorde te kennen, om ze met goed gevolg te hanteeren, „verba et voces, praetereaque nihil".

Wel is waar zijn er enkele uitzonderingen geweest, en zou het — om een enkel voorbeeld te noemen — onbillijk zijn het wetenschappelijk streven van Herder en Hamann, Leibnitz en Locke, van onzen beroemden landgenoot Lambert ten Kate, van enkele wijsgeeren der vorige eeuw, te miskennen, hen niet als de baanbrekers en wegbereiders der nieuwe richting aan te merken; maar zullen die enkele uitzonderingen, die op zich zelve staande pogingen, ook hier niet den regel bevestigen? Op de heerschende zienswijze althans waren zij van weinig of geen invloed.

Ik noemde zoo even den naam van Ten Kate. Zijne *Aenleiding tot de Kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake*, gegrond op degelijke studie der verwante talen, een boek, dat zelfs na Grimm's *Deutsche Grammatik* zijne hooge waardij blijft behouden, wie vermoedt niet, dat met de verschijning van dien arbeid voor Nederland de dageraad van een beter tijdperk gloorde, en het wegvagen der nevelen een nieuwen dag verkondigde? Toch scheen het alsof de tijd nog niet was gekomen; allengs geraakten zijn werk en de schoone ontdekkingen door hem gedaan in vergetelheid; onzer eeuw was het voorbehouden aan de verdiensten zijner geleerdheid en aan de uitkomsten van zijn wetenschappelijk onderzoek recht te doen wedervaren. Het bleef ook na Ten Kate, geheel de vorige eeuw door, bij het oude geknutsel en gebeuzel, voor zelfstandige en ernstige taalstudie scheen geene plaats.

Eveneens was het ook elders gesteld. Men was er verre van daan, het goed recht der taal algemeen te erkennen en hare onafhankelijkheid te eerbiedigen.

Zoo meen ik grond te hebben tot de bewering, dat het beginsel der oude school *het beginsel der dienstbaarheid* mag heeten.

Hare *methode* zou ik *de omgekeerd inductieve* willen noemen, als die lijnrecht overstaat tegen die der nieuwe richting. Het is de methode, die aanvangt met het huis en eindigt met de fundamenten; de methode, die zich een wereld der verbeelding schept en de grillen harer verdichting vereenzelvigt met het bouwplan des heelals; die grondwet noemt wat *niet* uit den aard, en natuurwet wat *niet* uit het wezen der verschijnselen is afgeleid.

In de geschiedenis der taalkundige wetenschap moge deze bewering hare rechtvaardiging vinden.

Evenals Griekenland, bezweken voor de overmacht der Romeinsche legioenen, doorgegaan zelfs onder het juk, niettemin zich schitterend heeft gewroken door eene zedelijke overwinning, waardoor het Rome als gekluisterd aan hare voeten hield: zoo heeft Rome op hare beurt, ten onder gebracht door het geweld der Germaansche legerbenden, nogtans de banier harer beschaving hoog opgestoken en hare adelaars voortgeplant tot aan de einden der aarde. Lang na den val van Rome bleef de taal van het oude Latium, de Lingua Romana, de heerschende; in de middeleeuwen was zij de koningin der talen; de Germaansche dialecten, doorgaans Linguae Vulgares of Rusticae geheeten.... haar naam duidt reeds genoegzaam aan door wie zij werden gesproken, en hoe zij stonden aangeschreven in de schatting der geletterden. Zelfs nadat de taal des veroveraars met die van den overwonneling was samengesmolten als tot eene nieuwe loot, die, jeugdig en krachtig van wasdom en leven, allengs van spreektaal rijpte tot schrijftaal, werd zij nog overschaduwd door het Latijn. En na de zoogenaamde renaissance-periode doet zich die invloed nog sterker gevoelen, het classieke Latijn behoudt de overhand. Te bejammeren is het, dat juist in een tijd, dat de volkstaal hare aanspraak op den rang van beschaafde taal kon laten gelden, met andere woorden, voorwerp van wetenschappelijk onderzoek worden, dat juist toen de aandacht zoo onwederstaanbaar moest worden getrokken tot hare oude mededingster. En wat nog erger is, dat juist toen men er aan ging denken de wetten na te sporen van hare woordvorming en woordvoeging, dat toen eene taal moest herleven die hare spraakkunst kant en klaar met zich bracht. Immers wat was het gevolg? Er is niets nieuws onder de zon. Gelijk zoo menig wetgever van den nieuwen tijd zich vergenoegd heeft met eene slaafsche copie van Romeinsche wetten, onverschillig of zij bestaanbaar waren met een gewijzigden maatschappelijken toestand of dat niet waren: evenzeer heeft menig taalleeraar van de oude richting het wetboek der Latijnsche taal eenvoudig, artikel voor artikel, verbindend verklaard voor Germaansch en Romaansch, alles geschoren over ééne kam, geschoeid op eene en dezelfde leest.

Zou dat de methode wezen die tot kennis der waarheid leidt? Zal

hij, die de verschijnselen der chemische affiniteit te verklaren heeft, kunnen volstaan met stoutweg te verzekeren, dat zij volmaakt dezelfde zijn als die der electrische aantrekkingskracht? Het was niet mogelijk de nieuwere talen — ik zeg niet te leeren spreken en schrijven, maar — te begrijpen, te kennen, te doorgronden, op te nemen als het ware in merg en been, zoolang men niet wist, trouwens ook niet trachtte, door te dringen tot de wetenschap van haren aard en haar wezen, en op te klimmen van de verschijnselen tot de wetten waaraan zij zijn onderworpen, zoolang boven nauwkeurige feitenkennis het stelsel, boven de ervaring de bespiegeling gold.

En niet alleen, dat men zich zoodoende moedwillig den weg afsloot om tot recht verstand der taal te komen: van eene dergelijke handelwijze moesten onrecht en willekeur noodwendig de gevolgen zijn.

„Impossibilium nulla obligatio", luidt de Romeinsche rechtsregel: toch werden Ablativus Absolutus en Accusativus cum Infinitivo en hoeveel meer nog der taal vaak opgedrongen, al waren zij met hare natuur in strijd; en waaraan is het toe te schrijven, dat de zoogenaamde sterke werkwoorden, die bij uitstek regelmatig zijn, vroeger zoo al niet op ééne lijn met de anomala gesteld dan toch *ongelijk*vloeiend genoemd werden? Waaraan anders dan aan het dwaalbegrip, dat de Latijnsche spraakkunst met haar stelsel richtsnoer en maatstaf was voor alle andere talen?

Van keizer Sigismund, onder wiens leiding het Concilie van Constanz is gehouden, wordt het volgende verhaald. In eene Latijnsche redevoering wekte hij de vergaderde geestelijken op, om de ketterij der Hussiten te vuur en te zwaard uit te roeien: „Videte, patres", zoo sprak hij o. a., „ut eradicetis schism*am* Hussitarum". Schism*am* ...... alsof het woord van het vrouwelijk geslacht ware! „Serenissime rex", viel hem een monnik, schoolmeester van beroep, vrij onbeschaamd in de rede, „serenissime rex, schisma est generis neutrius." „Hoe weet ge dat?" vroeg de ander. Het antwoord luidde: „Alexander Gallus heeft het gezegd". „En wie is Alexander Gallus?" De geestelijke daarop: „Hij was een monnik." „Zoo", hernam Sigismund, „en ik ben de keizer van Rome; mijn woord, meen ik, weegt minstens zoo zwaar als dat van eenigen monnik, wien dan ook".

Voor de echtheid van dit verhaal zou ik niet willen instaan; het strekke eenig en alleen om de methode van de taalleeraren der oude richting als het ware aanschouwelijk voor te stellen. Zij schreven de regels voor en bepaalden de uitzonderingen; der Latijnsche taal kundig matigden zij zich het recht aan als wetgevers ook van andere talen op te treden en hun woord te doen gelden voor wet.

Eene dergelijke methode wordt tegenwoordig, en m. i. op goeden grond, door de taalkundigen gewraakt als ongeschikt om tot kennis der taal te komen, en hare ondoelmatigheid wordt door niemand, die zich geen getuigschrift van onbevoegdheid wil zien uitgereikt, betwijfeld. Toch zou het onbillijk zijn onvoorwaardelijk over haar den staf te breken, zonder te trachten haar te rechtvaardigen, althans te begrijpen. Immers er is *verschil van bedoeling* tusschen de oude richting en de nieuwe. Niet dat naar mijn gevoelen het doel de middelen zou heiligen, althans niet in dezen zin, dat een verkeerd middel, teleologisch beschouwd, goed zou kunnen worden: verre vandaar; maar als het mij eenvoudig te doen is om letterkundige voortbrengselen te genieten of wel om, zooals men het uitdrukt, „fatsoenlijk te schrijven en ordentelijk mijn woord te doen", kan men van mij niet hetzelfde eischen als van hem, die nog anders dan werktuiglijk verkiest te werk te gaan. Veel verder dan de spraakkunstige ontleding der taal wilden de Alexandrijnsche critici het niet brengen, meer hadden zij ook voor hun oogmerk niet noodig; evenmin de classieke philologie, die niet verlangt te weten dan den toestand der taal in de verschillende tijdperken harer ontwikkeling, om van elk de letterkundige overblijfselen te bestudeeren en zoo mogelijk in hun oorspronkelijken vorm te herstellen, maar verder in haar niets ziet dan „eene der uitingen van het volksleven en den volksgeest", waarvan zij kennis neemt, om gansch het volk in aanleg en karakter te begrijpen. Om de taal zelve als zoodanig was het geen van beiden te doen. En de beoefenaars der nieuwere talen, wat hadden zij meer noodig voor hun doel dan de wetenschap van den bestaanden toestand der taal? Wel dient men voor het gebruik van een werktuig den bouw en het samenstel er van te kennen, maar onnut is daartoe de wetenschap van zijn oorspronkelijken staat, van de verbeteringen er allengs in aangebracht, van des uitvinders naam en

levensloop, en ganschelijk onnut de kennis van de wijze waarop men zich te voren moest behelpen. Zoo ook met de taal. Wil men haar verstaan, om haar volgens de regelen te kunnen spreken en schrijven, dan behoeft men niet verder te gaan dan de tien geboden der spraakkunst, de wetten van den usus tyrannus. Ziet men in haar niets dan de gedienstige slavin van den stijl, wat heeft men eene slavin te vragen naar verwanten en herkomst, haar die gelijk wordt geacht aan roerend goed? In haar verleden was het niet mogelijk dat men het geringste belang stelde. En zoo al eenigen, minder practisch van bedoeling, zich waagden aan het onderzoek naar den oorsprong der verschillende talen, naar hare afstamming en indeeling, enkelen zelfs etymologische nasporingen deden, op de heerschende zienswijze hebben zij alweder weinig of geen invloed geoefend. Het getij verliep althans niet zoo ver, dat de bakens werden verzet.

Taalstudie was en bleef eene zaak van ondergeschikt belang: uitgaande van het beginsel der dienstbaarheid, zich der waarheid niet bewust, dat „om waarlijk nut te geven, de studie een tijd lang de oogen van het nut moet aftrekken", bedoelde de oude school over het algemeen niets hoogers, niets edelers dan de spraakkunst. Daarom ook kon Locke, toen hij in zijn *Essay on human understanding* eenigszins breedvoerig uitweidde over het verband van woord en voorstelling, en wat dieper doordrong dan verbuiging en vervoeging, niet nalaten zich als het ware te verontschuldigen, dat hij aan een schijnbaar zoo nietig onderwerp zoovele bladzijden had gewijd.

Het aangevoerde zij voldoende om de oude school te kenmerken. Ik zelf wensch de eerste te zijn, die mijne schets ruw en onafgewerkt noemt, en geen de minste aanspraak te maken op détailschildering, moge slechts de indruk van het geheel niet een verkeerde wezen.

Hoe geheel anders is hetgeen de nieuwe school in haar schild voert. De taal niet alleen „als middel om gedachten te uiten", als onontbeerlijk spreek- en schrijfwerktuig, maar om haar zelve en als zoodanig, als doel. Geen afgetrokken stelsels en onbekookte meeningen der taal voor regel en wet opgedrongen, alleen datgene wat door nauwgezette en aanhoudende waarneming is verkregen en uit de verschijnselen als het ware gedistilleerd; niet de spraakkunst alleen, die zich bepaalt bij het tegenwoordige, maar ook de ontwikkeling der taal, hare wording, haar oorsprong, hare

verwantschap, in één woord, de taal in haren ganschen omvang. Een geopend oog heeft zij voor de volzinnen, voor hunnen bouwtrant en bouwstijl, hunne schoonheden en sieraden, voor het harmonisch geheel; maar ook niet minder voor het keurige samenstel van elk der deelen, even zoo vele wonderen van beitel en penseel; ook voor het gewrocht van den moker en de bewerking der ruwe stof; zelfs in het kleinste en het geringste weet zij de hand van den meester te zien en op te merken. In den volzin onderscheidt zij het woord; in die *verba et voces* — maar waarin zij de vleesch geworden gedachten herkent — den stam; van den stam, ontdaan van takken en bladerendos, dringt zij door tot den wortel, tot zijne kleinste vezelen en bestanddeelen, tot de klanken, tot het geraamte des wortels. Zoo wil zij zich — het zijn woorden van Grimm — niet alleen huizen *bouwen*, maar daarin ook *wonen*.

De taal, zooals die leeft in den mond des volks en in geschrifte is nedergelegd, de spreek- en schrijftaal met geheel haar woordenschat en verscheidenheid van vormen; de geschiedenis en ontvouwing van de verschillende zoo natuurlijke als figuurlijke beteekenissen van elk woord; de verklaring van de ontwikkeling en de kracht der spraakkunstige vormen; de afleiding zoowel van het substantieele als van het formeele, van de zelstandige woorden en van de voor- en achtervoegsels en de buigingsuitgangen, de afleiding van dit alles uit de stamwoorden, en eindelijk de oorsprong der stammen uit den gemeenschappelijken wortel: de spraakkunst, de historische, en de vergelijkende taalstudie liggen alle drie in de richting van de tegenwoordige wetenschap der taalkunde.

Voorwaar is de taak van wie in zijne studiën haar volgt moeilijk, en uitgebreid het veld, dat hij te bearbeiden heeft. Wèl te spreken en wèl te schrijven, aan hoe weinigen is het gegeven, voor slechts enkelen van ons geslacht schijnt het te zijn weggelegd. En zoo te spreken, dat men begrijpt wat men zegt, zoo te schrijven, dat men weet wat men doet; zich rekenschap te geven van de geluiden, die men voortbrengt met den mond, en van de teekenen, die men drukt op het papier; de woorden niet te bezigen als ware ze geijkte klanken, maar zich bewust te zijn, dat men eene taal spreekt, die geest heeft en levend is in ons: — zou het aantal van hen, die er zich op beroemen mogen, niet nog beperkter zijn? Het kan

geene bevreemding wekken. Om tot kennis, tot grondige kennis der taal te komen, wordt iets meer vereischt dan een en ander afgetrokken denkbeeld of willekeurig voorschrift. Er behoort eene waarneming toe zoo volledig en zuiver, zoo nauwkeurig en bepaald, eene waarneming bovendien van een zoo ontzettend groot aantal verschijnselen. Hoe licht verblindt anders de schijn, en wordt het bloot toevallige aangemerkt als iets natuurlijks, het tijdelijke als iets duurzaams, iets noodwendigs. En wie iets zien en vinden wil, pleegt hij niet vaak ter goeder trouw te meenen, dat hij het inderdaad gezien en gevonden heeft? Wel is het bij uitstek gemakkelijk en schijnt het verbazend diepzinnig, alles af te leiden uit de objectieve idee of het eeuwige denken, en met aprioristische onderstellingen en verheven bespiegelingen te schermen, maar daardoor wordt de wetenschap niet gebaat.

Die wijze van handelen is niet de methode der moderne richting in andere wetenschappen, evenmin die der taalkunde van den jongsten tijd. „Redeneering is geoorloofd", zegt de taalkundige den wijsgeer met volle overtuiging na, „redeneering is geoorloofd, is voor den redelijken mensch zelfs plicht, maar zij moet er altijd in staat en volkomen bereid toe zijn door het aanwijzen van feiten haar goed recht te staven." Zoo neemt de taalkunde van de natuurwetenschappen hare methode over, en acht niets te weten tenzij het proefondervindelijk te bewijzen is.

Schier onafzienbaar is het gebied van hare waarneming. Zij bepaalt zich niet tot de taal van Homerus en Cicero, Shakspeare en Schiller, maar overtuigd als zij is, dat „één woord nauwkeurig ontleed in al zijne bestanddeelen meer leert dan de vernuftigste bespiegeling over aard en wezen der taal en oorsprong der wortels", tracht zij elken ademtocht der menschelijke ziel op te vangen. En in dien zin heeft Max Müller zeer zeker recht te stellen, dat de taal der Homerische zangen op zich zelve van niet meer belang te achten is voor den waarnemer dan het gekrijsch der wilden of het geklikklak der Hottentotten.

Onafzienbaar — ik herhaal het. Want morgen wellicht hoort een zendeling eene nieuwe taal spreken of delft de oudheidkundige een handschrift op uit het stof der eeuwen, en wederom dient de leer getoetst en het stelsel herzien: tot elken prijs moet de waarheid worden gekocht.

Zoo streeft de nieuwe school er naar de taal te leeren kennen als vrije uiting van 's menschen denkenden geest in al haren omvang, maar daarmede acht zij hare taak nog niet geheel omschreven.

De mensch spreekt door middel van zijne stemorganen, waarvan de inrichting en de werking ons door den physioloog worden ontvouwd; ginds behelpt hij zich met op zich zelve staande lettergrepen, waarvan de toon de muziek maken moet; elders giet hij de voorstelling zijner ziel uit door de woorden werktuiglijk met elkaar te verbinden, aan elkaar te lijmen; hier beschikt hij over eene eindelooze verscheidenheid zoowel van stof als van vorm: *wat* hij spreekt, weet de linguist te verklaren; maar van wien mogen wij het antwoord verwachten op de vraag naar het verband en den samenhang van het gesproken woord met de voorstelling, waarvan het de uitdrukking is, van het hoorbare en zichtbare teeken en de onzienlijke gedachte, van het uiterlijke en het inwendige?

Hoe is het te verklaren, dat wat er omgaat in de ziel des menschen, het afschijnsel van de voorwerpen, die hem omringen, het beeld, dat leeft in zijn binnenste — dat hij het kenbaar weet te maken door het uiten van eenige klanken, het voortbrengen van eenige geluiden? Spreken is hardop denken en denken een tot zich zelven spreken, het is niet te betwijfelen, maar daarmede is het vraagstuk niet opgelost, waarom wij zóó spreken als wij spreken, waarom zóó en niet anders? Wij spreken in beelden, de meest afgetrokken begrippen kunnen niet anders dan op eene vaak grof zinnelijke wijze worden uitgedrukt: *geest*, *ziel*, als de wijsgeer die woorden uitspreekt, moge hij niet denken aan *gisting* en *beweging*, en als hij over*peinst*, niet aan *pensum*, de dagtaak door de Romeinsche matronen haren slavinnen als toegewogen, het neemt niet weg, dat tot het *spiritueelste* toe alles in de taal zinnelijk is en zinnelijk wordt voorgesteld. Wat is waarheid, de theorie, volgens welke alle woorden oorspronkelijk klanknabootsingen, *ὀνοματοπεποιημένα*, zijn geweest, of die welke leert dat de eerstelingen tusschenwerpsels waren, de, zooals Max Müller ze schertsend noemt, bow-wow of pooh-pooh theorie? Welke onderstelling zal het ontstaan van het betrekkelijk gering aantal phonetische typen of wortels, waarover wij te beschikken hebben, volledig uiteenzetten? De taal een zuiver natuurorganisme, of een kunstproduct, of wel de taal, volgens Steinthal, eene psychophysische daad: voor de oplossing van dat vraagstuk mag

de voorstander der nieuwe richting niet terugdeinzen; hij heeft de taal te onderzoeken als *sprachlichen zustand*, maar ook als *sprachliche that* te verklaren.

Zoo alleen wordt het mogelijk het menschelijk spraakgeluid in al zijn rijkdom en al zijne heerlijkheid te verstaan; te begrijpen dien „uitdruk van 't onstoflijk zielsgevoel", „die 't stofloos met het stof vereenigt en vermengelt"; te waardeeren die „goddelijke gift, met d' ademtocht van 't leven, aan 't schepsel ingestort, zoo verr' er geesten zweven" [1]):

„Welk een lust uw ader te zien stroomen,
Met zich voerende alles dat bestaat,
Alles, dat in werkelijkheid en droomen
't Aanzijn aan eens menschen ziel verraadt........
't Raadsel van uw worden, wassen, streven
In het heilig donker te bespiên,
En den gang van uw onsterflijk leven
Met een sterflijk oog te zien.
Hier vloeit, op de schemerige grenzen,
Aarde en hemel, stof en geest ineen,
En aanschouwbaar breekt de ziel des menschen
Door den dichtgeweven sluier heen" [2]).

De taalkundige wetenschap heeft dit gemeen met die der staathuishoudkunde, dat hare adelbrieven van zeer jongen datum zijn. „Oud", zegt Ten Kate, „is het Timmerhout der Taelverwanten, en Nieuw bijna al 't gene 'er van gebouwt is".

Reeds had de mensch het ingewand der aarde doorwroet, reeds de grasscheutjes en bloemen des velds, de vogelen des hemels, het vee en het kruipend gedierte, het gewemel der levende zielen in de wateren, de beweging van het groote licht en van de kleinere lichten, de wonderen van hemel en aarde en zee trachten te doorgronden, reeds zijn stoffelijk omhulsel pogen te doorzien en zijn geloof aan den Onzienlijke te rechtvaardigen; maar over de namen door den man en zijne mannin aan het geschapene gegeven hing nog de zwarte sluier der verborgenheid.

---

1) Bilderdijk, *Dichtw.*, XIII, 309 en V, 129.
2) Nicolaas Beets, *De taal* (*Nieuwe Gedichten*, bl. 12, 14).

Nog zwijgt de mond van de oudere der Germaansche zusters, nog „sluimert aan Ganges' vloed de Volmaakte Telg der Onbekende."

Wel waren, gelijk ik reeds heb herinnerd, enkele pogingen aangewend om den weg naar de nieuwe wereld te vinden, maar het was niet meer geweest dan een ronddolen en rondtasten in den blinde, zonder richtsnoer en zonder gids. Met de goudmakerskunst èn het zoeken naar den steen der wijzen is het eenigermate te vergelijken. Veel verder dan eene geographische indeeling der talen had men het niet gebracht, en, zoo al eenige verwantschap was waargenomen, aan eene genealogische classificatie was niet te denken geweest. Om den oorsprong van de taal te verklaren bleef men zich in den regel behelpen met den Deus ex machina, den ontknooper van nog zoo menige verwarde comedie, de goddelijke openbaring.

Maar in niets verraadt zich dat gebrek aan vastheid van beginsel, aan stelselmatige behandeling, zoo zeer als in de woordafleiding. Nog altijd is hem, die zich op dat glibberig terrein waagt, de grootste behoedzaamheid aan te raden, te eerder daar hij zich zacht spiegelt aan zoo menig onbedreven voorganger; maar in vergelijking van vroeger bewegen wij er ons met oneindig veel minder gevaar. Voltaire zegt ergens op zijne eigenaardige wijze, dat de etymologie eene wetenschap is, waarin de klinkers niet worden medegerekend en de medeklinkers niet veel te beduiden hebben. Voor zijn tijd is die bepaling volkomen juist. Of welk denkbeeld moeten wij ons vormen van eene wetenschap, als een harer beoefenaars in zijn heiligen eenvoud de stelling verkondigt, dat — het zijn 's mans eigene woorden — toevoeging en weglating, omzetting en omkeering van letters voor het vinden van woordafleidingen bijwijlen noodzakelijk is. En — voegt hij er onschuldig genoeg bij — dat bevreemdt niet, als men bedenkt, dat de Grieken en Romeinen van de linker naar de rechter, de Israëlieten van de rechter naar de linker hand schreven. Het zou mij niet moeilijk vallen een vermakelijk tafereel van dwaasheid te ontwerpen, voorstellende het veld der etymologie met zijne bearbeiders, de spade in de lucht en den ploeg het onderste boven gekeerd. Maar ik dien mij bij een paar voorbeelden te beperken.

Zoo verklaart Adriaen van Schrieck den naam *Chanaän* als eene samenstelling van het zelfstandig naamwoord *gang*, het voorzetsel *naar* en het

bijwoord *aan:* dus zooveel als: *tocht naar het naastbij gelegene*, *accessus-ad-propinqua*. *Henoch*, die naar de legende in den hemel is opgenomen, beduidt *En-hoch*, *in het hooge*. *Eva* of *Heva* is ons *Heve* en beteekent *praegnans*, of *elevata*, *ab elevatione ventris*, *heve des buycx*, „qua dictione — voegt hij er bij — nihil existentius pro re dici potest". De naam *Valens* beduidt *Valent*, het *einde* van den *val*, *cadentiae finis;* die der *Caninefaten* zooveel als *Gan-in-efheden*, *euntes in planitie*. *Bataven* wordt *Baet-haven*, *die de bate heffen*, de belastingen innen, tolgaarders. *Duitsche* taal is eenvoudig *d'oudste* taal; *Elohim* zooveel als *Heelhoed*, *Albehoeder;* het Hebreeuwsche woord voor *woestijn*, *midbar*, is eene zeer geschikte benaming, het is namelijk *met vaar* of *met gevaar*, omdat het zoo gevaarlijk is in de eenzame woestenij. De bekende Tuinman leidt *avond* af van het Hebr. *avat* d. i. *draaien*, omdat des avonds de zon haren loop verdraait; en het verbum *achten* van het Gr. ἄχθος, gewicht, omdat dingen van *gewicht* plegen te worden *geacht*.

De fraaiste staaltjes heb ik nog niet gegeven. Een Brabantsch letterkundige „doorbedreven, zooals hij heet, in onderscheidene vakken van wetenschap" draagt buiten kijf de narrenpalm weg. In zijne République des Champs Elyseés wordt *Holland* zooveel als *Heilland*, *Heiligland;* *Afrika* en *Spanje* beteekenen beide *afgescheiden land*, *Afrika* van *afrukken* en *Spanje* van *spanen*, insgelijks zooveel als *afrukken*. *Charon*, de veerman van den Styx, is dus genoemd naar zijn ambt: voluit geschreven zou de naam luiden *Caronieschipper*, d. i. schipper van doode lichamen, karonjes of cadavers. En zoo verder. Een en ander wordt gestaafd met bijbelteksten en aanhalingen uit allerlei geschriften. Inderdaad de etymologieën van Varro en de Romeinen, *testamentum* van *testatio mentis*, *frater* van *fere alter* en dergelijke, zijn, vergeleken met de genoemde, voorbeeldig te achten. Te Rome kon in de laatste dagen der Republiek de eene priester den anderen op straat niet tegenkomen, of beide schoten in een lach als zij elkaar zagen: dat de „bedreven" Brabander na zijn boek in het licht te hebben gezonden in zijn vuistje zal hebben gelachen, nu de wereld zich zoo liet bedriegen, komt mij niet onaannemelijk voor. En zoo nog heden ten dage voor velen, niet bekrompen menschen, maar mannen van kennis en wetenschap, etymologie van gelijke beteekenis is

als verdichting en goochelarij, ja schier gelijkluidend met pseudologie, waaraan anders is dat toe te schrijven dan aan de kinderachtige beuzelarijen uit de dagen van weleer, de verderfelijke werking van den ouden zuurdeesem?

Wordt ook niet de godgeleerdheid door menigeen met een hoonend schouderophalen begroet vanwege de leerstellingen, die zij *weleer* voor de hare erkende en beleed? Ook niet de geschiedenis, omdat zij *te voren* vaak weinig meer was dan eene „histoire bataille", opgesmukt met eenige schoonklinkende gezegden door koning of veldheer gesproken in de ure des gevaars?

Eerst moest de meening zijn uitgeroeid, dat het Hebreeuwsch de oudste taal en aller anderer moeder was; eerst moesten het Grieksch en het Latijn afstand hebben gedaan van den rang van „toongevers in het koor der volkeren" en op gelijken voet met andere talen zijn gebracht; eerst moest men levendig overtuigd wezen van het onhoudbare des beginsels, dat gelijkluidendheid van klank voor hoofdkenmerk van verwantschap kan gelden: deze drie dwaalbegrippen, resultaten van de methode der oude school, moesten eerst uit den weg zijn geruimd, zouden de pogingen om tot waarheid te komen niet onvermijdelijk falen.

Er was hervorming noodig in de wetenschap der taalkunde, maar vanwaar was zij te wachten?

De oudere zuster der Germaansche talen had haren mond opgedaan. Door Junius' uitgave van den zilveren codex was de taal als herboren, waaraan de voorrang toekomt onder de talen van den Germaanschen stam, ik bedoel de Gothische. Reeds onze Ten Kate had zeer goed ingezien, dat de gedeelten van Ulfila's bijbelvertaling, in dat handschrift vervat, onschatbare bijdragen waren, ja schier onmisbaar voor eene grondige en degelijke studie van al wat Germaansch heet, derhalve niet minder voor het Nederlandsch. IJverig en nauwkeurig heeft hij onze moedertaal vergeleken met het Angelsaksisch en het Noordsch, maar bovenal met het Gothisch: elke bladzijde van zijne *Aenleiding* is er getuige van. Maar — zooals ik reeds heb herinnerd — zijne stem was als die eens roependen in de woestijn geweest. Nog eene eeuw bijkans zou het duren, eer, onder gelukkiger gesternte dan zijn groote voorganger geboren, Jacob

Grimm, op de grondslagen van de historische studie der Germaansche talen de Germaansche taalwetenschap zou grondvesten. Ulfila's arbeid noemt hij onsterfelijk; hij getuigt dat het zonder de overblijfselen van het Gothisch in de geschiedenis der Germaansche talen slechts zou hebben „gedämmert" en niet „getagt". Elders vraagt hij, of er wel iets van zou zijn geworden zonder de stukken der bijbelvertaling. En inderdaad, eene oppervlakkige bekendheid met het Gothisch is voldoende om ons van het onwaardeerbaar belang dier overblijfselen te overtuigen.

Het is hier de plaats niet om daarover breedvoerig uit te weiden; alleen nog een enkel woord over den man zonder wiens arbeid ik veilig durf beweren dat het licht, zelfs na de herleving van het Gothisch, in de Germaansche talen slechts duister zou hebben geschemerd en niet, zooals thans, helder en zonneklaar geschenen.

Er zijn enkele namen, die men alleen behoeft uit te spreken, om de krachtige persoonlijkheid van wie ze droeg in al hare grootheid te doen optreden voor den geest.

Zoo die van Grimm even als van den man, wien hij zijne Grammatik heeft opgedragen, van von Savigny.

Alles wat vóór Grimm, — zoo luidt het getuigenis van Dr. Mahn, in dezen de tolk van allen — wat vóór hem over Oudhoogduitsche taal, mythologie en rechtsgeschiedenis is geschreven, was niet veel meer dan verbrokkelde bijdragen, grondstof om zoo te zeggen, zonder beginsel en zonder methode, in één woord, niets wat op de verdienste van wetenschappelijk aanspraak heeft.

Daardoor dat Grimm in de Germaansche talen de schepper was der historische methode, verdient hij tevens eene plaats onder de stichters der Romaansche philologie, werd hij mede een der grondleggers van de nieuwere studie ook van andere talen. Of is niet de door hem toegepaste methode die der nieuwe richting in het algemeen, en meer bijzonder ook die van Diez, den beroemden Romanist? Bij de gedachte aan de ontdekkingen door hem gedaan, aan de wetten door hem opgespoord, zeggen wij het zijnen vriend en bewonderaar met volle overtuiging na: zoo lang er een Duitsch volk, eene Duitsche taal, eene Duitsche — of laat ik liever zeggen — eene Germaansche wetenschap zal bestaan, zal de naam van

Jacob Grimm met eerbied en ontzag worden genoemd, en schitteren heinde en verre in al haren luister de zon van zijne verdiensten, de roem van zijne daden.

Zoo was het licht opgegaan over de Germaansche talen: voor de Indo-Germaansche zou het dagen uit het verre Oosten.

„De Volmaakte Telg der Onbekende sluimert nog aan Ganges' vloed", zoolang zij niet ontwaakt uit haren slaap,

„En die schoone lippen zijn gesloten,
Als een roode leliekelk by nacht",

blijft de wolke der duisternis hangen over het Indo-Germaansche taalgebied. Eerst tegen het einde der vorige eeuw, met de stichting der Asiatic Society te Calcutta in 1784 door Jones en zijne vrienden, wordt de nevel weggevaagd.

Nog kampten Latijn, Grieksch en Hebreeuwsch om den voorrang, reeds scheen der oudste de zege gewaarborgd, toen plotseling aller nederlaag werd aangekondigd. De heilige Sanskrita was verrezen.

In het jaar 1790 ziet de eerste spraakkunst dier taal te Rome het licht. Van dien tijd — want het eerste deel van Grimm's spraakkunst is eerst in 1819 uitgekomen — dagteekent als het ware de moderne richting in de taalkunde.

Niet lang na 1784 worden door de leden van het genoemde genootschap vertalingen van Indische gedichten uitgegeven, en in 1808 verschijnt het bekende werkje van Friedrich von Schlegel over de taal en de wijsheid der Indiërs.

Schoon slechts twee jaren na den Mithridates van Adelung uitgekomen, is het daarvan niet minder onderscheiden, dan het systeem van Copernicus van dat van Ptolemaeus. Maar hoe kon het anders? De taal was wedergevonden, die evenals het Gothisch onder de Germaansche, de oudste was der Indo-Germaansche talen, ouder ook dan het Grieksch en het Latijn. De taal bovendien, die ons door den rijkdom en de oudheid harer letterkundige voortbrengselen, een diepen blik doet slaan in de woordgronding en de woordvorming, in haar verband en haar samenstel, in het gansche raderwerk zoo der doode als der levende talen. De taal eindelijk, waardoor wij worden in staat gesteld op de vragen naar de ver-

wantschap der verschillende talen, naar haren primitieven toestaud en gemeenschappelijken oorsprong, een voldoend antwoord te geven.

Een onderscheid zóó aanzienlijk als dat tusschen het systeem van Ptolemaeus en dat van Copernicus, een afstand als die bestaat van de verdichting tot de werkelijkheid: kon het anders of diep ingrijpend zou de hervorming wezen, waarvan het zaad werd uitgestrooid. Het moest uitloopen op een algeheelen ommekeer van den bestaanden toestand.

Hoe menige aloude theorie moest worden opgegeven, aan hoe menig geliefkoosd denkbeeld vaarwel gezegd, hoe menige dierbare hypothese veroordeeld. Geheel het programma der oude school werd aan flarden gescheurd, een goed deel van hare uitkomsten stond te worden verworpen!

Het bevreemdt ons geenszins, dat de overgang niet plaats greep zonder botsing en tegenstand. Nauwelijks begon zich de nieuwe richting baan te breken of — ik vertaal Max Müller's woorden — ontzetting maakte zich meester van de gemoederen. De godgeleerden schudd'en de hoofden; de philologen stonden ongeloovig te kijken; de wijsgeeren verdiepten zich in de stoutste bespiegelingen om, indien het mogelijk ware, te ontkomen aan de noodwendige gevolgen der feiten, waarvan zij getuige waren, en die dreigden met hunne gewaande stelsels van de geschiedenis der wereld den draak te steken. Nog onlangs was verzekerd, dat de taal niet zonder bovennatuurlijke tusschenkomst kon zijn uitgedacht, dat zij de uitvinding moest zijn van wezens hooger dan den mensch, van eene soort van engelen of daemonen, die eerst zich zelven hadden leeren spreken en daarna hunne taal aan de bewoners van dit benedenrond overgedaan; anderen konden zich met geene mogelijkheid losscheurèn van het leerstuk der aboriginaliteit van de Grieksche en Latijnsche talen, noch ook afstand doen van het voorvaderlijk geloof aan de prioriteit der tale Chanaäns. „Men gaat te ver", zoo luidde het wachtwoord der oude school. „De beschaafde talen — riep men uit — zouden verwant zijn aan de onverstaanbare kreten van woeste horden en barbaarsche stammen"! Neen, de wetenschap zou hun niet al hunne geliefkoosde denkbeelden ontnemen, zij maaide reeds zooveel gras als voor de voeten weg.

Bij monde van Dugald Stewart spreekt zich de oude school uit.

„Dat Sanskrit was een taal, waarvan het bestaan een verdichsel was en

niets meer. Het was een samenraapsel van knoeiers en leugenaars als de Brahmanen. De gansche zoogenaamde Indische letterkunde was een ondergeschoven gewrocht der duisternis".

Alsof eene schelmerij, niet te vergelijken bij die waaraan onze Klaas Kolijn het aanzijn is verschuldigd, niet eens bij die van den beruchten Simonides, alsof zoo iets denkbaar ware! Doch het lust mij niet langer bij die uit de lucht gegrepen beweringen stil te staan. Te allen tijde heeft men de naaktheid zijner onmacht trachten te bedekken met den mantel der verdachtmaking, een kleed waarmede nog heden ten dage velen zich omhangen, al is het vanwege de gaten doorzichtig geworden. Heil ons, dat de waarheid trots elken tegenstand zegevierend uit den strijd der meeningen te voorschijn treedt.

Het was alsof door Jones en de zijnen eene nieuwe wereld was ontdekt. Nauwelijks zijn de oud-Indische ambtenaren teruggekeerd in hun vaderland, of Duitsche geleerden steken over naar Britannië om kondschap in te winnen aangaande hetgeen zij hadden gezien van de goudmijn der Indische letterkunde en de schatten der Indische taal. Het duurt niet lang, of de handel in Indische voortbrenselen gaat over in handen der Duitschers. De eer der ontdekking moge toekomen aan Engeland: Duitschland, het vaderland bovendien van Grimm, moet als het geboorteland der nieuwe richting worden aangemerkt. Van Duitschland is de beweging uitgegaan. Ypey zegt ergens even schoon als waarachtig: „Wanneer er voor eenige wetenschap een nieuw tijdperk staat geopend te worden, wekt de Voorzienigheid onderscheidene geleerden op, die zonder afspraak werken, en toch naar hetzelfde plan werken." Den naam van Friedrich von Schlegel heb ik reeds genoemd: nevens den zijnen mogen prijken die van Bopp, August Wilhelm von Schlegel, Lassen en anderen. Als medearbeiders van Grimm herinner ik allereerst aan zijn broeder Wilhelm, dan aan Graff, Schmeller, Pott.... doch waar zou ik eindigen als ik wilde voortgaan met de opsomming van de namen dergenen, die op het voetspoor van Jones, Colebrooke en de gebroeders Grimm de nieuwe richting in de taalkunde hebben gevolgd.

Er ontstond leven en beweging op taalkundig gebied. Hand over hand wint de hervorming veld, van Duitschland verspreidt zij zich naar alle

landen der beschaafde wereld, alom vindt de jeugdige wetenschap hare beoefenaren. Hier is het de vergelijkende, daar de historische taalkunde, ginds de spraakkunst, elders de lexicographie, reeds worden door Wilhelm von Humboldt de grondslagen gelegd van de wijsbegeerte der taal. Allerwege worden leerstoelen opgericht voor de Indologie; zelfs in ons Vaderland, waar men meer zeker dan spoedig pleegt te werk te gaan, zullen wij weldra aan eene onzer hoogescholen het Sanskrit ex professo zien vertegenwoordigd.

Zoo is het gegaan. En de gevolgen der gezegende hervorming zijn niet achtergebleven, noch voor de wetenschap, noch voor de praktijk des levens.

Veel onkruid was er uit te roeien en weg te ruimen, maar veel goed zaad is er gezaaid, en welig is het ontkiemd; reeds zijn de velden wit voor den oogst. En reeds hebben ethnoloog en geschiedvorscher en mytholoog de vruchten geplukt.

De uitkomsten der vergelijkende mythologie, waaraan hebben wij ze voor een goed deel te danken? Is het niet de vergelijkende taalkunde, die een weldadig licht verspreidt over den vuurdienst en de Prometheussage en aan Zeus, den god des lichts, aller goden en menschen vader, aflaat schenkt van zoo menige zonde, hem toegedicht door het verkeerd begrip van eenig epitheton of eenigen bijnaam? De geschiedenis, en meer bepaald die der beschaving, ontvangt menige bijdrage van de historische taalkunde. De Engelsche taal, die schuimtaal zooals Spieghel haar noemt, op elke bladzijde van hare oorkonden legt zij getuigenis af van den kampstrijd der Keltische, Latijnsche, Saksische, Deensche en Normandische elementen, waaruit de Engelsche natie is samengesteld, en die op leven en dood met elkaar hebben geworsteld. De Romeinsche taal, zij is als een *levend* en onwraakbaar getuige van wat aan het Romeinsche volk eigen en oorspronkelijk was, wat van vreemden bodem overgeplant en inheemsch geworden. Immers pleegt niet het woord, de term als zoodanig, alleen de grenzen over te gaan, maar met den naam tevens de zaak, met de klanken en het geluid ook de voorstelling en de gedachte? En wat de volkenkunde aanbelangt, Diefenbach is de tolk van velen, als hij verzekert, dat bij de bepaling van ras- en stamverwantschap naast de physiologie eene beslissende stem toekomt aan de taalkunde als de wetenschap,

die ons 's menschen „feinste und vollständigste Aeusserung" leert verstaan, die zoowel het kunstig mozaïek verklaart van de analytische als de cyclopische muren der synthetische talen.

Nog heb ik geen enkel woord gezegd van den invloed der nieuwe richting op letterkunde, lexicographie en spraakkunst, van hare uitkomsten voor spelling en stijl; toch is die invloed onmiskenbaar groot en belangrijk.

Ik wensch thans af te dalen van het algemeene tot het bijzondere, en mij uitsluitend te beperken bij hetgeen door de nieuwe school voor *onze* taal en *onze* letterkunde is tot stand gebracht. Zoo doende geef ik mij tevens de gelegenheid uit te spreken, op welke wijze, naar mijne overtuiging, de beoefening onzer vaderlandsche wetenschappen vruchtbaar kan worden aan de vermeerdering onzer kennis en de praktijk des levens.

Ook vóor onze taal en letterkunde is een nieuw tijdperk aangebroken. Wie slechts eenigszins bekend is met hetgeen door de oude school is gedaan, moet het mij toegeven, dat ik recht heb te spreken van een verschil niet geringer dan van den dag en den nacht, van reuzenarbeid, van reuzenschreden. Voor dezen was het nacht in de vaderlandsche taal; en, nadat het gesternte van Ten Kate en Huydecoper was ondergegaan, een akelig duister.

Voorwaar, niet onverdiend is het verwijt eenmaal der oude school toegevoegd, dat onder haar bestaan de beoefening onzer taal en letterkunde, meer bepaald die der middeleeuwen, „heeft geleden door een dilettantisme, dat rechts en links, zonder bepaald doel, beuzelend, zonder systeem, zonder overtuiging, in plaats van de wetenschap, eene schrale, onvruchtbare liefhebberij" heeft gekweekt.

Luide verkondigden hare vertegenwoordigers, dat er ja in de oude taal misschien wel vaste wetten hadden bestaan, maar dat niettemin hare regels veelal onzeker en raadselachtig waren; dat de Middelnederlandsche letterkunde, het gewrocht immers der eeuwen van „ruwheid, barbaarschheid, duisternis, onbeschaafdheid" en wat niet al, zoo heel veel aanlokkelijks niet kon hebben; dat eindelijk, wat de beteekenis der woorden betreft, men zich vaak moest behelpen „met den zin zoo wat te gissen."

Zoo wat te gissen..... vandaar onwaarheid in de letterkunde, verwarring in de woordverklaring, onzekerheid in de spraakkunst. „Het was

niet de begeerte om dieper door te dringen in het wezen der taal, niet de zucht om den historischen voortgang en de ontwikkeling der taal na te vorschen, of de neiging om onze voorvaderen in hunne letterkundige en aesthetische vorming te bespieden; er werd niet onverpoosd en met geweten gearbeid, niet vergeleken en opgeteekend, niet gedacht en ontleed, niet in hare geheele diepte werd de wetenschap gepeild; oncritisch en onsystematisch placht men te werk te gaan, er werd droomerig gelief-hebberd en gesold met de wetenschap, beginselloos en doelloos", tot de waarheid is men niet gekomen.

Niet veel langer dan dertig jaren is het geleden, dat Duitschland — zoo luidt het getuigenis van een onzer vaderlandsche geleerden — ons beschamend kon toevoegen: „*Onze* Hoffmann heeft uwe oude letterkunde het eerst bekend gemaakt en aangeprezen; *onze* Mone het eerst hare schatten ten toon gespreid; *onze* Kausler hare beoefening krachtig bevorderd; *onze* Grimm haar verlicht met de fakkel zijner wetenschap."

„In de Nederlandsche taal — schreef De Vries in 1849 — begint de nieuwe richting zich allengs te doen gelden, wel is waar nog onbestemd en weifelend, maar niettemin onmiskenbaar." En thans na een tijdsverloop van niet meer dan vijftien jaren: ik durf op aller toestemming rekenen, als ik verzeker, dat door de onverdroten pogingen van hem en zijne medearbeiders der nieuwe richting de zege is gewaarborgd.

De namen of wel een enkel der werken van de mannen, die ook eenmaal — en eene kille huivering vaart mij door de leden als ik het bedenk — die ook eenmaal op dit spreekgestoelte hebben gestaan, van Jonckbloet en zijn voorganger De Vries, ze behoeven hier slechts te worden uitgesproken; en niet hier alleen, maar allerwegen binnen onze landpalen, ja zelfs daarbuiten worden zij met eere genoemd en geroemd: wie erkent hen niet als de stichters en grondleggers der nieuwe school!

Voor wien, die het met onze Middelnederlandsche letterkunde ernstig meent, is de *Geschiedenis der Middennederlandsche Dichtkunst* een gesloten boek gebleven? Is er één beoefenaar van de taal onzer vaderen, die den schrijver van het Glossarium op den *Lekenspieghel* niet heeft aangemoedigd voorwaarts te streven, opdat hij ons het *Middelnederlandsch Woordenboek* zou kunnen schenken?

Is niet het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* in aller handen?

Brill's *Spraakleer*, Te Winkel's *Spellingregels*.., maar genoeg, over de werken van hen en vele andere, die de nieuwe richting in hunne taalkundige studiën volgen, voegt het mij niet de loftrompet te steken; ik acht hen boven mijn oordeel verheven.

Aan de vruchten wordt de boom gekend. Der nieuwe school zijn wij het verschuldigd, dat wij de regelen onzer schoone moedertaal, zooals zij is geschreven en wordt gesproken, nauwkeurig kennen en volledig begrijpen; dat wij den schat harer woorden hebben leeren waardeeren als wat beters en wat edelers dan een willekeurig samenraapsel van technische termen en ziellooze geluiden; dat de Nederlandsche taal voor de kinderen van het Nederlandsche volk niet behoort tot de doode maar tot de levende talen. Aan haar, dat ons de toegang is geopend tot de eerbiedwaardige overblijfselen uit de middeleeuwen; dat wij ons kunnen verplaatsen in die weinig begrepen maar veel bewogen tijden, de jongelingsjaren onzer natie, en luisteren naar de stemmen uit den voortijd, spreken en omgaan en leven met onze vaderen. Aan haar, dat wij onze taal als voor ons hebben in haren tegenwoordigen toestand en haar roemrijk verleden; de beteekenissen van elk woord kunnen bespieden in hare wording en ontwikkeling tot de fijnste schakeeringen en zachtste tinten; dat zich de geschiedrol van ons dierbaar kleinood in al hare heerlijkheid voor ons ontvouwt. Met rechtmatigen trots mag de nieuwe school wijzen op hare daden.

Ik sprak ook van de praktijk des levens. Meer bijzonder heb ik hierbij gedacht aan stijl en welsprekendheid. „Pectus est quod disertos facit"; „le style c'est l'homme"; „die Beredsamkeit eine Tugend", deze en dergelijke aphorismen zegt men elkaar vaak onnadenkend en werktuiglijk na. Voorzeker zijn zij schoon en waar, het komt niet in mij op hunne waardij te betwijfelen. Maar wordt niet dikwerf vergeten, dat van beide, zoowel van stijl als van welsprekendheid, zullen zij niet ontaarden in ijdele declamatie en schoonklinkende phraseologie, het beginsel behoort te wezen de kennis der taal? Is het niet de taal, waarin men uitstort wat er omgaat in de eigene ziel en overstort in die des anderen? Is zij niet de spiegel die het beeld van ons binnenste opneemt en vertoont en terugkaatst in het gemoed van wie het ziet en opvangt? Hoe fijner en helderder en zuiverder

het glas, hoe juister en treffender het beeld wordt teruggegeven. Kon het anders of van de nieuwe richting in de taalkunde, waardoor het taaloog wordt versterkt en het taaloor verscherpt, waardoor in ons het taalbewustzijn wordt verlevendigd — daarvan moesten ook voor den dichter en den redenaar de gevolgen heilrijk zijn?

Evenmin als dor en droog en vervelend eigenschappen zijn van de taalkunde, evenmin is hare beoefening van luttel of geen belang, evenmin zijn hare uitkomsten onpractisch. Gedreven „door den hartstocht der werkelijkheid" bouwt zij — de onlangs uitgekomen *Grondbeginselen der spelling* getuigen hiervan almede — voor de wetenschap en voor het leven.

Haar behoort de toekomst, de kweekelingen onzer hoogescholen — ik verklaar het met een gevoel van dankbaarheid — hebben reeds lang de vruchten geplukt, het jongere Holland toont door daden dat het zich aansluit, met hart en ziel aansluit aan de mannen van den vooruitgang; en, dank der gezegende wet op het Middelbaar Onderwijs, een der kostbaarste geschenken van onze verlichte Regeering, worden over de Nederlandsche jongelingschap onder zooveel andere weldaden allerwegen de zegeningen van de hervorming der vaderlandsche taalkunde uitgestort.

Er moge nog altijd strijd zijn over de vraag, of de jeugdige wetenschap behoort te worden ingelijfd bij de natuurwetenschappen of bij de historische; men moge het nog niet algemeen eens zijn over den naam, dien zij zal dragen: haar goed recht wordt door niemand meer betwist. Dat zij niet te vergeefs leeft, dat haar verleden een waarborg is voor de vervulling der grootsche taak, waartoe zij is geroepen, ziedaar het eenparig getuigenis van allen, die haar kennen.

Edelgrootachtbare Heeren, Curatoren dezer Hoogeschool! Wel mag de eerste toon, dien ik aansla, de toon van dankzegging wezen voor het vertrouwen, dat Gij door Uwe voordragt hebt getoond in mijn persoon en mijne werkzaamheid te stellen. Behoef ik U met even zoovele woorden te verzekeren, dat het mijn ernstig streven zal zijn Uwe hoop niet te beschamen noch Uwe goede verwachting te verijdelen? Verre zij het van

mij, dat ik zou voorbijzien de moeilijkheden aan het gewichtig ambt dat ik aanvaard verbonden, of mij ontveinzen de zwakheid mijner krachten, of wel overschatten mijne kennis, die ik elken dag bemerk dat nog zoo gering is: levendig ben ik mij des bewust; maar ik wil dat alles niet aanmerken als een onoverkomelijk bezwaar, eene onherstelbare ramp, integendeel, die overtuiging zal mij veeleer ten prikkel zijn om moedig voorwaarts te schrijden, en te trachten door kennis machtig, in wetenschap overvloedig te worden. Moge het mij zoodoende gebeuren Uwe goedkeuring op mijn arbeid te ondervinden, en iets bij te dragen ter bevordering van den bloei der Hoogeschool, wier belangen aan Uwe zorg zijn toevertrouwd.

Hooggeleerde Heeren Professoren! Zelfs in de vermetelste oogenblikken mijns levens heb ik mij niet durven voorstellen, dat ik ooit eene plaats nevens U zouden mogen innemen. En, voorwaar, met vreeze en beving zou ik vervuld zijn bij de gedachte, dat ik mij van dezen stond af aan mag beroemen Uw ambtgenoot te wezen, ware het niet, dat Uwe vriendelijkheid mij den toegang tot Uwen kring zoo gemakkelijk had gemaakt. Wilt mijn oprechten dank ontvangen voor de bewijzen van welwillendheid mij door velen Uwer, meer bijzonder door U, Hooggeleerde Heeren Francken, Gratama, Muurling en Van der Wijck, in ruime mate geschonken; houdt U overtuigd, dat ik zal trachten Uwe vriendschap te verwerven en mij die waardig te maken. En als ik U de verzekering geef, dat ik hoog opzie tegen Uwe geleerdheid en Uwe ondervinding, zult gij gelooven, dat ik mij aanbevolen houd voor Uwen goeden raad, dien ik zoo dikwerf zal behoeven, en dat het mij heilige ernst is, als ik U vraag, dat Gij ook door mij mijne feilen te toonen, wilt bewijzen, dat Gij voor mij meer dan ambtgenooten, ware vrienden zijt geworden.

Hoe gaarne zou ik een woord van hulde brengen aan mijnen voorganger, onzen Jonckbloet. Zijn naam kan ik niet anders noemen dan met eerbied en dankbaarheid. Ik moge niet het voorrecht hebben hem onder mijne leermeesters te tellen, hoevelen, wier namen evenmin staan geschreven in het Album der Deventer en Groninger Studenten, moeten met mij erkennen, dat zij aan Jonckbloet onuitsprekelijk veel verschuldigd zijn. Zonder hem persoonlijk bijzonder te hebben gekend, kan ik nietteminmin verklaren, dat de uren, doorgebracht met hem, in wiens schriften op

elke bladzijde de man beide van geleerdheid en van smaak, de geniale man spreekt, uren waren, die ik onder de nuttigste en aangenaamste van mijn leven reken. Hem na te streven, en, zij het dan op verren afstand, te volgen, moge ik het met niet minder goeden uitslag vermogen, als ik het vurig wensch.

Dat het mij innig verheugt, U hier te zien, hooggeachte De Vries! U, dien ik mijn leermeester niet alleen maar ook mijn vriend mag noemen, Gij zult het volkomen begrijpen. Neen, het was niet eene schoonklinkende maar zinledige phrase, toen ik op Uw verzoek om voortaan in mijne brieven den titel van *hooggeleerde heer* met dien van *vriend* te verwisselen, heb geantwoord: dan niet *vriend*, maar *beste vriend*. Uit de volheid mijns harten schreef ik dat. Trotsch ben ik op Uwe vriendschap, en omdat zij wortelt in hoogachting en erkentelijkheid, kan de band, die ons saamverbindt, niet anders dan sterk en duurzaam wezen. Hoogachting en erkentelijkheid: hier, waar de roem van Uwen naam nog voortleeft aan de Hoogeschool, waar Gij nog vele vereerders en vrienden telt, die U achting en liefde toedragen, waar nog velen, die eens Uwe leerlingen waren, zich dankbaar Uwer herinneren als hun voorganger en leidsman: hier behoef ik daarover niet verder uit te weiden. In waarheid, zoo ik iets te beteekenen heb, zoo er iets in mij is van de liefde, van de geestdrift voor de wetenschap der taal- en letterkunde van het dierbare Vaderland, voor een goed deel geef ik daarvan aan U de eer, aan Uwe leiding heb ik het te danken. Ik wil mij beijveren, dat Gij U in geen opzicht over Uwen kweekeling zult behoeven te schamen, maar het aan mij te zien en te merken is, dat ik Uw leerling ben en Uw voorbeeld steeds voor oogen houd. Ik bid U toe, dat de Studenten der Leidsche Hoogeschool, die U een hunner geliefdste leermeesters noemen, zich nog tal van jaren in het bezit van U mogen verheugen, en Gij de taak, die Gij U ten levensdoel hebt gesteld, de voltooiing van ons Woordenboek, zult kunnen vervullen. Geniet veel zegen op Uwen arbeid.

En nu heb ik aan U nog een verzoek. Als Gij te Leiden zijt teruggekeerd, wil dan niet vergeten aan hen van Uwe Ambtgenooten, die mijne leermeesters waren, de verzekering te geven, dat ik hunner op dezen dag meermalen dankbaar gedacht, en hoe langer hoe meer doordrongen

word van de onbetaalbare verplichting, die ik heb aan de Leidsche Hoogeschool.

Is er iemand, die belang stelt in de plechtigheid van dezen dag, dan zijt Gij het, mijn Vader! Ik zou dat weten, ook al hadt Gij het mij niet verzekerd. Nog zie ik Uwe blijdschap met mijne benoeming, en hoor ik de uiting van Uw verheugd gemoed; moest niet elk het aan U bespeuren dat U een groot geluk was ten deel gevallen? En zaagt Gij niet den dag van heden naderen als ware het een feestdag? Ik moet U openhartig bekennen, dat mij noch het een noch het ander heeft verrast; het zou mij bevreemd hebben, als het niet zoo ware geweest. Immers heb ik U in mijne jeugd steeds liefgehad als een vriendelijken vader, op later leeftijd tot, ja, dezen zelfden oogenblik bemind als een vaderlijken vriend. Ik heb het geluk U te goed te kennen dan dat ik niet zoude weten, hoe ongaarne Gij wenscht, dat ik, Uw zoon, hier ter plaatse, in het openbaar, den lof Uwer verdiensten, zij het alleen als verzorger, opvoeder en vriend Uwer kinderen, zal verkondigen en uitbazuinen. Dat de liefde niet zetelt op de tong, maar woont in het harte; niet werkt door woorden, maar door daden; en zich niet vertoont met uiterlijk gelaat, maar vaak het meest verwarmt, waar zij het minste schittert, ik heb het van U geleerd en in U bewezen gezien. U mijn dank te betuigen voor hetgeen Gij aan mij gedaan hebt, ik kan het niet; als ik niet weet waar te beginnen, en zeker weet dat er geen einde is aan Uwe weldaden, waartoe zou ik het onmogelijke beproeven? Moge ik als Gij steeds bedenken wat waarachtig is en dat betrachten; mogen wie U kennen in mijn doen en laten, mijn spreken en handelen, in mijne geheele persoonlijkheid, het beeld zien van U; ik zal het mij eene eere rekenen als ik van mij zelven het getuigenis hoor: er is iets in hem van zijnen Vader.

Weledele Heeren, Studenten aan deze Hoogeschool! Een aangenamen werkkring met zooveel goeds en zooveel liefelijks heb ik vaarwel gezegd, ik sta gereed mijne werkzaamheden onder U aan te vangen. Is het niet natuurlijk, dat mij de vraag in de ziel oprijst: hoe zal het mij hier gaan? Het kan niet anders. Heb ik niet het zekere verwisseld met wat nog in de toekomst verborgen ligt? Toch zoude ik aan de waarheid te kort doen, als ik zeide, dat mij moed ontbrak. Integendeel, wanneer ik U aanzie,

word ik als aangegord met nieuwen moed. Het is nog geen drie jaren geleden, dat ik mij mocht beroemen een Uwer te zijn. En laat ik er rond voor uitkomen, nog vloeit mij studentenbloed door de aderen; mijn hart gaat open, als ik mij bevind onder de Academische jongelingschap. Ik weet wat het is Student te zijn, en ken de Studenten. Mij bemoedigt de bewustheid, dat overal en altijd door wie dien naam draagt ijverige werkzaamheid en eerlijke plichtsbetrachting op den rechten prijs worden gesteld. Het spreekt van zelf, dat hij, die toont niet den minsten eerbied te hebben voor zijne toehoorders, ook geene aanspraak heeft op hunne achting en genegenheid: dit is eene vaste en onveranderlijke wet; eene andere aan de eerste gelijk is deze, dat op zijn gehoor weldra van toepassing zal zijn: *tres faciunt collegium.*

Reeds thans te vragen om Uwe vriendschap, acht ik ontijdig. Wilt ze mij schenken, als ik Uw vertrouwen zal hebben verdiend. Wederzijdsche plichtplegingen, zij zijn gelijk een vuurwerk, waarvan men eerder de moeite en de kosten bejammert dan het nut en de duurzaamheid waardeert.

Wat mij betreft, van mijnen kant zal ik trachten steeds gedachtig te zijn aan de vaderlandsche spreuk: *goed voorgaan doet goed volgen.* Welaan, dit woord worde onze leuze, zoo verbinden wij ons wederkeerig. Streven wij eendrachtig hooger, altijd hooger, *excelsior!*

IK HEB GEZEGD.

PROGRAMMA

CERTAMINIS LITERARII

A

RECTORE ET SENATU ACADEMIAE GRONINGANAE

DIE XV MENSIS APRILIS ANNI CIϽIϽCCCLXV

INDICTI.

Ex Regis Augustissimi Guilielmi III liberalitate et munificentia, Rector et Senatus Academiae Groninganae omnes Academiarum huius Regni cives et Athenaeorum alumnos in proximum annum ad certamen Literarium invitant, et quaestiones, a singulis Ordinibus Academicis positas, promulgant hasce:

AB ORDINE IURISCONSULTORUM.

I.

Exponantur quaestiones iuris, quibus ansam dat telegraphiae usus.

II.

Requiritur disquisitio historica et critica de libero arbitrio delegatorum populi, sive de argumento art. 82 legis fundamentalis. In quo argumento exponendo non tantum iuris publici nostri sed etiam aliarum gentium recentiorum habeatur ratio.

AB ORDINE MEDICORUM.

Conscribatur commentatio de pyogenesi, ita ut tum ex aliorum placitis, tum ex propriis observationibus et experimentis auctor suam de hac re opinionem deducat.

AB ORDINE DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

I.

Exhibeatur conspectus methodorum, quibus organicorum corporum synthesis efficitur, instituta comparatione earum, quae synthesi anorganicorum adhibentur.

II.

Discribantur vespae Nederlandicae in societate viventes (*vespae sociales* auct., *les Vespiens* de Saussure), ita ut species accurate definiantur et loci, qui singulis in patria nostra habitaculo sint. Tum enarretur singularum specierum vitae ratio, nidorum structura, metamorphosis.

Delineationibus, speciminibus, praeparatis additis descriptio illustretur.

AB ORDINE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

I.

Exponatur quomodo ab Iliade differat Odyssea, ratione habita tam rerum traditarum (morum, institutorum, rerum divinarum) quam elocutionis et ornatus poetici; deinde unde hoc discrimen sit repetendum, inquiratur.

II.

Quaeritur, num Leibnitzius in opere quod inscribitur: „Nouveaux Essais sur l'entendement humain" Lockium redarguerit.

AB ORDINE THEOLOGORUM.

Quaenam Iesu Christi eiusque historiae et operis in terra acti imago est, quam ex epistolis Paulinis, praecipue ex quatuor ordine prioribus, efficere licet? Quinam eius Paulo fuisse fontes videntur? Quodnam huius disquisitionis nobis est pretium?

Responsa ad priorem ab Ordine Philosophiae Theoreticae et Literarum Humaniorum propositam quaestionem Latino sermone conscribenda sunt; in reliquis patrio uti licebit. Ceterum commentationes, omnes aliena manu describendae, ante diem xv m. Aprilis a. CIↃIↃCCCLXVI mittuntor ad Virum Clarissimum, qui Senatus Academici acta curabit. Singulae lemmate inscribuntor, adiunguntorque scidulae obsignatae, scriptorum nomina et praenomina integra continentes, eodemque lemmate extrinsecus distinctae.

Ordinum de Commentationibus iudicia pronuntiabuntur, optimarumque commentationum scriptoribus, disquisitione ante instituta, praemia tribuentur ipso die Academiae natali a. CIↃIↃCCCLXVI.

ORDO LECTIONUM,

IN ACADEMIA GRONINGANA

HABENDARUM

INDE A FERIIS AESTIVIS A. CIↃIↃCCCLXIV AD FERIAS AESTIVAS A. CIↃIↃCCCLXV.

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITTERARUM HUMANIORUM.

IOSUA IOANNES PHILIPPUS VALETON *Antiquitatem Hebraïcam* explicabit diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora IX; *Elementa Grammatices Hebraïcae*, additis exercitiis analyticis, tradet diebus iisdem, hora VIII; *Librum Geneseos* interpretabitur die Iovis, hora VIII et IX, die Veneris, hora IX; *Grammaticam linguarum Semiticarum comparatam*, additis exercitiis analyticis Arabicis et Aramaeis, exponet die Iovis, hora X, die Veneris, hora VIII et X. Cum provectioribus privatim leget Hiobi *librum*, Bidpaii *fabulas* a Sacyo editas et *Chrestomathiam Kirschianam a* Bernsteinio *editam* die Iovis, hora VI½.

GUILIELMUS IOSEPHUS ANDREAS IONCKBLOET *Historiam Patriae politicam* exponet diebus Mercurii, Iovis et Veneris, hora I; *Linguam Litterasque Belgicas* explicabit et *Eloquentiae* praecepta tradet die Iovis, hora XII; die Veneris, hora VIII et XII; *Exercitia practica* moderabitur die Mercurii, hora XII; *Litteras medio belgicas* docebit diebus Lunae et Martis, hora I; Shakesperii tragoedias selectas interpretabitur diebus et horis auditoribus commodis; *Exercitia oratoria* moderabitur diebus Lunae et Iovis, hora VI p. m.

GUILIELMUS HECKER die Lunae, Martis et Mercurii, hora IX, *Antiquitates Romanas* exponet; iisdem diebus, hora X, *Historiam recentiorem* tractabit, adhibito Georg. Weberi compendio, cui titulus: *Lehrbuch der Weltgeschichte mit Rücksicht auf Cultur*, *Literatur* etc. (2 Tom. 1863); iisdem diebus, hora XI, *Antiquitates Graecas* docebit.

CORNELIUS MARINUS FRANCKEN die Lunae, Martis et Mercurii, hora XI, interpretabitur Ciceronis *Oratorem*, Catulli, Tibulli, Propertii *carmina selecta*; Iovis, Veneris et Saturni, hora X, Thucydidis *librum VI*, Sophoclis *Antigonam*; die Iovis et Veneris, hora XI, cum provectioribus pertractabit Platonis *Philebum*, Terentii *Andriam*; *Paedagogices* elementa, adiunctis latine scribendi et disserendi exercitiis, tradet die Lunae et Mercurii, hora I.

BERNARDUS HENRICUS CORNELIUS CAROLUS VAN DER WIJCK die Lunae, hora XII et I, die Saturni, hora I, *Logicam* docebit, adhibito compendio, cui titulus: „Het wezen der kennis. Een leesboek der Logika, door Mr. C. W. Opzoomer, Amsterdam, bij J. H. Gebhard en Cie. 1863"; diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora IX, *Historiam Philosophiae antiquae* exponet; iisdem diebus, hora VIII, *Metaphysicam* tradet.

IN FACULTATE IURIDICA.

IACOBUS HERMANUS PHILIPSE diebus Lunae et Martis, hora XI, Mercurii et Iovis, hora X, *Institutiones* Iustiniani explicabit; die Lunae, Martis et Iovis, hora IX, selectos *Pandectarum* locos tractabit; die Lunae et Martis, hora X, et die Iovis, hora IX, *Historiam Iuris Romani* enarrabit.

BERNARDUS IANUS GRATAMA tradet *Ius naturale* diebus Lunae et Martis, hora IX, die Mercurii, hora XI; *Ius criminale* diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora X; *Ordinem Iudiciorum publicorum* diebus Lunae et Martis, hora XI, die Mercurii, hora IX; *Encyclopaediam et Methodologiam Iuris*, die Veneris, hora V—VIII.

GERHARDUS DIEPHUIS *Ius civile* hodiernum tractabit die Mercurii, hora XI, diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora XII; *Ius mercatorium* explicabit die Mercurii, hora XII et I, die Saturni, hora XI; de *Iudiciis privatis* aget diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora I.

BERNARDUS DOMINICUS HUBERTUS TELLEGEN *Oeconomiam politicam* docebit die Lunae, hora XII et I, die Veneris, hora X; *Ius gentium*, die Martis, hora XII et I, die Veneris, hora XI; *Ius publicum*, die Iovis, hora X et XI, die Veneris, hora IX, die Saturni, hora X.

Disputationibus publicis et privatis lubenter praeërunt Iuris Professores.

IN FACULTATE MEDICA.

IACOBUS BAART DE LA FAILLE diebus Mercurii, hora VIII, Iovis, hora VIII et IX, Saturni, hora IX, — sed post ferias Paschales diebus Mercurii, Iovis, Veneris, horis VII et VIII, et Saturni, hora VII, — *Artem Obstetriciam Theoreticam et Practicam* exponet, et in Nosocomio ad parturientium lectos practice instituet; diebus Lunae, Martis, Veneris et Saturni, hora VIII, — sed post ferias Paschales diebus Lunae et Martis, horis VII et VIII, *Therapiam Specialem* morborum tradet: — diebus Lunae et Mercurii, hora IX, *Medicinam Forensem* docebit; diebus Lunae, Mercurii, Iovis et Saturni, hora X—XII, — Martis et Veneris, VI½ vespertina, in Nosocomio Academico *Clinicis exercitationibus* vacabit.

FRANCISCUS ZACHARIAS ERMERINS *Pathologiam generalem* docebit diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis et Saturni, hora IX; *Histologiam*, diebus Lunae, Mercurii et Iovis, hora XI; *Anatomiam pathologicam*, diebus Martis, hora X, et Veneris, hora VIII et X. *Exercitationibus clinicis* in Nosocomio quotidie vacabit, hora I.

IANUS HISSINK IANSEN *Chirurgiam* docebit diebus Martis, Iovis et Veneris, hora IX, et post ferias Paschales etiam die Saturni, hora IX; *Doctrinam de morbis oculorum* tradet diebus Mercurii et Saturni, hora XII; *Clinicis exercitationibus* in Nosocomio Academico vacabit diebus Lunae, Martis, Iovis et Veneris, hora XII; *Operationibus chirurgicis, in cadavere instituendis*, qualibet oblata occasione, praeërit; *Anatomen corporis humani* exponet diebus Mercurii, Iovis, Veneris et Saturni, hora IV; *Dissectionibus codaverum anatomicis*, tempore opportuno instituendis, quotidie praeërit.

ISAÄCUS VAN DEEN *Remediorum effectum et therapeuticum usum* docebit diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora VIII; *Pharmagnosin et Pharmacolo-*

giam experimentalem diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora VIII; *Physiologiam generalem* diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora X; *Physiologiam specialem et experimentalem* die Iovis, hora X; die Veneris, hora IX, et die Saturni, hora X; *Diaeteticam et Politiam medicam* die Lunae, hora IV—VI; *Morbos systematis nervosi* die Veneris, hora IV—VI; *Indagationibus physiologicis* in Laboratorio Physiologico quotidie praeërit.

IN FACULTATE DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

HERMANNUS CHRISTIANUS VAN HALL die Veneris, hora VIII et IX, autumnali et aestivo tempore etiam diebus Martis, Iovis et Saturni, hora VIII, *elementa Botanices* illustrabit; die Martis, hora I, *Botanices sublimioris* selecta quaedam capita tradet; die Mercurii, hora IX et X, aget de plantis *medicinalibus* aliisque vario respectu *utilibus*, sive de *Botanica applicata*, ordine Familiarum naturalium; die Saturni autem, hora X et XI, *Oeconomiam ruralem* docebit. Post ferias Paschales et mense Septembri, die Mercurii, hora matutina VII½, *excursionibus botanicis* praeërit.

IANUS GUILIELMUS ERMERINS diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora XI, *Arithmetices*, *Algebrae*, *Geometriae et Trigonometriae planae* elementa explicabit; *Physicam experimentalem* docebit die Mercurii, hora I, diebus Iovis, Veneris, et Saturni, hora XII; *Physicam theoreticam* universe, aut selecta eius capita, provectioribus discipulis exponet. De *Matheseos elementis* disquisitio habebitur diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora pomeridiana III. *Experimenta instituendi methodum* docebit die Mercurii, hora IV—VI.

NICOLAUS MULDER die Lunae, hora X, *Zoologiae elementa*, die Martis, hora X et XII, *Historiam Piscium et Molluscorum naturalem* docebit; die Veneris, hora X et XI, *Anatomen animalium comparatam* tradet. Selecta *Paleontologiae* capita exponet, horis commilitonibus commodis.

GUILIELMUS ADRIANUS ENSCHEDÉ diebus Iovis et Saturni, hora IX, *Stereometriam* et *Trigonometriam sphaericam* docebit; selecta *Algebrae* capita exponet diebus Lunae et Martis, hora XI; *Astronomiae elementa* tradet diebus Lunae et Iovis, hora pomeridiana VI. *Geometriam analyticam*, *Calculum differentialem* et *integralem*, *Mechanicam analyticam* exponet horis

commilitonibus commodis. *Exercitia mathematica* futurorum Praeceptorum moderabitur.

PETRUS IOHANNES VAN KERCKHOFF diebus Lunae et Martis, hora IX, die Mercurii, horis XI et XII, *Chemiam anorganicam* docebit; diebus Iovis, hora XI, et Saturni, hora X en XI, *Chemiam corporum organicorum* exponet; diebus Lunae, hora XII, et Iovis, hora X, *Chemiam pharmaceuticam* tradet; *Chemiae technologicae capita* in usum publicum explicabit diebus Lunae et Martis, hora pomeridiana VI; *Chemiam practicam* docebit et *Exercitia analytica* in Laboratorio moderabitur quotidie.

IN FACULTATE THEOLOGICA.

PETRUS HOFSTEDE DE GROOT diebus Lunae et Mercurii, hora IX, Martis, hora X, *Historiam Ecclesiae Christianae*, secundum *Lineamenta* a se typis divulgata, enarrabit; diebus Martis, hora XI, et Mercurii, hora I, *Encyclopaediam Theologi Christiani*, secundum *Compendium* a L. G. Pareau et a se editum, exponet; diebus Lunae et Mercurii, hora X, et Veneris, hora I, *Theologiam Naturalem*, secundum *Compendium* a se scriptum, tradet; die Saturni ab hora XII ad II *vitam Iesu Christi* explicabit.

LUDOVICUS GERLACHUS PAREAU diebus Mercurii, Iovis et Veneris, hora XI, *Dogmaticam et Apologeticam Christianam*, secundum *Compendium* a P. Hofstede de Groot et a se editum, exponet; diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora XII, secundum *Compendium* suum typis expressum, in *Theologiam Christianam moralem* inquiret; diebus Lunae atque Veneris, hora XII, et die Martis, hora I, loca nonnulla *Hermeneutices sacrae*, secundum *Compendium* suum typis editum, tractabit et quaedam *Carmina Hebraïca* cum Commilitonibus interpretabitur.

GUILIELMUS MUURLING die Martis, hora IX, *loca selecta parallela e Synopticis Evangeliis* cum Commilitonibus leget; diebus Iovis et Veneris, eadem hora, *priorem* Pauli *ad Corinthios Epistolam* interpretari perget, inde a Cap. VIII; die Lunae, hora XI, et diebus Iovis atque Veneris, hora X, *Theologiam Practicam* tradet, secundum *Compendium* suum, typis editum; die Veneris, hora IV, *exercitationes homileticas*, et die Saturni, hora XI, *exercitationes* provectiorum *catecheticas*, cum pueris instituendas, moderabitur.

EVERARDUS IANUS DIEST LORGION diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora VIII, aget *de Historia et de Critica librorum Veteris Testamenti*, et diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora VIII, *de Historia et de Critica librorum Novi Testamenti*; diebus Lunae et Iovis, hora I, *Theologiam Biblicam* exponet; *Historiam Ecclesiae Christianae in patria nostra* et *Patristicam* tractabit horis auditoribus commodis.

Disputationibus cum publicis tum privatis de *Locis Theologicis*, die Mercurii, hora IV, suis vicibus, praeërunt Theologiae Professores.

NUMERUS STUDIOSORUM

IN ACADEMIA GRONINGANA,

DIE XXXI M. DECEMBRIS A. CIƆIƆCCCLXIV.

In	Facultate	Theologica	49.
〃	〃	Iuridica	60.
〃	〃	Medica	68.
〃	〃	Disc. Math. et Phys.	14.
〃	〃	Phil. Theor. et Litt. Hum. .	7.
			198.

DOCTORES CREATI

IN ACADEMIA GRONINGANA,

INDE A D. XIII OCTOBRIS CIƆIƆCCCLXIV AD D. XII OCTOBRIS CIƆIƆCCCLXV.

IN FACULTATE IURIDICA.

D. 14 Iunii. SIBRANDUS GRATAMA, Assena-Drenthinus, defensis Thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 21 Iunii. WIBRANDUS ADRIANUS BREIGER, Groninganus, publice defenso specimine, cui titulus: *Over den volkenregtelijken regel: schip is territoir*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

Eodem die. IANUS FRESEMAN VIETOR, Winschotanus, publice defenso specimine, cui titulus: *De kracht van buitenlandsche vonnissen*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

D. 22 Iunii. ONCO QUIRINUS VAN SWINDEREN, Groninganus, publice defenso specimine, cui titulus: *Over het begrip van diefstal*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

D. 24 Iunii. IELLE MEINESZ, GABII fil., e pago Witmarsum Frisius, defenso specimine, cui titulus: *Afstand en gemeenschap naar aanleiding van art.* 187 *B. W.*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

IN FACULTATE MEDICA.

D. 22 Oct. HAIO GUILIELMUS HECKMAN, Med. Doctor, defensis Thesibus, Art. Obst. Doctor, *cum laude.*

D. 19 Mart. HENDRICUS IANSSONIUS, Med. Doctor, defensis Thesibus, Art. Obst. Doctor.

D. 1 Apr. IACOBUS VAN LIER, Ultraiectinus, defenso specimine, cui titulus: *Over de Brightsche nierziekte*, Med. Doctor, *magna cum laude*.

D. 6 Apr. HENRICUS REISEGER, e pago Nieuwolda Groninganus, defenso specimine, cui titulus: *De spondylarthrocace*, Med. Doctor, *cum laude*.

D. 3 Iunii. GUILIELMUS BEEKHUIS, Med. Doctor, defensis Thesibus, Art. Obst. Doctor, *cum laude*.

D. 7 Iunii. IOSEPHUS ALEXANDER FLES, Med. et Art. Obst. Doctor, defensis Thesibus, Chir. Doctor, *magna cum laude*.

D. 23 Iunii. CATO IANUS HEMSING, Med. Doctor, defensis Thesibus, Art. Obst. Doctor, *magna cum laude*.

D. 26 Iunii. EGBERTUS KRULL, e pago Gieten Drenthinus, defenso specimine, cui titulus: *Over de variolae in 't algemeen en de varoloïden in 't bijzonder*, Med. Doctor, *magna cum laude*.

D. 28 Iunii. HENDRICUS REGNERUS SNIJDER, Med. Doctor, defensis Thesibus, Art. Obst. Doctor, *cum laude*.

D. 29 Iunii. HENDRICUS IANUS DONS, e pago Rottum Groninganus, defenso specimine, cui titulus: *Over de kwaadaardige kraamvrouwenkoorts*, Med. Doctor, *cum laude*.

Eodem die. ANTONIUS HERMANNUS VERSCHUIR, Soerabaya-Indus, defenso specimine, cui titulus: *Over thrombose*, Med. Doctor, *magna cum laude*.

Eodem die. CHRISTIANUS IACOBUS ERMERINS, Medioburgensis, defenso specimine, cui titulus: *Over de Henlesche kanaaltjes in de nieren*, Med. Doctor, *magna cum laude*.

D. 13 Sept. CHRISTIANUS IACOBUS ERMERINS, Med. Doctor, defensis Thesibus, Art. Obst. Doctor, *magna cum laude*.

Eodem die. REGNERUS TJAARDA BUNING, e pago Wildervanck Groninganus, defenso specimine, cui titulus: *Over enuresis*, Med. Doctor, *cum laude*.

D. 28 Sept. ANTONIUS HERMANNUS VERSCHUIR, Med. Doctor, defensis Thesibus, Art. Obst. Doctor, *magna cum laude*.

D. 3 Oct. PETRUS GROENEBOOM, Delfzijla-Groninganus, defenso specimine, cui titulus: *Verslag van de behandelde ziekten en gebreken in de garnizoens-infirmerie te Schoonhoven gedurende het jaar* 1864, Med. Doctor, *cum laude*.

IN FACULTATE DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

D. 21 Dec. HERMANNUS FRANCISCUS KUYPER, e pago Soestdijk, defenso specimine, cui titulus: *Onderzoek naar de bruikbaarheid van eenige methoden van phosphorzuur-bepalingen*, Math. Mag. Phil. Nat. Doctor, *magna cum laude.*

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

D. 29 Mart. LUPPO BEINS, e pago Hoogezand Groninganus, defenso specimine, *Conspectum* continente *historiae politicae Syracusarum*, Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doctor, *cum laude.*

ATHENAEUM ILLUSTRE

AMSTELODAMENSE.

NOMINA PROFESSORUM,

QUI

IN ILLUSTRI ATHENAEO AMSTELODAMENSI CONIUNCTISQUE CUM EO SEMINARIIS

INDE A KAL. IAN. AD D. XXXI M. DEC. CIƆIƆCCCLXIV

DOCENDI MUNUS OBIERUNT.

IN FACULTATE THEOLOGIAE.

G. MOLL, Clar. Ord. Praeses a. 1864—1865.
F. I. DOMELA NIEUWENHUIS, } Proff. in Semin. Luther.
A. D. LOMAN,
S. HOEKSTRA, BEN. FIL. } Proff. in Semin. Teleiobapt.
I. G. DE HOOP SCHEFFER,
I. TIDEMAN, Prof. in Semin. Remonstr.

IN FACULTATE IURISPRUDENTIAE.

H. DE BOSCH KEMPER.
M. DES AMORIE VAN DER HOEVEN.
T. M. C. ASSER.
A. E. I. MODDERMAN, post ferias aestivas.

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

H. BEYERMAN.
P. I. VETH, ad ferias aestivas.
I. C. G. BOOT.
A. C. ENGELBREGT.
I. P. N. LAND, post ferias aestivas.

IN FACULTATE MEDICINAE.

C. B. TILANUS, Prof. honorarius.
P. H. SURINGAR, Prof. honorarius.
I. VAN GEUNS.
G. E. VOORHELM SCHNEEVOOGT, Prof. extraordinarius.
A. HEYNSIUS.
G. BERLIN.
L. LEHMANN, Prof. honorarius.

IN FACULTATE DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

E. H. VON BAUMHAUER
C. I. MATTHES.
C. A. I. A. OUDEMANS.

ACTA ET GESTA

IN CONVENTIBUS CLARISSIMI ORDINIS PROFESSORUM

ATHENAEI ILLUSTRIS AMSTELODAMENSIS

ANNO CIↃIↃCCCLXIV.

Die 4 m. Ianuarii Vir Cl. Guilielmus Berlin, Med. Doctor, creatus Professor Anatomiae, in conventum ordinis admissus est.

Die 26 m. Martii Curatores Viri Doctissimi H. I. Koenen, P. I. Teding van Berkhout, H. van Beeck Vollenhoven per literas nuntiant se petiisse honestam missionem. Ordo decernit, ut pro rebus bene gestis gratiae iis agantur.

Die 6 m. Aprilis Ordo luget obitum Viri Cl. Guilielmi Vrolik, qui post brevem otii fructum d. 23 m. Decembris superioris anni decessit. Vir Cl. I. T. Buys nuntiat se munus suum commutaturum esse cum munere antecessoris in Academia Lugduno-Batava.

Die 29 m. Iunii recitantur literae magistratuum, quibus Ordini nuntiatur Athenaei res commissas esse curae Virorum Cons. W. E. I. Berg van Dussen Muilkerk, I. Heemskerk Abr. filii et I. A. Molster.

Eodem die Vir Cl. P. I. Veth ordinem certiorem facit se munus suum abdicasse, ut posset Lugdunum-Batavorum migrare ad linguas et literas Indicas publice docendas.

Die 10 m. Octobris in conventum Ordinis introducuntur Vir Doctissimus Ioannes Petrus Nicolaus Land, Theol. Doctor, qui decreto diei 27 m. Iulii Linguarum Orientalium et Philosophiae theoreticae

Professor creatus est, et Vir Consultissimus Antonius Ewaldus Ianus Modderman, I. U. D., eodem die Iuris et Oeconomiae politicae Professor factus.

Die 10 m. Octobris Vir Cl. I. P. N. Land munus adiit habita oratione *de vinculo, quod est inter scientiam et opinionem* (over den zamenhang tusschen weten en gelooven).

Die 17 m. Octobris Vir Cl. G. Berlin, inauguralem orationem patrio sermone habuit de effato *Ars longa, vita brevis.*

Die 24 eiusdem mensis Vir Cl. A. E. I. Modderman publice disputavit *de natura et consilio poenarum* (Straf — geen kwaad).

Die 10 m. Novembris Vir Cl. Leopoldus Lehmann, Artis Obstetriciae Professor in Schola clinica, honoris causa Medicorum Ordini adscriptus, hoc munus suscepit habita oratione *de Arte Obstetricia paulatim magis exculta suique iuris facta, praesertim in patria nostra* (over de trapsgewijze ontwikkeling der verloskunde als zelfstandige wetenschap, voornamelijk in Nederland).

SERIES LECTIONUM,

IN ILLUSTRI ATHEANEO AMSTELODAMENSI ET IN SEMINARIIS

HABENDARUM INDE A FERIIS AESTIVIS ANNI CIƆIƆCCCLXIV AD FERIAS AESTIVAS ANNI CIƆIƆCCCLXV.

GUILIELMUS MOLL

tradet *Historiam Ecclesiae Christ. in patria nostra* diebus Iovis et Veneris, hora XII;
Historiam universalem Religionis et *Ecclesiae Chr.* diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora XI;
Theologiam dogmaticam iisdem diebus, hora IX;
Studia ad *Introductionem in Theologiam* et ad *Historiam Ecclesiae Neérlandicae* pertinentia et *Exercitationes homileticas* moderabitur diebus et horis deinceps indicandis.

FERDIN. IACOB. DOMELA NIEUWENHUIS,
Professor in Semin. Evang.-Luther.,

Theologiam dogmaticam tradet diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora IX;
Theologiam practicam iisdem diebus, hora X, die Veneris, hora IX;
Historiam Ecclesiae Lutheranae in patria nostra die Veneris, horis IX—XI;
Exercitiis oratoriis vacabit die Iovis, hora III, *catecheticis* die Martis, hora XII, *homileticis* die Martis, hora VIII p. m.
Discipulis Orationes sacras habentibus praeses aderit die Veneris, hora II.

ABRAHAMUS DIDERICUS LOMAN,
Professor in Semin. Evang.-Luther.,

Exegesin V. T. tradet, interpretandis Zachariae vaticiniis, die Martis et Mercurii, hora XII;
Exegesin N. T. explicando Matthei Evangelio, inde a Cap. V iisdem diebus hora I;
Philosophiam Religionis (vulgo theologiam naturalem) docebit die Iovis, hora I, et die Veneris, hora XI;
Iustini Martyris Apologiam priorem cum discipulis leget die Mercurii, horis VIII—X p. m.

SYTSE HOEKSTRA BEN^TI FILIUS,
Professor in Semin. Teleiobapt.,

Theologiam Christianam dogmaticam docebit diebus Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora IX;
Disciplinam morum tradet iisdem diebus, hora X.

IACOBUS GISBERTUS DE HOOP SCHEFFER,
Professor in Semin. Teleiobapt.

Exegesin N. Testamenti docebit, interpretanda priore Petri epistola, diebus Martis et Mercurii, hora I;
Theologiam practicam tradet iisdem diebus hora II, et die Iovis, hora I;
Exercitiis oratoriis vacabit die Mercurii, hora III;
Exercitationes homileticas moderabitur die Iovis, hora II;
Commilitonibus *orationes sacras* habentibus praeses aderit, die Lunae et die Veneris, hora II dim.

IOANNES TIDEMAN,
Professor in Semin. Remonstr.-Reform.,

Theologiam Chr. dogmaticam docebit diebus Martis, Mercurii, Iovis, hora IX;

Theologiam practicam diebus Iovis et Veneris, hora X;
Theologiam naturalem diebus Martis et Mercurii, hora X;
Historiam Remonstrantium enarrabit die Veneris, hora IX;
Discipulis Orationes sacras habentibus praeses aderit die Martis, hora II;
Exercitia oratoria moderabitur die Martis, hora III.

HIERONYMUS DE BOSCH KEMPER

quaestiones selectas e *Iure publico* tractabit horis dein indicandis.

MARTINUS DES AMORIE VAN DER HOEVEN

Institutiones Imp. Iustiniani interpretabitur diebus Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora IX matutina;
Historiam Iuris Romani enarrabit iisdem diebus, hora X;
Digestorum selecta capita tractabit iisdem diebus, hora XI.

TOBIAS MICHAEL CAROLUS ASSER

Ius Publicum Neerlandicum tradet diebus Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora X;
Ius Mercatorium exponet iisdem diebus, hora XII;
Ius Civile interpretabitur iisdem diebus, hora I.

ANTONIUS EWALDUS IANUS MODDERMAN

Methodum precedendi in causis criminalibus interpretabitur diebus Martis et Mercurii, hora IX;
Ius gentium tradet diebus Iovis et Veneris, hora IX;
Oeconomiam politicam exponet diebus Mercurii et Veneris, hora II.

HUGO BEYERMAN

Rhetoricam sive praecepta styli Belgici, additis belgice scribendi exercitationibus, tradet die Lunae, hora X—XII et die Saturni, hora IX—XI;

Historiam Patriae enarrabit die Lunae, hora XII—II et die Saturni, hora XI—I;
Pronuntiationis s. *Eloquentiae exterioris* exercitia moderabitur.

IOANNES CORNELIUS GERARDUS BOOT

Antiquitates Romanas explicabit diebus Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora XII;
Literas Latinas docebit enarrando *Livii* lib. XXI, *Ciceronis libr. de Oratore partes*, *Plauti Captivos*, iisdem diebus, hora I;
In *Scholis Graecis* interpretabitur *Lysiae orationes nonnullas*, *Sophoclis Oedipum Coloneum*, *Plutarchi Periclem*, iisdem diebus, hora II.

ADRIANUS CAROLUS ENGELBREGT

Historiam veterem tradet diebus Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora IX;
Historiam recentiorem iisdem diebus, hora XI;
Antiquitates Graecas vel *Hist. literariam* diebus et horis postea indicandis.

IOANNES PETRUS NICOLAUS LAND

Sermonis Hebraei elementa et librum Iudicum explicabit diebus Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora X;
Antiquitates Israelitarum enarrabit diebus Lunae, Martis, Iovis et Veneris, hora VIII;
Literarum Semiticarum initia docebit die Mercurii, hora XI, diebus Iovis et Veneris, hora IX;
Psychologiam et Logicam tradet diebus Mercurii et Saturni, hora VIII;
Metaphysices Historiam exponet die Lunae, hora IX, et die Martis, hora XI.

CHRISTIANUS BERNARDUS TILANUS

Pathologiam et *Therapiam chirurgicam* docebit ter quavis hebdomade, hora VIII;
Examini aegrotantium et *artis exercitio* in Nosocomio Scholae Clinicae praeërit diebus singulis, hora IX.

PETRUS HENRICUS SURINGAR

Therapiam generalem docebit diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora p. m. III;
Doctrinam morborum singularium interpretabitur iisdem diebus, hora p. m. II;
Praxin medicam ad lectulos aegrotantium moderabitur diebus singulis, hora matutina IX.

IOANNES VAN GEUNS

Pathologiam generalem et *Anatomiam pathologicam generalem* docebit die Lunae, horis X—XII et diebus Martis et Mercurii, hora X;
Morborum signa indagandi methodum exponet, una cum exercitationibus clinicis, diebus Martis, Mercurii et Veneris, hora XI;
Medicinam forensem et *Politicam medicam* tradet bis quavis hebdomade.

GUSTAVUS EDUARDUS VOORHELM SCHNEEVOOGT

Lectiones suas cum theoreticas tum practicas de *Neuropathologia* et de *Psychiatriae* elementis habebit, quum morborum in aegris demonstrandorum opportunitas illi dabitur.

ADRIANUS HEYNSIUS

docebit *Physiologiam* diebus Martis, hora I, Mercurii, Iovis, Veneris et Saturni, hora XI;
Histiologiam diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora X;
Embryologiam diebus Martis, hora XI et Iovis hora XII;
Exercitationibus histiologicis, experimentis et indagationibus physiologicis in laboratorio physiologico quotidie praeërit.

GUILIELMUS BERLIN

Anatomiam specialem et practicam docebit diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, hora IV p. m.;

Zoologiam diebus Iovis et Veneris, hora XII;
Anatomen comparatam diebus Veneris et Saturni, hora III p. m.;
Methodum secandi quotidie;
Exercitationibus zootomicis et *microscopicis* quotidie praeërit.

LEOPOLDUS LEHMANN

Artem obstetriciam theoreticam docebit diebus Martis, Iovis et Saturni, hora XII;
Encheireses in pelvi factitia demonstrabit diebus Lunae et Iovis, hora vespertina VI;
Exercitationibus clinicis in Tocodochio scholae clinicae praeërit diebus singulis, hora XI.

EDUARDUS HENRICUS VON BAUMHAUER

docebit *Chemiam anorganicam* diebus Martis et Iovis, horis VIII—X;
Chemiam organicam die Mercurii, horis VIII—X.
Chemiam pharmaceuticam die Martis, hora XI et die Veneris, hora I;
Exercitia analytica in Laboratorio moderabitur quotidie horis IX—IV.
In usum publicum *Chemiae technologicae* capita exponet horis vespertinis postea indicandis.

CAROLUS IOANNES MATTHES

docebit *Physicam experimentis illustratam* diebus Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora XI;
Planimetriam et *Trigonometriam rectilineam* iisdem diebus, hora meridiana;
Stereometriam, inclusa *Trigonometria sphaerica*, in commodum Medicinae et Literarum studiosorum diebus Martis et Iovis, hora I;
Astronomiam popularem horis cum auditoribus constituendis.

CORN. ANTON. IOANN. ABRAH. OUDEMANS

Botanicen generalem tradet die Lunae, horis VIII—X; *specialem* die Veneris, horis VIII—X;

Anatomiae et *Physiologiae* plantarum capita selecta exponet diebus Martis et Iovis, hora X;

Pharmacologiam generalem et *specialem* docebit diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora XII.

NUMERUS STUDIOSORUM

IN ILLUSTRI ATHENAEO AMSTELODAMENSI CONIUNCTISQUE CUM EO SEMINARIIS

DIE XXX M. DECEMBRIS CIƆIƆCCCLXIV.

In	Facultate	Theologiae	42.
"	"	Iurisprudentiae	34.
"	"	Literarum	3.
"	"	Medicinae	5.
"	"	Philosophiae	—
			84.

OVER

DEN ZAMENHANG TUSSCHEN WETEN EN GELOOVEN.

REDEVOERING

TER

AANVAARDING VAN HET HOOGLEERAARSAMBT AAN HET ATHENAEUM ILLUSTRE TE AMSTERDAM,

DEN 10den OCTOBER 1864

UITGESPROKEN

DOOR

DR. J. P. N. LAND.

MIJNE HEEREN!

Het is met een gevoel van eerbied dat ik deze plaats betreed, om in uw midden mijn ambt te aanvaarden als leeraar der wetenschap. Eerbied niet alleen voor de wetenschap-zelve, voor de strenge eischen die zij aan hare beoefenaren stelt; maar eerbied tevens voor het werk van zoo menigen hoog begaafden voorganger, dat ik geroepen ben op te nemen en te vervolgen; eerbied voor den roem der hoofdstad des vaderlands, die ook door mij moet worden opgehouden; eerbied eindelijk voor de levenstaak der studerende jeugd, aan wier vervulling ook mij een aandeel wordt toevertrouwd. — Inderdaad, de vertegenwoordigers van onze burgerij hebben mij een eervollen, maar ook een moeijelijken arbeid te verrigten gegeven. Het zijn de gedachten der groote denkers van alle eeuwen, die ik onzen hoorders aan het hart leggen moet, opdat zij van hen zelfstandigheid des geestes en een grootsche, edele levensbeschouwing zullen leeren. En daarnaast is het Israel, de moeder van ons aller godsdienst, in wier eerwaardige oudheid ik velen hunner in te leiden heb. Gelijk *mij* dat tweeledige ambt voor oogen staat, ontdek ik daarin niets minder dan den last om voor mijne hoorders de beide hoofdbronnen te ontsluiten van onze geheele hedendaagsche geestbeschaving. Hoe zal ik erin slagen, aan zulk een last te voldoen niet onwaardig der wetenschap, — der mannen die mij zijn voorgegaan, — der stad die mij tot dezen leerstoel riep, — der gewigtige werkzaamheden die onze leerlingen wachten in de maatschappij, — tenzij ik mij, hetgeen ik te doen heb, voor oogen stel in zijn gansche, volle beteekenis, in verband met de geschiedenis en het wezen van den

mensch? Hoe zal ik met vrucht werkzaam zijn, tenzij ik al aanstonds mijn *standpunt* bepale ten opzigte der wijsbegeerte zoowel als der hebreeuwsche en semitische oudheid?

Het kan voor U, die hier verschenen zijt om mijne inwijdingsrede aan te hooren, niet onverschillig zijn te vernemen, in welken geest ik mij van mijne verdere taak hoop te zullen kwijten. In deze onderstelling waag ik het, uwe aandacht te vragen voor een ontwikkeling der hoofdgedachten, waardoor mijn onderwijs zal worden geleid. Alleen het belang van het onderwerp en de zorg, aan den gedachtengang besteed, zal U de geringe kunst van den ongeoefenden redenaar in dit uur dragelijk kunnen maken.

Ik moet mijn onderwerp nader bepalen. — Het eenige dat waarde geeft aan het leven in deze wereld van onvolmaaktheden, is onze *geestbeschaving*, in den ruimsten zin. Daartoe behooren wetenschap en kunst, godsdienst en zeden. Doch dat alles wordt bijeen gehouden door de ééne gedachtenwereld, die elk onzer zich door opvoeding en ondervinding verworven heeft, en waaruit al zijn onderzoeken en maken, al zijn vereeren en handelen als uit ééne gemeenschappelijke bron ontspringt. Geen mensch of hij bezit een gedachtenwereld, een geheel van overtuigingen; en door het aanhoudend verkeer heeft ook iedere tijd, ieder volk, iedere maatschappij een zekere som van overtuigingen in gemeenschappelijk bezit, die men de gedachtenwereld van dien tijd, dat volk of die maatschappij mag noemen. In die gedachtenwereld ligt de gehalte der beschaving die eruit voortvloeit; zij is het, die aan een beschaving beteekenis verleent voor den denkenden geest. En zij bevat twee hoofdelementen. Van sommige onzer overtuigingen vermogen wij zoodanige rekenschap te geven, dat slechts vooroordeel of onbevattelijkheid onzer medemenschen belet om ze van ons over te nemen. Van andere gelukt ons die rekenschap niet dan ten halve, en wij zijn buiten magte om ze aan anderen over te dragen, tenzij dezen door hunne persoonlijke neigingen aanvullen wat er aan het strenge bewijs ontbreekt. Vandaar het onderscheid tusschen weten en gelooven. Uit hetgeen wij weten en hetgeen wij gelooven is onze geheele gedachtenwereld zamengesteld. — Wanneer ik nu hierbij de historische stelling uitspreek, dat al het weten van onzen tijd is uitgegaan van de grieksche wijsbegeerte; en al ons hedendaagsch maatschappelijk geloof van de godsdienst van Israel;

dan zal u mijne bedoeling duidelijk zijn met het beweren van zooeven, dat men mij opgedragen heeft, de beide hoofdbronnen onzer beschaving voor de studerende jeugd te ontsluiten.

Van deze gedachte doordrongen, komt mij ook de groote worstelstrijd op elk gebied der beschaving, die onze negentiende eeuw van al de voorafgaande onderscheidt, niet anders voor dan als een strijd van het grieksche met het israelitische beginsel, of, — om het onderscheid van beiderlei volksaard zoo algemeen als mogelijk uit te drukken, — van het japhetische met het semitische. En het natuurlijk verband, waarin op deze wijze het gronddenkbeeld van mijn werk zich vereenigt met de overweging der groote vraag van onzen tijd, doet mij te meer vertrouwen, dat ik geregtigd ben uwe toegevendheid in te roepen voor eenige beschouwingen betreffende *den zamenhang tusschen weten en gelooven.*

Er staan voor ons twee wegen open om tot een, hoe ook algemeene, dan toch niet onjuiste oplossing van ons vraagstuk te geraken. Het moet worden toegelicht uit de geschiedenis en uit de kennis van het menschelijk bewustzijn. Van deze laatste, door historisch onderzoek verrijkt, verwachten wij het resultaat, omdat het vraagstuk tot haar gebied behoort. Beginnen wij dus met de wereldhistorie te raadplegen.

Zij leert ons al dadelijk, dat bij alle hoogere ontwikkeling onder japhetische volken het weten, onder semitische het gelooven de overhand behield; en dat, waar de beschaving van het eene ras die van het andere ontmoette, aanstonds de wedijver ontbrandde tusschen de twee beginselen. De oorzaken hiervan zullen onmogelijk elders te vinden zijn dan in het algemeene karakter, den alles beheerschenden aanleg, die aan elke der twee volkenfamiliën eigen is, en die ze ten sterkste van elkander onderscheidt. Men heeft dien aanleg niet altijd juist beschreven; zoo heeft men o. a. aan den Semiet gloeijenden hartstogt en den Indogermaan kalme redenering toegekend, en daarbij, — om slechts een voorbeeld te noemen, de poëzij der Perzen en de pijnlijke naauwkeurigheid der Rabbijnen over het hoofd gezien. Men heeft beurtelings de japhetische bewoners van Azië en

de semitische van Europa uit het oog verloren, aan den volksaard toegeschreven wat bij nader toezien het gevolg van levenswijze en woonplaats was. Wanneer wij dat alles in rekening brengen, dan komt het mij voor, dat wij de beide rassen ongeveer dus moeten kenschetsen. De Semiet let in al zijn denken en doen bij voorkeur op de gegevens, op het voorhandene, reële, positive; daarom is hij vasthoudend, voorzigtig, vlijtig, huiselijk en gelaten, zich met al zijne magt werpende op één beginsel, hetzij goed of kwaad, en zich overigens schikkende in hetgeen hij niet veranderen kan. Zoodra hij wordt gekrenkt in zijn beginsel, zij het adeltrots of godsdienst, geldzucht of liefde voor zijn gezin, — wordt de Semiet hartstogtelijk, onstuimig, onverwinnelijk; al wat daarbuiten ligt, laat hem kalm en geduldig. De Semiet is optimist van nature, want hij rigt zich in zijne verwachtingen naar hetgeen hem gegeven is, en vindt daarin al spoedig punten van aanknooping voor eigen pogingen of voor het vertrouwen op zijnen God. De Indogermaan daarentegen doet in de eerste plaats eischen aan de wereld; en waar het voorhandene weigert te buigen voor zijn wil, tracht hij er zich van te ontslaan, in de verbeelding of in de praktijk. Daarom wordt hij ligt ongeduldig, legt hetgeen hij heeft in de waagschaal om iets beters te verwerven, springt van de eene onderneming over op de andere, laat zich in met allerlei plannen, zwerft de wereld rond en vreest niets meer dan den stilstand en de beperking. Hij is driftig, maar geen ijveraar. Hij is van nature pessimist; want niets beantwoordt ten volle aan zijne idealen, die hij als maatstaf aanlegt aan al het bestaande. Zijn gouden eeuw ligt in het ver verleden, aan de poorten der geschiedenis, terwijl de messiaansche eeuw van den Semiet in de verre toekomst ligt, als het einde van al de voorbereidingen door magtige propheten. Het is waar, ook de noordsche mythe weet van een aanstaande vernieuwing der wereld te verhalen, doch het is ten koste van een wereldbrand, waarin goden en menschen ondergaan. Voor den Hindoe is het hoogste goed, dit eindig bestaan te ontvlugten in den schoot van het Absolute, of in dien van het Niets. Zal de Griek aan werkelijke goden gelooven, dan moet hij ze uitrusten met de onvolkomenheden die der werkelijkheid eigen zijn. Zal hij zich in gedachte verheffen tot een volkomen bestaan, dan plaatst hij aan het hoofd zijner bespiegeling een

wereld van ideeën, waarvan de wereld om hem heen slechts de schaduwen en afschijnsels bevat — En toch, dat pessimisme, dat ons overal in de japhetische maatschappij te gemoet treedt, heeft zijne kostbare vruchten gedragen. Want juist dat beginsel van te eischen zonder ophouden, dat open oog voor elke leemte in den tegenwoordigen toestand, getuigen van een scheppingskracht, die zich, mits zij niet als bij de oude Indiërs ontmoedigd wordt, in gedurigen arbeid tot verbetering zal openbaren. De stam van Japhet is een stam van ontdekkers, uitvinders en veroveraars; het volk van Sem is een volk van standvastige belijders, van trouwe wachters aan de schatkamer der beschaving. Ik vind door deze twee het mannelijke en het vrouwelijke karakter in de geschiedenis vertegenwoordigd, zoowel in hunne voortreffelijkheden als in hunne gebreken. Eerst in onze dagen staan het Japhetisme en het Semitisme met gelijke regten naast elkander; en ik kan het mij niet anders denken, of hunne zamensmelting, als in een onverbreekbaar echtverbond, zal eenmaal leiden tot een heerlijker, een vollediger, een menschelijker beschaving dan de wereld ooit te voren heeft aanschouwd.

Met deze karakterbeschrijving stemt dan ook de houding overeen, die de beide rassen tegenover het weten en het gelooven hebben aangenomen.

Zoodra het oude Hindoe-volk den heldentijd te boven was, en de geest aan den Ganges voor zijne eigene belangen begon te leven, nam hij al aanstonds een wijsgeerige rigting. Het verleden dat hem bezig hield, was niet de volkshistorie, maar de oorsprong van het heelal; zijn toekomst de eindelijke bestemming der dingen. Wel verre van zich hieromtrent op de ondoorgrondelijke wijsheid van een Schepper te verlaten, trok hij de goden-zelven binnen den kring zijner bespiegeling. Het eenige dat hem belemmerde was de eerzucht der Brachmanen, die, om hun voorregt als kaste te handhaven, een goddelijke openbaring in de Veda-s hadden doorgedreven. Op dat voorregt na begeerden de priesters van de Veda-s niets: het stond den regtzinnigen leeraar vrij, alle mogelijke gevoelens voor te dragen omtrent de vragen, die de joodsche of christelijke theologie zou rekenen tot de hoofdpunten van hare dogmatiek. De groote omwenteling, door den Buddha te weeg gebragt, is dan ook geene religieuse of wijsgeerige hervorming. Zijne stellingen bevatten weinig anders dan het regt-

zinnige atheïsme van zijn voorganger Kapila. Maar de Buddha behoorde tot de kaste der edelen; het waren de priesterlijke voorregten, die hij te niet deed om alle menschen gelijkelijk te verlossen uit de ellende van hun eindig bestaan. Ook het Buddhisme verlangt geen geloof, maar een dieper inzigt in de nietigheid dezer wereld.

Wenden wij ons tot de westelijke Ariërs, dat is: de Perzen en hunne naaste stamverwanten, dan vinden wij in de godsdienst van Zoroaster, ja een wereldsysteem dat op bovennatuurlijke openbaring aanspraak maakt; doch het houdt niet op, zich onder den invloed der bespiegeling te ontwikkelen. Het rationalisme zoowel als de overspannen mystiek zijn onder die volken van ouds te huis, bovendrijvende al naar men door het verstand of de phantasie der waarheid tracht meester te worden. Onder den hoogvereerden naam van Zoroaster en de spreekwijzen van zijne heilige gezangen vonden de meest uiteenloopende denkbeelden beurtelings een toevlugt. In de vijfhonderd jaren tusschen Alexander den Groote en de opkomst der Sasaniden had het Parsisme opgehouden staatsgodsdienst te zijn, en aanstonds werd het door griekschen, christelijken en buddhistischen invloed tot in zijn binnenste aangetast; zoodat, niettegenstaande alle inspanning der Magiërs, het perzische volk bij de komst der Arabieren geheel was voorbereid om ook den Islâm op zijne beurt tot het voorwerp zijner bespiegeling te maken.

Anders is het wederom bij de oude Grieken gesteld. In plaats van een priesterkaste en hare kweekelingen vinden wij daar den vrijen staat met zijne burgers, en de voorvaderlijke eeredienst als een gedeelte der instellingen van den staat, het eigendom van allen: liep de eeredienst geen gevaar, dan mogt elke leerstelling verkondigd worden. De heilige overlevering toch was te onbepaald, te menigvuldig en tegenstrijdig, dan dat van haren kant een ernstig verzet tegen de wijsbegeerte ware te duchten geweest. De oudste grieksche denkers wilden niets in de plaats van het godsdienstig geloof stellen, evenmin het bestaande geloof ontwikkelen, maar eenvoudig het eigenlijke wezen der dingen nasporen. Daarbij bekommeren zij zich om de populaire voorstellingen in het geheel niet, òf zij nemen ze over om een verstaanbaren vorm te geven aan hunne eigene resultaten, òf wel, zij geven aan de godsdienst als verschijnsel eene plaats

binnen hun wereldsysteem. Zelfs een Xenophanes, die zich van de eenheid des goddelijken wezens overtuigd houdt, ontwijkt allen strijd met de heerschende meening doordien hij zijne eigene gevoelens, zelfs bij de gewigtigste vragen, voor niet meer dan waarschijnlijk verklaart. Sokrates laat het volksgeloof in zijn geheel, doch maakt het weten tot beginsel dier zedelijkheid, die hij ten laatste met zijn geheele onderwijs bevorderen wilde. Plato en Aristoteles, voor wie de eenheid van het goddelijke een onbetwistbare waarheid is, achten het volksgeloof staatkundig noodzakelijk en laten er in hunne stelsels eenige ruimte voor over. Epicurus schuift in zijne physica de goden uit den weg en laat ze in werkeloze zaligheid tusschen de werelden in wonen; de Stoïcijnen daarentegen nemen ze als integrerend deel hunner wereldbeschouwing op. Met deze beide scholen begint reeds de grieksche wijsbegeerte den vrijen blik op de wereld te verliezen. De oude republieken zijn gevallen, de zedelijke steun, dien zij den burger verleenden, te niet gegaan. De staat kan niemands levensdoel meer zijn; er moet een ander gezocht worden. En zoo wordt de nasporing van het wezen der dingen afhankelijk van het zoeken naar grondregels voor 's menschen gedrag, en allerlei oostersche overleveringen, eindelijk ook het Christendom, vinden een bereiden bodem om op de denkwijze der volken in te werken.

Zoo was het gesteld bij de japhetische volken die tot hoogere beschaving zijn opgeklommen. Bij de semitische ging alle waarachtig geestesleven uit van het godsdienstig geloof. Assyrië, Babylonië, Phoenicië, — waarschijnlijk de opvolgers van een ouder ras, — hebben slechts ver gevorderde nijverheid en armoedige priesterwetenschap gekend. Uit de hebreeuwsche oudheid zijn ons enkele fragmenten, bij de Arabieren geheele bundels bewaard van een ongewijde poëzij, een dichterlijke, levenslustige verheerlijking der aardsche dingen. Doch hetgeen de Semiten groot maakt in de geschiedenis der wereld, is de mosaïsche godsdienst en wat daarvan in het Christendom en den Islâm is overgegaan. De denkbeelden van Moses en de propheten, uit Israel in de wereld verspreid, hebben oneindige gevolgen gehad, en konden niet nalaten hun invloed te betoonen ook aan elke wijsgeerige beweging die onder semitische volken is opgekomen. Raadplegen wij het Oude Testament. Daar worden ons de fiere gestalten

geteekend van den priester en den propheet, vertegenwoordigers der traditie en der openbaring; en naast hen staat, ter naauwernood opgemerkt, de wijze, de chakam, die in zijne spreuken wijsheid, doch, met het dogma van den Eeuwige voor oogen, louter praktische wijsheid verkondigt. Hem is het te doen om het gedrag der menschen en het gedrag van God. Het beginsel der hebreeuwsche wijsheid is van den aanvang af de vrees des Heeren, en de mosaïsche wet houdt haar op den duur onder voogdij. Eerst was het (dus heeft men onlangs hier te lande hare geschiedenis treffend geschetst) — eerst was het de godsdienst die den chakam tot wijsheid leiden moest; vervolgens zocht hij alle wijsheid, waartoe de mensch den toegang had, in de godsdienst-zelve; eindelijk was de wijsheid de weg, de godsdienst het verheven doel. Van lieverlede, doch onvermijdelijk, heeft het geloof het weten in beslag genomen!

Alexander de Groote verbrak de slagboomen tusschen de volken van Macedonië tot over den Indus, van Baktrië tot aan den Nijl. Zijn rijk werd verdeeld; het onderling verkeer bleef in wezen; en welhaast kwam de Romein en leidde nieuwe millioenen in de zamenleving der natiën in. Het joodsche geloof, — dat uit de babylonische ballingschap-zelve niet anders dan diepere vereering zijner belijders, zuiverder leer, hoogere ontwikkeling had weggedragen, — het joodsche geloof kwam in aanraking met de grieksche wetenschap. Te Alexandrië zou het strijdperk wezen, waar de twee beginsels voor het eerst hunne krachten zouden meten. Dan de wereld was op de bijbelsche denkbeelden nog te weinig voorbereid; en zoo moesten het de Joden zijn die dat strijdperk aanlegden in hun eigen kring. Aristobulus waagde het, de geheele leer van een Heraclitus, Plato, Aristoteles voor een uitvloeisel te verklaren uit de gewijde schriften der Hebreeuwen. Even geweldadig als deze maatregel waren ook de middelen om dien uit te voeren. Zonder gewetensbezwaar vervalschte men de grieksche literatuur, en waar Israels heilige schrift de uitspraken weigerde te geven die men van haar verlangde, wist men ze haar af te dwingen door allegorische verklaring. Onder zulk een behandeling dreigde het geloof der alexandrijnsche Joden verloren te gaan. Indien de mosaïsche instellingen slechts dienden om gedachten in te kleeden, — dus redeneerde menigeen, — waartoe dan de heilige gebruiken nog in acht genomen?

Wie tot de kern doorgedrongen was, had immers aan den bolster geen behoefte meer! — En wie dus redeneerde, liet zich alligt verleiden tot verachting zijner joodsche afkomst en afval tot het Griekendom dier dagen. Met dat al, op israelitisch terrein kon het niet anders of het geloof hernam zijne geschonden regten. Had Aristobulus zich door den vijand laten verrassen, — Philo verhief de banier der Wet. Gods woord in den Bijbel was voor dezen de zekerste toetssteen der waarheid, en de wetenschappen der aarde stonden tot die hemelsche wijsheid gelijk Hagar de vreemde dienstmaagd gestaan had tot Sara de ware vorstin. Weliswaar maakt ook Philo een ruim gebruik van de allegorische exegese, doch deze-zelve is, volgens hem, den uitlegger van hoogerhand ingegeven. En wat het voornaamste is voor de zaak des geloofs: de diepere zin in de wet van Moses is voor Philo de ziel, en de wet-zelve het ligchaam door de ziel bewoond, en dat als zetel der ziel in eere moet worden gehouden. Met deze leer heeft de joodsche denker in zijn tijd en volk het evenwigt hersteld tusschen overlevering en onderzoek; een evenwigt dat bij de zijnen eerst onder den invloed der grieksch-arabische wijsbegeerte op nieuw ernstig ter sprake is gekomen.

Gaan wij na hoe deze laatste is ontstaan. Zij ging uit van de syrische Christenen, mede de minst zuivere Semiten van allen, bewoners van den alouden heirweg tusschen Perzië, Armenië en Klein-Azië, sinds Alexander door den Griekschen geest aangedaan, en in gedurige verbinding met het byzantijnsche zoowel als het perzische rijk, waarvan zij de onderdanen waren. Wij treffen onder hen eerst de oudere monophysitische scholen aan, die zich van alle wijsgeeren enkel bezighielden met Aristoteles, en met dezen enkel als leermeester der logica. Ook bij hen is de groote vraag opgeworpen, die ons hier bezig houdt, en aldus beslist: „De wetenschap handelt over dingen die voor de hand en voor oogen liggen, en met zekerheid kunnen geweten worden; het geloof betreft verafgelegen en onzigtbare dingen, die men niet met zekerheid vermag te weten. Hier is twijfel mogelijk; in de wetenschap niet; daarom staat de wetenschap boven het geloof, — maar God staat boven de wetenschap. Ook de geloovigen doen onderzoek in zaken des geloofs, en getuigen ten voordeele der wetenschap, wanneer zij verklaren dat wij hiernamaals zullen weten hetgeen wij

thans gelooven." Gij ziet het: hier wordt het geloof uitdrukkelijk beneden het weten gesteld. Doch let wel, Mijne Heeren! de man die zoo spreekt was een syrisch schrijvend Christen uit de perzische natie. En de spreuk waarmede hij zijne heterodoxe uitspraak vergoelijkt: „God staat boven de wetenschap," is evenwel niet dan de weerklank van het Oude Testament, van de wijsheid wier beginsel de vrees des Heeren is. Niettegenstaande de japhetische opwelling voert toch ten slotte in de syrische kerk het Semitisme den boventoon.

Wij hebben weinig reden om den ondergang dier kerk te betreuren. Oorspronkelijks heeft zij niets geleverd; integendeel verhardde zij zich meer en meer in de geesteloosheid die zij met de grieksche en al hare oostersche zusters deelt; en hare taak, de bemiddeling tusschen het Oosten en het Westen, tusschen de oudheid en de middeneeuwen, heeft zij vervuld. Toen de Islâm het Zuidwesten van Azië had overmeesterd, en de zetel der Abbâsiden in Babylonië gevestigd was, vond het wetenschappelijk talent, bij de Perzen en bij de gemengde rassen tusschen Euphraat en Tigris voorhanden, in de nieuwe godsdienst veel grooter ruimte om zich te bewegen. Het Christendom was in de grieksche wereld reeds tot leerstelsel gesmeed. De leer van Mohammed was theologisch nog zeer weinig ontwikkeld. In aanraking gebragt met de bespiegelingen der zoroastrische, gnostische en christelijke scholen, moest zij tot honderd vragen, tot honderd gedachtenverbindingen leiden. Vrijzinnige en regtzinnige secten stonden weldra ook hier tegen elkander over. En het waren syrische Christenen aan het hof van den Chalîf, die den geheelen Aristoteles en vele andere wijsgeerige schriften eerst uit het Grieksch in hunne eigene taal, daarna in het Arabisch overbragten. De grieksche philosophie sterkte het rationalisme van perzischen bloede, maar gaf ook aan de orthodoxie een scholastiek, waaraan zij behoefte had om zich in het midden van hare belagers staande te houden. Uit het Oosten werd de studie der Grieken onder de grooten in het mohammedaansche Spanje overgeplant; in de elfde en twaalfde eeuw waagde zij zich met afwisselend geluk in het licht en bragt wederom hare vrijdenkers voort. Daar waren er die verkondigden, dat geene godsdienst vatbaar was voor bewijs; anderen die verder gingen en weigerden, wat onbewezen was, aan te nemen; nog anderen die alles

twijfelachtig stelden op eenige beginselen van zedelijkheid na. De strijd is nooit regt beslist, waarin beurtelings de denkers en de geloovigen zegepraalden. Want de orthodoxie behield in Spanje de overhand ten laatste door de Berbers, gelijk in het Oosten door de Turken: twee volken van geringe begaafdheden, die nooit in de geschiedenis hebben ingegrepen, dan òf door de beschaving te vernielen, òf door haar te vernederen tot het peil van het alledaagsche en onbeduidende.

De geheele Islâm is eigenlijk een geestesproduct van minderen rang; een navolging van het Jodendom. Het eenige beginsel dat Mohammed's godsdienst voor de vernuftige Perzen zoowel als de ruwe herdersvolken van Binnen-Azië en Arabië tot een wezenlijke weldaad heeft gemaakt, is het monotheïsme van het Oude Testament. Doch dat monotheïsme was te israelitisch van gedaante, en ook te spoedig uit den boezem der arabische beschaving in het volkenverkeer gesleept, om niet in zijn wasdom belemmerd te worden. Door perzische en grieksche bespiegeling werd het al spoedig overwoekerd, en alleen gered door den behoudenden geest, die zich bij alle minder talentvolle natiën in een hardnekkigen maar lijdelijken weerstand pleegt te openbaren.

Zien wij daarentegen de Joden en de westersche Christenen. Toen de godsdienst van Israel met perzische en later met grieksche elementen in aanraking werd gebragt, had zij eerst door hare propheten en wijzen, daarna door Ezra en de schriftgeleerden bij de natie-zelve een trap van ontwikkeling bereikt, waarop zij den japhetischen geest vermogt te ontmoeten en (getuige Philo van Alexandrië) te weerstaan. Al verder werd zij bevestigd door den Talmûd, de ontzagwekkende voorraadschuur, waarin de geestesarbeid van het voorgeslacht was nedergelegd om door den nakomeling vereerd, opgenomen en voortgezet te worden. Van daar dan ook, dat systemen als van Saädias in Babylonië, Abraham ibn-Ezra in Italië, Moses ben Maimûn in Aegypte, schoon in 't Arabisch geschreven en geheel op den leest der mohammedaansche philosophie geschoeid, bij hunne ontwerpers-zelven gepaard gingen met den diepsten eerbied voor de nationale overlevering. Nog meer, Juda Hallevî had den moed, de wijsbegeerte met hare eigene wapenen te bestrijden. »De grieksche wijsheid bood hem bloemen, maar geene vruchten. Zij was niet geroepen, het

feitelijke te bestrijden, maar het aan te nemen en met gedachten te verhelderen. Welnu, de openbaring op den Sinai was een feit, van meer gewigt zelfs om Gods bestaan te bewijzen, dan al de bespiegelingen der verstandigen. Israel was het middelpunt der menschheid, met een prophetische gave toegerust, met een hemelsch licht, dat onderhouden werd door de geboden in acht te nemen." In dezen geest spreekt de joodsche dichter en denker, dien de zijnen nog steeds in eere houden als een der schoonste sieraden van zijn volk.

En nu onze eigene middeneeuwen? Ge weet het, dat de wijsbegeerte der oudheid door de arabische nevelen heen in de christelijke scholen van het Westen hare stralen wierp. Dan niet alleen op deze wijze; — neen, ook het dogma, zoo als het in de groote synoden was vastgesteld, bevatte menig denkbeeld van griekschen oorsprong, zoo menig bewijs, dat het wijsgeerig gevormd verstand der kerkvaders den geloofsinhoud opgenomen en bewerkt had. Gelijk de Islâm, liep ook het Christendom lang gevaar om door sinds eeuwen beschaafde bekeerlingen in honderd secten te worden opgelost. Gelijk de Islâm, werd ook het Christendom door een verdrag met de wijsbegeerte, door een regtzinnige scholastiek bijeengehouden. Gelijk de orthodoxie van den Islâm, werd ook die van het Christendom bewaard bij volken die eerst aan de godsdienst hunne geestbeschaving te danken hadden. Doch waar de Islâm tot de Turken en Berbers werd gebragt, was hij veroordeeld om in geesteloosheid te verzinken; waar het Christendom werd medegedeeld aan de Germanen, ontwaakte de japhetische aanleg, en begon er een ontwikkeling waarvan het einde nog heden niet is te voorzien. Men oordeelt alligt: met de herleving der grieksche studiën in de vijftiende eeuw zou de japhetische geest geheel en al ontwaken, en een strijd beginnen met het vreemde, semitische Christendom, die nog heden voortduurt en met de geheele verbanning dier ons opgedrongen leer moet eindigen..... Zoo sprekende, miskent men minstens vier elementen van kracht, die het Christendom deels boven den Islâm, deels boven het Jodendom vooruit heeft. In de eerste plaats het persoonlijk karakter van Jesus, zoo oneindig boven dat van den propheet van Mekka verheven; — en het is van het karakter van zijn stichter dat een godsdienstvorm grootendeels leeft. Vervolgens het veel ruimere aan-

deel, dat het Christendom aan de hebreeuwsche oudheid neemt, en waarmede het zich veel van het standvastige zelfbewustzijn der joodsche natie heeft toegeëigend. Voorts de bewerking die de evangelieleer al vroeg bij de Grieken-zelven onderging, en die haar vatbaarder maakte om met de uitkomsten van het eigen onderzoek te worden zamengesmolten. Eindelijk, de universele regten, die de godsdienst, van den Christus zichzelve toekent; zoodat zij aan al hare volgelingen, van welke afkomst dan ook, dezelfde aanspraak gunt op het hoogste goed. — Kortom, die godsdienst is in zichzelve te krachtig, en zij heeft een te grooten invloed gehad op de wording onzer europesche maatschappij, dan dat een geheele verwijdering van het semitisch element denkbaar ware, zoo niet onze gansche zamenleving in hare bestanddeelen werd opgelost.

Wanneer wij thans een blik terug slaan op den afgelegden weg, dan zien wij op zekere hoogte der beschaving overal den wedstrijd tusschen de twee beginsels van weten en gelooven ontstaan; dan zien wij het laatste bij zuivere Semiten, het andere bij echte Indogermanen ten laatste geregeld zegevieren; dan vinden wij hunne hoogste uitdrukking, hunne incarnatie in de geschiedenis der menschheid, bij Israel en Hellas; dan aanschouwen wij eerst in de hedendaagsche beschaving het gezamenlijke product van den joodschen en van den griekschen geest; dan kunnen wij niet anders dan onzen tijd erkennen als geroepen om ze beide uit eigen ondervinding, met gelijke kennis van zaken te beoordeelen. Reeds door de afkomst van sommigen onzer bevat onze japhetische maatschappij een semitisch element. Van nog veel grooteren invloed is de christelijke kerk, die, — hoezeer voor altijd met het karakter van haren stichter gestempeld en de likteekenen dragende van elken strijd dien zij gestreden heeft, — desniettemin hare palaestijnsche bakermat nimmer verloochenen kan. De middeneeuwen worden geheel beheerscht door het in zijn oorsprong joodsche denkbeeld eener theokratie. De protestantsche kerken beroepen zich op de gewijde schriften van joodsche mannen. Geen taal van het nieuwere Europa of zij heeft uit den mond der kerk hare hebraïsmen opgevangen; geen staats- of regtsleer, geen wijsbegeerte sinds Cartesius, of tot in hare

ontkenningen toe getuigt zij van kerkelijken en bijbelschen invloed. De gedachten van Ibn-Ezra van Toledo zijn door Spinoza het eigendom geworden van een Lessing, Herder en Goethe, een Hegel en Schleiermacher. Wat de poezij en de beeldende kunsten betreft: wie loochent de magt der kerk, die met hare bijbelsche denkbeelden en vormen de kunst der oudheid deels verdrongen, deels geheel gewijzigd heeft? En zelfs natuur- en geneeskunde hebben niet enkel strijd gevoerd met de kerk, maar hebben mede ten gevolge van háar onderwijs een hoogere beteekenis voor de zamenleving verkregen.

Wanneer dan alom zoowel het semitische als het japhetische beginsel, dat van gelooven zoowel als dat van weten tot den thans bestaanden toestand heeft medegewerkt, dan laat zich die toestand niet verklaren, noch is er een voldoende grond om te voorspellen, wat er van onze beschaving in de toekomst worden zal, tenzij wij ons eene heldere voorstelling vormen van het algemeen-menschelijk terrein, waarop de twee beginselen elkaar ontmoeten. Van Japhet en Sem moeten wij opklimmen tot den mensch; van het weten en gelooven tot de overtuiging in het algemeen.

Zoodoende betreden wij het gebied der psychologie, der leer van het menschelijk bewustzijn, die heden ten dage geroepen schijnt om een omwenteling te weeg te brengen ook in de taalkunde, de schoonheidsleer, de zedeleer, de geschiedkunde, de wijsbegeerte, om van andere wetenschappen niet eens te gewagen. Immers het is de menschelijke taal, het menschelijke streven naar het schoone, de menschelijke rede, de menschelijke beschaving en beschouwing der wereld om ons heen, die zij ons trachten te ontraadselen; dat alles heeft zijn grond van bestaan in het menschelijk bewustzijn; en geene verklaring is voltooid, waar men niet tot den grond is doorgedrongen. Zou dan het menschelijk geloof eene andere wijze van verklaren vereischen? Zou het er eene andere toelaten? Wat mij betreft, ik zie mij genoodzaakt, de eindelijke beslissing van het groote geschil tusschen gelooven en weten voor altijd onmogelijk te stellen, tenzij die plaats vinde op het gebied der psychologie. Wat meer is, ik meen reeds thans, dank zij der toelichting onzer vraag van vele zijden, de algemeene omtrekken te zien doorschemeren van het vonnis, dat de psychologie der toekomst in dezen vellen zal.

Het schijnt onbillijk, dat wij de beslissing tusschen weten en gelooven verwachten van de wetenschap; dat wij zoodoende eene der partijen uitspraak laten doen in hare eigene zaak. Die onbillijkheid wordt weggenomen door den eisch, die wij aan onzen scheidsregter stellen. De wetenschap moet, zal zij een verstandhouding tusschen de partijen te weeg brengen, rekenschap geven niet alleen van het onstaan des geloofs iu den menschelijken geest; maar zij moet trachten, dat geloof te leeren kennen als een normaal, noodzakelijk bestanddeel van ons geestesleven. Gesteld, het onderzoek leidt tot een ander resultaat, en de wetenschap bewijst, dat het geloof een ziekelijk verschijnsel of een bewijs van geringere ontwikkeling is, dan zullen de geloovigen hardnekkig weigeren, hun vonnis aan te nemen, — en de strijd blijft voortbestaan totdat eindelijk het geloof voor de toenemende verlichting wijkt, — of anders, totdat het onderzoek, met verbeterde middelen hervat, eene andere uitkomst zal hebben opgeleverd.

Wij kunnen, dit alles bedenkende, en zonder opzettelijk psychologisch onderzoek naar den aard van het weten en het gelooven, onmogelijk onze toestemming geven aan de theoriën, waarmede men ons vraagstuk tot heden meer uit den weg trachtte te ruimen dan wel op te lossen in den eigenlijken zin. Nog steeds is het duidelijk, dat denkers en leeraars zich laten beheerschen door den kring van voorstellingen, waarin zij zijn opgevoed of dien zij door aanleg en lotgevallen gedrongen zijn, tot het voorwerp van hunne bijzondere aandacht te maken. Cartesius riep de Heilige Maagd aan om hem in zijn denken bij te staan, en nam de godheid te hulp om de waarheid der menschelijke kennis te bewijzen. Spinoza's ethiek is dooradem**d** van de joodsche wijsbegeerte der middeneeuwen. Baco sluit een verdrag met de theologie; hij heeft een bewijs voor het bestaan der godheid, en draagt haar vervolgens de taak op om het menschelijk verstand, waar het andere vragen opwerpt dan die het door waarneming zou kunnen oplossen, met openbaringen tot zwijgen te brengen. Zijn volgeling Hobbes vergelijkt de geloofsartikelen bij pillen, die niet vermalen, maar in hun geheel moeten worden ingeslikt. Locke bewijst een hoogste wezen eveneens door de rede; en nu hij dit éene punt gewonnen heeft, komt hij tot de godsdienstige overtuiging eenvoudig door openbaring, die als getuigenis van God-zelf, boven allen twijfel verheven is. Verder gaande,

maakte Berkeley van de godheid gebruik om de praktische gevolgen van zijn idealisme te boven te komen, — en David Hume, die zich met zulk een deus ex machina niet behelpen kon, maakte zich van dat denkbeeld geheel af, maar bleef dan ook met zijn ontgoddelijkt empirisme als volmaakte twijfelaar aan alle menschelijk weten staan. — In Duitschland was het Leibnitz, die een maker noodig had voor de verwonderlijke harmonie tusschen natuur en geest (volgens hem twee uurwerken, die naast elkaar met gelijke snelheid afliepen); en zoo is het voortgegaan bij Wolff, en zelfs bij Kant en zijne navolgers. In plaats van een lange lijst van wijsgeeren geef ik hier liever de slotsom der optelling: De wijsbegeerte, de vrije wetenschap bij uitnemendheid, heeft zich bij geen enkelen der nieuwere denkers genoegzaam vrij gemaakt uit de banden der scholastiek, om ons vraagstuk moedig onder de oogen te zien. Wij noemen scholastiek de transactie van het heerschende geloof met de wetenschap die een plaats komt vragen in de maatschappij. Welnu, ik noem de nieuwere wijsbegeerte vóor Kant een omgekeerde scholastiek, want ik zie in haar een transactie der verjongde wetenschap met het geloof. Aan de eene zijde staan de empiristen, wier wetenschappelijk streven zich enkel op datgene rigt, waarbij de mensch een dadelijk belang heeft: zij geven al de rest, dat is al de diepste vragen van het verstand, eenvoudig over aan het geloof (waarbij de zeventiende eeuw aan een staatsgodsdienst, de onze aan gemoedsaandoeningen pleegt te denken). Aan de andere zijde staan de speculative wijsgeeren, wier geest op alle vragen een antwoord zoekt, maar overal waar het denken te kort schiet, de leemte aanvult met de begrippen van God, van de ziel, van het wezen, — die als welbekend uit het kerkelijk onderwijs eenvoudig worden opgenomen. En zelfs de populaire schrijvers, deïsten en atheïsten, zijn in hunne redeneringen afhankelijk van het voorhanden geloof; want, eens van den leiband der kerk ontslagen, nemen zij telkens onwillekeurig als kenmerk der waarheid van hunne meeningen de tegenstrijdigheid aan, die er bestaat tusschen die meeningen en de kerkleer. — Van Kant af verdwijnt ook die omgekeerde scholastiek meer en meer. Hij is het, die als waardig opvolger van Aristoteles weder het voorbeeld heeft gegeven van een zelfstandig wetenschappelijk streven. En niettemin, de kritiek der praktische rede bewijst reeds genoeg, dat het

werk der bevrijding, in zijn onsterfelijke voornaamste werk begonnen, nog op verre na niet was voltooid. Van hem gaan twee onderscheidene rigtingen uit; wij mogen ze in het kort met de namen van Hegel en van Herbart aanwijzen. De eene zoekt voordurend een zamensmelting van het weten met het geloof te bewerken, een opnemen van het laatste in het eerste; de andere tracht aan het geloof een regt van bestaan te verzekeren door het voor te stellen als een onvolkomen weten, dat zijn aanvang neemt daar waar het eigenlijke weten door de menschelijke onvolmaaktheid verpligt wordt stil te staan. Wij hebben ook thans weder in het voorbijgaan gewag te maken van een derde partij, die der vijanden van de kerkleer, bij wie de rustige beschouwing der vraagstukken gedurig door hun hartstogtelijken tegenzin wordt verstoord.

Gij ziet het, M. H.! er bestaat hier blijkbaar vooruitgang. De mechanische scheiding tusschen weten en gelooven, die het empirisme kenmerkte, heeft bij Herbart en de zijnen voor een voortzetting van het eene door het andere plaats gemaakt. De even mechanische aanvulling van het weten door geloofsartikelen, die vóor Kant aan de bespiegelende rigting eigen was, wordt na hem door een opnemen van het geloof in het weten vervangen. Maar door de geheele duitsche wijbegeerte der negentiende eeuw heen vertoont zich het streven om den maatstaf van het weten aan te leggen aan den inhoud des geloofs. En het geloof wil met dien maatstaf niet gemeten worden. In weerwil zelfs van een Strauss en zijne kolossale Glaubenslehre is de ultramontaansche en oud-protestantsche partij, — zijn de geestverwanten van een Stahl en Görres onwrikbaar in hunne overtuiging, in hun geloof.

En zal ons nu het psychologisch onderzoek verder brengen? — Ik herhaal het, slechts hiervan is in de toekomst een vereeniging te hopen van allen die een waarachtig leven des geestes voorstaan, tot den arbeid aan ééne groote zaak.

Ik heb in den aanvang dezer rede het weten voorloopig bepaald als het vasthouden aan een overtuiging waarvan wij aan alle genoegzaam in het denken geoefenden volledige rekenschap vermogen te geven. Ik heb het gelooven bepaald als het vasthouden aan een overtuiging, waarbij hetgeen er aan de keten van bewijs ontbreekt, door persoonlijke neigingen

wordt aangevuld. Die beide bepalingen behooren thans te worden toegelicht.

De natuurwetenschap verklaart ons den ligchamelijken toestel, waardoor een zinnelijke indruk op de hersenen wordt overgebragt. Hare uitkomsten verdienen onze bewondering, hoewel zij, nog verre van volledig zijn. Doch wat geen ontleedmes, geen mikroskoop, geen elektriciteit ons ooit zullen leeren doorzien, dat is de omzetting van den indruk op het ligchaam in een indruk op het bewustzijn desgenen wien de hersenen toebehooren. De gewaarwording wederom, de voorstelling, de gemoeds- en wilsaandoening, het begrip en het oordeel, — dat alles is toegankelijk alleen voor de inwendige waarneming, voor het bewustzijn-zelf. Zoodra wij onze aandacht afwenden van de wereld om ons heen en van ons eigen ligchaam, om een blik te slaan in onze gedachtenwereld, in ons gemoed, dan is het inderdaad een nieuwe wereld die zich voor ons opendoet. Daar liggen de gedachten niet in de ruimte naast en voor en achter elkaar, noch stroomen zij naar binnen en naar buiten; — maar als door een tooverslag doen zij zich op voor den inwendigen blik en nemen toe en af in helderheid, vervangen elkander zonder ophouden en veranderen telkens van gedaante. Mettertijd gewend aan haar gewemel, leeren wij ze vasthouden, ze vergelijken; vele van haar spreken ons van een wereld die onafhankelijk is van onzen geest; wij nemen ze in het verhoor; maar niet allen stemmen zij omtrent die wereld onderling overeen. Zietdaar den grond gelegd van een onderscheiding tusschen ware en valsche voorstellingen. Immers indien die gansche tegenstrijdige massa door ons moet worden aangenomen als van gelijke waarde en beteekenis, dan staat het verstand stil; dan is het denken tot eeuwige magteloosheid gedoemd; dan is het geestesleven al aanstonds in zijn wording gestuit. Wij moeten noodzakelijk een gedeelte onzer onvrijwillig gevormde denkbeelden als onjuist verwerpen.

Waardoor wordt onze keuze tusschen waarheid en dwaling bestuurd? Men vervolge, — dus raadt ons deze en gene, — elke voorstelling slechts tot haren oorsprong toe; men onderzoeke, of zij inderdaad uit de wereld der bestaande dingen afkomstig is, en of onze zintuigen ze getrouwelijk hebben overgebriefd. Alwat ons door normale zintuigen berigt wordt, dat moet waarheid zijn; alwat door ziekte, verbeelding, onderstelling, bespie-

geling in ons bewustzijn oprijst, dat kan onwaar wezen, en is ook meestal onwaar. — Zoo eenvoudig die raad schijnt te wezen, zoo onmogelijk blijkt het al spoedig, dien op te volgen. Vooreerst toch zou de voorstelling, die wij onderzoeken willen, uit het levend verband onzer gedachtenwereld moeten losgemaakt, en afgeleid worden uit zinnelijke gewaarwordingen die wij ons duidelijk herinneren. Vervolgens zou de vraag wezen: hoe is die zinnelijke gewaarwording in ons bewustzijn gekomen? En hier ware het een vereischte, den duisteren nacht, die den overgang tusschen hersenen en bewustzijn bedekt, met een afzonderlijk gezigtsorgaan, dat aan niemand verleend is, te doordringen; en voorts nog zou het noodig zijn, door onze eigene gewaarwording heen de ligchamelijke aandoening onzer eigene zintuigen regtstreeks waar te nemen. Niets van dat alles is te bereiken; en wil men ons den oorsprong van onze voorstellingen doen nagaan, om zoodoende hare waarheid te beoordeelen, dan blijft die waarheid voor altijd in het midden.

Neen, de maatstaf, dien wij allen tot het bepalen van waarheid of dwaling werkelijk gebruiken, die in handen ligt van het onervaren kind zoowel als van den denker, in alle kunst der dialektiek doorkneed, is een geheel andere. Niemand, wie het ook zij, die zijne denkbeelden anders waardeert dan op grond van hunne overeenstemming onderling. De groote meerderheid, die zich van zelve aaneensluit tot een beeld der wereld, geldt ons als waar; — de minderheid, die zich in dat verband niet voegen wil, staat onder verdenking van langs onwettige wegen in ons bewustzijn te zijn ingeslopen. De regelmaat, de orde, de zamenhang, de harmonie, de eenheid in het vele is het wezen, en de aangeboren behoefte van onzen geest. In haar ligt alle bewijskracht; in haar zijne magt en zijn onvermogen tevens. De koning van Siam verwerpt het denkbeeld, dat onze rivieren zich des winters met ijs bevloeren, omdat het niet te vereenigen is met zijn gedachtenvoorraad; maar ook de werktuigkundige wil al dadelijk niet weten van elk ontwerp tot een perpetuum mobile, omdat de gedachte-zelve elementen bevat, regtstreeks in strijd met al de kennis die hij zich van de natuurkrachten verworven heeft.

En nu, waarop berust die eisch van een harmonie in de geheele wereld van objecten, gelijk in de geheele gedachtenwereld? Men zal ons zeggen,

op de dagelijksche ondervinding, die ons in dien eisch bevestigt. Maar wat bevestigd zal worden, moet toch eerst bestaan; en inderdaad van den beginne af, eer wij algemeene harmonie hebben opgemerkt, nemen wij allen haar aan als den toets onzer bevestiging en ontkenning. En dan, vergaderen wij niet dagelijks ook een menigte ondervindingen, waardoor deze en gene bestaande zamenhang in onze gedachtenwereld verbroken wordt? Bouwt niet de ondervinding aan den eenen kant en breekt af aan den anderen? Desniettemin nemen wij aan, dat ook waar de ondervinding ons nog een bajert van verwarring vertoont, een harmonie bestaat, vooralsnog aan onzen blik onttogen, maar die zich bij voortgezette nasporing voor ons ontsluijeren zal; — wij zoeken die harmonie, wij onderstellen hare aanwezigheid, — wij vertrouwen dat het onderzoek vervullen zal wat de geest belooft.

Het vertrouwen van den menschelijken geest op zijn eigene zaak, zijn vertrouwen op zichzelve: zietdaar dan den grondslag van alle overtuiging.

Op dien grondslag rust beiderlei overtuiging, zoowel het weten als het gelooven.

Aanvankelijk, in het kinderlijke verstand en in het mythologische tijdperk der geschiedenis (ik bedoel datgene waarin de mythen gevormd worden) is er nog slechts éene overtuiging, geen weten en geen gelooven; gelijk er nog geen onderscheid bestaat tusschen wetenschap, godsdienst en poëzij. Het weten wordt opgeroepen tot een afzonderlijk bestaan door de verwondering en den twijfel. De idyllische eenvoud is niet meer: er heeft zich een kloof opgedaan in onze gedachtenwereld, die ons noopt tot eigen onderzoek, teneinde de eenheid te herstellen. Tot hiertoe zaten wij als aandachtige leerlingen aan de voeten der natuur, wij lieten ons door onzen genius aan de hand leiden; thans worden de lessen dier natuur meer en meer nagerekend, de genius opgelost in onzen eigen geest. De voorstellingen worden aaneengepast, en in haren loop gadegeslagen; van het eerste oogenblik is de aanstoot gegeven tot een ontwikkeling, die eerst zal eindigen in een alles omvattende, in alle deele harmonische wereldbeschouwing, — gesteld dat die voor menschen bereikbaar ware, — of anders in de absolute kritiek. Kritiek, de kunst van oordeelen, toe-

gepast op alwat ons ontmoet, — daarin ligt het ideaal der wetenschap, wanneer wij de menschelijke beperktheid in aanmerking nemen.

En nu het geloof?

Geloof is: voor waar houden, mede op grond van persoonlijke neigingen. Men wachte zich wel, om hierbij alleen aan godsdienstig geloof te denken; maar ook dit is bij die bepaling ingesloten. Men heeft haar met verontwaardiging aangevallen; men achtte een bloot voor-waar-houden te koel, te onvruchtbaar voor het leven, te arm om den ganschen rijkdom van het geloofsleven over de wereld uit te storten. — Van den beginne af, M. H., dat ik die zwarigheid hoorde maken, is het mij voorgekomen, dat wie zoo spreekt, een treurig licht werpt op zijn eigen karakter en dat zijner geestverwanten. Zou er toch iets te vinden zijn, dat geschikter ware om den regtgeaarden mensch met vreugde te bezielen, tot daden te ontvlammen, dan de overtuiging: hetgeen ik voorsta, is de waarheid!? Het is waar, er is een groot onderscheid tusschen mijn geloof aan de omwenteling der maan en dat aan een goddelijke voorzienigheid: het eene laat mij tamelijk koud, het andere betreft voor mij een levensvraag. Doch de astronoom, die de draaijing van dat hemelligchaam om zijn as ontdekte, voor wien die ontdekking een voorwerp was van weten (niet eens van geloof); voor hem was zij immers een zegepraal in zijn leven, een verheven genot, een aansporing tot nieuwen arbeid? Al de groote daden, waarop de geloovigen zich beroemen, laten zich volkomen verklaren uit het éene feit, dat eene of andere stelling, hetzij dan geloofd of geweten, maar voor waarheid werd gehouden. Niet in de gemoedelijke warmte, noch in den brandenden ijver ligt de eigenaardigheid van het geloof. Integendeel onderscheidt het zich van het weten door zijne grondslagen. Het heeft te leven van drie zaken: vooreerst van de onvolmaaktheid der wetenschap, ten tweede van de phantasie, ten derde van de gemoeds- en wilsbewegingen der menschen.

Indien onze wetenschap alles omvatte, voor geen geloof zou er plaats wezen. Omtrent alle vraagpunten bezaten wij dan een vaste, beredeneerde overtuiging; en ware het mogelijk omtrent dezelfde zaken nog een tweede overtuiging tevens te koesteren, die van andere overwegingen uitging? Doch nu wij niet alwetend zijn, is er ruimte voor het geloof. Duizende

vragen blijven vooralsnog onopgelost, die toch uit onzen toestand voortvloeijen, en onze aandacht telkens wekken. De wetenschap antwoordt niet, en wij begeeren, wij behoeven een antwoord. De wetenschap geeft ons een wenk, en wij hebben een uitvoerige verklaring van noode. In zulke gevallen verlaten wij het gebied der strenge wetenschap, en zoeken, bij gebrek aan het onomstootelijk zekere, het waarschijnlijke te bereiken. Dat is, wij nemen waar en stellen ons voor en redenéren evenals bij het eigenlijke onderzoek; maar waar de gegevens te weinige zijn om er een stellig besluit uit te trekken, vullen wij ze aan met een gissing.

Geen onzer is bij magte om elke stelling, die hij uitspreekt, te bewijzen. Wij allen gissen onophoudelijk; en wij doen dat met hulp der phantasie; altijd vasthoudende aan het eerste beginsel, dat er harmonie bestaan moet tusschen alle ware denkbeelden, tusschen alle werkelijke dingen. De scheppende verbeelding ontleent hare bouwstoffen en haar bouwplan aan de positive kennis die wij verworven hebben, — of anders is zij de verbeelding van een krankzinnige. Een gissing die het verdient, waarschijnlijk te heeten, wordt op soortgelijke wijze tot stand gebragt als het beeld van een uitgestorven diersoort, dat door een Cuvier met behulp van enkele beenderen wordt geteekend. Het valt niet te ontkennen, dat ook de wetenschap van onze dagen, en de wetenschap van alle volgende eeuwen hare kennis met gissingen moet vervolgen; en dat zij daartoe het regt ontleent aan het vertrouwen van den geest op zichzelven, dat van al zijn werken onafscheidelijk is. — Maar wat het geloof tot meer dan gissen maakt, dat is zijn zuiver persoonlijk karakter, de stem die onze eigenaardigheid, onze inborst, onze gewoonten, onze omstandigheden uitbrengen bij het kiezen tusschen de eene gissing en de andere. Elk geloof, ook het schijnbaar meest onverschillige, brengt mede, dat ons de tegenovergestelde gedachte in een of ander opzigt onverdragelijk zou zijn. Gesteld, ik weigerde geloof aan de leer van de omwenteling der maan (die ik voor mij buiten staat ben, streng te bewijzen); dan twijfelde ik daarmede aan de waarheidsliefde en de bekwaamheden der astronomen, aan wie ik die gedachte te danken heb; ik stelde een geheele klasse van beoefenaars der wetenschap buiten de gemeenschap der beschaafde maatschappij; en dit is mij onverdragelijk. Een ander voorbeeld: een Caesar, een Wallenstein,

een Napoleon geloofden aan hun geluk, omdat hun sterke wil de voorstelling van een toekomstigen val niet kon gedoogen. In de werkelijkheid is er niemand te vinden die alle overlevering, alle gezag verwerpt, want volslagen afzondering van zijne medemenschen, ook in den geest, zal geen mensch ooit verdragen. En daarom is het godsdienstig geloof zoo bijzonder magtig, omdat zijn inhoud van den beginne tot het einde toe allerlei persoonlijke belangen van zijn belijder raakt.

Is het dan vreemd, dat wij den indogermaanschen, steeds vooruitstrevenden, alles veroverenden, alles wagenden geest overal aantreffen op de zijde van het weten, en bereid om zijne gissing voor een ontdekking op te geven? En dat wij daarentegen den semitischen, behoudenden, voorzigtigen geest zijne gissing liever tot kapitaal zien maken in het geloof? — Zij beiden, — ik heb met deze bewering aangevangen, — vormen met elkaar de hedendaagsche beschaving, waaruit wij een harmonische, rein menschelijke hopen te zien ontspruiten. Die hoogere beschaving, dat evenwigt en organisch verband tusschen al de elementen van het geestesleven, zoo het mogelijk is, te bevorderen; daarin ligt ons aller taak, daarin bij uitnemendheid die van het hooger onderwijs. Op grond van de voorafgaande beschouwingen zie ik voor mij de toekomstige verzoening tusschen weten en gelooven, al is zij nog verre, op déze voorwaarden vooruit:

De wetenschap erkenne, dat zij uit de menschelijke onvolmaaktheid, uit den twijfel geboren is. Zij achte dien twijfel als een onvermijdelijk feit, als de altijd vloeijende bron van haar regt en hare verpligting om alles zonder onderscheid te onderzoeken. Zij geve niets op van hare zuur verdiende resultaten, tenzij op grond van juister eigen onderzoek. Maar zij wachte zich, waar zij gissingen noodig heeft, deze te verheffen tot de waardigheid van stellige kennis; zij ontzegge aan het geloof nimmer het regt, om op het gebied der waarschijnlijkheid andere hutten te bouwen, andere tempels op te rigten. Noch vergete zij, dat de overtuiging, die voor den een de klaarheid van wetenschap bezit, voor den ander dikwijls de beteekenis heeft van gissing of van geloof.

Het geloof daarentegen bepale zich, zonder vrees voor de veroveringen van het weten, tot het gebied van het waarschijnlijke. Het make geen aanspraak op de eerwaardigheid van dat kinderlijke, naïve vertrouwen, dat

aan beide weten en gelooven is voorafgegaan, noch beklage zich over de stoutheid der kritiek, die alles tracht te overmeesteren. Het hedendaagsch geloof, M. H.! is niet naïef; het is als een volwassen vrouw, die ondervinding van de wereld heeft, en die het zwakheid zou zijn, als een onschuldig kind te behandelen. Het moet afstand doen van zijne traagheid, en zich toegankelijk stellen voor de gedachte van vooruitgang, geschiedenis, wijziging in den loop des tijds. En het is daartoe in staat, zoodra het ophoudt zich te schamen over zijn menschelijke natuur, en er open voor uitkomt, dat zijne roeping is, aan een altijd nieuwe behoefte des menschen te beantwoorden, de regten te vertegenwoordigen der individualiteit, en in elke eeuw, in elken kring, in elken mensch de leemten der wetenschap, in de theorie en in de praktijk, met telkens nieuwe scheppingen te vervullen. Zóo zullen de twee beginselen onzer beschaving, als in een waarachtigen echt verbonden, elkander steunen en schragen, evenwigt houden tusschen hetgeen er noodig is voor de toekomst en voor het tegenwoordige, en zamen het groote werk volvoeren, om den wille waarvan het een voorregt is, mensch te zijn.

Edel Achtbare Heeren, Burgemeester en Wethouders dezer Stad, Leden van den Gemeenteraad, en Gij die uit hun midden gekozen zijt om als Curatoren de belangen onzer Doorluchtige School te behartigen! Gij hebt gehoord, met welke beginselen voor oogen ik de taak aanvaard, die mij door uw vertrouwen is opgedragen. Mogt het u gebleken zijn, dat ik die taak erken in haar gansche gewigt, dat ik het aandeel op hoogen prijs stel dat mij door u is toegewezen aan den bloei, aan de handhaving van den welverdienden roem van Amsterdam. Zij heeft dien roem te danken aan de zelfstandigheid van het karakter, aan de geestbeschaving van de hoofden harer burgerij, aan die breede, waarlijk vorstelijke zienswijze, waarmede zij zich van ouds beijverden, voor alle elementen van beschaving binnen de muren dezer stad een woonplaats te bereiden. Zij verdient dien roem nog steeds, en zal dien waardig blijven, zoolang zij zal blijven de nederlandsche stad bij uitnemendheid, gelijk zij reeds in de dagen der

republiek voor elke der provinciën een poort geopend had van haar stadhuis; zoolang zij met regt de wereldstad van ons vaderland zal zijn, door alle natiën het eerst genoemd in verband met den nederlandschen naam; zoolang zij het middelpunt wezen zal waar handel en nijverheid, wetenschap en kunst en godsdienst elkander in hunne hoogste uitdrukking ontmoeten, elkander hoogachten en ondersteunen; zoolang zij diegene blijft onder hare zusteren in onze gewesten, waar hij die de geheele beschaving waardeert, op den duur het liefste vertoeft. Indien er iets is, dat mijne vreugde verhoogt van geroepen te zijn om aan de wetenschappen die mij het meest ter harte gaan mijne beste krachten te wijden, dan is het de gedachte, dat die roeping is uitgegaan van de openbare vergadering der vertegenwoordigers van Amsterdam, en dat mijne plaats zal zijn aan haar Athenaeum, een school die sedert de herstelling van ons volksbestaan de beteekenis heeft van een duurzaam protest tegen een staatsmonopolie in het hooger onderwijs. Breed zijn de grondslagen van het welzijn dezer hoofdstad; breed zijn ook die van den bloei onzer school; breed zal ik trachten diegene te leggen van het werk dat ik tot beide heb bij te dragen. Ontvangt in dit plegtig uur de opregte verzekering, dat het mijn hartewensch is, aan de beginselen, die Amsterdam en zijn Athenaeum aller eere waardig maken, ook voor mijn deel getrouw te zijn. Wel weet ik, dat eerst de nog duistere toekomst leeren zal, of mijne geringe krachten in eenige evenredigheid staan tot het gewigt van den last, dien Gij mij op de schouders hebt gelegd. Doch, wat mij steeds zal schragen op mijn weg, dat is de gedachte dat Gij in hetgeen ik tot hiertoe mogt leveren op het arbeidsveld der wetenschap, de belofte van betere dingen hebt willen zien. Mijn tijd en moeite zal ik voortaan geheel besteden om uwe goede verwachting, kan het zijn, niet te beschamen; en hetgeen ik heden naauwelijks vermag, daartoe zal rijper leeftijd, verdere studie mij beter in staat stellen. Op uwe welwillende ondersteuning blijf ik rekenen; en ik beloof van mijne zijde, dat geene moeite mij te veel zal zijn om mij dankbaar te toonen voor de onderscheiding mij door u verleend, en van jaar tot jaar minder ontbeerlijke diensten te bewijzen aan deze Stad en hare Doorluchtige School.

Ook U, Mijne Heeren die uwe zorg besteedt aan het bestuur der theo-

logische Kweekscholen! begroet ik met geestdrift bij deze plegtigheid. De band die uwe instellingen met de onze vereenigt, getuigt almede van een ruime opvatting der taak van alle hooger onderwijs. Een zoodanige edele eendragt onder verschillende vormen van het kerkelijk leven wordt nergens gevonden als in ons vaderland, nergens zoo duidelijk uitgedrukt als in de zamenwerking die wij hier bij de opleiding van aanstaande godsdienstleeraars aantreffen. Wat mijn werk betreft, ik zal aan de kweekelingen voor wie Gij zorgt, volgaarne dezelfde moeite ten koste leggen die gij met regt aan uwe eigene hoogleeraren ten pligt maakt, en zoodoende blijk geven van mijne hooge achting voor den zamenhang tusschen alle gezindheden die het vrije Nederland op zijn ons dierbaren bodem gekweekt en geherbergd heeft.

Hooggeleerde Heeren, die ik niet dan met schroom voor het eerst mijne zeer geachte Ambtgenooten noem, zoo aan het Athenaeum als aan de Seminariën verbonden! Ik dank u voor de vriendelijke ontvangst, die Gij mij in uw midden hebt bereid! In uwen kring werkzaam te zijn, is een vooruitzigt, dat mij vervult met naauw getemperde vreugde. Ik weet het, mijne kennis, mijn talent zullen naast de uwe, na die van een voorganger als onze voortreffelijke Veth, aan een ernstige en moeijelijke proef onderworpen worden. Uit een gansch anderen kring van werkzaamheden roept men mij op om te wedijveren met u, die jarenlange ondervinding, ongestoorde studie, een gevestigden naam boven mij vooruit hebt. Gewoon met de pen om te gaan, word ik aangesteld om te werken met het levend woord. Mijne vreugde wordt getemperd eenedeels door de onzekerheid, of ik mij de plaats in uwen kring waardig zal kunnen toonen; anderdeels door den naam, die naast den mijnen aan den Raad dezer stad ter keuze werd voorgedragen. Waarom moest het die zijn van een vriend, dien ik om zijn wetenschap en karakter hoogschat, die misschien waardiger medewerker van u allen dan ik zou zijn gebleken? Helaas! het is het onvermijdelijke lot van de beoefenaren der oostersche studiën, dat zij, zoo weinigen in aantal, naauwelijks een stap in hun maatschappelijke loopbaan kunnen doen anders dan ten koste der belangen van mannen met wie zij door persoonlijke betrekking verbonden zijn. Hiertegen is geene voorzorg bestand; de gedachte hieraan

zal mij steeds hinderlijk blijven. Doch met te grooter ijver zal ik er naar streven, zoodanigen mededinger, zulken voorganger niet onwaardig te zijn, mijn ambt onder U met eere te bekleeden. Daartoe roep ik uwen raad, uw vriendschappelijken bijstand in. En dat mij die niet ontbreken zal, durf ik hopen. Immers niet weinigen Uwer hebben mij reeds bij vroegere ontmoetingen hunne welwillendheid getoond. En Gij, geachte Boot! die mij nu veertien jaren geleden uit uwe leerzaal aan de overzijde der Zuiderzee naar de hoogeschool zaagt vertrekken, zult zeker den ambtgenoot de gevoelens niet onthouden die gij toen ter tijde den leerling hebt toegedragen. Zie ik u daar voor mij gezeten, dan verrijzen er eenige der schoonste herinneringen uit de langvervlogen jeugd voor mijnen geest; en al hebben onze wegen zich een tijdlang gescheiden, ik hoop aan uwe zijde in mijn onderwijs te toonen, dat nog de zin voor degelijke studie mij bezielt, dien reeds Gij als onze Rector ons hebt ingeprent. [1])

Het is mij een aangename gedachte, hooggeleerde Beijerman! dat de dag mijner aanvaarding van het hoogleeraarsambt bijna zamenvalt met het feest Uwer vijf-en-twintigjarige ambtsbekleeding. In uwen krachtigen ouderdom, in de kroon der eere die u versiert, aanschouw ik het beeld van een toekomst, die mij en ons allen aan den avond van een welbesteed leven begeerlijk tegenlacht. Mogt Gij het genot, dat gij in deze dagen smaakt, nog langen tijd deelachtig blijven, en uwe onverzwakte deelneming aan alle belangen van wetenschap en kunst ook de pogingen blijven gelden, door uwe jongere en jongste ambtgenooten ten bate van onze School en van de vaderlandsche wetenschap in het werk gesteld!

Eindelijk nog een woord tot U, edele jongelingen, Studenten aan onze en aan de theologische scholen! Onder u zal mijne dagelijksche plaats zijn; voor uwe vorming tot zelfstandige leden van den geleerden stand zal ik voortaan bijna uitsluitend leven. De denkbeelden, die mij daarbij zullen voorlichten, hoop ik morgen, bij de opening mijner lessen, nader te ontvouwen. Doch zooveel hebt gij zeker reeds heden opgemerkt, zooveel wil ik u thans uitdrukkelijk en openlijk verklaren, dat ik denkbeelden wensch voor te staan, waaraan naar mijne vaste overtuiging de toekomst behoort,

---

[1]) Bij afwezigheid van den heer Boot zijn de twee laatste zinsneden niet uitgesproken.

en die het verdienen, in de gulden dagen der jeugd met liefde te worden overwogen. Uwe belangstelling op te wekken voor de studiën die mij dierbaar zijn, u behulpzaam te zijn om er een zelfstandig aandeel aan te nemen of ze met helder inzigt toepasselijk te maken op de beschaving van ons geheele volk, — daarin vind ik het doel van mijn streven. Met een geopend oog voor alwat den geest der menschheid openbaart, zult gij mij vergezellen op den weg der wetenschap, — zoo mij de ondervinding van mijne eigene akademische loopbaan niet geheel bedriegt; en het ideaal van onzen omgang zal zijn: een verbond van vrienden, die gezamenlijk naar waarheid streven!

ARS LONGA, VITA BREVIS.

REDEVOERING

BIJ DE AANVAARDING VAN HET HOOGLEERAARSAMBT IN DE ONTLEED-KUNDE, AAN HET ATHENAEUM ILLUSTRE TE AMSTERDAM,

DEN 17den OCTOBER 1864,

UITGESPROKEN

DOOR

W. BERLIN.

EDEL-ACHTBARE HEEREN, BURGEMEESTER, WETHOUDEREN EN LEDEN VAN DEN RAAD DER STAD AMSTERDAM!

AANZIENLIJKE VERZORGERS VAN AMSTERDAM'S DOORLUCHTIG ATHENAEUM!

ACHTBARE MANNEN BIJ WIE HET TOEZIGT OVER DE GENEES-, HEEL- EN VERLOSKUNDIGE SCHOOL ALHIER BERUST!

HOOGLEERAREN VAN HET DOORLUCHTIG ATHENAEUM EN VAN DE ONDERSHEIDENE GODGELEERDE KWEEKSCHOLEN, HOOGGESCHATTE AMBTGENOOTEN!

ZEER GELEERDE HEEREN, BEOEFENAARS DER GENEESKUNDE, LEERAREN VAN LETTEREN EN WIJSBEGEERTE, VERDEDIGERS VAN HET REGT!

WEL-EERWAARDE HEEREN, LEERAREN DER GODSDIENST!

VOORTREFFELIJKE JONGELINGEN, BURGERS DEZER DOORLUCHTIGE SCHOOL, DIE UWE KRACHTEN DER WETENSCHAP WILT TOEWIJDEN!

KWEEKELINGEN DER SCHOOL VOOR GENEES-, HEEL- EN VERLOSKUNDE TE DEZER PLAATSE!

GIJ ALLEN, WIE GIJ ZIJN MOOGT, DIE DEZE PLEGTIGHEID DOOR UWE TEGENWOORDIGHEID LUISTER BIJZET!

ZEER GEWENSCHTE TOEHOORDERS!

„Audacem iuvat fortuna," zegt een welbekend spreekwoord. Moge dit ook heden niet in gebreke blijven zijne toepassing te vinden.

Want Gij allen, mijne Toehoorders, weet, dat men bij de benoeming tot Hoogleeraar tevens *implicite* een brevet als redenaar ontvangt, dat zeer geschikt is groote verlegenheid te veroorzaken.

Eene oude loffelijke gewoonte toch roept den nieuw benoemden Hoogleeraar op het spreekgestoelte, om eene redevoering bij het aanvaarden van zijn ambt uit te spreken.

Die taak verdiende wel ontleed te worden, alvorens eene poging gedaan werd, om daaraan te voldoen.

Of was het niet natuurlijk, dat de vraag overwogen werd of eene zoodanige redevoering het grootere publiek bekend moest maken met de zienswijze van den toekomstigen leeraar, met *zijne* opvatting der hem toevertrouwde takken van onderwijs, of met een of ander piquant onderwerp, dat de geleerden in vijandelijke legers verdeeld houdt, of dat men als een triomf der wetenschap meent algemeen te moeten bekend maken.

Neen, mijne Heeren! de bedoeling eener inwijdingsrede kan niet binnen zoo enge perken besloten liggen, zoo naauw konden de poorten niet zijn, die den toegang tot het hooger onderwijs verleenen, dat alleen dan hooggeplaatst kan blijven, wanneer het de meest mogelijke vrijheid in zijne ontwikkeling geniet!

Vrijer dus moest de keuze voor eene gelegenheidsrede zijn; vrijheid zonder ongebondenheid, vrijheid zoowel van gedachte als van vorm, dat moet het ideaal geweest zijn van de instellers der plegtigheid, waartoe gij heden zijt uitgenoodigd.

Wilt dit indachtig zijn, geëerde Toehoorders. Weest toegevend en welwillend! Hoe zoude U anders de novicius kunnen tevreden stellen, die maar al te zeer gevoelt, dat zijne studiën hem nooit op den redenaarsweg gebragt hebben.

De geschiedenis der wetenschappen, die men beoefent, is in meer dan één opzigt leerrijk. Dit is eene overbekende waarheid, waartegen maar al te vaak gezondigd wordt.

De opvatting omtrent de waarde der geschiedenis en de daaruit voortvloeijende wijze van beoefening verschilt zeer naar gelang van de tijden, verschilt zeer naar gelang van den beoefenaar, is in één woord afhankelijk van het individu dat haar beoefent, omlijst door zijn tijd.

Zoo leidt die geschiedenis tot onderscheidene opvattingen, tot verschillende resultaten.

Zoo zien wij den tijdgeest, de heerschende ideeën, de constitutio epidemica der ideeën beurtelings miskend en te hoog geschat, zoo zien wij het einde voorspellen, daar waar een opvolger het begin te bespeuren waant, zoo zien wij in de behandeling der geschiedenis den mensch, die haar beoefent.

Zoo wordt deze tevens eene ontwikkelingsgeschiedenis van het menschdom, en een spiegel die de afbeeldsels harer tijdelijke beoefenaars terugkaatst.

Eene uitkomst echter is verkregen, gebleven, en tot onomstootelijke waarheid verheven. Vergun mij die hier uit te spreken.

Ars longa vita brevis, zoo zeiden reeds onze geleerde voorvaderen den altijd jongen Hippocrates na.

Kan het verwondering wekken, dat wij na een zeer lang tijdsverloop die magtspreuk onveranderd uitspreken?

Welk eene colossale massa van op zich zelf staande en zamenwerkende krachten is er sedert den tijd der Grieken verbruikt, en toch hoe ver hebben wij het daarmede kunnen brengen.

Telkens en telkens meende men den top van den heiligen berg nader en nader te komen, en telkens viel men afgemat neder, toen men, na uitputting van al zijne krachten, moest bespeuren, dat de afstand bij het naderen al grooter en grooter werd, en de vroegere zinsbegoocheling al meer en meer begon te wijken.

Een terugblik op die lange rei van strijders, nog eerwaardig en indrukwekkend niettegenstaande de levenloosheid van het ligchaam, kan niet ongeoorloofd zijn.

Niet ongeoorloofd mag die voorwaar heeten, maar wel ontmoedigend, ontmoedigend vooral op eenen leeftijd, die niet meer ongekende gevaren trotseert, ja ontmoedigend omdat men de lengte van die *ars longa* meent te kunnen meten en die maat aan de uitkomsten gelegd, onze kleinheid zoo zeer doet uitkomen.

Maar laten wij om het verledene, het tegenwoordige en de toekomst niet uit het oog verliezen.

Welligt helpen die de donkere wolken verdrijven, en doen die ons wederom helderder licht zien.

Dat het wel eens nuttig zijn kan, den tegenwoordigen tijd te kennen, zich rekenschap te geven van hetgeen om ons geschiedt, daarvan heeft ons, voor niet zeer langen tijd, de geologie een zeer leerrijk voorbeeld geleverd. Toen die tak van wetenschap tot de lievelingsvakken ging behooren, ontbrak het niet aan medewerkers, die van alle zijden ontzaggelijk

veel materiaal opstapelden, waarin door anderen orde gebragt werd, zoodat allengs eene geschiedenis van de wording van den aardbol en van hare tot de voorwereld behoorende veranderingen ontstond, die schijnbaar zeer afgerond was. Toen men echter de kennis der hedendaagsche veranderingen op onzen aardbol ernstiger begon te verzamelen, en die veranderingen beter trachtte te begrijpen en te verklaren, toen vond men tevens een beteren en meer zekeren grondslag voor de opvatting van hetgeen vroeger gebeurd was.

Zoo nu, dacht ik, moesten ook wij daarheen streven de verhouding van de wetenschappen tot hare beoefenaars in de eerste plaats uit de geschiedenis van onze dagen te leeren kennen.

Laat ons dus een oogenblik daarbij vertoeven, en laat ons hopen, daarin toch geen zoo afschrikkend beeld te vinden, als ik U straks van het verledene begon te schetsen.

De wetenschappen, dat is genoegzaam bekend, zijn gemeengoed geworden. Wij leven niet meer in die tijden, waarin enkele bevoorregten de poorten angstvallig gesloten hielden, en slechts diegenen, welke hun welgevallig waren, in de geheime kunsten ingewijd werden. Een ieder is het vergund, naar gelang van zijne krachten, mede te werken op het veld der wetenschap en waarlijk de vruchten hiervan zijn niet uitgebleven. Ja, men klaagt nu eerder over te kleine dan over te groote medewerking, ofschoon het heir van arbeiders waarlijk niet gering te schatten is, getuige de dagelijks op nieuw geleverde handelingen en verhandelingen.

En hoe krachtiger werking en uitkomst daaruit te voorschijn treden, hoe meer wij ons gedrongen gevoelen tot de uitspraak *ars longa vita brevis*.

Eene geschiedenis der wetenschappen is tevens eene geschiedenis der volken. Behoefte schept wetenschap en eenmaal verkregen kennis wordt de bodem, waaraan een volgend geslacht het zaad toevertrouwt.

Laat uwe blikken eens de gelederen der volkeren doorloopen en hoe verbaasd zult Gij staan over den ongelijken graad van ontwikkeling, welke die volkeren aanbieden. Van af de ruwste empirie ter bevrediging van

dagelijksche behoeften tot op het hoogste toppunt van beschaving zult Gij vertegenwoordigers vinden. Het is alsof de geschiedenis van duizende jaren in verschillende tooneelen voor uwe oogen ontrold wordt.

De vergelijkende anthropologie, de kennis der volkeren in de tot heden bekend gewordene wereldstreken levert een treffend beeld van hetgeen wij in het kleine terugvinden in den kring der geleerden of van diegenen, welke hunne krachten aan de ontwikkeling der wetenschap wijden.

Maar hier zijn het niet meer geslachten die elkander opvolgen, het zijn niet meer menschelijke leeftijden, die der wetenschap een bepaald charakter geven, neen, mijne Heeren! den bevoorregten leiders der wetenschap, die hunne stem, na ontzaggelijke inspanning, mogen doen hooren, is maar een kort tijdsverloop gegund. Wanneer zij de hoogte bereiken, die hun het regt geeft zich aan het hoofd der beweging te plaatsen, staan wederom anderen gereed, hun dit regt spoedig te betwisten, en ziet, zij zijn gekomen, zij zijn gestegen en zij moeten alras ruimte maken voor anderen. Is dat leven niet eene *vita brevis*, en wordt de *ars* voor ons niet al meer en meer *longa*, wanneer wij zien, dat de rassche schreden, op wetenschappelijk gebied gedaan, het einddoel niet zooveel nader brengen, als wij ons zulks in onze bekrompenheid reeds voorstellen.

Laat ons dit met een voorbeeld ophelderen.

Het was te Heidelberg, alwaar ik mijne studiën voortzette, dat ik de *élite* van de Duitsche jeugd vereenigd vond, om uit den mond van jonge maar vermaarde leeraars de wetenschappelijke waarheden te hooren verkondigen, die voortaan alles zouden helpen verdringen, wat men als gangbaar in het leven mede genomen had, die voortaan de steunpilaren van het wetenschappelijk gebouw voor ons, medici, moesten worden.

Een enkel woord bevatte het geheim, dat de massa van leergierigen lokte.

Te Heidelberg werd de rationele wetenschap verkondigd. En die werd op eene wijze voorgedragen, die de gretigheid wettigde, waarmede ze ontvangen werd, alsof men nu aan het einde van het zoeken gekomen was, alsof men nu den steen der wijzen gevonden had.

Dat vuur, die welsprekendheid, die logica bij den leermeester, die spanning bij den student, die met geestdrift aan de lippen van zijnen

leeraar hing, waren wel geschikt, om aan het geheel een leven, een charakter te geven, dat blijvend beloofde te worden.

Het waren dan ook niet alleen de leerlingen, het waren ook sommige leermeesters, welke deel namen aan eene beweging, die zij voortaan als uitgangspunt voor hunne beschouwingen kozen.

Het wetenschappelijke leven verkreeg daardoor een idealen tint, dien het, naar de opvatting der leerlingen, nooit verliezen zou. Wij waren daaronder zeer gelukkig. Wij zouden eenmaal geroepen worden die rationele leer te vuur en te zwaard te helpen verdedigen en ontwikkelen en daarvoor hadden wij goed en bloed veil.

IJdele opgewondenheid, die zich al meer en meer van de verstandelijk bevoorregten in de wetenschap en praktijk meester maakte en die haar toppunt spoedig bereikte, om plaats te maken voor het dweepen met een anderen profeet. Want maar al te spoedig moest men ontwaren, dat de leerlingen *plus royalistes que le roi* mogten heeten.

Maar hoe kwam men tot die rationele wetenschap?

Onder de soldaten van het Pruissische leger stond, na de bevrijding van het Fransche juk, een jongeling onder het geweer, die geroepen was, om de medische wetenschappen te helpen hervormen.

Joh. Müller, die zich als student reeds spoedig naam verwierf, was het, die, niet dan na een langdurigen en vermoeienden strijd in zich zelven, begreep, dat de natuurphilosophische rigting, die onder den invloed van Hegel en anderen zich van de meest begaafde mannen had meester gemaakt, vaarwel gezegd moest worden.

Het was geen geringe triomf, dien Müller met deze uitkomst zijner studiën en overpeinzingen behaalde, en de uitwerking van zoodanig besluit mogt evenmin gering heeten, daar de philosophie zich van alle leervakken had meester gemaakt en een onvruchtbaren strijd had uitgelokt, waarin vele edele gedachten verloren gingen en waardoor verwarde begrippen heerschend werden.

De philosophie zoude voortaan door het onderzoek worden verdrongen en alras was aller wensch en streven de wetenschap op den weg van dat onderzoek te verrijken.

De hulpmiddelen daartoe werden ontwikkeld en uitgebreid, en het experiment, de proefneming, in hare regten hersteld.

Het was vooral het mikroskoop, dat de groote omwenteling hielp te weeg brengen. Alles werd nu met gewapend oog geanalyseerd, alles, wat weefsel heeten mogt, werd tot in al zijne elementen vervolgd.

Merkwaardig verschijnsel! Het mikroskoop leert de elementen kennen, waaruit plant en dier, in het kort het organische rijk, zamengesteld of opgebouwd is, terwijl de analyse op chemisch en physisch gebied, ondersteund door nieuwe hulpmiddelen, denzelfden weg volgt. Overal ontleding tot in de kleinste deelen; overal het streven om de wetten op te sporen, die de stof beheerschen, zoo als die zich in de eenvoudigste vormen voordoet, om daarna tot de meer zamengestelde verschijnselen op te klimmen.

Een der naaste gevolgen van de invoering van het mikroskoop, was het ontstaan van eene nieuwe leer, de weefselleer genaamd, die haar grootsten triomf vierde in Schwann's betoog, dat de cel, een blaasvormig ligchaampje, uit omhulsel, inhoud, kern en kernligchaampje zamengesteld, het grondelement is, waaruit zich alle weefsels ontwikkelen.

De invloed van de weefselleer of liever van het mikroskoop strekte zich al spoedig zeer verre uit, en al is het hier de plaats niet om dit in alle deelen na te gaan, zoo mag ik toch den invloed daarvan op de ontwikkelingsgeschiedenis niet onvermeld laten.

De ontwikkelingsgeschiedenis leert ons de wording van de organische wezens, van het ei af. Het ei nu is een slechts met het mikroskoop waarneembaar ligchaam. Van daar dat de eerste ontwikkelingstijdperken ook slechts met behulp van vergrootende werktuigen vervolgd konden worden, van daar dat men zonder het mikroskoop nooit tot de ontdekking gekomen zoude zijn, dat het element, waaruit de meest zamengestelde ligchamen zich ontwikkelen, eene cel is. Het ei toch werd door de vereenigde onderzoekingen van Von Baer, Wagner en Purkinje als zoodanig erkend.

Naast de weefselleer en de verjongde leer der ontwikkelingsgeschiedenis ontstond de physiologische chemie. Ik heb U de beweging op chemisch gebied reeds aangeduid. De gevolgen van de door Lavoisier gegrondveste leer der verbranding konden niet uitblijven en die deden zich vooral op organisch gebied, op het gebied van plant- en dierkunde gelden. Even als de vorm-elementen met het mikroskoop, zoo werden de chemische stof-

fen, waaruit het ligchaam zamengesteld is, in het chemisch laboratorium opgespoord.

Maar de kennis dier stoffen deed verlangen naar de kennis van hare onderlinge verhouding in het levende ligchaam, de wijze waarop zij zich verplaatsen, in het kort naar de chemische processen in dat ligchaam.

Wat men daarvan opsporen konde, werd onder de benaming van physiologische chemie bijeengebragt door mannen, aan wier hoofd onze Mulder prijkt, die een vernieuwd leven aan de natuurhistorische wetenschappen hier te lande heeft bijgezet.

De physiologische scheikunde werd zoodoende een gedeelte van de physiologie, of, wil men liever, de physiologie werd meer dan vroeger ook van een scheiknndig standpunt bewerkt. En wanneer ik nu zeggen mag, dat de physiologie de wetten opspoort, die ten grondslag liggen aan de veranderingen of bewegingen, die de stof ondergaat, bij de vorming van organische wezens en gedurende het leven der organismen, zoo kan het niet anders, of eene betere kennis dier stof, van het morphologisch en chemisch standpunt, moest diep ingrijpen in die wetenschap en de grenzen, zoo fraai door vroegere philosofische beschouwingen getrokken, doen verdwijnen, om een nieuwen horizont te openen.

En werkelijk ontbrandde de strijd al spoedig op physiologisch gebied, en werd daar slag op slag geleverd, waarbij eene verbetering der vuurwapenen en van het krijgsmateriaal niet vergeten werd.

De physiologie had met de oude traditie gebroken, maar niet *zóó* de pathologie. De ziektekunde verkeerde in eenen hoogst wankelbaren toestand. Dan naar de eene, dan weêr naar de andere zijde geslingerd, was zij in hare opvattingen gedeeltelijk onder den invloed van geavanceerde physiologen, gedeeltelijk onder dien van niet minder gezéleerde chemiatrikers geraakt. Hier en daar was overdrijving in het spel. Maar er was nog meer. Te Weenen had zich Rokitansky aan het hoofd gesteld eener pathologisch anatomische school, en terwijl hij de ziektekundige ontleedkunde door zijne onderzoekingen tot eene ongekende hoogte verhief, was hij minder gelukkig in zijne toepassing op ziektekundig gebied.

Onder die omstandigheden was het tijd geworden, om de stelling uit te werken, dat pathologie physiologie is, dat de stof altijd aan dezelfde wet-

ten gehoorzaamt, maar dat de verschillende soorten van invloed waaraan die stof blootgesteld is, wijzigingen te weeg brengen, die van het physiologisch standpunt te verklaren zijn. Onder die omstandigheden was het niet ontijdig te noemen, wanneer men, door middel van de kritiek, de verkeerde en geavanceerde voorstellingen en stellingen in de ziektekunde terugwees; onder die omstandigheden mogt men beproeven de verkregen kennis in de theoretische wetenschappen met de noodige restrictie op de ziektekunde toe te passen.

Dit nu was de bedoeling van Henle's rationele pathologie, die aan eene algemeen gevoelde behoefte voldeed, getuige de gretigheid, waarmede het werk verslonden werd, toen het in druk begon te verschijnen.

De opgewondenheid werd bij de lezers, even als vroeger bij de hoorders in de akademische lessen, zoo groot, dat het oordeel beneveld werd en men zich werkelijk reeds in het bezit eener rationele pathologie waande, terwijl toch slechts de rationele weg ter verkrijging eener pathologie aangeduid was.

De overdrijving van het oogenblik moest dan ook alras plaats maken voor teleurstelling, die nooit uitblijven zal, wanneer men de vruchten plukken wil, eer ze rijp zijn.

Spoedig werd men dusdoende wederom van de speculatieve rigting afgeleid, om te leeren begrijpen, dat de ware weg ter vermeerdering van kennis elders te zoeken was.

Men keerde terug tot de rustige werkplaatsen der wetenschap en zag wat daar groots verrigt was, terwijl men zich reeds genoegzaam toegerust achtte.

Van uit Berlijn kwam nu wederom de groote beweging. Bij de beoefening der physiologie was het Joh. Müller niet ontgaan, welk nut er van de physika voor de physiologie zoude zijn te trekken. Het was dus zeer natuurlijk, dat hij zijne uitstekende discipelen aanspoorde in die rigting te werken, terwijl hij zich meer en meer op de beoefening der vergelijkende ontleedkunde toelegde, die voortaan eene zelfstandige wetenschap zijn moest en van stonde af aan ophield dienstbaar te zijn aan de teleologische beschouwingen in de physiologische leerboeken.

De vruchtbaarheid dier physische rigting bleek alras uit de electro-

physiologische onderzoekingen van Dubois-Reymond, uit de optische en akustische van Helmholtz, om van andere niet te gewagen.

Die rigting leverde niet alleen veel nieuws op, maar beheerschte bovendien al spoedig de methode van onderzoek, zoodat de invloed daarvan op het gebied der weefselleer, physiologische chemie en pathologische anatomie niet kon uitblijven. De weefselleer werd meer en meer de leer der weefsels, terwijl zij vroeger meer de leer der vorm-elementen heeten mogt; meer en meer begon men zich ook rekenschap te geven van de veranderingen, welke die elementen van het levende ligchaam af tot aan de tafel van het mikroskoop ondergaan, zoodat er meer leven in die leer kwam, en men zich niet meer met het onderzoek van doode elementen tevreden stelde.

De physiologische scheikunde werd met meer voorzigtigheid behandeld. Ook hier leerde men vele dwalingen goed maken en voorzigtiger vooruitgaan.

Maar vooral de pathologische anatomie vond in Virchow eenen bewerker, die haar geheel van autonomie deed veranderen, doordien hij van het beginsel uitging dat aan elken ziekelijken toestand eene weefselverandering ten grondslag ligt, en aangezien hij die veranderingen heeft leeren afleiden uit celontwikkelingen, zoo was daarvan het gevolg, dat hij *omnis cellula ex cellula* ook voor de pathologische anatomie triompherend verkondigde.

Virchow heeft de uitkomsten zijner overwegingen en onderzoekingen in eene cellulaarpathologie neêrgelegd, die op het oogenblik weêr een rustpunt voor de pathologen aanbiedt.

Maar de in deze regelen bevatte uiteenzetting van den gang der wetenschappen in onze dagen leert ons maar al te zeer, dat eene toegepaste leer, die op wetenschappen berust, welke steeds in staat van ontwikkeling verkeeren, geene blijvende waarde kan hebben. Zij valt óf door hare eenzijdigheid óf door hare onrijpheid.

Zoo zijn wij ongemerkt tot op den tegenwoordigen tijd genaderd, als wanneer wij onzen alom gewaardeerden, veelzijdig ontwikkelden Donders ontmoeten, aan wien ik de inleiding in de nieuwe rigting te danken heb.

Ik wilde U, mijne geëerde Toehoorders! een voorbeeld geven van de beweging op ons wetenschappelijk gebied. Gij zoudet daaruit de terugwerking van de kennis van onzen tijd op de beoordeeling van onze voorgangers leeren *kennen*. Gij zoudet daaruit de *vita brevis* de *ars longa* leeren *erkennen*.

Ik gevoel echter welk gevaarlijk terrein ik betreden heb.

De poging om U in weinige woorden het zoo bewogen leven op medisch gebied te schetsen is niet van roekeloosheid vrij te pleiten. Maar vergeeft het mij, wanneer ik heden boven mijne krachten heb durven gaan, en neemt den goeden wil voor de daad.

Zoo het mij dan maar gelukt is U te doen begrijpen, dat er leven, zeer veel leven in onze wetenschappen heerscht, ik kan er mij mede tevreden stellen. De titel van wetenschap blijft daardoor aan de geneeskunde behouden. Want het is toch wel het hoofdkenmerk eener wetenschap, dat zij ontwikkeling vertoont en voor ontwikkeling vatbaar blijft, en wat is die ontwikkeling anders dan leven?

Dat leven bestaat niet alleen in *onze* wetenschap. Het beheerscht ook de andere, die zich niet aan den tijdgeest kunnen onttrekken, en die tijdgeest, hij wordt uit de ontwikkelingsgeschiedenis van het menschdom geboren. Ik zoude U op de hedendaagsche studiën op vergelijkend taalkundig gebied en op anderen kunnen wijzen, maar eene gepaste mate van voorzigtigheid dringt mij hier der fantaisie de teugels van de zelfbeheersching aan te leggen; want waarlijk de uiteenzetting van het denkbeeld eener eenheid, waarbij alle wetenschappen tot één ligchaam gebragt worden, heeft voor mij iets aanlokkelijks, dat ik moeijelijk kan overwinnen.

En toch, mijne Heeren, waag ik het de stelling te herhalen, dat aan die eenheid der wetenschappen, welke aan onze inrigtingen van hooger onderwijs ten grondslag ligt en waardoor haar bloei verzekerd is, streng moet worden vastgehouden.

De terugwerking van de kennis van onzen tijd op de beoordeeling der geschiedenis van vroegere dagen, kan niet twijfelachtig zijn.

Is het reeds onmogelijk den arbeid van onze tijdgenooten op waren prijs te stellen, wanneer wij ons niet zelve op het bewerkt terrein bewogen hebben, hoe veel moeijelijker zal het zijn dit te doen ten aanzien van

onze voorgangers, aan wie wij het te danken hebben, dat wij in staat zijn geweest, het tegenwoordige standpunt in de wetenschap te bereiken.

Op welke hoogte, of wilt gij liever op welke laagte, zoude de mechanica zijn blijven staan, zonder de leer van het paralellogram der krachten? op welke de physiologie zonder de kennis van den bloedsomloop?

Ik noem U twee voor de hand liggende voorbeelden. Ik zoude die gemakkelijk kunnen vermeerderen, wanneer het er om te doen ware, de stelling te betoogen, dat vruchtbare ideeën nieuwe tijdperken voor de wetenschappen helpen voorbereiden.

Dit was mijn doel echter niet. Ik wilde slechts aantoonen, dat de juiste waardering van hetgeen geschied is slechts berusten kan op hetgeen wij zelve hebben leeren kennen.

Vergunt mij daartoe een hedendaagsch voorbeeld te kiezen. En wat zoude ik daartoe beter kunnen aanhalen, dan de ten onzen tijde ontwikkelde stelling van het behoud van kracht. Welk idée was meer vruchtbrengend en van algemeener strekking? Maar welke krachten werden er voor het betoog dier stelling vereischt? Welke voorbereidende studiën en welke scheppingskracht behoefden zij, die daarmede durfden optreden?

Leert ons nu de geschiedenis van een dergelijk feit niet billijk zijn in de beoordeeling van vroegere baanbrekers der wetenschap. Ja, mijne geachte Toehoorders, de juiste waardering van hetgeen geschiedt, leert ons de voorgangers op prijs stellen, behoedt ons voor zelfverheffing en stemt ons dankbaar jegens het voorgeslacht, dat ons in staat stelde op den beganen weg voort te schrijden.

Maar die juiste waardering, zij leert ons ook den tijdgenoot op prijs stellen en zij maakt ons bekend met de zwarigheden, die ons omgeven, en die ons zoo gemakkelijk op het dwaalspoor brengen. Zij dwingt ons tot eene toegevende beoordeeling en bevordert dusdoende de zoo wenschelijke harmonie onder de geleerden.

De ontwikkeling der medische wetenschappen in onze dagen, wier geschiedenis ik mij verstout heb in eene zoo korte schets zamen te vatten, deed ons zien, dat de weg, dien wij zoo vlijtig opsporen en vervolgen, niet altijd de regte is. Langs kronkelingen schrijden wij voorwaarts. Geene rigting in de wetenschap kan, om ons eens parlementair uit te drukken,

aan de orde gesteld worden, of zij ontaardt door bekrompen opvatting of overdreven ijver. En dan is het keerpunt daar. Dan keeren wij om en begeven ons op eenen nieuwen weg en hernieuwd leven is daarvan het gevolg. Wij onderscheiden dus wel de leiders en de volgelingen. Maar beide zijn evenzeer noodig, beide werken daarom niet minder tot hetzelfde doel mede. Dat doel is echter den verstzienden naauwelijks duidelijk, dat doel verwijdert zich meer en meer, al naar gelang onze kennis toeneemt, want van het bekende besluiten wij tot het onbekende, en hoe meer bekend is geworden, hoe juister ons oordeel zal wezen over onze verwijdering van het einddoel van ons streven. Van daar dan ook, dat wij de aloude spreuk met meer kracht en klem dan vroeger mogen herhalen: *Ars longa, vita brevis.*

Edel-Achtbare Heeren Burgemeester, Wethouderen en Leden van den Gemeenteraad! het leven, dat de hedendaagsche geschiedenis der wetenschappen kenmerkt, eischt, als ieder leven, onderhoud. Geen leven zonder stofwisseling, geene stofwisseling zonder toevoer van levensmiddelen. Dit is U reeds bij eene vroegere gelegenheid gezegd. En wanneer ik nu bij deze plegtigheid de vrijheid neem zulks te herhalen, zoo word ik daartoe als van zelve gedrongen door de overwegingen in de voorgaande woorden nedergelegd en aan eenen tijd ontleend, dien ik voor een groot deel het voorregt had mede te beleven. Het was mijn streven daarin te doen uitkomen hoe nieuwe rigtingen den vooruitgang bepalen en hoe zij door nieuwe methoden van onderzoek ingeleid worden. Het gevolg daarvan is de oprigting van nieuwe leerstoelen en nieuwe werkplaatsen voor de wetenschap. Gij hebt zulks reeds ondervonden en de bereidwilligheid getoond de wetenschap of liever hare ontwikkeling op dien weg te volgen. Maar denkt niet, dat Gij aan het einde genaderd zijt. Veel, ja zeer veel zal nog van Ulieden gevergd moeten worden, en, mag ik uit het verledene tot den tegenwoordigen tijd en de toekomst besluiten, dan zult Gij ook niet in gebreke blijven aan die eischen te voldoen, waaronder ik, als welligt minder bekend, slechts de oprigting van een *Zoötomisch instituut* zal vermelden.

Het is de gegronde verwachting, dat billijke eischen voor het hooger

onderwijs bij Ulieden een gunstig oor mogen vinden, die mij de aanvaarding der door U aangebodene betrekking reeds vroeger gemakkelijker maakte, daar anders mijne moeijelijke taak niet goed vervuld zoude kunnen worden.

Wel-Edele Achtbare Mannen, aan wie het bestuur dezer Doorluchtige School is opgedragen! Wanneer het een eerste pligt is van den leeraar in onzen tijd, zijne toehoorders zoo op de hoogte der beweging te brengen, dat zij later in staat zijn zelfstandig op te treden en voort te werken, zoo is het tevens een eerste vereischte daartoe, dat de leeraar zich steeds op de hoogte der hem toevertrouwde takken van onderwijs wete te houden en de noodige opgewektheid gevoele, om anderen daarin voor te gaan.

Het is deze opvatting, die ik meende bij Ulieden ontwaard te hebben, althans uwe handelingen werden alle daardoor gekenmerkt. Wat Gij derhalve wenscht, wordt voor mij een pligt, en het is daarom, dat ik gaarne de gelofte op dezen plegtigen oogenblik afleg, dat mij die pligt bij de vervulling van mijnen moeijelijken werkkring steeds voor oogen zal staan.

Aanzienlijke mannen, wien het toezigt over de school voor de Genees-, Heel- en Verloskunde is toevertrouwd! Ik zoude de roeping der U toevertrouwde school en de groote diensten, welke zij aan de maatschappij bewezen heeft, miskennen, wanneer mij jegens de leerlingen, die Gij mij wel gelieft toe te vertrouwen, andere gevoelens bezielden dan jegens de Studenten van het Athenaeum. Beider doel toch is hetzelfde, beider ijver dus moet evenzeer wakker gehouden worden. Zonder daarom de mogelijkheid van den levensduur uwer inrigting te bepalen, zal het mijn streven zijn aan uwe billijke wenschen in het belang der school gevolg te geven.

Hooggeleerde Heeren, geachte Ambtgenooten! aan wie de burgerij zulk eene hooge achting toedraagt om uwe groote verdiensten voor het onderwijs en de wetenschap. Gij weet uit ondervinding, althans Gij hebt getoond te weten, hoe de vereischten van de wetenschap met die van het onderwijs kunnen worden vereenigd, hoe met de schatten van eigen kennis voor de

behoefte eener ijverige jongelingschap kan worden gewoekerd. Het is daardoor, dat Gij aan het Athenaeum zoo veel luister hebt bijgezet. Wilt mij den toegang tot den tempel, welke die geheime schatten bevat, gemakkelijk maken, door mijne pogingen in het belang der inrigting, in het belang van het onderwijs met uwe krachten te helpen ondersteunen, en daardoor mijn streven naar het doel, dat U allen bezielt, eenigzins vruchtbaar te doen worden.

Waarde Donders, ik kan U van deze plaats niet toespreken, zonder Uwe bescheidenheid op de proef te stellen. Maar wat in het hart leeft, zweeft op de lippen. Vergun mij dus U de plegtige verzekering te geven mijner dankbaarheid voor het deel, dat Gij wel aan mijne vorming en aan mijne wetenschappelijke ontwikkeling hebt willen nemen, gedurende den tijd dat ik het voorregt had in Uwe nabijheid te leven.

Maar ik heb heden meer van U te verzoeken. Gij weet dat Uw hooggeschatte ambtgenoot Mulder verhinderd is deze plegtigheid door zijne tegenwoordigheid op te luisteren. Laat dus mijne bede niet onverhoord, wanneer ik U uitnoodig hem mede te deelen, dat de warme deelneming en krachtige aansporing, die hij mij als leeraar liet ten deel vallen, mij tot voorbeeld zullen strekken, nu ik zelf de leeraarsloopbaan aanvaard en dat ik zóó zal trachten te toonen, hoe ik vroeger genotene voorregten op prijs weet te stellen.

Waarde Vader! De dag van heden is voor U een dag van vreugde en daarom reeds is die het ook voor mij. Want wat kan het dankbare kinderhart meer streelen, dan het genoegen dat men aan zijne ouders mag verschaffen. Moge het den Almagtige behagen U nog lang, zeer lang, te sparen en mij daardoor het voorregt te vergunnen in het bezit van mijnen zoo dierbaren leidsman te blijven.

Edele Jongelingen! Eindelijk vind ik de gelegenheid ook U toe te spreken. Want met ongeduld heb ik het oogenblik verbeid, waarop ik U mogt mededeelen, dat ik het mij tot de grootste eer reken wederom tot Uwe banken terug te keeren. Een Hoogleeraar toch is een student. Ik

reik U dus de broederhand. Wilt die gunstig aannemen en mij door Uwen ijver prikkelen, terwijl Gij mij steeds bereid zult vinden voor de samenwerking met U in het belang Uwer studiën. Slechts op die wijze is voor mij de mogelijkheid weggelegd om wederom een nuttig akademisch burger te worden.

Ars longa vita brevis. Dat geldt ook U, Studenten van dit Athenaeum! Ja, het geldt U niet het minst, want waar de kortheid van het leven en de lengte der wetenschap ons ontmoedigen zou, dáár is een blik op U voldoende die ontmoediging door hoop te doen vervangen.

Ars longa vita brevis. Ziet, wanneer de dood ons telkenmale de waarheid der laatste woorden verkondigt, wanneer wij zoo vele steunpilaren der wetenschap zien weggenomen, wenden wij den blik van de groeve der ontslapenen op U, uit wier midden de verliezen door de wetenschap geleden, moeten worden vergoed, uit wier rijen de plaatsen dier afgestorvenen moeten worden aangevuld, en zoo wordt de *vita brevis* van ons eene reden te meer voor U van ernstige waardering der *Ars longa.*

STRAF — GEEN KWAAD.

REDEVOERING

TER AANVAARDING VAN HET HOOGLEERAARSAMBT IN DE REGTSGELEERDHEID, AAN HET ATHENAEUM ILLUSTRE TE AMSTERDAM,

DEN 24sten OCTOBER 1864,

UITGESPROKEN

DOOR

MR. A. E. J. MODDERMAN.

„Er bestaat verschil tusschen wraakneming en straf; de eerste geschiedt alleen in het vermeend belang van hem die ze uitoefent; de straf daarentegen wordt ook in het belang van hem, die ze ondergaat, toegepast."

Aristoteles.

EDELACHTBARE HEEREN, BURGEMEESTER, WETHOUDERS EN RADEN DEZER STAD!

EDELACHTBARE HEEREN, CURATOREN VAN HET ATHENAEUM ILLUSTRE!

WELEDELGESTRENGE HEER SECRETARIS VAN HET COLLEGE VAN CURATOREN!

HOOGGELEERDE HEEREN, HOOGLEERAREN AAN HET ATHENAEUM EN DE SEMINARIA, VEELGEACHTE AMBTGENOOTEN!

ZEERACHTBARE HEEREN, AAN WIE DE HANDHAVING VAN HET REGT IS TOEVERTROUWD!

WELEERWAARDE HEEREN LEERAREN IN DEN GODSDIENST!

WELEDELZEERGELEERDE HEEREN, DOCTOREN IN DE VERSCHILLENDE FACULTEITEN!

WELEDELE HEEREN STUDENTEN IN DE VERSCHILLENDE WETENSCHAPPEN!

GIJ ALLEN DIE DEZE PLEGTIGHEID DOOR UWE HOOGGEWAARDEERDE TEGENWOORDIGHEID OPLUISTERT!

ZEER GEWENSCHTE TOEHOORDERS!

Is het heden een feestdag voor den spreker, schooner nog en heerlijker is het feest dat in dit jaar gevierd wordt door de wetenschap die hem het dierbaarst is. En terwijl hij gereed staat zijn ambt te aanvaarden, is het hem behoefte vóór alles hulde te brengen aan de nagedachtenis van dien welsprekenden tolk van het geweten der menschheid, van dien moedigen strijder voor regt en waarheid, die nu juist honderd jaren geleden den eersten stoot gaf tot hervorming van strafregtspraktijk en strafregtswetenschap; — van den zes en twintig jarigen schrijver van het in ontelbare uitgaven over de geheele beschaafde wereld verspreide „Deï delitti e delle pene" — Cesare Beccaria Bonesana.

Maar het is niet genoeg de helden in de gelederen der beschaving te vereeren, het is niet voldoende zich te verblijden in de hervormingen die zij zelven als mogelijk en nuttig aanprezen. Neen, het is noodig, dat uit het door zijne vruchten als deugdelijk erkend beginsel, waaruit zij, hoezeer soms onbewust, hunne resultaten hebben getrokken, ook die gevolgen worden afgeleid, die zij zelven, om welke redenen dan ook [1]), niet hebben uitgesproken.

En wat was nu het beginsel, waaruit Beccaria's beschouwingen over misdrijven en straffen zijn voortgesproten? Laat ons hem zelven hooren [2]):

"De individueele moraal en de openbare moraal moeten elkander ondersteunen... De wetgeving moet nooit van de zedenleer afgescheiden worden, veelmin mag tusschen haar beide strijd bestaan... De natiën zullen eerst dàn gelukkig zijn, wanneer de gezonde zedenleer op 't nauwst met de staatkunde vereenigd is;.... alleen deze zoo noodzakelijke vereeniging zou aan de menschen de veiligheid en den vrede teruggeven en hunne ellende verzachten."

In dezen oorsprong van Beccaria's denkbeelden ligt de verklaring van het feit, dat hij dadelijk bijna al zijne stellingen met den bijval van het verlichte deel der menschheid zag begroet. Want van de noodzakelijke harmonie tusschen wetgeving en zedenleer geeft bij allen, die verstandig zijn en edel, het geweten getuigenis.

Doch dat grondbeginsel van Beccaria werd door hem terloops, slechts hier en daar, met zoovele woorden aangeduid; slechts tot bewijs van enkele zijner stellingen werd er een zigtbaar gebruik van gemaakt; in één woord, 't zij hemzelven de oorsprong zijner denkbeelden niet *altoos* voor den geest stond, 't zij hij zich zoo weinig mogelijk van het uitsluitend politieke standpunt der meeste wetgevers wilde verwijderen, het werd door hem niet op den voorgrond gesteld. Vandaar dat het door verre de meesten zóózeer werd over 't hoofd gezien, dat hij van de beide strijdende partijen die hij had willen vereenigen, door de eene als een bondgenoot, door de andere als een verklaard vijand is beschouwd. Vandaar dat, hoezeer onder andere benamingen, *na* hem gebeurde, wat vóór hem geschied was, — dat namelijk de beoefenaren van 't strafregt zich in twee groote partijen verdeelden, waarvan de eene zich in abstracte beschouwingen over regt en zedenleer

verloor, zonder naar eenig politiek doel der straf te vragen, — de andere uitsluitend op het vermeend staatsbelang het oog had, zonder zich om het eeuwige grondbeginsel van regt en moraal te bekommeren. En hoewel zich naast deze beide eenzijdige rigtingen langzamerhand eene derde gevormd heeft, die het ethisch en het politiek beginsel in het strafbegrip heeft zoeken te vereenigen, vindt men echter de uit die vereeniging met noodzakelijkheid voortvloeiende stelling: dat straf geen kwaad in den eigenlijken zin des woords mag noch behoeft te wezen, tot dusverre slechts door enkelen uitgesproken [3]).

Zoo zien wij dan in onze dagen aan den eenen kant niet weinige regtsgeleerden zich afsloven om voor het a priori vastgesteld begrip van de straf als een, met het woord »noodzakelijk" verguld, *kwaad* een regtsgrond te zoeken, aan wiskundigen gelijk, die, na als een axioma te hebben aangenomen, dat $2 \times 2 = 5$ is, hun leven wijden aan de ontdekking van eene vermenigvuldigingsmethode, die hen in staat zal stellen het bewijs daarvoor te leveren. Aan den anderen kant zien we bijna geheel Europa, en bepaaldelijk ons Vaderland, gebukt gaan onder eene strafwetgeving, die, van hoeveel vooruitgang zij de sporen drage, nog altijd verre beneden het peil staat van de zoo hoog geroemde hedendaagsche beschaving; — eene strafwetgeving, waarin niet alleen die straf blijft opgenomen, die aan de menschheid doet twijfelen als zij den schuldige — die aan God doet twijfelen als zij den onschuldige treft, maar die *in haar geheel* de strekking heeft om den misdadiger allen terugkeer tot een aan zijne bestemming beantwoordend leven onmogelijk te maken; — eene strafwetgeving in één woord, die aan ieder, die aan het ondeelbare der menschelijke persoonlijkheid en aan de harmonie tusschen alle wetenschappen gelooft, onwillekeurig de volgende vragen op de lippen legt:

Hoe komt het, dat de staat, wiens regten toch wel niet in strijd met onze pligten kunnen zijn, dat de staat de bevoegdheid hebben kan om, in strijd met ons aller individueelen pligt, het kwaad te vergelden met het kwade?

Hoe komt het, dat, terwijl wij overal elders den regel huldigen, dat alleen datgene waar en goed zijn kan, waarbij hoofd en hart, verstand en gevoel beide vrede hebben, we evenwel een strafregt mogen in stand houden, waarbij hart en gevoel geen vrede hebben kunnen?

Hoe komt het, dat, terwijl de geschiedenis ons op iedere bladzijde predikt, dat „alles te begrijpen zou zijn alles te vergeven", bij de uitoefening van het strafregt mag worden te werk gegaan, alsof het leven van een misdadiger aan andere regelen onderworpen ware dan dat van een historisch persoon?

Hoe komt het, dat, terwijl de psychologie en de wijsbegeerte twijfelingen doen ontstaan aangaande 's menschen zelfbepalingsvermogen in bijzondere gevallen en 's menschen wilsvrijheid in 't algemeen, het strafregt mag worden uitgeoefend, alsof die twijfelingen volkomen opgelost waren?

Hoe komt het, dat, terwijl wij sints lang hebben geleerd, dat overal, zoowel op stoffelijk als op zedelijk gebied, harmonie van belangen bestaat, daarentegen het belang van den staat *tegenover* dat van den misdadiger mag worden gesteld en het laatste aan het eerste opgeofferd?

Hoe komt het, in één woord, dat, terwijl de wetenschap in onze eeuw, de *onder*scheidingen handhavend, de *af*scheidingen overal verwerpt, van het gebied van het strafregt en van dat gebied alleen, de resultaten van andere wetenschappen mogen worden geweerd, — op het gebied van het strafregt, en op dat gebied alleen, een onverzoenlijke strijd mag blijven bestaan tusschen publieke moraal en private moraal, tusschen wetenschap en godsdienst, tusschen regtsgeleerdheid en zedenleer, tusschen den wetgever en den mensch, tusschen den regter en den christen?...

Inderdaad, hoe groote dankbaarheid ons bij de viering van 't eeuwfeest van Beccaria's „Deï delitti e delle pene" moge bezielen, als we letten op het vele dat in het afgeloopen honderdjarig tijdperk tot hervorming van strafregtspraktijk en strafregtswetenschap is verrigt, — eene dwaling zou het zijn, als we vergaten, dat er nog oneindig veel te doen is overgebleven. Welverre dat de menschheid op de verworven lauweren zou mogen indommelen, schijnt veeleer de tijd gekomen om, door herziening van het strafbegrip zelf, eene nog meer radicale genezing van het strafregt te beproeven.

Daartoe langzamerhand een weinig bij te dragen, daartoe anderen aan te sporen, zietdaar M. H. de taak, wier vervulling ik voortaan als den eersten mijner pligten beschouwen zal. En om U — gelijk betaamt —

te doen zien, welken weg ik daartoe denk in te slaan, door welke methode ik op dit gebied der wetenschap tot resultaten meen te kunnen komen, welk beter middel zou ik daarvoor kunnen aangrijpen, dan U, — zoo ik hoop, met die bescheidenheid die mijn leeftijd past, maar toch met die vrijmoedigheid waartoe de zucht naar waarheid regt geeft — de denkbeelden mede te deelen, die ik mij ten aanzien van de grondslagen van het strafregt gevormd heb.

Terwijl ik alzoo Uwe geëerde aandacht vraag voor eenige beschouwingen *over den regtsgrond, het wezen en het doel der straf*, vreest niet M. H., dat ik wanen zou U 't zij een geheel oorspronkelijk, 't zij een afgesloten en voor altoos aangenomen stelsel te kunnen of te mogen voordragen.

Mijne algemeene opvatting van regt en staat sluit zich, zooals aan de regtsgeleerden in Uw midden niet zal ontgaan, het meest aan bij die van de school van Krause, zonder dat daarbij de wijsheid van ouderen versmaad wordt. In mijne beschouwingen over het strafregt heb ik de goede en praktische resultaten der verschillende relatieve strafregtstheoriën zoeken te vereenigen, voor zoover dit met het verkregen regts- en staatsbegrip bestaanbaar is.

Aan den anderen kant, welverre van aan mijne tegenwoordige meeningen het karakter van absolute waarheid of een blijvend bestaan toe te kennen, zeg ik het den grooten Apostel der verdraagzaamheid [4]) na: „Wenn Gott in seiner Rechten alle Wahrheit, und in seiner Linken den einzigen, immer regen Trieb nach Wahrheit, obschon mit dem Zusatze mich immer und ewig zu irren, verschlossen hielte, und spräche zu mir: wähle! — ich fiele Ihm mit Demuth in seine Linke und sagte: Vater gieb; die reine Wahrheit ist ja doch nur für Dich allein!"

Het gegronde kan niet verder reiken dan zijn grond. Het strafregt van den staat moet in het wezen en de bestemming van regt en staat gegrond zijn en daarin zijne grenzen vinden. Het is dus noodig, dat wij onze beschouwingen met een onderzoek naar den aard en de bestaansreden van regt en staat aanvangen.

In de natuur [5]) van den mensch, ten wiens behoeve het bestaat en voor wiens uiterlijke levensbetrekkingen het een regel behoort te zijn, moet de oorsprong en het wezen van het regt worden opgespoord. Evenals de Staten-Generaal éérst over de behoeften van den Staat beraadslagen en daárna over de middelen waardoor in die behoeften zal worden voorzien, zoo kan ook het begrip van regt eerst verkregen worden, wanneer men vooraf uit 's menschen natuur zijne bestemming en uit deze beide de behoeften heeft leeren kennen, die het regt moet bevredigen. „Natura iuris" — zei teregt Rome's grootste redenaar — „ab hominis repetenda natura."

Maar de *geheele* natuur van den mensch, niet slechts enkele zijner eigenschappen, b. v. alleen zijn wilsvermogen, — veelmin slechts enkele zijner neigingen moeten in aanmerking komen. Niet *alleen* zijne zinnelijkheid, of *alleen* zijne gezelligheid of *alleen* zijne zucht tot volmaking, — neen de *geheele* mensch, met al zijne zoowel stoffelijke als geestelijke vermogens, in al zijne kracht, maar ook in al zijne zwakheid, moet het voorwerp van onderzoek wezen. Ook hier geldt het voorschrift: „incivile est, nisi tota lege perspecta, una aliqua particula eius proposita, iudicare vel respondere."

Onwillekeurig verbonden wij zoo even de natuur en de bestemming van den mensch met elkander. Inderdaad zijn deze beide van elkander onafscheidelijk. Ieder wezen heeft noodzakelijk eene bestemming overeenkomstig zijne natuur.

Hoedanig is nu de natuur en de bestemming van den mensch? — Het spreekt van zelf, dat we hier die vraag slechts in zeer breede trekken kunnen beantwoorden.

Door het lichaam verbonden aan de stoffelijke wereld, door den geest vereenigd met het rijk des geestes, bezitten wij een aantal lichamelijke en geestelijke vermogens, die allen dit met elkander gemeen hebben, dat zij voor ontwikkeling vatbaar zijn. De ervaring leert ons echter tegelijk, dat ten aanzien van den omvang dier ontwikkelingsvatbaarheid en den duur dier ontwikkeling, tusschen de vermogens van het lichaam en die van den geest twee belangrijke punten van verschil bestaan. De ontwikkeling onzer lichamelijke vermogens heeft hare grenzen en die ver-

mogens zelve zien wij door den dood geheel vernietigd. Aan de ontwikkeling der vermogens van den geest daarentegen heeft niemand ooit grenzen waargenomen en juist het feit dat zelfs de voortreffelijkste mensch aan den avond van zijn leven het bewustzijn heeft, dat de ontwikkeling van zijn geest nog op verre na het toppunt niet heeft bereikt, wekt bij ons het geloof, dat aan dien geest een oneindig bestaan moet worden toegekend.

Op grond van dit tweeledig verschil, kennen wij allen eenstemmig aan den geest eene oneindig hoogere waarde toe dan aan het lichaam. En terwijl wij uit het feit, dat *al* onze vermogens voor ontwikkeling vatbaar zijn, in verband met de straks vermelde stelling dat alle wezens eene bestemming hebben overeenkomstig den aard hunner vermogens — terwijl wij, zeg ik, uit die beide premissen de conclusie moeten trekken, dat onze bestemming in de ontwikkeling *ook* van de vermogens van het lichaam bestaat, aarzelt echter niemand aan de laatste de nederige rol van but-*moyen* toe te kennen en haar alleen te begeeren, voor zoover zij voor de volmaking van den geest, als eenig but-*final* gevorderd wordt [6]).

De eindbestemming van den mensch, d. i. de volmaaktheid, het is niemand gegeven haar te bereiken. Die volmaaktheid zou eerst dàn aanwezig zijn, wanneer al de vermogens van onzen geest door den invloed van het in ons levend goddelijk beginsel, den hoogsten graad van volkomenheid bereikt hadden — wanneer we met ons denkvermogen, met verstand en rede, den aard, het verband, de eenheid van al het bestaande, de waarheid in één woord, hadden doorgrond — wanneer we als leden van het groot geheel, door het gevoel met al het bestaande ten nauwste vereenigd, met al wat waar, schoon en goed is als vereenzelvigd waren — wanneer we eindelijk ook onzen wil tot dien staat van vrijheid hadden opgevoerd, waarin we, al onze neigingen beheerschend, meester over ons zelven, het ideaal van den mensch *moeten* verwezenlijken.

Maar al kunnen we die volmaaktheid op aarde nooit bereiken, zij is toch het ideaal waarnaar wij streven moeten. En gelijk we het doel onzer wetenschappelijke onderzoekingen verwezenlijkt achten, wanneer zij ons slechts der onbereikbare waarheid hebben nader gevoerd, zoo is ook het doel van ons aardsch leven bereikt, wanneer we slechts, ieder naar onze

krachten, door harmonische ontwikkeling van al onze geestvermogens, der volmaaktheid zooveel mogelijk zijn nabijgekomen.

Voortdurende ontwikkeling, zietdaar alzoo onze bestemming. En terwijl we uitgingen van het „ken u zelven" leidt de opvolging van dat voorschrift ons tot een tweeden regel: „volmaak u zelven!"

Aan die bestemming te beantwoorden is niet alleen het voornaamste doel, waarnaar wij hebben te streven, maar het is ook het *eenig* einddoel, dat ons bij al ons doen en laten moet voor oogen staan. Al wat overigens *doel* genaamd wordt, mag slechts but-*moyen* zijn, aan onze voortdurende ontwikkeling als but-*final* ondergeschikt. Die ontwikkeling is de bestaansreden van alles, wat de nadenkende mensch in 't leven roept, of in 't leven houdt. Zij is voor ieder onzer — ook al geven wij er ons niet altijd rekenschap van — het criterium tusschen *goed* en *kwaad*, tusschen *nuttig* en *schadelijk*, tusschen *deugd* en *ondeugd*, tusschen *zedeljk geoorloofd* en *zedelijk niet geoorloofd.* Alles wat haar middelijk of onmiddelijk bevordert, en ook dat alleen, noemen wij *goed* en *nuttig;* alles en ook alleen datgene, wat haar middelijk of onmiddelijk afbreuk doet, noemen we een *kwaad* en een *nadeel.* De gewoonte om zich, met opoffering van een nabijzijnd genot, een meer verwijderd voordeel voor zijne ontwikkeling te verschaffen, noemen wij eene *deugd;* terwijl we omgekeerd zeggen dat we ons aan eene *ondeugd* schuldig maken, zoo dikwerf wij, terwille van een dadelijk genot, aan onze ontwikkeling een meer verwijderd nadeel hebben toegebragt. Tot alles eindelijk wat onze ontwikkeling bevordert, zonder die van iemand anders te schaden, achten we ons bevoegd en verpligt; terwijl we ons omgekeerd bewust zijn onzen pligt te schenden en onze bevoegdheid te buiten te gaan, zoo dikwerf wij eigene ontwikkeling verwaarloozen, of aan die van een ander eenig nadeel toebrengen.

De vervulling van deze bestemming nu is afhankelijk van voorwaarden. Daarvoor toch wordt gevorderd vooreerst, dat wij in al onze lichamelijke behoeften kunnen voorzien; ten tweede, dat wij in 't bezit zijn van al die hulpmiddelen, zonder welke de ontwikkeling van den geest onmogelijk is. De ervaring leert ons echter, dat wij, hoe kwistig de natuur ons hare gaven ook aanbiede, ons ieder op zich zelf die stoffelijke voorwaarden slechts zeer gebrekkig — die geestelijke voorwaarden bijna in 't geheel

niet zouden kunnen verschaffen. Met dit besef onzer individueele beperktheid en afhankelijkheid gaat het bewustzijn gepaard, dat we leden zijn van het groot geheel der menschheid en als zoodanig geroepen en verpligt ons ten nauwste bij onze natuurgenooten aan te sluiten, elkander als 't ware aan te vullen en met vereende krachten tot één en hetzelfde doel, de ontwikkeling van allen, de ontwikkeling der menschheid, saâm te werken. Een bewustzijn dat al spoedig in de door ervaring verkregen overtuiging overgaat, dat wij inderdaad in vereeniging met anderen, bij magte zijn ons alle voorwaarden te verschaffen, waarvan een aan zijne bestemming beantwoordend leven afhankelijk is. Als wij dus onze neiging tot gezelligheid opvolgen, dan is dit een instinct van zelfbehoud; en de maatschappij is niet anders dan wat het huisgezin is in 't klein: eene onderlinge aanvullings- en opvoedingssocieteit.

Maar eene societeit die niet door 's menschen wil is tot stand gekomen, evenmin als wij van ons eigen bestaan de auteuren zijn. Van nature zijn wij maatschappelijke wezens. En evenals de individueele levensregelen, zoo worden ook de regelen van 't maatschappelijk leven door den mensch niet geschapen, maar alleen opgespoord.

Uit het wezen en de bestemming der maatschappij spruit voor de leden onderling eene reeks van pligten voort, wier inhoud ten deele van plaats, van tijd en van de bijzondere betrekkingen waarin de leden tot elkander staan, afhankelijk is, doch die allen dit met elkander gemeen hebben, dat hunne vervulling strekken moet om elkander het leiden van een aan zijne bestemming beantwoordend leven mogelijk te maken of mogelijk te doen blijven. Daar ieder nu, gelijk wij straks reeds opmerkten, bevoegd is om al datgene te doen, zonder 't welk hij zijn pligt niet vervullen kan, al datgene, wat eigen ontwikkeling bevordert, zonder die van iemand anders middelijk of onmiddelijk te benadeelen, zoo hebben wij van nature de bevoegdheid elkander tot de vervulling der gemelde pligten te noodzaken.

Nu leert ons echter de ervaring, dat niet van al die pligten de rigtige vervulling door dwang kan worden verkregen. Zoo volgt b. v. uit het wezen der maatschappij en is het dus een pligt, dat ieder voor zijn aandeel tot den maatschappelijken — 't zij stoffelijken, 't zij geestelijken —

arbeid bijdrage. Indien echter iemand goedvindt dien pligt te verwaarloozen, men zal hem tot zijne rigtige vervulling niet kunnen noodzaken.

Al deze niet-dwingbare pligten nu kunnen hier worden ter zijde gesteld; met de pligten jegens ons zelven behooren ze uitsluitend tot het gebied der zedenleer.

De dwingbare pligten, wier vrijwillige vervulling evenzeer door de zedenleer wordt voorgeschreven, maken te zamen het gebied van het regt uit. Beschouwen wij ze nader, dan blijkt het dat ze in drie soorten kunnen worden onderscheiden: positieve pligten van allen jegens allen, positieve pligten van enkelen jegens enkelen, eindelijk negatieve pligten.

Het is een positieve pligt van allen jegens allen, met vereende krachten al datgene tot stand te brengen en in stand te houden wat, stoffelijke of geestelijke voorwaarde voor de algemeene ontwikkeling, door individueele krachten òf niet, òf slechts gebrekkig tot stand gebragt of in stand gehouden worden kan.

Positieve pligten van enkelen jegens enkelen zijn dáár aanwezig, waar, 't zij door de natuur, 't zij door menschelijken wil, tusschen bepaalde personen eene bijzondere betrekking van stoffelijk of geestelijk dienstbetoon is in 't leven geroepen.

De negatieve pligten eindelijk bestaan eenvoudig hierin, dat ieder zich onthoude van alles wat een ander het vervullen zijner bestemming onmogelijk of middelijk of onmiddelijk op de daarvoor gevorderde stoffelijke of geestelijke voorwaarden inbreuk maken zou.

Wanneer we de negatieve pligten in de laatste plaats vermelden, M. H., dan is het waarlijk niet, omdat ze voor den regtsgeleerde het minst belangrijk zouden zijn. Het tegendeel is waar. Want zij zijn uit hun aard allen dwingbaar, ze behooren allen tot het regt, en bepaaldelijk het strafregt dient *bijna* uitsluitend om húnne vervulling te verzekeren. Doch hen eerst *na* de positieve ter sprake te brengen, wordt zoowel door de eischen van de wetenschap als door de behoeften van de praktijk gevorderd. Het is duidelijk, dat, terwijl in de vervulling van de positieve pligten de bestaansreden van de maatschappij gelegen is, daarentegen de negatieve pligten slechts gevolgen zijn van het misbruik dat van het maatschappelijk leven kan worden gemaakt: er zouden geene negatieve pligten bestaan,

als er geen behoefte aan positief hulpbetoon bestond. En wanneer men, gelijk bij eene rigtige methode gevorderd wordt, die negatieve pligten op den achtergrond plaatst, dan gaat men daardoor de onzalige bloot *negatieve* opvatting van regt en staat tegen; — eene opvatting, die, noodlottige nalatenschap van Kant, schoon door bijna niemand meer openlijk en in alles gehuldigd, echter maar al te dikwerf gretig wordt aangegrepen, om aan groote openbare werken, aan kunst en wetenschap de meest noodzakelijke ondersteuning te onthouden; — eene opvatting die den mensch verlaagt tot een zelfzuchtige, het regt tot een vorm zonder inhoud en den staat tot een policiedienaar; — eene opvatting wier ongerijmdheid het eenvoudig gezond verstand doorziet, zoodra men slechts bedenkt, dat, ware zij juist, de volmaaktste regts- en staatstoestand zou samensmelten met de regteloosheid en stateloosheid op het eiland van Robinson Crusoë.

De drie aangewezen kategoriën van pligten dan maken te zamen het gebied van het regt uit. Met het oog op hun inhoud kunnen we alzoo — ons vrij nauw, schoon niet geheel, bij de definitie der school van Krause aansluitend — het Regt bepalen als: *het organisch geheel van de positieve of negatieve voorwaarden voor een aan zijne bestemming beantwoordend leven, wier vervulling van anderen afhangt en door dwang kan verkregen worden.*

De Staat is eenvoudig *de instelling waardoor, over een bepaald grondgebied, het regt wordt verwezenlijkt en gehandhaafd.* Bij de ruime beteekenis door ons aan het regt gegeven, is het echter duidelijk, dat de hier bedoelde staat niets ter wereld gemeen heeft met den zoogenaamden regtsstaat of état gens-d'armes, waarover wij zoo even ons oordeel hebben uitgesproken.

Hoe wordt nu door den staat het regt verwezenlijkt en gehandhaafd?

De straks in de eerste plaats vermelde pligten, de pligten van allen jegens allen, gaan op den staat over — of liever, want deze uitdrukking zou aan wijlen het contrat social doen denken — de staat is, uit den aard der zaak, met hunne vervulling belast, voor zooveel de vrijwillige associatie daarin niet voorzien kan. Het is alzoo de staat, die tot stand brengen en in stand houden moet al datgene, wat, stoffelijke of geestelijke voorwaarde voor de algemeene ontwikkeling, door individueele krach-

ten òf niet, òf slechts gebrekkig tot stand gebragt of in stand gehouden worden kan. — Deze eerste klasse van pligten lost zich dus op in pligten van den staat jegens de burgers en pligten van de burgers jegens den staat.

Van deze wederzijdsche pligten tusschen de burgers en den staat, van de straks vermelde positieve pligten van enkelen jegens enkelen en van de negatieve pligten, moet de staat de vervulling voor zooveel doenlijk verzekeren. Tot bereiking van dit doel wordt gevorderd: *vooreerst*, dat de staat al die pligten, wier omvang en inhoud natuurlijk ten deele van plaats en tijd afhankelijk is, beschrijve, — met andere woorden dat hij voor de uitwendige levensbetrekkingen regelen geve, voor zoover daaraan behoefte blijkt te bestaan; *ten andere*, dat hij tusschen de verschillende uitleggingen die aan die regelen mogten worden gegeven, uitspraak doe; *verder*, dat de staat alle niet-vervulling van een of meer dier pligten, met andere woorden het onregt, voor zooveel mogelijk voorkome; *eindelijk*, dat hij het onregt, 't welk hij niet voorkomen kon, voor zooveel doenlijk herstelle.

Op het *voorkomen* en *herstellen* van het onregt hebben we hier in 't bijzonder de aandacht te vestigen.

Wanneer de staat *alle* onregt voorkomen, of althans, wanneer het eenmaal gepleegd is, altijd volkomen herstellen kon, dan zou er nooit van een *strafregt* sprake zijn geweest en zouden burgerlijkregtelijke bepalingen, administratieve en policie-maatregelen voldoende zijn. Doch dit vermogen bezit de staat niet.

Wat vooreerst het *voorkomen* van het onregt betreft, het is klaar dat de staat daartoe slechts zeer onvoldoende middelen kan aanwenden en dat, bepaaldelijk ten aanzien van de schennis der *negatieve* pligten, het aangrijpen van het eenige regtstreeksche en afdoende middel — voortdurende bewaking van alle burgers — een geneesmiddel zou wezen erger dan de kwaal.

Evenmin bestaat er zekerheid, dat de staat het onregt, dat hij niet voorkomen kon, zal kunnen herstellen. Zelfs dàn, als het *op zich zelf* herstelbaar ware, — zooals b. v. bij vergrijpen tegen de eigendommen — bestaat er toch nog niet de minste zekerheid, dat de dader zal worden ontdekt. Men kan dus met regt zeggen, dat geene enkele onregtmatige handeling

absoluut herstelbaar is, ook al kan men het *ontdekte* onregt in herstelbaar en onherstelbaar onderscheiden.

De uitoefening van het strafregt nu, strafbedreiging zoowel als strafvoltrekking, is het eenige middel waardoor de staat, onmagtig om het onregt altijd *regtstreeks* te beletten, bij gebreke ook van de zekerheid, dat hij het eenmaal gepleegde onregt volkomen zal kunnen herstellen, — het *indirect* kan trachten te voorkomen [7]).

Dat middel mag en moet door den staat worden aangegrepen, krachtens zijne roeping om het bestaan te handhaven van de voorwaarden, waarvan, voor allen in 't algemeen en voor ieder in 't bijzonder, het leiden van een aan zijne bestemming beantwoordend leven afhankelijk is.

Hiermede is de regtsgrond der straf aangewezen, maar zijn ook tegelijk de grenzen omschreven, binnen welke het strafregt door den staat moet worden uitgeoefend.

Uit dien regtsgrond immers volgt:

Vooreerst, dat alleen *die* handelingen of omissiën tot misdrijven kunnen worden gestempeld, waardoor, middelijk of onmiddelijk, op de voorwaarden voor een aan zijne bestemming beantwoordend leven inbreuk gemaakt wordt.

Ten tweede: dat den staat, geroepen om aan *allen* het bestaan der meer gemelde voorwaarden te verzekeren, het strafregt slechts toekomt onder de beperking, dat daardoor op de ontwikkeling van niemand, wie hij ook zij, mag worden inbreuk gemaakt; — dat het alzoo een essentiale is in het begrip der straf en de eerste voorwaarde in ieder strafmiddel, dat daardoor den misdadiger de terugkeer tot een aan zijne bestemming beantwoordend leven niet worde afgesneden of bemoeilijkt.

Met andere woorden, en met het oog op hetgeen is voorafgegaan:

Geene andere misdrijven, dan die èn *on*regtvaardig èn *on*zedelijk —
Geene andere straffen, dan die èn regtvaardig èn zedelijk zijn.

Alleen die handelingen of omissiën, zeiden we, mogen door het strafregt worden tegengegaan, waardoor middelijk of onmiddelijk op de, 't zij stoffelijke, 't zij geestelijke, positieve of negatieve voorwaarden voor een aan zijne bestemming beantwoordend leven wordt inbreuk gemaakt.

Dat nu deze omschrijving niet te eng is, zal men ongetwijfeld toestemmen: zelfs de eenvoudige policieovertredingen zijn daardoor niet uitgesloten [8]). Aan den anderen kant geef ik echter gaarne toe, dat zij door de inlassching van de woorden "culpa of dolo" nog nader moet worden beperkt. Het zou de ongerijmdheid zelve zijn door strafbedreiging invloed te willen uitoefenen op den wil van diegenen, aan wie het vermogen van zelfbepaling ontbreekt.

Maar — zoo hoor ik mij tegenwerpen — ook nù nog is uwe omschrijving der misdrijven te *ruim*, want niet *alle* dolo of culpa gepleegde onregtmatige handelingen of omissies mogen worden strafbaar gesteld, en waar is nu uw criterium tusschen het species misdrijven en het genus onregt?

Men heeft het ongeloofelijke beproefd om zoodanig criterium uit te vinden en eene absolute grens tusschen het zoogenaamd *civiele* en het *crimineele* onregt aan te wijzen. De wetgeving heeft met al die pogingen gespot. En teregt, want het is gemakkelijk aan te toonen, dat het zoeken na areene zoodanige absolute grens even onpraktisch als onnoodig is.

Om zich hiervan te overtuigen, behoeft men zich slechts met de gedachten te verplaatsen op het gebied van het *bedrog*. Of wel — en langs dien weg zal men tot eene meer algemeene overtuiging komen — men stelle zich slechts voor den geest eene lange reeks van onregtmatige handelingen of omissiën, van de onschuldigste en minst gevaarlijke en na de ontdekking volkomen herstelbare culpa begane omissie af, tot aan de meest onzedelijke, meest gevaarlijke en altoos onherstelbare, dolo gepleegde handeling toe. En als men dan op de aldus met geleidelijke opklimming saamgestelde reeks het oog slaat, dan zal het eenvoudig gezond verstand ons zeggen, dat soms reeds op de eerste of tweede sport het woord misdrijf moet te lezen staan, terwijl misschien eene der meest onzedelijke, meest gevaarlijke en dolo gepleegde handelingen in 't belang der maatschappij ongestraft moet worden gelaten.

Geene absolute grens alzoo, maar dit eenige voorschrift: dat men tot misdrijven moet stempelen al die culpa of dolo gepleegde onregtmatige handelingen of omissiën, uit wier strafbaarstelling, gelet op tijd en plaats, voor het waarachtig belang der maatschappij meer voordeel dan nadeel te wachten is.

Wordt nu hierdoor weder de deur voor de oude misbruiken opengezet? Volstrekt niet. Nu eenmaal uit het wezen en de bestemming van regt en staat is afgeleid, dat alleen die handelingen of omissiën onder het bereik van het strafregt vallen, waardoor inbreuk wordt gemaakt op de middelijke of onmiddelijke, positieve of negatieve, stoffelijke of geestelijke voorwaarden voor eens anders ontwikkeling, nu is daardoor de strafbaarstelling van bloot moreele vergrijpen of imaginaire handelingen volkomen afgesneden. Nu zijn daardoor voldoende grenzen aangewezen, binnen welke de wetgever zich vrijelijk moet kunnen bewegen, steeds zich de vraag stellende, of niet welligt het geneesmiddel erger zou zijn dan de kwaal.

De tweede gevolgtrekking, door ons uit den regtsgrond der straf afgeleid, was deze: dat het een bestanddeel is van het strafbegrip en een essentieel vereischte in ieder strafmiddel, dat daardoor den wetsovertreder de terugkeer tot een aan zijne bestemming beantwoordend leven niet worde afgesneden noch hij daarin bemoeilijkt: — met andere woorden (men denke hier aan de beteekenis die wij straks aan het woord "*kwaad*" toeschreven), *dat de straf geen waarachtig kwaad mag zijn.*

Het vervullen onzer bestemming — dit kan niet genoeg worden herhaald — is het eenig but-final van alles; de mensch is het eenige zelfdoel; regt en staat zijn slechts *middelen* om hem het vervullen zijner bestemming mogelijk te maken. — Wanneer nu van staatswege, aan wien het ook zij, eene behandeling wordt aangedaan, waardoor hem het vervullen zijner bestemming wordt *on*mogelijk gemaakt of bemoeilijkt; — met andere woorden, wanneer, aan wien het ook zij, een waarachtig *kwaad* wordt toegevoegd, — dan wordt daardoor gehandeld in strijd met het wezen en de bestemming van regt en van staat, dan wordt daardoor alles omgekeerd, het middel tot doel verheven, het doel tot middel verlaagd, en de mensch, ten wiens behoeve het regt bestaat, opgeofferd aan een abstract en valsch begrip van geregtigheid.

Het eerste element van het strafbegrip is alzoo dit: zij mag *geen wezenlijk kwaad* zijn.

Maar behalve dit eerste element, dat ik, om de terminologie van Beccaria te bezigen, het *zedelijke* zou noemen, is er nog een tweede, een *politiek* element.

Wat wil de wetgever, als hij eene handeling op straffe verbiedt of op straffe beveelt? Wat anders dan, door het vooruitzigt te openen op de straf, allen, bepaaldelijk degenen die nog op dat zinnelijke standpunt staan, waarop het kwade niet uit afkeer van het kwaad wordt nagelaten, nopen om zich naar zijn wil te gedragen. Dit doel van den wetgever kan alleen dàn worden bereikt, wanneer de straf op hen, die zich aan 't plegen van 't misdrijf, waarop zij is gesteld, zouden willen schuldig maken, den indruk *moet* geven, alsof hun een wezenlijk kwaad te wachten staat. Het tweede element, het politieke, komt alzoo hierop neêr: de straf moet zijn een *schijnbaar kwaad.*

Eindelijk is er nog een derde element, dat zoowel politiek als zedelijk is. Wanneer namelijk de strafbedreiging haar doel heeft gemist, dan is het niet voldoende de straf te voltrekken, tot handhaving van de kracht der bedreiging. Neen, het belang van de maatschappij vordert, dat hij die eenmaal van een wederregtelijken wil blijk gaf, voor 't vervolg, *voor zoover* dit binnen de grenzen der staatsbevoegdheid gelegen is, onschadelijk worde gemaakt. Die onschadelijkmaking, een noodzakelijk uitvloeisel van den staatspligt om het onregt te voorkomen, moet altijd psychisch beproefd, soms daarenboven nog tijdelijk, physisch — door verwijdering uit het maatschappelijk verkeer — verzekerd worden. Daar nu deze poging tot onschadelijkmaking ook wel degelijk geschiedt in 't belang van den wetsovertreder zelven, — voor wien het immers eene weldaad is, dat hij, zonder dat hem een werkelijk kwaad wordt aangedaan, van verder misdrijf wordt teruggehouden, — zoo kunnen wij als derde, zoowel politiek als zedelijk, element van 't strafbegrip aannemen, dat de straf moet zijn een *wezenlijk goed.*

Trekken wij nu de drie gemelde elementen samen, dan kunnen we, behoudens nadere toelichting, de straf bepalen als: *een schijnbaar kwaad, waarvan de bedreiging strekt om de burgers van het plegen van misdrijf terug te houden, en tegelijkertijd een wezenlijk goed, waarvan de toepassing strekt, zoowel om aan de strafbedreiging in 't vervolg hare kracht te verzekeren, als ook en vooral om den wetsovertreder, zooveel noodig, tijdelijk, physisch, — zooveel mogelijk, voor altijd, psychisch onschadelijk te maken.*

Het zij mij thans vergund deze bepaling toe te lichten en haar tegen sommige bedenkingen te verdedigen.

De straf, zeide ik, moet zijn een *schijnbaar kwaad* en te gelijker tijd een *wezenlijk goed* [9]). Eenige voorbeelden zullen mijne bedoeling duidelijk maken.

De *cellulaire opsluiting* is een schijnbaar kwaad; zij *moet* al degenen, die tot misdrijf geneigd zijn en niets meer vreezen, dan de afzondering van hunne geestverwanten, een kwaad *toeschijnen.* Doch zij *is* te gelijker tijd voor den misdadiger een waarachtig goed, want hare toepassing beneemt hem tijdelijk de mogelijkheid om zich door misdrijf nog verder van den waren levensweg te verwijderen en *kan* daarenboven het middel zijn, waardoor hij op den goeden weg wordt teruggevoerd.

Met de gemeenschappelijke gevangenisstraf is het juist omgekeerd. Deze *schijnt* op verre na niet een zóó groot kwaad te zijn als de cellulaire: bepaaldelijk voor een in de misdaad vergrijsd boosdoener is het zoo onaangenaam niet zijne dagen te slijten in een gesticht, waar hij het oneindig beter heeft dan de meeste arbeiders in onze fabrieksteden, waar hij alle genoegens van het gezellig verkeer kan genieten, waar hij, zijne jongere commilitonen in de misdaad onderwijzende, als een held bewonderd, als een man van ervaring geëerbiedigd wordt. Maar aan den anderen kant is die gemeenschappelijke gevangenisstraf een *waarachtig kwaad*, waardoor zelfs de laatste kiem van het goede wordt verstikt. En een waarachtig kwaad *ook* voor de maatschappij. „En examinant de près" — zegt Emile de Girardin ([10]) — et attentivement la société ou la loi, qui en est l'expression, on reconnait, que la société fait ce que ferait un idiote (qu'on me passe la vulgarité de la comparaison) qui retirerait l'écume d'un pot-au-feu pour la jeter dans la cendre, et qui ramasserait ensuite l'écume dans la cendre pour rejeter cendre et écume dans la marmite. — Ce serait de la démence! Oui sans doute. Eh bien! n'est-ce pas ce que fait la loi pénale, quand elle jette l'écume de la société dans la boue des prisons, pour rejeter plus tard dans la société cette écume mêlée à la boue?"

Gelijk wij alzoo de cellulaire opsluiting beschouwen als de type van eene goede en eene *regtvaardige* straf, zoo zien wij daarentegen in de

gemeenschappelijke de type van de onregtvaardigste en juist daarom ook van de schadelijkste straf die denkbaar is — eene straf, zoo mogelijk nòg verfoeilijker dan de doodstraf. De doodstraf ten minste is ernstig: zij spot niet en spiegelt niet eene toekomst voor die niet verwezenlijkt wordt; de gemeenschappelijke gevangenis, een boetehuis van buiten, is eene fabriek van binnen. De doodstraf snijdt alleen de verbetering af; de gemeenschappelijke gevangenis maakt nog slechter daarenboven [11]).

Maar behalve de cellulaire gevangenisstraf zijn er nog andere straffen die aan het vereischte: *„schijnbaar kwaad, wezenlijk goed”* voldoen: t. w. de geldboete, de ontzetting van enkele bepaalde regten, de verbanning, de deportatie (de beide laatste evenwel alleen onder bepaalde voorwaarden), en eindelijk — doch dit is eigenlijk meer een policiemaatregel — de verbeurdverklaring of vernietiging van schadelijke voorwerpen.

De geldboete is een schijnbaar kwaad, maar voor dengene, die zich, zonder door den nood gedrongen te zijn, aan eenig uit hebzucht voortgesproten misdrijf heeft schuldig gemaakt, is zij tevens een waarachtig goed, want — gelijk reeds Plato zeer juist heeft opgemerkt — zij is het beste middel om hem van zijne ziekte te genezen.

De ontzetting van de bevoegdheid om zekere bepaalde regten uit te oefenen, is een schijnbaar kwaad, want zij wordt door ieder als eene schande gevreesd; maar voor dengene, die zich aan een opzettelijk misbruik van die regten schuldig maakt, is zij tegelijkertijd een wezenlijk goed, want zij beneemt hem de mogelijkheid om zich nog met meer soortgelijk onregt te bezoedelen.

Het zou niet moeilijk zijn aan te toonen dat ook de drie andere genoemde straffen hetzelfde karakter: „schijnbaar kwaad, wezenlijk goed”, kunnen bezitten, doch genoeg reeds om mijne bedoeling op te helderen.

Maar nu hoor ik mij tegenwerpen: gij maakt de straf tot eene mystificatie, gij wilt de boosdoeners beloonen in plaats van ze te straffen, en gij lokt ze tot misdrijf uit.

Wat vooreerst betreft de mystificatie, zij bestaat niet, want de straf wordt juist zóó uitgevoerd als zij is bedreigd en zij maakt op hem die ze ondergaat denzelfden indruk, alsof hem kwaad met kwaad werd vergolden. Integendeel, de gemeenschappelijke gevangenis is eene mystificatie, want

ze wordt met looden schreden voor de *eerste* maal betreden en met een »tot wederziens" verlaten. En ook de doodstraf, zooals het daarmede *tegenwoordig* hier te lande geschapen is, mag met regt eene reusachtige mystificatie heeten.

Maar wij zouden de boosdoeners willen beloonen. Wij vragen verschooning; niet het belang van den misdadiger, maar dat der maatschappij; — niet de philanthropie, maar de strenge eisch van het regt is door ons op den voorgrond gesteld. En, wanneer het nu toevallig — neen, niet toevallig, want al wat goed is *moet* harmonisch wezen — wanneer het nu blijkt, dat door de strenge opvolging van het regt, het belang èn van den staat èn van den misdadiger gebaat wordt, dan is dit toch *onze* schuld niet. Het is onze schuld niet, dat eenmaal ook boven de gevangenissen het schoone woord van Carey zal kunnen prijken: »All discord, harmony not understood!"

Doch — en dit is het ergste — we zouden de boosdoeners tot misdrijf aanlokken! Om die allergewigtigste bedenking op te lossen, veroorloven wij ons er op te wijzen, dat hij die in een toestand verkeert, waarin men tot het plegen van misdrijf geneigd is, de straf als een kwaad *moet* beschouwen. Indien hij de gevolgen zijner daad doorzag, zoo als die werkelijk *zijn*, dan zou hij geen kwaad *kunnen* doen; alle ondeugd is onverstand; elk misdrijf spruit voort uit miskenning van de wezenlijke gevolgen. Ook al werd dus het denkbeeld dat de straf alleen *in schijn* een kwaad is, verwezenlijkt, zij zou toch nog altijd, bij de overlegging die aan een misdrijf vooraf gaat, als een werkelijk kwaad in de schaal wegen.

Integendeel zou b. v. ten gevolge van de verandering der gemeenschappelijke in cellulaire opsluiting, op de boosdoeners een veel sterker terughoudende invloed worden uitgeoefend. Door de voorspiegeling van de eerste wordt alleen op hunne zucht naar vrijheid, door die van de laatste nog daarenboven op hunne gezelligheidsneiging gewerkt. En wanneer men in de praktijk niet zelden de tot gemeenschappelijke gevangenisstraf veroordeelden ziet requestreeren om hunne straf in cellulaire veranderd te zien, dan geschiedt dit eenvoudig, omdat de tusschen die beide straffen aangenomen verhouding aan die verandering den schijn van een afslag geeft.

Dat er bij onze beschouwing voor de doodstraf geen plaats is, zal ons,

hopen we, wel niet tot een verwijt gemaakt worden. Voor die straf blijkt er meer en meer ook geene plaats te wezen in het geweten der beschaafde natiën.

Haar uit een theoretisch oogpunt hier nog in 't bijzonder te bestrijden, schijnt niet edelmoedig; in een wetenschappelijken kring, hier te lande, heeft ze aanspraak op het voorregt: „de mortuis nil nisi bene." Toch mag ik eene enkele opmerking niet weerhouden, die met mijn onderwerp ten nauwste samenhangt. Niet zelden hoort men haar instandhouding aanbevelen, omdat zij zou zijn een „noodzakelijk *kwaad*." Die qualificatie, waarmede aan zooveel wat geen onderzoek lijden kan, een glimp van regtvaardigheid gegeven wordt, behoorde om hare dubbelzinnige beteekenis en het gevaar dat daaruit voor de harmonie tusschen publieke en private moraal ontstaat, uit de taal te worden verbannen.

Noodzakelijk kwaad, in den eigenlijken zin van 't woord [12]), bestaat er niet. Laten wij slechts doen wat goed, wat regtvaardig is, en het nut zal van zelf wel komen.

En dat geschiedt inderdaad. Want door een strafsysteem als hier wordt verdedigd, wordt het onregt voorkomen, voor zoover de staat daartoe bij magte is. *Vooreerst* door de terughoudende kracht der strafbedreiging; *ten tweede* door de onschadelijkmakende kracht der strafvoltrekking. Over dit een en ander nog een woord.

Dat er, op 't voetspoor van von Feuerbach, aan de strafbedreiging op zich zelve en afgescheiden van de strafvoltrekking, een doel moet worden toegeschreven, en dat men dit doel door toepassing van den regel: „nullum delictum, nulla poena sine praevia lege poenali" moet zoeken te bereiken, het eenvoudig gezond verstand zegt het ons. Men noeme het (indirect) afschrikken, waarschuwen, terughouden, determineeren — men noeme het hoe men wil: het doel der strafwet zal juist dan het best bereikt worden, wanneer zij nooit behoeft te worden toegepast.

Het gronddenkbeeld van Feuerbach's theorie van den psychologischen dwang — een denkbeeld trouwens, dat men, om van de Grieksche wijsgeeren te zwijgen, reeds bij Beccaria aantreft, — is dus volkomen juist en verdient waarlijk de bespotting niet waarmede zoo velen, op het voorbeeld van Hegel, het belachelijk zoeken te maken. Trouwens, dat in de

theorie van den onsterfelijken Beijerschen regtsgeleerde een krachtige kern van waarheid moet verscholen liggen, zou reeds a priori kunnen worden afgeleid uit den grooten bijval die haar jaren achtereen zoowel bij de regtsgeleerden als bij de wetgevers is te beurt gevallen. Wat *geheel* valsch is, kan niet zóó lang en zóó algemeen een indruk van waarheid geven. Aan den anderen kant bevat echter de theorie van Feuerbach een groot gebrek, dat wij voor ons meenen te hebben vermeden, dit namelijk dat daarin een zoodanige regtsgrond der straf gemist wordt, waardoor de wetgever bij de keus en de maat der straffen, binnen de grenzen van regt en zedenleer wordt teruggehouden.

Dat de strafvoltrekking ook nog een ander doel heeft dan alleen het handhaven van de kracht der strafbedreiging, schijnt onbetwistbaar. Wanneer proefondervindelijk is gebleken, dat voor Titius de strafbedreiging nog niet voldoende is om hem van 't plegen van misdrijf terug te houden, dan vordert het belang, in de eerste plaats van de maatschappij, maar ook niet minder dat van Titius zelven, dat men hem, *voor zoover dit met het regt en de staatsbevoegdheid bestaanbaar is*, voor 't vervolg onschadelijk zoeke te maken.

Door de ingelaschte beperking *„voor zoover"* wordt aan het woord „onschadelijk maken" zijne oogenschijnlijk bloot politieke beteekenis ontnomen. Aan den anderen kant verschaft het gebruik van dit woord dit groote voordeel dat het ons steeds herinnert, dat, zoo de staat aan de verbetering der misdadigers moet arbeiden, dit door hem gedaan wordt *niet* als zedenmeester, maar krachtens zijne roeping om door alle regtvaardige middelen het onregt, hier het toekomstige onregt van den reeds schuldig bevondene, te voorkomen.

Voor 't overige bestaat er ten aanzien van de *wijze*, waarop de onschadelijkmaking moet beproefd worden, tusschen de verschillende misdrijven een groot verschil.

Sommige misdrijven zijn van dien aard, dat er reden bestaat om te gelooven dat de les door de veroordeeling ontvangen, op zich zelve voldoende is om den wederregtelijken wil weg te nemen. In dat geval behoeft er noch van tijdelijke physische onschadelijkmaking, d. i. gevangenzetting, noch van opzettelijke, eigenlijk gezegde verbetering, sprake te

zijn en kan de staat den psychisch-onschadelijkmakenden invloed der ontvangene les rustig afwachten.

Wanneer het misdrijf echter zóó zwaar is, dat er gegronde reden bestaat om te vreezen dat de veroordeelde andermaal tot misdrijf vervallen zal, dan moet hij tijdelijk, physisch onschadelijk gemaakt, d. i. opgesloten worden, en behoort — want ook voor den tijd waarin hij weder vrij zal zijn, moet worden gezorgd — door alle mogelijke middelen zijne verbetering te worden beproefd.

De hoofdbedenkingen — en, we mogen het er bijvoegen, de *gegronde* bezwaren, die tegen de zoogenaamde verbeteringstheorie worden aangevoerd, kunnen, naar we meenen, ons niet treffen. Er bestaat een hemelsbreed verschil tusschen de stelling dat het wezen en het doel der straf in verbetering zou gelegen zijn, en ons beweren: eensdeels, dat alleen die straffen regtvaardig zijn die de verbetering niet onmogelijk maken, — anderdeels dat deze, in 't belang vooreerst van den staat zelven, door alle mogelijke regtvaardige middelen moet worden beproefd. Men zal er ons dan ook wel niet van verdenken dat wij uit philanthropie alleen, den misdadiger de weldaad der verbetering willen bewijzen, noch dat we de onverbeterlijken ongestraft zouden willen laten.

Ééne bedenking wordt er evenwel tegen de verbeteringstheorie aangevoerd, die met hetzelfde regt tegen ons zou kunnen worden gerigt en daarom hier met een enkel woord moet ter sprake komen.

Het is een ijdel werk — zoo beweert men — aan de verbetering der gevangenen te arbeiden: verre de meesten hunner zijn nu eenmaal onverbeterlijk. Wat hierop te antwoorden?

Deze bedenking bewijst *te veel* en dus niets. Ook de straf*bedreiging* blijkt dagelijks bij velen het gewenschte doel te missen, en daaruit zal toch wel niemand afleiden dat wij zouden moeten ophouden naar dat doel te streven. Omdat wij niet *alles* kunnen doen, zullen we daarom *niets* doen?

Laat ons er bijvoegen, dat de onverbeterlijke misdadigers welligt minder talrijk zijn, dan men denkt en dat hun aantal nog aanmerkelijk zou verminderen, indien de gemeenschappelijke gevangenisstraf door de cellulaire was vervangen.

Doch — zoo hoor ik mij vragen — wat wordt er bij u van de maat der straffen? Moet de straf zóó zwaar zijn dat hare bedreiging van misdrijf kan terughouden, of wel zóó zwaar dat ze physisch onschadelijk maken, of wel zóó zwaar dat ze verbeteren kan?

. Wat voor den natuurkundige het perpetuum mobile, wat voor den wiskundige de quadratuur van den cirkel is, dat is voor den regtsgeleerde het vraagstuk van de maat der straffen. Het is het shibbolet der strafregtstheoriën en de klip, waarop de meesten zijn vergaan.

Alvorens U te doen beoordeelen, in hoeverre ook wij de schipbreuk zullen lijden, wenschen we twee opmerkingen te maken.

Al dadelijk moet elke wensch naar eene volmaakte strafmaat, een volmaakten strafmeter, als een hersenschim worden ter zijde gesteld. Nergens meer dan op strafregtelijk gebied moet de noodzakelijke onvolmaaktheid van alle menschenwerk ons voor oogen staan. Dat de staat tot voorkoming van het onregt het strafregt noodig heeft, is eene eerste onvolmaaktheid. Dat niet ten aanzien van alle onregt dit hulpmiddel kan worden aangegrepen, is eene tweede. Dat zelfs dan, wanneer dat middel wordt beproefd, de terughoudende kracht der strafbedreiging zoo dikwerf ijdel blijkt te zijn, is er een derde. Eindelijk, dat ook dàn, wanneer de misdadiger veroordeeld en gestraft wordt, noch voor de physische, noch voor de psychische onschadelijkmaking een onfeilbare waarborg bestaat, is er een vierde. En nu — te midden van al die onvolmaaktheden zou men, op straffe des doods, van eenige strafregtstheorie een volmaakten strafmeter vragen?.. Zoo ja, dan moest men aan het geheele strafregt de doodstraf voltrekken.

Aan den anderen kant is het echter duidelijk, dat de onvolmaaktheid van den strafmeter overal grooter zijn moet dan dáár waar de stelling wordt gehuldigd, dat de straf geen werkelijk kwaad wezen mag.

Wat de zoogenaamde absolute theoriën betreft, die n. l., waarin de straf als het uitvloeisel van eene moreele, juridieke, goddelijke of dialectische noodzakelijkheid wordt voorgesteld en, zonder dat naar eenig nut voor de maatschappij gevraagd wordt, bij slot van rekening, van geen ander doel dan alleen van vergelding sprake is — het is a priori duidelijk dat voor haar het vraagstuk onoplosbaar moet wezen. Bij de moreele vergeldingstheoriën b. v. komt het vraagstuk hierop neêr: hoeveel *zinnelijk* lijden is

er noodig om eene *zedelijke* schuld uit te delgen? Overdrijf ik, wanneer ik beweer, dat hierop evenmin een antwoord kan worden gegeven, als op de vraag hoeveel duim ijzer er noodig is om een lakenschen rok te maken? Geen wonder dan ook dat die moreele vergeldingstheoriën zich, bij gebreke aan een strafmeter, der talio in de armen moeten werpen. In de dialectische vergeldingstheorie wordt de vraag een weinig anders. Daar wordt het misdrijf voorgesteld als eene negatie van het regt, de straf als eene negatie van die negatie. Met andere woorden: het onregt van het misdrijf zal door een tweede onregt worden uitgewischt. Hier komt dus de vraag naar de strafmaat hierop neêr: „hoeveel maal — a moet men bij — a optellen om o tot som te bekomen?" Ik meen niet door de wiskundigen in ons midden te zullen worden tegengesproken, als ik beweer dat ook dit problema onoplosbaar is. Geen wonder al weder dat ook Hegel en diens school tot de talio, hoezeer dan eenigzins gewijzigd, de toevlugt moest nemen.

Geheel anders is het bij de relatieve theoriën. Wanneer de voorstander van de psychologische-dwangtheorie zich afvraagt op hoeveel *zinnelijk* lijden het vooruitzigt moet worden geopend om *zinnelijke* begeerten tegen te gaan — wanneer de verdediger van de speciale-voorkomingstheorie zich de vraag stelt door welke en hoe sterke middelen hem die een misdrijf heeft gepleegd, kan worden belet in 't vervolg zich aan misdrijf schuldig te maken, dan is op al die vragen een *algemeen* antwoord mogelijk. Toch kan dit antwoord moeilijk voldoende zijn, èn om de eenzijdigheid dier theoriën èn vooral, omdat de toepassing van het consequente antwoord, bij gebreke aan een alles beheerschend regtsbeginsel, tot de grootste wreedheden zou leiden. Indien alle straffen aannemelijk zijn, door wier bedreiging men van misdrijf kan afschrikken, dan zou het wenschelijk zijn elk misdrijf met rad of brandstapel strafbaar te stellen. Indien alle straffen aannemelijk zijn, wier toepassing het op nieuw plegen van misdrijf onmogelijk maakt, dan zou het wenschelijk wezen dat alle misdrijven de doodstraf na zich sleepten.

Op grond der ervaring mag men aannemen, dat de opvatting der straf als een wezenlijk kwaad elke redelijke oplossing van het vraagstuk van de maat der straffen onmogelijk maakt.

Door de voorstelling van de straf als een wezenlijk goed, daarentegen, wordt het vraagstuk zeer veel vereenvoudigd. Niet dat wij zouden mee-

nen dat het er bij die opvatting niet zoo nauw op aankomt — immers de straf is niet voor allen en altijd, maar alleen voor zooverre ze noodig is, een *goed* — maar zoo veel is toch zeker, *vooreerst*, dat dan eene fout in den meter oneindig geringer nadeel aanbrengt, *ten tweede*, dat door die opvatting de uiterste grens van de strafschaal reeds is aangeduid [13]). Is de straf een werkelijk kwaad — legio zijn dan de straffen die in aanmerking kunnen komen. Mag zij daarentegen alleen *in schijn* een kwaad zijn, dan is reeds daardoor de wetgever aan een zeer beperkt getal straffen gebonden. Voor 't overige zal de strijd, waarin het aannemen van een afzonderlijk doel der strafbedreiging en van andere doeleinden der strafvoltrekking ons schijnt te moeten wikkelen, blijken in hoogere eenheid te worden opgelost. Het zij mij vergund dit met een voorbeeld op te helderen. Vraagt men: aan welke straf kan in 't algemeen 't vermogen worden toegekend om van diefstal terug te houden, dan is het antwoord: daar de diefstal bijna altoos — minima praetor curare non potest — gepleegd wordt uit zucht om zich zonder arbeid de vruchten van den arbeid te verwerven, zoo moet aan hem die stelen wil, het uitzigt worden geopend om omgekeerd te moeten arbeiden zonder vrije beschikking over de vruchten daarvan. Vraagt men verder: welke straf moet op hem die gestolen heeft, worden toegepast om hem voor zooveel mogelijk te verbeteren, dan is het antwoord gereed: eene zoodanige waardoor hij aan geregelden arbeid wordt gewend. Vragen we eindelijk: welke straf moet op den dief worden toegepast ten einde hem, zoolang hij nog niet psychisch verbeterd is, physisch onschadelijk te maken, dan luidt het antwoord: we moeten hem tijdelijk de vrijheid ontnemen. Trekken we nu de drie verkregen antwoorden samen, en raadplegen we dan het register der vijf of zes regtvaardige straffen, dan blijkt, dat de cellulaire gevangenisstraf aan al deze drie vereischten voldoen kan.

Het kiezen der straf zal dus geene groote moeilijkheid behoeven te baren, zoo men zich slechts altijd beperkt tot eene der vooraf als regtvaardig erkende straffen en bij de keuze dááruit vasthoudt aan den regel van Aristoteles: „de straf [zoowel bij hare bedreiging als bij hare toepassing] is een soort van geneesmiddel; de genezing nu van een kwaad kan het best door zijn tegendeel geschieden".

Anders is het ten aanzien van de zwaarte der gekozene straf: te dien opzigte kunnen alleen relatieve, geene absolute regelen gegeven worden. Het zou een ijdel werk zijn te willen bewijzen, dat de eenvoudige diefstal met een jaar en niet b. v. met 364 dagen gevangenisstraf moet worden gestraft. 't Eenige wat er overblijft, is dat de wetgever, met het oog op 't strafbedreigingsdoel, een minimum en een maximum bepale, en dat de regter tusschen die beide grenzen een zoodanig quantum vaststelle, als met het oog èn op de omstandigheden, waaronder het misdrijf werd gepleegd èn op het doel der strafvoltrekking, noodig schijnt.

Relatieve regelen ten aanzien der zwaarte zijn daarentegen mogelijk, zonder dat het aannemen van verschillende doeleinden der straf moeilijkheid geeft. Het is b. v. duidelijk, dat er eene zwaardere straf noodig is om de neiging tot moord dan om die tot doodslag te bedwingen en het is even duidelijk, dat de moordenaar een langeren termijn van physische en psychische onschadelijkmaking behoeft dan de doodslager.

Waardoor komt het nu, dat wij, zoowel bij de keuze als bij de bepaling van de betrekkelijke zwaarte der straffen, steeds tot dezelfde slotsom komen, 't zij we het doel der strafbedreiging, 't zij we het doel der strafvoltrekking te bereiken zoeken? Zeer eenvoudig dáárdoor, dat we bij het bedreigingsdoel het oog hebben op den zedelijken toestand onmiddelijk vóór — bij het toepassingsdoel op den zedelijken toestand onmiddelijk *na* het plegen van 't misdrijf. Op die beide tijdstippen nu is de zedelijke toestand nagenoeg dezelfde. Alzoo is dit ons resultaat: *de meter der straf is de zedelijke toestand, waarvan het misdrijf blijk geeft* — of meer in 't bijzonder:

voor den *wetgever* de zedelijke toestand, die uit het misdrijf *in 't algemeen* — voor den *regter*, bij het gebruik van zijn arbitrium, de zedelijke toestand, die uit het misdrijf, *zoo als het zich in casu voordeed*, kenbaar wordt.

Zoo wordt dan ook bij de maat der straffen, de harmonie tusschen regt en zedenleer gehandhaafd.

Bij eene dergelijke beschouwing der straf vervalt de strijd, waarop wij in den aanvang onzer rede wezen — de strijd die door de gewone opvat-

ting van het strafregt, in het binnenste van den mensch wordt in 't leven geroepen — de strijd ook die bij de gewone voorstelling, tusschen het strafregt en andere wetenschappen blijkt te bestaan.

Is de straf geen *werkelijk* kwaad, maar wordt zij integendeel in 't belang van den misdadiger niet minder dan in dat van den staat bedreigd en toegepast, dan is het strafregt verzoend met den godsdienst en de zedenleer, dan brengt de uitoefening daarvan den mensch nooit met zich zelven in tegenspraak. Dan zal ook, gelijk het beginsel der vrijheid uit het zedelijk gebied met vrucht op het stoffelijke is overgebragt, omgekeerd de het eerst op stoffelijk gebied ontdekte leer van de harmonie der belangen in het strafregt tot verwezenlijking komen. Bedrieg ik mij, wanneer ik in dit een en ander een waarborg zie voor de juistheid der stelling, dat de straf geen wezenlijk kwaad zijn mag?

Ook de psychologie, de geschiedenis en het bestaan van zeker wijsgeerig vraagstuk schijnen tot het aannemen en toepassen dier stelling te nopen.

De psychologen verklaren eenstemmig, dat het in niet weinige gevallen hoogst moeilijk, ja dikwerf ondoenlijk is met zekerheid te beslissen, of een beschuldigde, op 't oogenblik waarop hij misdrijf pleegde, het vermogen van zelfbepaling bezat, toerekeningsvatbaar moet geacht worden. Vooral bij eene beschuldiging van kindermoord heeft de regter met deze moeilijkheid te worstelen, maar ook bij andere misdrijven, geen uitgezonderd, kan ze voorkomen. Wie herinnert zich niet dien door zijne in de gevangenis geschreven verhandeling „over den kindermoord" bekenden geneesheer [14]), over wien, wegens de gruwelijkste mishandeling zijner vrouw aangedaan, eene onteerende straf was uitgesproken en van wien toch, *na* de veroordeeling, door twee daartoe benoemde leden van de „Geldersche Provinciale Commissie van geneeskundig onderzoek en toevoorzigt", onder eede werd verklaard, dat hij de feiten, waarvoor hij was veroordeeld, „zonder vrijheid van wil" had gepleegd? Zoo dan, indien wij oordeelen als feilbare menschen, zullen wij straffen alsof wij onfeilbare goden waren? Zullen wij ons het regt toekennen den veroordeelde een kwaad aan te doen, dat in geen geval weder geheel kan worden vergoed, en niet veeleer sympathie gevoelen voor een strafstelsel, waardoor nimmer een onherstelbaar nadeel kan worden toegebragt?

En nu de geschiedenis. Zoo dikwerf zij bij magte is met volledigheid de oorzaken te ontvouwen, waardoor zelfs de afschuwelijkste historische personen zijn geworden wat zij zijn, overtuigt zij ons dan niet van de waarheid van dat roerend en nooit genoeg te herhalen gezegde: „alles te begrijpen zou zijn alles te vergeven"? En wie weet — wie weet, wanneer de levensgeschiedenis, ook van den grootsten misdadiger, in alle bijzonheden kon worden bloot gelegd, — wie weet of dan niet zelfs de minst toegevende mensch zou huiveren het ongeluk met een nieuw kwaad te verzwaren. Zeker, de les van onzen Bilderdijk — een man trouwens wien men geene overdrevene philanthropie zal te laste leggen —:

„O rigt uw naaste niet, wilt gij regtvaardig wezen,
't Ontilbaar levensboek, het telt zoo vele blaan;
Eén bladzij is er ligt waarop *gij* niet kunt lezen,
En op dat blad kan ligt voor God zijn vrijspraak staan."

die les kan niet geheel worden toegepast. Één slechts is er, die alles begrijpt en daarom ook alles vergeven kan. Maar moet toch de gedachte aan die ééne geheimzinnige bladzijde ons niet nopen om aan eene straf, die slechts in schijn een kwaad is, boven de toepassing van een werkelijk kwaad de voorkeur te geven?

Ook het vraagstuk van den vrijen wil moet hier in aanmerking komen. Heeft de mensch, wien in 't algemeen het vermogen van zelfbepaling niet kan worden ontzegd, ook het vermogen, de equilibristische vrijheid, om met een Duitscher te spreken, om op een gegeven oogenblik, naar willekeur tusschen $+ a$ en $- a$, tusschen goed en kwaad eene keuze te doen, of wel wordt bij iedere handeling zijn wil volkomen bepaald door den zedelijken toestand waarin hij zich bevindt, de omstandigheden waarin hij zich geplaatst ziet, de zedelijke of zinnelijke indrukken die hij ontvangt enz., enz.?

Mijneheeren, ik kom er openhartig voor uit, dat er bij mij, ten aanzien van die gewigtige vraag, zóódanige strijd tusschen verstand en gevoel bestaat, dat ik vooralsnog geen oordeel zou durven uitspreken. Maar gelukkig is dit ook niet noodig. Het is hier genoeg te herinneren, dat het vraagstuk van den vrijen wil bestaat. En nu stellen we deze vraag: Moet niet, zoolang op dit punt onzekerheid heerscht, aan een strafbegrip,

dat èn met vrijen wil èn met determinisme bestaanbaar is, de voorkeur gegeven worden boven die gewone opvatting der straf, waardoor zij alleen met den vrijen wil is overeen te brengen?

Dat het strafregt, zooals het gewoonlijk wordt opgevat, met den vrijen wil staat of valt, schijnt boven allen twijfel verheven. Op den weg langs welken de Hoogleeraar Scholten het tegendeel heeft trachten te bewijzen meenen wij hem niet te mogen volgen. De gelijkstelling der misdadigers met dolle honden, krankzinnigen en dronkaards, waarvan de Leidsche Hoogleeraar zich bedient, zal hem zelven ongetwijfeld reeds onhoudbaar gebleken zijn. Aan den anderen kant zal ook wel niemand vrede hebben bij de redeneering van zekeren Engelschen regter in Australië, die, toen een moordenaar hem deed opmerken, dat hij gepredestineerd was geweest tot het plegen zijner misdaad, zeer droogjes ten antwoord gaf: „welnu vriend, ik ben gepredestineerd om je te laten ophangen."

De door ons verdedigde voorstelling der straf daarentegen kan zoowel met de vrije-wiltheorie als met het determinisme worden overeen gebragt. In de poging om, door strafbedreiging, hen die misdrijf zouden willen plegen, tot andere gedachten te brengen, heeft — hoezeer zij sterk naar het determinisme riekt, — nooit eenig voorstander van den vrijen wil bezwaar gevonden. Evenmin volgt uit de wilsvrijheid van den misdadiger, dat wij hem een werkelijk kwaad zouden moeten aandoen.

Omgekeerd kan de determinist er geen het minste bezwaar in zien, dat we door strafbedreiging den wil tot het niet-plegen van misdrijf trachten te determineeren en later, indien die poging door tegenwerkende invloeden mislukt blijkt te zijn, den misdadiger, zonder hem eenig werkelijk kwaad aan te doen, ook in zijn eigen belang, zoeken onschadelijk te maken en tot een beteren zedelijken toestand op te leiden. Niet dáárom wordt de misdadiger gestraft, omdat hij zijn misdrijf in staat van wilsvrijheid zou hebben gepleegd, maar veeleer dáárom, omdat zijn misdrijf het bewijs levert dat hij zich bevindt in een zoodanigen zedelijken toestand, dat hij, ook in zijn eigen belang, onschadelijk gemaakt, verbeterd moet worden. Bij de toepassing der straf heeft men het oog, niet zoozeer op het misdrijf zelf, als wel op den zedelijken toestand die door het misdrijf kenbaar wordt [15].

Alleen dàn valt de toerekeningsvatbaarheid weg, wanneer de misdadiger zich bevond in een toestand waarin hij het vermogen van *zelfbepaling* miste, wanneer hij b. v. krankzinnig of door overmagt gedwongen was. Ten aanzien van dit punt echter bestaat tusschen de voor- en tegenstanders van het determinisme geen verschil. Indien mij dus niet alles bedriegt, dan zullen zij elkander althans eenmaal, op het graf van het oude strafregt, de hand kunnen reiken.

Zoo schijnt in onze dagen alles te moeten leiden tot het aannemen der stelling, dat de straf geen waarachtig kwaad mag wezen.

Maar zou van haar ooit toepassing te hopen zijn?...

Er is een tijd geweest, waarin iedere stad, ieder dorpje van ons vaderland zich verheugde in het bezit van een „hangman" (om het geliefkoosd woord van *Damhouder* te gebruiken) die, zooals deze jurist zich uitdrukte, „sijn executiën" deed „met den vyere, swaerde, putte, quaertieringhe, rade, spriete, galghe, slepinghe, nypinghe, afsnydinghe, kortooren, doorstekinghe, uytooginghe, geesselinghe, schavotteringhe (pilori) en diergelycke (!) naar de costumen ende usantiën vanden lande." Een tijd, toen de kunst waarin de menschen het 't verst gebragt hebben — de kunst, meen ik, om elkander te pijnigen en te martelen — zóózeer zonder de minste bedenking werd in praktijk gebragt, dat nog honderd jaren, nadat de zoo even vermelde Damhouder in het tegenwoordige België zijne orakeltaal had doen hooren, een fransch criminalist en zijn nederduitsche vertolker [16]) gemoedelijk en naief uitriepen: „Hetzij den executeur sijn officie exerceert, conform de verscheydentheydt van de ghewijsdens, met de koorde, 't vier, degen, 't yser geheedt of met roeden, met de galge, stroppelakoorde, branden, onthoofden, rabraecken, afkappingh van leden, 't doorboren van de tongh, indrukkingh van de lelyroozen of 't knuppelslaen, hij .... en offenceert niemanden."

Maar ziet, daar kwamen — al deze benamingen zijn historisch, M. H. — daar kwamen „laffe philanthropen", „sophisten", „regtsverdraaiers", „sentimenteele vrouwen", „goudmakers" en „revolutionairen", die hunnen tijdgenooten toeriepen: Wij hebben het regt niet tot het plegen van al die wreedheden, en we kunnen ons ook zonder haar, regtszekerheid en veiligheid verschaffen.

En in naam der „voorzigtigheid" werd wraak geschreid over zooveel „laffe philanthropie", „sophisterij", „regtsverdraaierij", „sentimentaliteit", „goudmakerij" en „revolutiegeest".

Maar toch — na verloop van tijd erkende men, dat de vrees eene slechte raadsvrouw was geweest, en brandstapel en put en rad en pijnbank verdwenen. En de maatschappij bleef rustig en veilig. En de verdedigers van de foltertuigen van weleer — waar zijn ze?

Er is een tijd geweest — hij is niet verre — waarin men nog altijd op de marktpleinen in Nederland kon zien, hoe:

> „De scherreregter daeght en streept met taeye roeden
> De ruggen op 't geschrei, en brandmerkt z' onder 't bloeden,
> Met 's Heeren wapenkruys."

Maar ziet — daar kwamen ze weder, die onverbeterlijke „regtsverdraaiers" en „goudmakers", en ze riepen hunnen landgenooten toe: wij hebben 't regt niet tot het plegen van die barbaarschheden en we kunnen ons ook zonder haar, veiligheid en regtszekerheid verschaffen.

En daar ging een kreet van verontwaardiging op in den lande en alom werd in naam der „voorzigtigheid" protest aangeteekend; en het vaderland werd overstroomd met brochures en dagbladartikelen, waarin betoogd werd, dat we zonder geeseling en brandmerk niet leven konden.

Maar toch — na verloop van tijd ontdekte men andermaal, dat de vrees eene slechte raadsvrouw is. En brandijzer en geeselpaal werden naast de reeds afgeschafte foltertuigen in het graf der algemeene verachting begraven. En de maatschappij is rustig en veilig gebleven. En de verdedigers der lijfstraffen — waar zijn ze?

In onze dagen ziet men van de misdadigers er van tijd tot tijd één aan de galg versmoren en de overigen worden op staatskosten geplaatst en onderhouden in eene van die lagere, middelbare of hoogere scholen der boosheid, in eene van die fabrieken van ondeugden, meer bekend onder den naam van gemeenschappelijke gevangenissen.

En daar komen ze weder, de nooit voldane „sophisten" en „regtsverdraaiers" — en, door de grijze haren van hun hoofdman tegen het ver-

wijt van jeugdige onbezonnenheid beveiligd, roepen ze uit: wij hebben het regt niet eene straf toe te passen die — 't zij ge haar noemt, met de mannen der theorie, eene „simple privation de la vie", 't zij ge haar noemt, met de mannen der praktijk, eene „uren, dagen, weken, maanden lang durende pijnigende foltering der doodsangsten" — den mensch het vervullen zijner bestemming onmogelijk maakt. Veel minder nog kunnen wij bevoegd zijn om, door gemeenschappelijke opsluiting, de laatste kiem van deugd moedwillig te verstikken. En al hadden we ook tot dit een of ander het regt, ons eigen belang zou vorderen, dat we de proefneming staakten met een stelsel, dat overal en altoos onmagtig bleek de misdrijven uit te roeien. Laat ons dus ons schavot en onze tuchthuizen vervangen door cellulaire gevangenissen. Of wel, zoo wij ons den goeden ouden tijd tot voorbeeld stellen, laat ons dan ten minste consequent zijn, zooals onze voorouders, consequent in de wreedheid. Alles of niets! Brandstapel en rad en geeselpaal en galg en gemeenschappelijke gevangenis zijn vrucht van dezelfde gedachte, uitvloeisels van 't zelfde systeem, middelen tot 't zelfde doel. *Of* de dood aan de twee laatsten, *of* de herleving van de eersten!

Ook thans wordt in naam der „voorzigtigheid" protest aangeteekend. Doch de tijd zal komen, waarin ten derde male de vrees als raadsvrouw zal worden afgedankt, waarin de publieke moraal en de private moraal met elkander zullen worden verzoend. En waarin de straf zal ophouden een waarachtig kwaad te zijn, zonder nadeel voor de regtszekerheid en zonder dat men het oude strafregt zal betreuren!

Dat is eene gissing?.... Neen, dat is de onverbiddelijke logica der feiten.

EdelAchtbare Heeren, Burgemeester, Wethouders en Raden dezer Stad!

Weet Gij wat mij den moed gaf hier ter plaatse beginselen te verkondigen als die Gij zoo even van mij hebt vernomen? Het was de wetenschap, dat Amsterdam sints onheugelijke tijden de koesterplaats is geweest van de humanitaire beginselen op strafregtelijk gebied, het centrum waaruit de Nederlandsche beschaving tegen de Nederlandsche strafwetge-

ving verdedigd werd. Het was Amsterdam, waar vóór 40 jaren de nog altijd bloeiende maatschappij tot zedelijke verbetering der gevangenen werd opgerigt. Het was Amsterdam, waar, op aandrang van een verlicht deel der ingezetenen, nog vóórdat de wet de afzonderlijke opsluiting had ingevoerd, de eerste Nederlandsche cellulaire gevangenis verrees. Het was Amsterdam, vanwaar steeds protesten tegen alle halve maatregelen uitgingen. En eindelijk, om van de levenden te zwijgen, het was het kiesdistrict Amsterdam, dat jaren achtereen ter Tweede Kamer heeft afgevaardigd dien voortreffelijken, helaas te vroeg ontslapen en dezer dagen ook door U in 't bijzonder betreurden man, die, waardig vriend van den edelen Suringar, bij uitnemendheid in 's Lands vergaderzaal het penitentiair stelsel vertegenwoordigde [17]). En, wanneer ik tusschen beide, met het oog op den smaad waarmede de zoogenaamde philanthropen worden overgoten, de pen moedeloos liet zinken, dan ontving ik weder kracht door de hoop dat mijne beginselen, hoewel paradoxaal in Nederland, welligt eenige sympathie zouden kunnen vinden in Amsterdam.

Het heeft U behaagd mij, op jeugdigen leeftijd, tot een werkkring te roepen, die pligten oplegt en eene verantwoordelijkheid geeft welligt zwaarder dan eenige andere. Gij hebt daardoor een wissel getrokken op mijn vlijt; terwijl ik dien dankbaar heb geaccepteerd, geef ik U de verzekering dat het „qui accepte paie" ook mij tot wet zal wezen. Uwe kennis van de menschelijke natuur zal U doen beseffen, dat het waarheid is wanneer ik U verklaar dat ik mij nooit zoo klein heb gevoeld, als sints den dag, waarop mij een titel werd toegekend, welken ik mij eerst door jaren en jaren aanhoudende studie zal kunnen waardig maken. Maar aan den anderen kant zult Gij wel willen gelooven, dat in mij, bij diep besef, zoowel van de beperktheid der menschelijke kennis in 't algemeen, als in 't bijzonder van de zwakheid mijner eigene krachten, die heilige „Trieb nach Wahrheit" woont, in welks aanwakkering bij anderen de hoofdpligt van een leeraar bestaat.

Deze dankbetuiging en deze verzekeringen waren ook tot U gerigt, EdelAchtbare Heeren Curatoren der Doorluchtige School! Door Uwe aanbeveling hebt Gij U als 't ware borg voor mij gesteld. Moge het mij ge-

geven zijn Uw vertrouwen niet al te zeer teleur te stellen! Moogt Gij, — bijgestaan door een hooggeachten Secretaris, wiens meer dan gewone welwillendheid door mij op den hoogsten prijs wordt gesteld, — het aan Uwe zorg toevertrouwde Athenaeum steeds bloeiende zien! Moge de toekomst van het Vaderland Uw loon zijn voor den arbeid door U aan het Vaderland der toekomst tekoste gelegd.

Den Hoogleeraar Buys te vervangen is eene zware taak, want volgens eenparige getuigenis van allen, die hem hier hebben gekend, zullen weinigen er zooals Hij in kunnen slagen het ideaal van een Hoogleeraar nabij te komen. De hoogachting, de liefde, die Hij zich bij zijne leerlingen heeft weten te verwerven, is echter voor zijn opvolger een gunstig en bemoedigend voorteeken. Moge de nieuwe Leidsche Hoogleeraar daar ginds zooveel geluk ondervinden, als Hem hier te beurt viel, met zooveel vrucht werkzaam zijn als waarmede Hij hier heeft gearbeid, in zooveel sympathie zich verheugen, als die Hij hier heeft opgewekt!

Hooggeleerde Heeren, Hoogleeraren aan het Athenaeum en de Seminaria, van wier achtbare orde ik thans de eer heb lid te zijn! De wetenschap is één gelijk de waarheid. De verschillende faculteiten zijn van elkander even onafscheidelijk als de verschillende wapens van een leger. Wilt gelooven M. H., dat Uw nieuwe wapenbroeder, wel verre van zich met U op ééne lijn te stellen, op Uwe reeds zoo ruimschoots ondervondene welwillendheid, op Uwe voorlichting, Uw raad, Uw steun, de hoop bouwt zijne zware taak op eene niet al te onwaardige wijze te vervullen.

In 't bijzonder rigt ik deze woorden tot U, veelgeachte medeleden der Regtsgeleerde faculteit!

De verdiensten te malen van U, Hooggeleerde de Bosch Kemper, van U, wiens gevierde naam door alle weldenkenden met eerbied wordt genoemd, zal ik niet beproeven. Uwe geschriften zijn mij in meer dan eene thans aan mij toevertrouwde wetenschap tot leiding, tot vrucht geweest. En hoewel ik mij niet durf vleien, dat mijne beginselen in alle opzigten Uwe goedkeuring zullen verwerven — dit is mij toch eene streelende gedachte, dat het hoofd-denkbeeld 't welk mij bij de beoefening onzer

wetenschap bezielt, 't hoofd-denkbeeld, dat door de uitgesprokene rede was geweven — *harmonie tusschen regt en zedenleer* — dat dit denkbeeld in U steeds een warmen verdediger gevonden heeft. Op U, die eenmaal de taak vervuldet thans op mijne schouderen gelegd, heb ik, meer dan op iemand anders, met hoop en vertrouwen het oog gevestigd. Het verleden is mij een waarborg, dat de schatkamer van Uwe kennis en van Uwe ervaring — laat ik er bijvoegen de schatkamer ook van Uw hart — ook voor mij steeds zal openstaan.

Met U tot hetzelfde doel saam te werken, Hooggeleerde des Amorie van der Hoeven! beschouw ik als een groot voorregt. Hadden Uwe talenten mij reeds lang eerbied ingeboezemd, de allerhartelijkste wijze, waarop Gij mij van Uwe welwillendheid hebt verzekerd, zij me een voorteeken, dat ik mij eenmaal op Uwe vriendschap zal mogen beroemen!

U, hooggeschatte Asser! waardeerde ik sints lang als een trouw vriend. Moge onze vriendschap zich hier steeds openbaren in een gemeenschappelijken ijver voor alles wat waar, schoon en goed is.

Gij allen M. H., die door Uwe tegenwoordigheid te dezer plaatse van Uwe belangstelling hebt doen blijken, ontvangt daarvoor mijn opregten dank.

In 't bijzonder is het mij eene behoefte een woord te rigten tot U, leermeesters in 't verleden, tot U, leerlingen in de toekomst.

Hooggeleerde Heeren de Wal en Goudsmit! Hoezeer *Uw* bijzijn in deze ure door mij op prijs wordt gesteld behoef ik U wel niet te verzekeren. Deze plegtigheid ware niet volkomen geweest, indien daarbij hadden ontbroken vertegenwoordigers van hen, die van mijn geluk de middelijke bewerkers zijn. Aan het voortreffelijk onderwijs, dat ik te Leiden mogt ontvangen, aan de leiding, dáár aan mijne studies gegeven, heb ik de onderscheiding te danken mij zoo vroeg te beurt gevallen. Neemt Gij thans, zoowel voor U zelven als voor Uwe ambtgenooten, de betuiging van erkentelijkheid aan, die ik hier openlijk jegens al mijne vroegere en latere leermeesters uitspreek. Gaat, bid ik U, voort mij te beschouwen als een leerling, wiens betrekking tot U alleen in zóóverre veranderd is, dat op hem thans in dubbele mate de pligt rust zich de eere Uw kweekeling te zijn niet geheel onwaardig te toonen!

U in 't bijzonder, Hooggeleerde de Wal! wensch ik toe — en ik weet dat ik hier de tolk ben van velen — dat de Almagtige U herstelle in 't bezit Uwer vroegere gezondheid en Uw dierbaar leven nog lang voor Uwe betrekkingen, de maatschappij en Uwe ontelbare vrienden beware!

M. H. Studenten die U hier ter stede op de wetenschappen toelegt! Een gids van eene schitterende fakkel voorzien, verdient ongetwijfeld de voorkeur boven den leidsman, die zich nog met een zwak licht behelpen moet. Toch kan de laatste diensten bewijzen, vooral dàn wanneer de weg, waarop hij anderen geleiden zal, nog zoo kort te voren door hem zelven werd afgelegd, vooral dàn wanneer hij het voornemen heeft opgevat zich zoo nauw mogelijk bij zijne metgezellen aan te sluiten.

In één opzigt kan en wil ik mijn voorganger reeds dadelijk navolgen — hierin, dat ik, wel verre van mijn werkkring tot een bloot collegie-geven bepaald te achten, Uw *vriend* wil wezen. Geene verstandelijke samenwerking immers kan vrucht dragen, waar de harten aan elkander vreemd zijn.

Ook tusschen ons bestaat harmonie van belangen.

Laat ons slechts met liefde voor de wetenschap en genegenheid voor elkander, van beide zijden onzen pligt vervullen — en Hij, de Oorsprong van alle waarheid, Hij, de Vader der rede, de Souverein van 't verstand en de Meester van den wil — Hij zal het overige doen!

AANTEEKENINGEN.

---

[1]) De reden waarom B. slechts ten deele en hier en daar bedektelijk aan zijne hervormingsideeën uitdrukking durfde te geven, wordt door hem zelven medegedeeld in een schrijven aan den abt Morellet, afgedrukt in de door Hélie bezorgde uitgave van het werk. (*Introduction*, bl. v en vi.)

Beccaria was den 15den Maart 1738 geboren. Zijn werk verscheen voor 't eerst in den loop van 1764.

[2]) Het hier medegedeelde is een samenstel van fragmenten uit §§ 22 en 25. Op het voorbeeld van Hélie (*Introduction*, bl. xxxix), heb ik mij, kortheidshalve, in de redactie eenige vrijheid veroorloofd, zonder in de beteekenis iets te veranderen.

[3]) Bepaaldelijk door de school van Krause, in 't bijzonder door hare twee voornaamste vertegenwoordigers Röder en Ahrens. De eerste wijdde hieraan reeds in 1839 eene afzonderlijke commentatio; *„an poena malum esse debeat?"* — Waarom ik de strafregtstheorie van de school van Krause, ook die van den voortreffelijken Röder, niet in allen deele aannemelijk acht, is bij de ontwikkeling mijner denkbeelden genoegzaam aangeduid.

[4]) Lessing, *Gesamm. Werke*, IX, 97.

[5]) Het bekende argument, dat hiertegen pleegt te worden aangevoerd, zou alleen dàn bewijskracht hebben, wanneer de mensch *alleen* een wilsvermogen bezat.

[6]) Hij die verschil kent tusschen *onder*scheiden en *af*scheiden, zal uit 't geen hier gezegd wordt, ongetwijfeld niet afleiden, dat de schrijver, die overal eenheid zoekt, den mensch in eene stoffelijke en eene geestelijke helft zou willen splitsen. De nauwe betrekking tusschen lichaam en geest wordt door mij met zoovele woorden erkend. De voorstelling van de ontwikkeling van 't lichaam als but-*moyen* — van die van den geest als but-*final* is daarmede volstrekt niet in strijd. Die voorstelling trouwens strookt met de algemeene opvatting. Onder al degenen, die den Christus als den volmaakten mensch vereeren, is er zeker nooit iemand

geweest, die zich vooraf de vraag heeft gesteld, of bij Hem ook de vermogens van het lichaam den hoogsten trap van volmaaktheid bereikt hadden. En zij, die aan een ongeneeselijk lichamelijk gebrek lijden, zouden zeker zeer verbaasd zijn te vernemen, dat voor hen het vervullen hunner bestemming onmogelijk was.

7) *Alleen* tot het voorkomen van onregt is het strafregt, strafbedreiging, zoowel als strafvoltrekking, een middel. Het *herstellen* (in den eigenlijken zin des woords) van onregt kan òf niet òf slechts langs een anderen weg geschieden.

8) Bij een weinig nadenken zal men b. v. aan het vegen van een schoorsteen de qualificatie: „middelijke, stoffelijke, positieve voorwaarde voor een aan zijne bestemming beantwoordend leven" niet betwisten. Indien men welligt policiestraffen bedreigd vindt op handelingen of omissiën, die met het eenig but-final in geenerlei verband staan, dan bewijst dit alleen, dat ook de wetgever zich vergissen kan.

9) Het is merkwaardig, dat de eerste straf, die, volgens den Bijbel, op aarde werd uitgesproken, *in schijn* een *kwaad*, in *werkelijkheid* een *goed* is. De den man opgelegde arbeid is voor hem inderdaad een zegen. De smart, waartoe de vrouw wordt veroordeeld, is voor haar, voor het huisgezin en dus ook voor de maatschappij eene weldaad. Zonder haar zou noch de moederliefde, noch de eerbied voor de huisvrouw geworden zijn wat ze zijn en wezen moeten.

10) „*La politique universelle,*" 1855, bl. 188.

11) Noch de ruimte gedoogde, noch het onderwerp vorderde hier het zuiver cellulair systeem tegen het Iersche gevangenisstelsel te verdedigen. In *hoofdbeginsel* bestaat er tusschen beide stelsels geen verschil; zij zijn dáárin eenstemmig, dat het slechter-worden moet worden belet en de verbetering bevorderd; zij verschillen alleen ten aanzien van de *wijze*, waarop men dit dubbele doel moet zoeken te bereiken. — Verre van mij het Iersche stelsel onbepaald te verwerpen; ware ik een Brit of een Pruis, ik zou mij welligt eenigzins aansluiten bij de Heeren Crofton en von Holtzendorff. De cellulaire opsluiting *alleen* kan niet dienen als poena morti proxima; zij moet worden gevolgd òf door deportatie, òf door gemeenschappelijke opsluiting. Voor groote staten is deportatie onraadzaam en dus een gemengd gevangenis-stelsel eene *noodzakelijke* transactie. Dat echter de deportatie voor *kleine* staten, bepaaldelijk voor Nederland, onraadzaam zou zijn, is nooit bewezen. Overigens zou vooral bij gedeporteerden een geleidelijke overgang tot den staat van vrijheid mogelijk zijn. — Hoelang het verblijf in de cel duren kan, is eene vraag die alleen door mannen van rijpe ervaring kan worden beantwoord. Tot zoolang ik zelf mij op ervaring beroepen kan, houd ik mij aan de uitspraken van hem, die van al onze landgenooten op dit gebied de meeste ondervinding bezit, van W. H. Suringar. Deze nu ziet in een 8 à 10jarig — niet *eenzaam*, maar *afzonderlijk* — verblijf in de cel geen bezwaar.

12) Het afzetten van het been b. v. is geen noodzakelijk *kwaad*, maar een pijnlijk *goed*, even als de straf.

[13]) Bepaaldelijk de cellulaire opsluiting levert hier nog een derde voordeel op. Hebben wetgever of regter zich een weinig in de maat vergist, welnu, er is in de cel een regulateur, die de gelijkheid herstelt — het *geweten*. Bij gemeenschappelijke opsluiting is het al weder juist omgekeerd; zij drukt des te zwaarder, naarmate het geweten *minder* bezwaard is.

[14]) Dr. J. H. de Hes, „*Genees-regtskundige verhandeling over den kindermoord.*" Arnhem, 1824, *voorrede.*

[15]) Vgl. Röder, „*Grundzüge des Naturrechts*, enz., II, bl. 153.

[16]) De Brun, „*Het proces crim.*, vertaald door W. van Aller, 2e bk., bl. 175.

[17]) De Heer Cool.

INWIJDINGS-REDE

OVER

DE TRAPSGEWIJZE ONTWIKKELING DER VERLOSKUNDE, ALS ZELFSTANDIGE WETENSCHAP, VOORNAMELIJK IN NEDERLAND.

DOOR

LEOPOLD LEHMANN,

HOOGLEERAAR DER VERLOSKUNDE AAN DE GENEES-, HEEL- EN VERLOSKUNDIGE SCHOOL EN HONORAIR HOOGLEERAAR AAN HET ATHENAEUM ILLUSTRE TE AMSTERDAM,

GEHOUDEN

DEN 21sten NOVEMBER 1864.

46

— Es ist ein gross Ergötzen
Sich in den Geist der Zeiten zu versetzen,
Zu schauen wie vor uns ein weiser Mann gedacht,
Und wie wir's dann zuletzt so herrlich weit gebracht.

Göthe. Faust.

AAN

ZIJNE EXCELLENTIE DEN HEER

MINISTER VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN,

ONZEN GROOTEN STAATSMAN THORBECKE,

AAN DE ACHTBARE AANZIENLIJKE

HEEREN LEDEN DER COMMISSIE VAN TOEZIGT

OVER DE

AMSTERDAMSCHE KLINISCHE SCHOOL,

AAN

HEEREN CURATOREN DER DOORLUCHTIGE SCHOOL

EN

HEEREN REGENTEN DER BEIDE GASTHUIZEN

WORDT

DEZE REDE MET VERSCHULDIGDEN EERBIED

OPGEDRAGEN.

46*

ACHTBARE, AANZIENLIJKE MANNEN, DIEN HET TOEZIGT OVER DE KLINISCHE SCHOOL DEZER STAD IS AANBEVOLEN!

WEL-EDEL-GESTRENGE HEER REFERENDARIS BIJ HET MINISTERIE VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN BELAST MET DE ZAKEN DER GENEESKUNDE!

EDEL-GROOT-ACHTBARE HEEREN LEDEN DER GEDEPUTEERDE STATEN VAN DIT GEWEST!

EDEL-ACHTBARE HEEREN BURGEMEESTER, WETHOUDERS EN LEDEN VAN DEN RAAD DEZER STAD!

AANZIENLIJKE VERZORGERS VAN AMSTERDAMS DOORLUCHTIGE SCHOOL!

ZEER GELEERDE, ZEER ERVARENE HEEREN LEDEN DER PROVINCIALE EN PLAATSELIJKE KOMMISSIE VAN GENEESKUNDIG ONDERZOEK EN TOEVOORZIGT!

EDEL EN EERBIEDWAARDIGE HEEREN REGENTEN DER BEIDE GASTHUIZEN!

HOOGLEERAREN DER DOORLUCHTIGE SCHOOL EN VAN DE ONDERSCHEIDENE GODGELEERDE KWEEKSCHOLEN, HOOGGEACHTE AMBTGENOOTEN!

ZEER GELEERDE EN ERVARENE HEEREN BEOEFENAARS DER GENEESKUNDE, HEEL- EN VERLOSKUNDIGEN, LEERAREN VAN LETTEREN EN WIJSBEGEERTE, VERDEDIGERS VAN HET REGT!

WEL-EERWAARDE HEEREN, LEERAREN DER GODSDIENST!

LEERGIERIGE JONGELINGEN, BURGERS DEZER DOORLUCHTE EN KWEEKELINGEN DEZER KLINISCHE SCHOOL!

GIJ ALLEN VAN WELKEN RANG OF STAND, DIE DEZE PLEGTIGHEID MET UWE TEGENWOORDIGHEID VEREERT!

ZEER GEACHTE, VEEL GEWENSCHTE TOEHOORDERS!

Duizende jaren, zoo lang menschen deze aarde bewonen, werd het verloskundige vak beoefend en niettemin ligt de tijd nog betrekkelijk zoo nabij, dat deze tak der omvangrijke geneeskunst door het licht eener ware wetenschap bestraald werd. Lang reeds bezat de inwendige geneeskunst,

lang de heelkunde hare geschiedenis, lang hadden beide reeds dien trap bereikt, van waar het oog fier eenen roemrijken blik in het verleden kon werpen, toen de verloskunde nog in de wieg der kindsheid sluimerde, of naauwelijks daaruit ontwaakt nog een zeer laag standpunt had ingenomen. Eenen geruimen tijd moest er eerst verloopen, voor en aleer men aan een vak, waaraan het vrouwelijke organisme onder alle hemelstreken van onzen aardbodem, onder alle omstandigheden zoo dringende behoefte gevoelde, en welks beoefening uit den aard der zaak van den beginne af aan zich alleen in vrouwelijke handen bevondt, de zoo verdiende achting kon schenken. Oorspronkelijk alleen en uitsluitend tot de verrigting der baring beperkt, werd de verloskunst, zelfs toen artsen en heelmeesters begonnen waren zich met haar bezig te houden, steeds gering geacht en verwaarloosd. Zonder eenig juist bégrip van de zoo gewigtige verrigting der baring, zoo als die door de uitdrijvende krachten volbragt wordt, vergenoegde men zich slechts in moeijelijke gevallen de noodige hulp te verleenen, die of in het gebruik van enkele meestal zeer zonderlinge geneesmiddelen of in de toepassing van sommige kunstbewerkingen bestond, naarmate medici of chirurgi tot hulp en bijstand bij de barende waren geraadpleegd. Het kon niet missen of eene voor het verloskundige vak zeer nadeelige splitsing moest zich bij dergelijke denkbeelden vormen, doordien aan den eenen kant vrouwen zich de beoefening der verloskunde hadden toegeëigend en aan den anderen kant medici en chirurgi beurt om beurt den bijstand bij verlossingen verleenden, zoodra die niet meer aan vrouwelijke handen kon worden toevertrouwd, allen met hoogst gebrekkige empirische kennis. Zoodoende ontbrak er gedurende langen tijd elke vrije zelfstandigheid en bleef de verloskunde zoo verre bij de inwendige geneeskunde en heelkunde ten achteren, te meer daar de medici zelven met minachting op haar nederzagen, als wilden zij reeds eene latere uitspraak van eenen le Bon regtvaardigen: „haec enim ars viros dedecet." Bij zulk eene onvolmaaktheid van het vak, dat verre van als zelfstandig, hoogstens als een gedeelte, appendix der heelkunde, algemeen werd beschouwd, een denkbeeld dat trouwens zich nog tot in de latere tijden heeft staande gehouden, kon van eene wetenschappelijke beoefening der verloskunde wel niet ligt sprake zijn. Slechts onvruchtbare onderzoekin-

gen over meestal nuttelooze onderwerpen werden hier en daar ondernomen en daarentegen de enkele lichtpunten der grijze oudheid, die nog voor eene verstandige uitlegging vatbaar tot betere inzigten en gevolgtrekkingen hadden kunnen leiden, over het hoofd gezien en verwaarloosd. Maar in de toekomst bestaat steeds vooruitgang, zoowel op intellectueel als op stoffelijk gebied en het is juist de stroom des vooruitgangs, die allen onwillekeurig medesleept. De nevelen kunnen de zon der wetenschap niet altijd blijven verduisteren en zoo moest de dag ook eindelijk aanbreken, waarop het licht der wetenschap voor de verloskunde werd ontstoken. Bevrijd van de knellendc banden der heelkunde, begon zij weldra een zelfstandig geheel te vormen en als wetenschap, die op hechte grondzuilen rust meer en meer gewaardeerd te worden, zoodat zij thans eenen belangrijken tak op het gebied der omvangrijke geneeskunst heeft ingenomen en in rang niet meer behoeft voor anderen te wijken. Zij toch grijpt meer dan elk ander in de teederste familiebanden in, en de verhevene woorden die eens de groote Röderer haar toevoegde. „Marito dulcem reddit coniugem, proli matrem, matri dolorum mercedem, uniuersae familiae solamen," zullen eene eeuwige lofspraak voor haar blijven.

De tijdrekening eener zoodanige gelukkige hervorming ligt echter nog betrekkelijk zeer nabij aan de onze, en aangezien elke leer zonder de kennis van hare geschiedkundige bronnen zoowel de levendige wijze van beschouwen mist, als de meerdere duidelijkheid, zoo zij het mij vergund thans in korte trekken de trapsgewijze ontwikkeling der verloskunde als zelfstandige wetenschap te schetsen, waarbij ik voornamelijk zal doen uitkomen wat *Nederland* voor hare beoefening gedaan heeft.

Schenk mij daartoe M. H. voor korten tijd uwe welwillende aandacht.

„Im Anfange war die That" zoo als de groote Göthe reeds lang geleden in zijnen beroemden *Faust* heeft aangemerkt, zoo werd ook het praktische leven, de *kunst*, de voedende moeder der *wetenschap*. Door de ondervinding moesten eerst de feiten met hunne oorzaken worden erkend, voor dat het gebouw eener theorie of wetenschap kon worden opgetrokken.

De eerste sporen der verloskunst verliezen zich in de tijden der grijze oudheid, en even als de herinnering aan de eerste jaren der kindsheid gewoonlijk ons ontsnapt, zoo hebben ook de eerste inspanningen van den

geest, die aan onze kunst het leven gaf, slechts flaauwe sporen achtergelaten. Zij verliezen zich in mythen en legenden. De ware oorsprong echter van elken tak van menschelijke kennis moet voorzeker op den klassieken bodem van Griekenland gezocht worden. Daar werden ten minste ook de zaadkorrels van alle geneeskundige wetenschappen, welke van Azië en Afrika vooral uit Indië en Egypten naar Europa gekomen waren, door den Griekschen geest bevrucht, om van daar in het westen van Europa allengs eene hoogere vlucht te nemen.

Uit de geschriften van Hippocrates, die met regt voor den vader der geneeskunst gehouden wordt, kan eenigermate ook de toestand der verloskunde in den toenmaligen tijd beoordeeld worden, die gedurende vele eeuwen (tot op Celsus) genoegzaam dezelfde gebleven was. Het uitoefenen der verloskunde bestond slechts in hulpbetoon bij barenden en was geheel in handen van vroedvrouwen, die in Griekenland in groot aanzien stonden. Zij moesten vooral voor de diaetetische behandeling dezer physiologische verrigting zorgen en bedienden zich daarbij niet alleen van uitwendige middelen, maar wenden ook eene menigte weeën-opwekkende middelen aan. Na de verlossing namen zij de verzorging der jonggeborene en kraamvrouwen op zich, maar riepen in moeijelijke gevallen, die boven het bereik van hare kunst waren, mannelijke hulp in.

De hoogst gebrekkige anatomisch-physiologische kennis van de genitalia en het beloop der baring in den toenmaligen tijd, gepaard met de ondoelmatig uitgevoerde operatieve hulp moet menige onnoodige en nadeelige handeling verontschuldigen, die zoowel door deze vroedvrouwen als door de ingeroepen verloskundigen in het werk gesteld zijn. Ten bewijze kunnen dienen de heerschende denkbeelden over den partus agrippinus, die steeds voor zoo gevaarlijk gehouden werd en bij levende kinderen de keering op het hoofd, bij dooden daarentegen de embryulcie vorderde. Even zoo ruw waren de voorschriften ter losmaking der secundinae. Ofschoon de perforatie en embryotomie bij levende kinderen niet aanbevolen was en van genoemde kunstbewerkingen slechts bij doode vruchten gerept werd, zoo is het buiten twijfel, dat de dikwerf herhaalde vruchtelooze pogingen tot de keering op het hoofd den dood der vrucht moesten ten gevolge hebben, om dan door verkleining de verlossing te kunnen voleinden.

Voor de verloskundigen van den toenmaligen tijd bestond geene gelegenheid regelmatige baringen waar te nemen; in de laatste oogenblikken meestal geroepen om op eene wreede en vernielende wijze dezen actus te voleinden, kan het niemand verwonderen, dat hunne kunst zoo als zij die uitoefenden, meer gevreesd, dan geacht was. Overigens mag het niet worden ontkend, dat veel belangrijks aangaande de ziekten van zwangere en kraamvrouwen in de Hippocratische geschriften is medegedeeld [1]). (*Aanm.* I).

De Alexandrijnsche school oefende weldra niet alleen op alle beschaving, maar op de geneeskundige in het bijzonder eenen grooten invloed uit. Uit deze kwam onder anderen Herophilus [2]) voort, die behalve dat hij de grondlegger voor de anatomie der oudheid genoemd moet worden, reeds met de verschillende gesteldheid van het ostium uteri in den zwangeren en niet zwangeren toestand bekend was. Zijne vraag over het dooden der vrucht heeft gedurende vele eeuwen tot de noodige debatten aanleiding gegeven en is nog niet voldoende beslist. Ook werden door hem eenige opmerkingen over de beweging der vrucht en de lactatie gemaakt.

Toen het vrije leven van het Grieksche volk begon te kwijnen en zijn einde naderde, de Romein daarentegen zijne alleenheerschappij poogde uit te breiden, werd bijna alles wat van de Grieksche beschaving van voorheen was overgebleven, naar den Romeinschen bodem overgeplant. Die bodem was echter voor de Geneeskunst noch voor de Verloskunst bijzonder gunstig. (*Aanm.* II).

Als haren eersten repraesentant moeten wij Celsus begroeten (ten tijde van keizer Augustus, 30 v. Ch.) die ons in zijne geneeskundige werken, waarin alles het verloskundige vak betreffende onder de operatieve heelkunde bij de ziekten der vrouwelijke genitalia wordt afgehandeld, haar standpunt als een gedeelte der chirurgie aanwijst, quae manibus curat. Wanneer de hulp van vroedvrouwen in gewone gevallen niet toereikende

---

[1]) Zie *die Geburtshülfe des Hippocrates dargestellt* von Ritgen, in *Gemeinsame deutsche Zeitschrift f. Geburtskunde*, von Busch u. s. w. Bd. IV. 3 Heft, 1829, S. 439. Bd. V, enz., enz.

[2]) Circa van 335—280 a. Ch. Zie Isensee, *Oude en Middel-Geschiedenis van de Geneeskunde*, bewerkt door L. Ali Cohen, Groningen 1847, p. 154. — Sprengel, *Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzneykunde*, 1 Th., 3 Aufl. § 54, S. 532.

was, werden chirurgi geroepen, die door manuale of instrumentale hulp het kind trachten ter wereld te brengen. Deze hulp bestond of in de extractio manualis of in de voleinding der verlossing door haken en hakenmessen, gelijk wij ze reeds in de Hippocratische geschriften vermeld vinden. Van een hulpbetoon bij levende kinderen wordt naauwelijks gerept. Als een vooruitgang vinden wij echter door hem behalve de keering op het hoofd ook die op de voeten aanbevolen met opvolgende extractie, die op een dwarschbed moest worden uitgevoerd. Buitendien worden de raadgevingen voor het inbrengen der hand goed beschreven, wordt de waarde van de exploratie op haren regten prijs gesteld, en zijn zijne voorschriften ter verwijdering der secundinae zoo als ook ter verdere behandeling van kraamvrouwen veel doelmatiger dan vroeger [1]). Hoe ver de denkbeelden van de anatomische verhouding der vrouwelijke genitalia zich in dien tijd uitstrekten, daarvan geven ons de geschriften van Rufus van Ephesus en Soranus eenig uitsluitsel. Het werk van Soranus over de ziekelijke toestanden van het vrouwelijke geslachtsleven is vooral daarom van groot belang, omdat het 't eenige oorspronkelijke is over dit gedeelte onzer wetenschap door de oudheid ons nagelaten. Het zoude mij echter te ver voeren in bijzonderheden daaromtrent hier te treden [2]). Zijn waardige leerling Moschion heeft de denkbeelden zijns meesters in een werk *de Mulierum passionibus* ontwikkeld [3]), en zoo doende het eerste leerboek voor vroedvrouwen daargesteld, waaruit het ons geoorloofd is eenen helderen blik op den toenmaligen toestand der vroedvrouwen te werpen.

De beroemdste arts echter van het oude Griekenland, die in de tweede helft der tweede eeuw n. Ch. geleefd heeft en vooral in Rome zijnen roem

---

1) Zie Brandenburg Schäffer, *de Arte Obstetr. Celsi*, Götting. 1837, en v. Siebold, *Versuch einer Geschichte d. Geburtsk.* I Bd., § 61, S. 143.

2) Zie J. Pinoff, *Dissert. inaug. Artis Obstetriciae Sorani Ephesii doctrina ad ejus librum „περὶ γυναικείων παθῶν" nuper repertum exposita.* Vratislav. 1840, en H. Haeser, *Leerb. v. d. Geschiedenis der Geneesk.*, door A. H. Israëls, 1859, p. 108, § 87.

3) Zie F. O. Dewez, *Moschionis de mulierum passionibus Liber.* Viennae 1793. De anatomie der vrouwelijke genitalia, volgens de toenmalige kennis, de diaetetische behandeling van zwangere kraamvrouwen en jonggeborenen vinden wij in dit werk bevat, met aanwijzing van al hetgeen de vroedvrouwen tijdens de baring te verrigten hebben, wier werkkring nog al als zeer uitgebreid wordt beschouwd, doordien ook de behandeling van vele vrouwenziekten daarin nog was opgenomen.

heeft gehandhaafd, was onbetwistbaar Claudius Galenus [1]. In hem heeft de theoretische geneeskunde der oudheid haar culminatiepunt bereikt. Uit zijne geschriften straalde als van eene heldere zon het schitterende licht naar alle werelddeelen, om gedurende meer dan 1000 jaren de baak te blijven der geheele praktische geneeskunde. Hoezeer ook de verdiensten van Galenus ten opzigte der verloskunde gering mogen genoemd worden, doordien deze tak als appendix der heelkunde slechts weinig door hem was beoefend, zoo behelzen niettemin zijne werken zoo vele belangrijke feiten en opmerkingen over de anatomie, physiologie, pathologie der vrouw, de wording en ontwikkeling der vrucht, al zijn zij ook met talrijke hypothesen doorspekt, dat Galenus ook over de verloskunde de lente der theorie deed opdagen, wier bloeitijd vooraf moest gaan aan de herfstvruchten van latere kennis [2].

Na Galenus raakten weldra met het verval van het Romeinsche rijk ook de wetenschappen in verval. Een Augustus had het Romeinsche rijk door Romulus gegrondvest op het toppunt van zijnen bloei en luister aanschouwd, een Romulus Augustulus zag het als de laatste schaduw keizer te gronde gaan. De verloskunde deelde spoedig in het lot van alle kunsten en wetenschappen. Oribasius [3], lijfarts van keizer Iulianus *de Afvallige*, volgde slechts nog het voetspoor van zijne voorgangers Galenus en Soranus en Aëtius van Amida, een Christelijk medicus uit de 6de eeuw, verzamelde te Constantinopel de voor hem bestaande verloskundige geschriften, voornamelijk die van Philumenus en Aspasia, waarin behalve de reeds bekende nog enkele goede raadgevingen, zoo als de keering op de voeten, doelmatige voorschriften voor de behandeling van het tijdperk der secundinae met hare abnormiteiten, en voor vrouwen en geslachts ziekten gegeven worden en zelfs eene plaats gevonden wordt, die in de verte op de hoedanigheid van het bekken schijnt te duiden [4]. Ook

---

1) Geboren 131 p. Ch., te Pergamus en overleden omstreeks 203 aldaar.

2) Zie F. B. Osiander's *Lehrb. d. Entbindungsk.* I Th. *Litter. u pragmat. Geschichte.* Götting. 1799, S. 59.

3) Zie *Oeuvres* d'Oribase. Texte Grec en grande partie inédit. Collationé sur les manuscrits, traduit pour la première fois en Français par les Docteurs Bussemaker et Daremsberg, Tom. III, Paris 1858 'ιατρικῶν συναγωγῶν. B. 89 seqq.

4) Zie v. Siebold, *Geschichte d. Geburtsk.* Bd. I, § 87, S. 215. *Geburtshülfliche Lehren bei* Aëtius.

Paulus van Aegina, de laatste Grieksche schrijver van dit tijdvak, die ook als verloskundige in het grootste aanzien stond, schreef nog een uitvoerig werk over de vrouwenziekten, hetwelk helaas verloren is gegaan en welks degelijkheid ons nog blijken kan uit eenige afdeelingen van zijn leerboek, dat wel tot ons gekomen is. Ofschoon zijne verloskundige kennis in betrekking tot het mechanische hulpbetoon zich slechts weinig van de aloude kunst onderscheidt, zoo verhieven zijne mededeelingen aangaande de ziekten van den uterus intusschen zich aanmerkelijk boven de gewone denkbeelden vooral ten aanzien van de onsteking en van de ziekelijke afwijking der menstruatie. Geene organische ziekte van den uterus wordt door hem afgehandeld, zonder de resultaten van het plaatselijk onderzoek er bij te voegen, zelfs bediende hij zich van een speculum uteri (*διοπτρισμός*), waardoor het hem gelukte zijne diagnose tot eene hiertoe ongekende duidelijkheid te brengen [1]). Maar met dit alles was geen wezenlijke vooruitgang met de verloskunde gedurende dit tijdvak te bespeuren, doordien de goede raadgevingen meestal verloren gingen of althans niet opgevolgd werden. De enkele veel belovende vruchten aan den jeugdigen boom waren spoedig weder verdroogd, en aan het einde der 7[de] eeuw was nog slechts de stam met zijne ontbladerde takken overgebleven. De verloskunde had weldra een bijna nog lager standpunt dan te voren ingenomen.

De magt der Arabieren had zich middelerwijl door Mohamed (622 p. Ch.) bijkans over het halve wereldrond uitgebreid. De stem der wetenschap, door de voortdurende beroeringen en oorlogen der volkeren onder elkander gesmoord, kon zich eerst weder verheffen, toen rust en vrede waren teruggekeerd. De overwinnende volkeren trekken door hunne grootere magt en meerderen voorspoed de wetenschappen tot zich, die door de overwonnen zijn verlaten, dit heeft althans de Grieksche en Romeinsche geschienis geleerd. Onder de wetenschappen, waarop de Arabieren zich toelegden, nam de geneerkunde in haren geheelen omvang eene eerste plaats in. De Arabische artsen met haar door de werken der Grieken bekend

---

[1]) Zie Pauli Aeginetae, *Medici opera a Joanne Gunterio Andernaco exercit. Commentariis Argentorati* per Vuendelinum Rihelium. Anno MDXLII. Lib. III de part. difficili, Cap. LXXVI et Lib. VI, Cap. LXXIV.

geworden, hebben haar in de helft der 8ste eeuw, toen in andere landen weinig of niet daaraan gedacht werd, zeer bevorderd. De Arabische litteratuur, die gedurende bijna 500 jaren bloeide, heeft dan ook op den volgenden tijd eenen grooten invloed uitgeoefend.

Er werden geleerde scholen en bibliotheken door de voortreffelijke Abassiden gegrondvest, en de eerste vorsten uit dezen stam deden zich als groote beschermers der wetenschappen kennen. (*Aanm.* III). Zij legden in het bijzonder zeer veel ten koste aan het oprigten en doelmatig inrigten van hospitalen, waaraan de grootste Arabische geneesheeren werkzaam waren en waardoor de cultuur der geneeskunde niet weinig bevorderd werd. Deze bloei der wetenschappen bereikte haar hoogste toppunt in Spanje onder den zachten scepter van de drie Abder Rahmans en Al-Hakems, alwaar de beroemde zetel der Musen Cordova (omstreeks 980) werd gegrondvest en in de 10de eeuw de grootste bibliotheek van het westen gevonden werd, werwaarts van verre en nabij weetgierige leerlingen stroomden, om kennis in allerlei vakken te verzamelen [1]). Van de beroemde geneeskundige geleerden van dien tijd, wier werken gedeeltelijk tot ons zijn gekomen, moeten wij hier, in zoo verre zij ook tot de verloskundige wetenschap betrekking hebben, gewag maken van Serapion, Rhazes met den bijnaam van den Arabischen Galenus, Ali-Benabbas († 1036), Avicenna († 994), met den eerenaam de vorst der geneesheeren, Abulcasem († 1122) en vele anderen. Volgens het algemeen aangenomen denkbeeld hebben wij aan deze geleerden voornamelijk het overbrengen van de werken der Grieksche geneesheeren te danken, die zij echter door verscheidene feiten verrijkt hebben. Het theoretisch gedeelte der geheele geneeskunde werd onbetwistbaar met grooten ijver door hen beoefend, maar hunne eigene theoriën bestonden meer in Aristotelische spitsvindigheden, dan in juiste pathologische studiën of in eene scherpere diagnose [2]). En slaan wij eenen blik op de verloskunde in het bijzonder, die in al hunne gedrukte geschriften als afzonderlijke afdeeling der chirurgie werd behandeld,

---

[1]) Zie Isensee, *Oude en Middelgeschiedenis*, o. l. p. 281. — Fr. Rehm, *Handb. d. Geschichte des Mittelalters.* I, Marb. 1821, II Abth. Kassel 1833.

[2]) Zie C. A. Wunderlich, *Geschichte der Medicin*, Stuttgart 1859, *die Medicin im Mittelalter*, S. 47.

zoo moeten wij, na de verkregene resultaten uit een critisch oog beschouwd te hebben, volmondig erkennen, dat zij slechts weinig vorderingen had gemaakt, en dat haar standpunt aan het einde van den Arabischen tijd genoegzaam hetzelfde gebleven was, als in het begin van dit tijdvak. Enkele heldere blikken mogen echter niet onopgemerkt blijven. Zoo kende Rhazes de ombuiging van den uterus en ried de repositie daarvan aan, en maakte Abulcasem onder anderen melding van een merkwaardig geval van graviditas extrauterina. In het algemeen was het therapeutisch gedeelte der kunst door de vele geneesmiddelen, die overal in hunne geschriften werden aangetroffen in zoo verre verbeterd, dat althans soms pogingen werden aangewend, om de stoornissen der baring op zachte wijze te bestrijden, hoewel het technische gedeelte door de veelvuldige perforatiezucht nog even wreedaardig werd gehandhaafd.

Zoo betrekkelijk veel in het oosten voor de bevordering der wetenschappen in het algemeen, voor die der geneeskunde in het bijzonder gedaan was, zoo weinig werden deze nog in het westen beoefend. In de christelijke landen heerschte nog overal duisternis, en de nacht werd door geene sterren verlicht. De geneeskundige zaadkorrels van monniken en scholasten vielen alleen op den akker van het vaderlandsche Europa, dat gedurende de kruistogten en de verovering van het heilige land geheel onbebouwd was blijven liggen. Geen wonder, dat de middeleeuwen op den braak liggenden bodem geene andere planten dan onkruid konden voortbrengen. Maar zelfs nog op de woeste vlakten der middeleeuwsche geschiedenis laten zich nog eenige oasen opsporen. Wij vinden zoodanige in de school te Salerno, de eenigste plaats in de 11de eeuw, waar men althans trachtte de Arabische geneeskunst na te volgen en uit de bronnen van Hippocrates en Galenus begon te putten. Constantinus Africanus († 1087), die op zijne reizen door Azië en Afrika met de Arabische geneeskunst bekend was geworden had haar naar Italië overgeplant. Uit de Salernitaansche school is in de 12de eeuw een werk over verloskunde voortgesproten van Eros of Trotula, *De passionibus mulierum* [1]), hetgeen echter slechts uit slechte compilatiën van vroegere schrijvers bestond en buitendien met eene

[1]) Zie *Trotulae Curand. aegritud. muliebrium ante in et post partum libellus.* Lipsiae 1778.

reeks van zonderlinge en bijgeloovige middelen was zamengesteld. Een ander niet veel beter werk van dien tijd, *De secretaris mulierum*, was afkomstig van Albertus Magnus († 1289) [1]), een geleerde monnik en bisschop te Regensburg, hetgeen uit Grieksche, Romeinsche en Arabische schrijvers was zamengesteld en waarin de oude raadgevingen van de keering op het hoofd en de embryulcie werden aangetroffen. Niettegenstaande de toestand der verloskunde allertreurigst was, alleen in handen van geheel onwetenschappelijk gevormde vroedvrouwen en de therapeutische behandeling nog bovendien door allerlei soorten van bijgeloovige middelen overladen, die door priesters en monniken vaak werden aangeraden werd in dezen tijd (1130) de lex regia de inferendo mortuo hernieuwd. Synoden en conciliën hadden bevolen zwangere vrouwen na haren dood te openen om zooveel mogelijk het kind nog te kunnen doopen. De geschiedenis heeft ons dan ook de namen van enkele voorname mannen bewaard, die op deze wijze als ingeniti ter wereld zijn gekomen.

De 13de eeuw werd door de stichting van geneeskundige scholen te Napels en Messina (1196—1250) wel is waar iets gunstigers voor de bevordering der geneeskundige wetenschappen, maar niet zoo voor de verloskundige, die door medici en chirurgi thans geheel waren verwaarloosd. Te vergeefs zoekt men dan ook in de geschriften, die uit deze eeuw tót ons zijn gekomen na de behandeling van een verloskundig onderwerp, met uitzondering alleen in het werk van Roger van Parma, waarin echter slechts twee onbeduidende hoofdstukken, die difficultate partus en de secundinis [2]) hoogst gebrekkig uiteengezet zijn.

Eerst later in den loop der 14de eeuw hebben de vorderingen in de anatomie, aangewakkerd door Mondino de Luzzi († 1325) en die der chirurgie door Guy de Chauliac (1363) met de oprigting van talrijke universiteiten in Frankrijk en Spanje iets meer tot haren vooruitgang bijgedragen. Toen werden ook wederom door de schrijvers in hunne werken, onderwerpen van verloskundigen aard behandeld. (*Aanm.* IV). Niet weinig merkte men ook weldra de weldadige gevolgen op van de uitvinding der

[1]) Amstelodami 1655.
[2]) Zie *Practica medicinae*, Tract. II, Cap. 69 en 70.

boekdrukkunst in de 15[de] eeuw (1420—1430) op den vooruitgang van alle takken der geneeskundige wetenschappen, waardoor de resultaten der nieuwe onderzoekingen door het letterkundig verkeer voor iedereen gemakkelijk toegankelijk gemaakt werden. (*Aanm.* V.) Overigens bevond zich het verloskundige vak nog steeds in de handen van vroedvrouwen en was het voor den arts of heelmeester, die meestal alleen in wanhopige gevallen geroepen werd, slechts een deel uit de leer der vreemde ligchamen, dat der heelkunde toegevoegd was.

Eerst in de 16de eeuw poogde men deze onnatuurlijke verbinding los te maken en de verloskunde haar regt op eene zelfstandige bewerking te verzekeren. Het was een gewigtig verschijnsel voor hare beoefening, toen Eucharius Röslin, geneesheer te Worms, op verzoek eener duitsche vorstin in 1513 de uitgave van het eerste leerboek voor vroedvrouwen in het werk stelde, onder den naam van *der Zwangere Frauen u. Hebammen Rosegarten*. De vele editiën van dit duitsche werk en zijne vertalingen bijkans in alle landen van Europa, leverden het beste bewijs voor de groote behoefte aan een zoodanig werk voor den toenmalige tijd. (*Aanm.* VI). Bij ons waren zij gedurende meer dan twee eeuwen, blijkens de vele herhaalde uitgaven [1]), de voornaamste vraagbaak onzer Nederlandsche vroedvrouwen. Als eene der vroegste nabootsingen van dit werk, hoewel van minder waarde, verdient terstond een geschrift van gynaecologischen inhoud van een onzer landgenooten Jason a Pratis of eigentlijk van der Velde, arts te Zierikzee, genoemd te worden [2]). (*Aanm.* VII). Onbetwistbaar hadden echter de vorderingen der ontleedkunde, door de ijverige studiën van den bekenden Vesalius, Sylvius, Fallopius, Gunther v. Andernach, Eustachius en anderen, waardoor voornamelijk de heelkunde, en wel het eerst in Frankrijk, eene belangrijke hervorming onderging ook op den vooruitgang der verloskunde eenen grooten invloed [3]). Hierdoor

---

[1]) Zie *Catalogus der Boekerij der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst.* Amsterd. 1861, p. 170 seqq.

[2]) *Libri* II, de uteris. Antwerpiae 1524 et Amstelod. 1657. — *De pariente et partu liber.* 1527 et Amstelod. 1657. 12°. — *De arcenda sterilitate et progignendis liberis*, Lib. I, 1531, 4°. Amstel. 1657, 12°.

[3]) Zie Sprengel's *Versuch einer pragm. Gesch.* o. l. III Th. § 47, S. 49.

toch werden de grootendeels verkeerde voorstellingen omtrent den bouw en de nog fabelachtige verrigtingen der vrouwelijke genitalia door juiste denkbeelden vervangen en gewijzigd en menige nuttige opmerkingen daaromtrent met betrekking tot de verrigting der baring gemaakt, waaronder wij hier kortheidshalve slechts het terugwijken van het staartbeen willen aanduiden, en even als wij dikwijls na eenen nachtelijken storm het morgenrood heldere stralen zien werpen, zoo werd ook door deze geschriften van lieverlede meerdere deelneming voor het verloskundig gedeelte der kunst opgewekt, die eene gelukkige en betere toekomst voor het vak moest ten gevolge hebben. Het duurde dan ook niet lang of het mechanisch gedeelte der kunst op het gebied der verloskundige kunstbewerkingen begon zich in belangrijke verbeteringen te verheugen. Deze vooruitgang was bijkans alleen aan de heelkundigen te danken, die geheel alleen, hoe zeldzaam òòk, in de gelegenheid gesteld waren een werkzaam deel aan de verlossingen te nemen.

Op Franschen bodem, waar de heelkunde reeds in hoogen bloei stond, zag men in de 16de eeuw ook eene verbeterde verloskunde, met haar door vaste banden nog vereenigd door Ambroise Paré († 1590) ontkiemen [1]). Het wederinvoeren der keering op de voeten zoowel bij een voorliggend hoofd als ook bij schouderliggingen, reeds lang voor hem door Soranus onderwezen, maar geheel in vergetelheid geraakt, was de eerste stap tot dezen vooruitgang. Deze leer met de noodige voorschriften door Pierre Franco bijna woordelijk herhaald werd vooral door den waardigen leerling van Paré, Guillemeau († 1613) op nieuw uitvoerig uiteengezet en meer algemeen verspreid [2]); zij is nog tot op den huidigen dag in zwang en zal niet ligt ooit door eene andere vervangen worden. Ook eene andere kunstbewerking, de sectio caesarea, die reeds van de oudste tijden af aan overledene zwangere verrigt en zelfs tot wet in die gevallen gemaakt was, werd thans op levenden volvoerd. (*Aanm.* VIII). De levendige deelneming waarover de verloskunde zich thans in de helft der 16de eeuw mogt

---

1) *Deux Livres de Chirurgie*, Paris 1573.

2) Zie *Geschichte der Forschungen über den Geburtsmechanismus* o. l. I B. S. 171 seqq. J. Guillemeau, *de la Grossesse et Accouchement des Femmes*, Paris 1620.

verheugen, was ook nog gekenmerkt door eene verzameling van gynaecologische werken, die door Conrad Gesner voorbereid, voornamelijk door Casper Wolff tot stand gebragt, door Bauhinus, Israel Spach en anderen ondersteund en vermeerderd werd. Hierdoor waren voornamelijk de ziekten der baarmoeder en de abnormiteiten van zwangerschap en kraambed in een helder licht getreden en was zelfs de verrigting der baring, in zoo verre hare afwijking op dynamische stoornissen beruste en pharmaceutische middelen ter bestrijding eischte, mede in den uitgebreiden kring van onderzoekingen getrokken [1]). Vooral heeft zich echter ten aanzien van de anatomie en physiologie, als ook pathologie en therapie van het vrouwelijk organisme, de beroemde Portugees Roderik a Castro groote verdiensten verworven, door zijn belangrijk werk, *De universa mulierum medicina* [2]), terwijl ook ten aanzien van de physiologie van den foetus en andere tot de verloskunde behoorende onderwerpen, Arantius († 1589) [3]) en Severinus Pinaeus († 1619) [4]) te Parijs verdienen genoemd te worden, en in een praktisch opzigt Fabricius ab Aquapendente († 1619) [5]), en Fabr. Hildanus († 1634) zich hebben onderscheiden.

Weldra verkeerde in de 17[de] eeuw de verloskunde in Frankrijk in eenen hoogst bloeienden toestand. Parijs werd het lichtpunt waardoor spoedig alle middeleeuwsche nevelen verdwenen waren en het duurde niet lang of geen ander vak werd met zulk eenen ijver bestudeerd. De vroedvrouwen verkregen in de eerste plaats eene veel betere opleiding door eene in het Hôtel Dieu opgerigte school. Onderscheidene kweekelingen dezer school zag men weldra als schrijfsters optreden, zoodat zelfs buiten Frankrijk haar roemvolle naam luide verkondigd werd. Onder deze vrouwen die zich zulke bijzondere verdiensten om het verloskundige vak verworven hebben

---

1) Zie hetzelfde werk, p. 195. Gynaecologia, en von Siebold, *Versuch einer Geschichte der Geb.* II Bd. S. 113.

2) Hamburg, 1604. Hij leefde in het begin der 17[de] eeuw te Hamburg en is aldaar 1627 in hoogen ouderdom overleden.

3) *De humano foetu*, Venet. 1587. 4⁰. et L. B. 1664, 12⁰.

4) *De Virginitatis notis graviditate et partu* L. B. 1639, 1641, later met Bonaciolus *De format. foetus*, uitgegeven.

5) *De formato foetu*, Venetiis 1600.

moeten hier bovenal Louise Bourgeois [1]), leerlinge van den grooten Paré en later vroedvrouw van Maria van Medicis, en ook Marguerite de la Marche [2]), genoemd worden. Het oude vooroordeel tegen de uitoefening van het vak door mannen ging thans ook meer en meer verloren [3]). Onder de Fransche verloskundigen der 17de eeuw bekleedden voornamelijk François Mauriceau († 1709) eene eerste plaats. Steunende op eene groote ondervinding in het Hôtel Dieu opgedaan, trachtte hij de grondslagen der verloskunst op eene naauwkeurige kennis van den anatomisch-physiologisch en pathologischen toestand der genitalia en op de volmaking van de kunst van het verloskundig onderzoek te doen rusten, al waren zijne opmerkingen daaromtrent ook nog vrij algemeen en slechts vermoedens eener waarheid, die nog niet tot rijpheid was gekomen. Hij vestigde tevens zijne aandacht op het uithalen van het afgescheurde hoofd, een hoogst belangrijk punt in de verloskundige praxis dier dagen, toen men zoo dikwijls gebruik van de keering maakte en de tang nog onbekend was en schaarde zich bij de hevige tegenstanders der sectio caesarea in vivo [4]). Door zijnen tijdgenoot Paul Portal († 1703) werd hij waardig ter zijde gestaan, welligt in het erkennen van de werkzaamheid der natuur bij de baring nog overtroffen [5]). Ook Viardel († 1694) [6]), Péu [7]) († 1707), Amand († 1720) [8]) en Pierre Dionis († 1718) [9]), stonden als verloskundigen gedurende dit

---

1) Louise Bourgeois, dite Boursier, *Observat. diverses, sur la sterilité, perte de fruit, fecond. accouchem. et maladies des femmes et enfants etc.* Paris 1609, 1626, 1642. In het Hollandsch, Delft, 1658. *Het begin en den ingang van alle menschen in de Wereld*, vertaald en vermeerderd door G. Goris, Leyden 1707.

2) Marguerite de Tertre, *Veuve du sieur* de la Marche, *Instruction familière et tres facile, faites par Questions et Réponses, etc.*, Paris 1677, 1710.

3) Nadat Jules Clement, een uitstekend verloskundige, Mad. la Valière en meerdere koninklijke prinsessen bijgestaan had, en zelfs meermalen naar Madrid gereisd was, om de gemalin van Philippus II bijstand te bieden, en sedert de vroedvrouw Constantin te Parijs wegens misdadig afdrijven en dooden der vrucht ter dood was veroordeeld (1660.) Zie K. Sprengel, a. l. 4 Th. S. 605.

4) *Des maladies des femmes grosses et accouchées*, Paris 1668. Hollandsche vertaling, Amst. 1682 en door P. Camper, Amst. 1759.

5) *La pratique des Accouchemens etc.*, Paris 1685. Hollandsch, Amst. 1690.

6) *Observat. sur la Prat. des Acc.*, Paris 1671 en 1748.

7) *La Pratique des Accouchemens*, Paris 1694.

8) *Nouvelles observations etc.*, Paris 1714.

9) *Traité général des Accouch.*, Paris 1718.

tijkvak in groot aanzien, maar bovenal onderscheide zich nog de la Motte († 1737) [1]) als een man, die om de zelfstandigheid zijner wetenschappelijke gevoelens, door zijne leer van het vernaauwde bekken als stoornis der baring, wegens zijne verdiensten in de volmaking der keering, wegens zijn ijver waarmede hij het gebruik van snijdende werktuigen bestreed en de onder zekere omstandigheden uitgevoerde keizersnede, in alle opzigten den naam van een uitstekend verloskundige zich waardig heeft gemaakt.

Uit Frankrijks wereldstad der beschaving werden de verloskundige denkbeelden naar Duitschland, hoewel nog spaarzaam overgeplant [2]), terwijl ook Scandinaviën door Johannes van Hoorn († 1724) aan deze vorderingen een merkbaar aandeel nam.

Maar nergens in geen land der wereld vierde tegen het einde der 17de eeuw de verloskunde eenen schitterender triumf, dan in ons Nederland. Hier, waar de verloskundige nog met zoovele ingewortelde vooroordeelen te kampen had en het vak in de helft dier eeuw nog in eenen zoo bitter treurigen toestand verkeerde, waren naast de vroedvrouwen vooral de heelmeesters als vroedmeesters werkzaam, waaronder sommigen wel is waar zich niet ontzagen, in allerlei pamphletten elkander uit wangunst met smaadredenen de grofste beleedigingen toe te voegen [3]). Als de verdienstelijksten onder deze deden zich echter reeds toen kennen, Hendrik van Roonhuijzen, die in zijne voortreffelijke verloskundige mededeelingen als kampioen voor de keizersnede optrad [4]), Cornelis Solingen [5]), wiens ver-

---

[1]) *Traité complet des Acc. naturels non nat. etc.*, Paris 1721. Vergelijk v. Siebold, II D. l. c. p. 143, § 61 seqq.

[2]) Het werk der bekende vroedvrouw Justine Siegemunden, geb. Dittrichin. *Die Chur. Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter, das ist ein höchstnöthiger Unterricht u. s. w.* Coelln 1690, heeft in dien tijd niet weinig tot vooruitgang der kunst, vooral ten aanzien van de keering op de voeten bijgedragen, van minder beteekenis was het werk van Anna Elisab. Horenburgin, geb. Gulden Appfeln in 1700 uitgegeven.

[3]) Zie *Twistschriften over de zaak van* Andr. Boekelman *en* B. van Dortmont *aangaande het afhalen van een doode vrucht*, Amsterdam 1677—78. 47 stuks. I Band. 8°.

[4]) Zie *Heelkunstige Aanmerkingen betreffende de gebreken der Vrouwen*, Amsterdam 1663.

[5]) *Embryulcia ofte Afhalinge eenes dooden vruchts door de handt van den Heelmeester*, 's Gravenhage 1673, 12°. *Manuale operatiën der Chirurgie beneffens het ampt en pligt der Vroedvrouwen*, Amsterdam 1684, 8°. *Alle de med. en chirurg. werken etc.*, Amsterdam 1698, 4°.

loskundige stellingen evenwel nog te zeer eenen chirurgischen geest ademden en die alleen in de hand en de instrumenten het voorname heil zocht, Samuel Janson [1]), die in zijne geschriften zich vooral als bestrijder der sectio caesarea post mortem deed kennen en door Dionys van der Sterren [2]), als haren ijverigen voorvechter spoedig wederlegd werd en Abraham Cyprian hoogleeraar te Franeker, die voornamelijk de gastrotomie bij graviditas extrauterina in bescherming nam en het vooroordeel tegen deze operatie trachtte tegen te gaan [3]), zoo als ook C. Kelderman, die vooral voor de vroedvrouwen trachtte nuttig te zijn [4]). Maar de grootste onzer landgenooten, die zich ooit aan de verloskunde hebben toegewijd, die voor Nederlands roem onsterfelijk gebleven is en als schepper van dit schitterend tijdperk der verloskunde overal werd gevierd, was Hendrik van Deventer. Doordrongen van de juistheid der stelling, dat geene wetenschap op zulke krachtige zuilen der waarheid steunt als de verloskunde, was hij het, die deze grondzuilen voor het op te trekken gebouw zelf gelegd heeft, door ons eene leer van het bekken te leveren zoo als een verloskundige behoeft en waarvan de juiste kennis voor eene vroedvrouw door hem als volstrekt noodzakelijk werd geoordeeld, om barenden hulp te verleenen. Zijne geschriften bevatten niet slechts eene opsomming van waarnemingen, die getrouw naar de natuur geschetst zijn maar tevens resultaten in eenen meer dogmatischen vorm, welke eene eeuwige waarheid verkondigen.

Van niet weinig belang is tevens al hetgeen door van Deventer over den uterus en de vagina werd voorgedragen; naauwkeurig heeft hij de verhouding en ligging van den eersten tot de laatste bepaald; de meerdere ontwikkeling van de wanden van den uterus gedurende de zwangerschap werd door hem tegen Mauriceau volgehouden, en vooral op de veranderlijke ligging van den uterus gravidus de aandacht gevestigd. Eigenaardig

---

[1]) *Korte en bondige verhandeling van de voortteeling en 't kinderbaren met den aankleven van dien.* M. platen. Amsterdam 1680, 2de druk 1685, 3de druk 1688.

[2]) *Voorstelling van de noodzakelijkheid der Keyzerlyke Snee*, Leyden 1682, 12⁰.

[3]) *Epistola historiam exhibent foetus humani post XXI m. ex uteri tuba matre salva et superstite excisi*, L. B. 1700.

[4]) Zie *Onderwijs voor alle Vroedvrouwen raeckende hun Ampt ende Plicht*, Brugghe 1697, 8⁰. Zie ook *der Vroedvrouwen Verrekeyker*, Amsterd. 1690, 12⁰.

blijft zeker zijne voorstelling van den situs obliquus uteri, wiens nadeelige gevolgen op de verrigting der baring en de abnormale liggingen der vrucht wel is waar met te zwarte kleuren geschetst zijn, maar niettemin moet het nageslacht zelfs de uitvoerige behandeling van dit onderwerp met dankbaarheid nog erkennen, te meer omdat er later voortreffelijke resultaten voor de praktijk uit zijn voortgevloeid. Uitmuntend is door hem de aanwijzing voor de verloskundige exploratie uiteengezet, waarvan eene juiste kennis als volstrekt noodzakelijk werd ingezien, en waarbij men overal in hem den geoefenden practicus herkent, die alles wat hij ter neder schreef aan eigene ondervinding had getoest. Zijne 14 voorwaarden, die voor het beloop eener natuurlijke baring worden gesteld, zijn door hem zoo volledig opgegeven, dat de scherpste kritiek er niets meer had kunnen bijvoegen. Hoogst eenvoudig vinden wij de voor vroedvrouwen te verleenen hulp bij regelmatige baringen beschreven. Dat bil- en voetliggingen door hem als regelmatig worden beschouwd, die derhalve aan de natuurkrachten dienen te worden overgelaten, kan van zulk eenen meester der kunst niet anders verwacht worden, daarentegen moet het eenige verwondering baren, dat de aangezigtsliggingen nog voor moeijelijk en gevaarlijk worden gehouden, zoodat eene verbetering dezer hoofdligging wordt aangeraden, evenwel kan men duidelijk ontwaren, dat de tijd ook hierin reeds den meester beter onderrigt heeft. Voortreffelijk waarschuwt hij voor het onnoodige en voorbarige breken der vliezen, wier nut tot voorbereiding der genitalia door hem meer, dan door eenen zijner voorgangers was ingezien. De kenteekenen en de behandeling bij placenta praevia en de oorzaken van prolapsus funiculi zijn door hem zeer juist voorgesteld en degelijk behandeld, en kenmerkt hij zich in het algemeen als een groote lofredenaar van de keering op de voeten, die hij overal, waar de verlossing voleindigd moet worden wil toegepast hebben, terwijl slechts in hoogen nood haken en perforatoria dienen gebruikt te worden. Bij anomaliën der weeën waarschuwt hij voor de zoogenaamde medicamenta ecbolica, tijd en geduld zijn ook hier als de grootste middelen aanbevolen. Maar het is hier de plaats niet nog in meerdere bijzonderheden te treden, en ik mag niet langer bij de gedenkteekenen van dezen beroemden man stilstaan. Mogen zijne groote verdiensten, ook in het buitenland algemeen erkend, nog eens

door een standbeeld in den nederigen, Gode gewijden tempel te Voorburg, waar zijne assche rust, vereeuwigd en in levendige herinnering bij het nageslacht gehouden worden, en daarop met gouden letters de merkwaardige woorden gegrift, die hij zelf eens allen toeriep, die belang stellen in het heil van den staat in het algemeen en in de verloskundige wetenschap in het bijzonder en haar schoon morgenrood zoo treffend verkondigen: „Partus non ut mortis, sed vitae janua consideretur.” (*Aanm.* IX). — In dezen triumf der wetenschap deelden tegen het einde der 17de eeuw ook nog andere bekwame mannen, waarop ons land steeds roem kan dragen, zoo als F. Ruysch (sedert 1666, † 1731) en gedurende 65 jaren hoogleeraar der anatomie aan deze doorluchte school. Zijne hoog geschatte anatomisch-physiologische onderzoekingen, die zich over alle deelen van het menschelijk ligchaam uitstrekten, hadden ook voornamelijk betrekking tot de vrouwelijke genitalia, den embryo en de secundinae [1]). Ook nam hij een werkzaam deel aan de praktische beoefening van het verloskundige vak en het moet zeker worden betreurd, dat juist in de hoedanigheid van verloskundige zijn karakter als mensch zich niet van de voordeeligste zijde heeft doen kennen. — Belangrijke onderzoekingen, voornamelijk over de leer van het ontstaan en de ontwikkeling van dieren en menschen, die nog zoo geheel in duisternis was gehuld, hebben wij in dien tijd aan onze landgenooten Deusing [2]) hoogleeraar te Groningen, Langly, van Horne hoogleeraar te Leiden († 1670) [3]) en de Graaf († 1673) [4]) te danken, die door Harwey's [5]) groote ontdekking, waardoor het uitgangspunt van elke ontwikkeling in het organisme, in het ei der moeder gezocht moest worden, van het „omne vivum ex ovo” aangespoord, die verder hebben vervolgd en daarover een helder licht verspreid. Nog eene aanmerkelijke schrede voorwaarts werd de ovologie door de zorgvuldige onderzoekingen

[1]) *Ontleedkundige verhand. over de vinding van een spier in de grond der baarmoeder*, Amst. 1725. *Opera omnia anat. med. chirurg.* c. fig. 2 Tom., Amst. 1721, 4°.

[2]) *Genesis microcosmi seu de generatione foetus in utero Dissert.*, Groning. 1856. A. Drusingius, *Hist. foetus extra uterum in abd. geniti etc.*, Groning. 1661, *en foetus Mussi-pontani extra uterum in abd. geniti*, Gron. 1662.

[3]) *Via Prodomus observat. suarum circa partes genitales in utroque sexu*, L. B. 1672.

[4]) *De mulierum organis generationi inservientibus tract. nov.*, L. B. 1672. *Opera omnia*, L. B. 1677.

[5]) *Exercitat. de generatione animalium etc.*, London 1651.

van Swammerdam († 1680) [1], eenen voormaligen stadgenoot, gebragt, die zich buitendien over de ontwikkelings-geschiedenis der insecten en planten vele verdiensten heeft verworven, terwijl ook nog Nicolaas Hoboken, hoogleeraar te Harderwijk, voornamelijk over den uterus en de secundinae heldere denkbeelden trachtte te verspreiden [2].

Op dergelijke feiten werd de leer der ware generatie geschoeid [3], die eerst na hevigen strijd het burgerregt heeft verkregen. en wel voornamelijk nadat Lodewijk Ham, een student te Leyden (in het jaar 1677) de spermatophoren ontdekt had, waarin onze groote Leeuwenhoek (1632—1723) alras de eigenlijken kiem van den toekomstigen embryo meende te kunnen ontwaren [4]. (*Aanm.* X). Jammer dat het gezond verstand door de ijverige microscopische onderzoekingen beneveld, zich tot de ongerijmste hypothesen liet vervoeren, die eerst in onzen tijd weder gelouterd door ware en heldere denkbeelden over dit onderwerp zijn vervangen.

De schitterende resultaten onzer Nederlandsche en ook Fransche verloskundigen moesten ook spoedig op andere plaatsen heilzaam werken, vandaar dat ook Engelsche en spoedig daarna ook Duitsche krachten door gemeenschappelijk zamenwerken den blik op de bevordering van dezen tak der geneeskunst gevestigd hadden, die met zulk een schoon morgenrood aan den horizont verrezen was. Het mengelmoes van meestal willekeurig naast elkander geplaatste stellingen en regels zonder vasten grondslag noch zamenhang was toch gezuiverd, de leerstellingen hadden reeds eenen wetenschappelijken vorm aangenomen, en zoo was het in het begin der 18de eeuw eindelijk gelukt de verloskunde tot eenen zoodanigen rang te verheffen, die haar niet alleen toen reeds een waardig aanzien moest verschaffen, maar ook voor de toekomst een nog hooger standpunt kon verzekeren, daar elke wetenschap, wanneer zij eenmaal eene zekere hoogte

---

[1]) *Miraculum naturae s. de uteri mulieris fabrica*, L. B. 1672, en *'s Menschen leven vertoont in de historie van het haft of oeveraas*, Amst. 1675. *Bijbel der Natuure of historie der insecten tot zekere soorten gebracht*, Leiden 1737 *en* 38.

[2]) *Anat. secund. humanae.* Ultraj. 1669. *Anat. vitulinae secund.* Ultraj. 1675.

[3]) Zie Dion. van der Sterren, *De generat. ex ovo*, *De monstrorum productione*, Amst. 1687.

[4]) Zie H. Halbertsma, *Dissert. de Leeuwenhoekii merites in quasdam partes anat. microscop*, L. B.. 1843.

heeft bereikt, onophoudelijk vooruitsnelt en hare volmaaktheid, zoo verre die bereikbaar is, meer nabij komt. Het vak had thans beoefenaars gevonden, die haar alleen en uitsluitend hunne krachten begonnen te wijden, de verloskundige denkbeelden lagen niet meer zoo verspreid soms onder andere vreemdsoortige onderwerpen begraven, maar in afzonderlijke werken, alleen aan de Verloskunde toegewijd, waren zij thans voor iederen beoefenaar gemakkelijk toegankelijk. Zij bevatten geenszins louter theoretische bespiegelingen of phantasierijke hypothesen, maar ook feiten en leerstellingen aan eene rijke ondervinding getoetst van eenen echt praktischen stempel. Theorie en praxis stonden in eene betere harmonie tot elkander, al werd ook hier en daar nog vastgehouden aan de oude overleveringen, daar het der menschelijke natuur steeds zoo moeijelijk valt, eenmaal aangenomene begrippen weder te laten varen.

Zoo naderen wij tot de 18de eeuw.

In het begin toch van dit tijdperk kunnen wij reeds onder onze vaderlandsche Verloskundigen, die den door hunne voorgangers reeds gevestigden roem hebben gehandhaafd, in de eerste plaats Jacob Denys [1]) vermelden, die ons in zijne verhandelingen veel, zoowel op het anatomisch-physiologisch gebied der vrouwelijke geslachtswerktuigen gedurende de zwangerschap en baring heeft nagelaten, als ook menige wenken, die tot het praktisch gebied der kunst behooren en in de school des levens door hem, te Leyden waren opgedaan. Nog meer schitterde in dien tijd Johannes Huwé [2]) († 1724) (*Aanm.* XI) als een ster van de eerste grootte aan den verloskundigen hemel. De leer toch van het bekken, door van Deventer voor het eerst zoo voortreffelijk verkondigd, vond in hem, een Haarlemschen geneeskundige, eenen beoefenaar, die door zijn talent de nog overgebleven leemten wist aan te vullen, waardoor zijn naam in de annalen der kunst vereeuwigd is.

Hij toch was de eerste die afmetingen van het bekken heeft opgegeven, waardoor de uitvinding van den pelvimeter werd voorbereid en zoo doende

[1]) Zie *Verhandelingen van het ampt der Vroedmeesters en Vroedvrouwen met aanmerkingen derzelver kunst raakende etc.* Met Platen. Leyden 1733, 4°.

[2]) Zie *Onderwijs der Vrouwen aangaande het baren*, Haarlem, by Isaak Enschedé, 1727, 8°. en 2de geheel onveranderde druk. Haarl. 1785.

de ware grondlegger eener leer geworden is, waaraan de verloskunde hare positieve rigting te danken heeft. Ook onze vroegere stadgenoot Amos Lambrechts [1]) verdient wegens zijne beknopte compilatie van het theoretisch gedeelte der verloskunde van den toenmaligen tijd vermeld te worden, en meer nog heeft zich op anatomisch-physiologisch gebied Willem Noortwijk [2]) onderscheiden, die het eerst het verband der eivliezen met de binnenwand der baarmoeder heeft aangetoond, een onderzoek, dat eerst later door den grooten Hunter weder op nieuw werd opgevat, terwijl ook Hoûttuyn [3]) en Ten Haaff [4]), zoowel door oorspronkelijke geschriften als vertalingen, voor het onderwijs van vroedvrouwen in dien tijd nog nuttig en leerzaam geweest zijn.

De verloskunde werd echter reeds eerst geheel zelfstandig en hare verbinding met de heelkunde voor goed verbroken na de uitvinding van den hefboom en de tang, de weldadigste welligt, die ooit gedaan zijn, waardoor eene nieuwe aëra voor de praktische verloskunst geopend werd. Deze heilzame uitvinding der Engelsche familie Chamberlen, werd als een geheim hier ter stede aan Rogier van Roonhuijzen, zoon van den reeds vroeger vermelden Hendrik van Roonhuijzen verkocht, terwijl sommigen ook nog blijven beweren, dat van Roonhuijzen zelf de uitvinder van den hefboom geweest is. Van daar dat ons land en voornamelijk deze stad zoo niet als de geboorteplaats, ten minste als de bakermat dier voortreffelijke hulpmiddelen moet beschouwd worden, die op de lotgevallen der verloskunde als kunst eenen zoo grooten invloed hebben uitgeoefend.

Sinds dien tijd en gedurende bijna de geheele 18de eeuw speelde dan ook het geheimzinnig gebruik van den hefboom onder den naam van het Roonhuysiaansch geheim eene belangrijke rol in de praktische verloskunde.

---

1) Zie *Manuductio obstetricantium* of *Handleiding der Verlosk.*, waarin verhandeld worden alle de vrouwelijke deelen enz. enz. Amsterdam 1781, 8^0. M. pl.

2) *Uteri humani gravidi anatome et historia.* L. B. 1743, 4^0. c. Tab.

3) Zie *Het bescheyden deel der Vroedvrouwen ofte een Kortbondig onderwys voor oefende en lerende Vroedvrouwen, enz.* Amst. 1751, 8^0.

4) Zie J. van Hoorn, *Siphra en Pua* of *Onderwijzing in de Vroedkunde*, uit het Hoogduitsch na de 3de uitgave vertaald door Gerard ten Haaff, heelmeester te Rotterdam. Amsterd. 1753. — De eerste uitgave verscheen in het Zweedsch in 1715, 4 jaren later de tweede, de derde is in het Hoogduitsch uitgegeven.

Dit geheim bestond in den eenvoudigen handgreep om met den hefboom, welligt ook met de tang het hoofd der vrucht uit te halen en werd slechts in zeer beperkte kringen van begunstigers bewaard. (*Aanm.* XII). De geschiedenis heeft ons tot onzen spijt geene eervolle bladzijde over het leven en werken van deze meesters der kunst in ons land gedurende dien tijd nagelaten. Het zoo edele verloskundige vak was door de meeste onder hen tot een ambacht verlaagd, dat alleen voor geld veil was. Het liefdelooze karakter, de knevelarijen en het winstbejag dier vroedmeesters, werd reeds door hunne tijdgenooten die niet in het geheim deelden, zeer gelaakt. Zij werden vaak als wreede, ontaarde en geldgierige vroedmeesters uitgekreten, die hunne diensten, die zij aan barenden bewezen, niet alleen tegen goud opwogen, maar die ze dikwijls, wanneer geen geld genoeg kon gegeven worden aan haar lot overlieten [1]). Merkwaardig genoeg zijn echter de vele schatten, door woeker bij elkander gebragt, meestal niet eens tot het derde of vierde lid hunner familie gekomen [2]). Hetgeen men zoo dikwijls in het maatschappelijk leven ziet gebeuren, werd ook hier weder bevestigd. Het eerste geslacht was rijk, het tweede lui, het derde dom en het vierde werd arm en daalde tot den bedelstaf af.

Nadat bijkans gedurende 70 jaren dit geheim onder het toenmalige vroedmeesters gild verborgen was gehouden, werd het eindelijk (in 1753) door Jacob de Visscher en Hugo van de Poll ondekt en bekend gemaakt [3]), nadat reeds vooraf door Rathlauw [4]), Schlichting [5]) en Ab. Titsingh [6]), vruchtelooze pogingen daartoe waren aangewend; maar desniettemin heeft zich de kunstgreep met den hefboom als een geheim zich

---

[1]) Zie C. Terne, *Lucina ontdekkende de waare oorzaken der onkunde enz.* Leiden 1784, p. 56.

[2]) Zie hetzelfde werk, p. 70.

[3]) Zie *het Roonhuisiaansch geheim in de Vroedkunde ontdekt.* Leiden 1753, fol. met Pl. en *Het ontdekt Roonhuisiaansch geheim in de Vroedkunde nader opgehelderd en bevestigt.* Leiden 1753, 8°. M. 1 pl.

[4]) *Het berugte geheim in de Vroedkunde van R. Roonhuysen ontdekt enz.* Amsterdam 1747, en *Replicq. d. i. ontwyfelbare echtheid en veiligheid van het berugte geheim, enz.* Amsterdam 1747.

[5]) *Embryulcia nova detecta*, of eene heel nieuw en onbekende doch nuttige behandelinge enz. enz. Amsterdam 1747.

[6]) Zie *Diana ontdekkende het geheim der deugaasen, die zich Vroedmeesters noemen.* Ter eeren van Chirurgia. Amsterdam 1750, 4°.

nog tot het begin dezer eeuw staande gehouden [1]). Reeds lang voor dat het geheim bekend was gemaakt, had J. Palfijn, Lector te Gend, die welligt op zijne reizen in Engeland en ons land van de wonderbare werking van Chamberlens geheim gehoord had, door eigen nadenken eene verloskundige tang in eenen nog zeer onvolkomen vorm uitgevonden en bekend gemaakt [2]), die toen spoedig de noodige wijzigingen en verbeteringen heeft ondergaan en weldra de tegenwoordige volmaaktheid had bereikt. In dien tijd toen nog door onze verloskundigen slechts in het gebruik der nieuw uitgevonden instrumenten, die zij als monopolisten als geheime middelen aanwenden, het eenige heil der kunst gezocht werd en door Cornelis Plevier [3]), de Bruas [4]), Paul de Wind [5]), (*Aanm.* XIII) en van Dieden († 1749) de reeds eenigzins verbeterde tang uit Frankrijk herwaarts was overgebragt, verscheen de groote Petrus Camper († 1789), die als Hoogleeraar, eerst in Franeker, daarna hier ter stede en vervolgens te Groningen zoowel onder de ontleedkundigen als heel- en verloskundigen eene eervolle plaats onder onze beroemde landgenooten inneemt. Met de Fransche en Engelsche school al spoedig bekend geworden, hebben wij aan hem voortreffelijke onderzoekingen over het bekken en over het verschil der kindshoofden te danken, ofschoon zijne gevolgtrekkingen aangaande het mechanisme der baring en de ligging der vrucht, door onzen Folkert Snip reeds moesten wederlegd worden. Hij was het ook voornamelijk, die de werking van den hefboom juist begreep en overtuigend aantoonde, hoe die moest worden aangewend [6]), waarin hij door Matthias van Geuns [7]) waardig werd ter zijde gestaan, en waardoor de sluijer

[1]) Zie de Bree *aan het Publiek nopens het door hem verzochte ontslag.* Amst. 1800 en *Adres der Commissie etc.*

[2]) De prioriteit dezer uitvinding werd hem terstond door Gilles le Doux, heelmeester te Iperen, betwist.

[3]) *De gezuiverde Vroedkonst.* Amsterdam 1751, 4⁰. Pl. IV. N⁰. 12, en *Naauwk. Opmerkingen of zuivere Gedachten.* Amsterdam 1751, 8⁰.

[4]) *Het gebruik der Lepels hersteld of Kort berigt omtrent eenige instrumenten dienende in de Vroedkunde.* Middelb. 1755.

[5]) *'t Geklemd hoofd geredt.* Middelburg 1751, 8⁰.

[6]) Zie *Tractaat van de ziektens der swangere vrouwen*, door F. Mauriceau, vertaald door P. Camper, 2de druk. Amsterdam 1759. p. 39.

[7]) Zie *Vergelijkende afbeeldingen en beschrijving der voornaamste Roonhuisische werktuigen enz.* in *Verhandel. van het Utrechtsch Genootschap.* II Dl. Utrecht 1783.

waarin nog steeds het Roonhuijsiaansch geheim gehuld was, geheel en voor goed was opgeligt; ook de verloskundige tang werd door hem naar waarde geschat en in bijzondere gevallen aanbevolen. Als eene groote dwaling moet echter zijne bijzondere vooringenomenheid voor de synchondrotomie genoemd worden [1]), waardoor deze operatie, die in andere landen wegens hare ongunstige resultaten spoedig na haar verschijnen weder in miscrediet kwam [2]), bij ons bijzonder gunstig werd ontvangen, meer dan elders werd uitgevoerd, waartoe in de jaren 1778—1805 voornamelijk Michel [3]), Groshans [4]), Bleuland [5]), van Munster, Damen [6]), Bolsius en van Wij [7]), bijdragen hadden geleverd, het langst zich heeft staande gehouden, tot dat eindelijk ook hier, tijd en ondervinding het anathema over eene kunstbewerking hebben uitgesproken, die thans nog slechts als eene historische merkwaardigheid herdacht wordt. „Felix quem faciunt aliena pericula cautum!"

De denkbeelden van Camper werden voornamelijk door zijnen vriend Jan de Reus [8]) getrouw nagevolgd, terwijl in denzelfden tijd ook Wouter van Lis [9]), Gallandat [10]), Schutte [11]), van de Laar [12]), Maas [13]), Ja-

---

1) Zie *Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen van* 1771. p. 386. Brief aan D. van Gesscher.

2) Zie M. Sue le Jeune, *Essais historiques Litt. et Critques sur l'art des Accouchemens etc.* Tom. I. Paris 1779, p. 276. § XII. Reflexions hist. et critiq. sur l'opération, dite la section de la Symphise du pubis.

3) *De Synchondrotomia pubis Comment.* Amsterdam 1783. *Nadere ophelderingen over de historie en het nut der schaambeensnede in moeijelijke verl.* Leyden 1781.

4) Zie *Een zestal verloskundige operatiën en waarnemingen*, door Johannes v. Munster. Amsterdam 1804, p. 6, waaruit men ontwaren kan dat Groshans, Med. Doct. te Geertruidenberg, op den 10 Junij 1778 het eerst in ons vaderland deze kunstbewerking heeft ondernomen.

5) *Verhaal van de kunstbewerking, behandeling en gelukkige uitslag der doorsnijding enz.* Gouda 1793. 8°.

6) *Verhaal van de kunstbewerking en den gelukkige uitslag etc.*, gedaan op 20 Oct. 1782, medegedeeld door P. Camper.

7) *De uitvoerlijkheid en nuttigheid der schaambeensnijding.* Amst. 1805.

8) *Naauwkeurig onderwys in de Vroedkunde.* Met eene Voorrede van P. Camper. Amst. 1771. 8°. 2de druk 1778.

9) Zie *Genees- en Heelkundige Oefeningen op de rede en ondervinding steunende.* Middelburg 1768. p. 669.

10) *Grondbeginselen der Vroedkunde.* Middelburg 1765 en 2de druk 1772.

11) *De wel onderwezen Vroedvrouw of grondig en beknopt onderwys enz.* Met pl. 's Gravenhage 1771. 8°.

12) *Schets der geheele verloskunde.* 2de. druk. Met pl. 's Gravenh. 1777. 3de druk. 1778.

13) *Geldersche Catechismus der Verloskunde.* Nymegen 1782. 8°.

cobs [1]) en de Gorter [2]) door hunne min of meer omvangrijke geschriften en handboeken het vak hebben bevorderd (*Aanm.* XIV), en zich voornamelijk Cornelis van den Ende [3]), door zijne talrijke waarnemingen en aanmerkingen als een nooit te hoog te prijzen practicus heeft doen kennen, wiens zeldzame gave van getrouwe waarnemingsgeest nog heden bewondering opwekt en door zijnen tijdgenoot Soek [4]), niet kon worden geëvenaard.

Als voorbeelden van ware klassieke geleerdheid en echt praktischen geest verdienen in dezen tijd ook nog twee academische proefschriften van van Eem [5]) en van Leeuwen [6]) genoemd te worden, die onder de leiding van den grooten E. Sandifort en van Doeveren bewerkt, het standpunt der verloskunde in vergelijking met vroegere tijden, zoowel met betrekking der regelmatige als onregelmatige baring zoo uitmuntend geschetst hebben en iets later van Solingens [7]) voortreffelijke redevoering hebben voorbereid.

De groote vooruitgang waarover zich de verloskunde in de tweede helft der 18[de] eeuw had te verheugen, was onbetwistbaar in de stichting van talrijke inrigtingen te zoeken, die bijkans in alle landen voor het onderwijs in dit vak dienstbaar gemaakt werden. Het goede voorbeeld waarmede Frankrijk was voorgegaan werd spoedig in Engeland gevolgd, in Duitschland bijzonder uitgebreid en ook in Denemarken gewaardeerd (*Aanm.* XV) In alle deze landen bestonden reeds lang verloskundige scholen, toen het nog in Nederland met het onderwijs in de verloskunde droevig gesteld was [8]). De leerling was hier nog geheel aan den goeden wil van den meester en zijn gelukkig gesternte overgelaten. Zelfs tegen zeer groote sommen gelds konden sommigen geen onderwijs in de verloskunde van toen bestaande vroedmeesters, die een gild vormden, verkrijgen, hetgeen

---

1) *Vroedkundige Oefenschool.* Met pl. Gend 1784.

2) *Kort begrip der Vroedkunde.* Amsterdam 1786. *En het regt gebruik der sluitband nevens eenige verbeterde behandelingen in Kraamvrouwen.* Amst. 1752. 8°.

3) *Verloskundige Waarnemingen en Aanmerkingen.* Utrecht en Amsterdam 1789. 2 Dl. 8°.

4) *Verlosk. Waarnemingen van zware zeldzame en opmerk. gevallen.* 2[de] Uitg. M. Pl. Leyden 1792.

5) Zie *Dissertatio de Art. obst. hodiernorum prae veterum praestantia rat. part. nat.* L. B. 1783.

6) Zie *Dissert. de Art. obst. hodiern. prae veter. praest. rat. part. diffic.* L. B. 1783.

7) *Oratio inaug. de praestantia recentiorum in Arte obstetr. progressuum.* Mediob. 1792.

8) Zie C. Terne, *Lucina*, o. l. p. 69.

nog in het begin dezer eeuw door voorbeelden gestaafd kan worden. Eindelijk werd ook in deze lang gevoelde behoefte voorzien en in deze stad was in het laatst der vorige eeuw de eerste plaats in ons land, waar praktisch onderwijs in eene daarvoor bestaande inrigting, ons tegenwoordig St. Pieters gasthuis gegeven werd, en de eerste hoogleeraar, die zich tevens zoo lofwaardig van dezen taak heeft gekweten was G. Vrolik (1775—1860), wiens verdiensten wij straks zullen vermelden.

Bij dit alles mag niet worden ontkend, dat de groote vooruitgang der verloskunde voornamelijk op de operatieve zijde van het vak betrekking had en hoezeer ook door de betere werktuigen het gruwelijke hulpbetoon van vroegere tijden verdrongen was en eene oneindig zachtere, humane behandeling de vroegere, ruwere had vervangen, zoo was daaruit niettemin eene schaduwzijde voortgesproten, namentlijk eene te werkdadige behandeling, eene te groote zucht om in te grijpen, in plaats van meer op de hulp der natuur te vertrouwen. Het ontbrak nog steeds aan een helder inzigt in de groote verrigting der baring, die thans te menigvuldig door voorbarig kunstmatig ingrijpen gestoord werd. Allengs leerde men nog naauwkeuriger ook deze groote hulpmiddelen kennen; die in vele schijnbaar wanhopige gevallen het organisme ten dienste staan om de baring zonder eenige tusschenkomst der kunst gelukkig te volbrengen. Eene beetere kennis der physiologie van het mechanisme der baring vulde de gaping aan en gaf aan het vak den echt wetenschappelijken stempel.

Van lieverlede vormde zich zoodoende eene school, die het beginsel was toegedaan, om in overeenstemming met de lessen der ondervinding, bovenal de werking der natuur bij de baring te laten heerschen en alleen dan, wanneer deze geheel ontoereikend was, tot kunstmatige hulpmiddelen zijne toevlugt te nemen. Het flaauwe licht in dit opzigt reeds door Filding Ould († 1789) [1]) in Engeland ontstoken, verkreeg in Frankrijk door den grooten Solayrès de Renhac († 1772) [2]) en zijnen waardigen leerling Baudelocque (1746—1810) meerderen gloed, die weldra door den beroemden Boër (1751—1835) in Duitschland zich in een brandpunt ver-

---

[1]) Zie *die Lehre vom Mechanismus der geburt.* von H. Fr. Naegele, Mainz 1838. S. 78.

[2]) *Dissert. de partu viribus maternis absoluto.* Parisiis 1771. Ook door v. Siebold uitgegeven. 1831.

eenigde, van waar dat heldere licht, dat thans nog de verloskunde als eene exacte wetenschap bij uitnemendheid bestraald, zich over alle landen van Europa verspreid heeft (*Aanm.* XVI).

Naarmate wij met de trapsgewijze ontwikkeling van het verloskundige vak meer den tegenwoordigen tijd naderen, wordt het veld ruimer en omvangrijker en waarheen de blik zich thans ook wenden mag, komen terstond de herinneringen voor den geest van zoo vele mannen, die of door mondeling onderwijs of door geschriften zich eenen welverdienden naam om het vak hebben verworven. Ik zoude misbruik van uw geduld moeten maken, wanneer ik de afzondelijke verdiensten van allen hier wilde schetsen. Hetzij genoeg slechts eenige namen te noemen en in Duitschland, waar onze wetenschap thans haar hoogste toppunt heeft bereikt op de Asclepiaden familie der v. Siebolde, op Froriep, Stein, Jörg, d'Ourrepont, Carus, Busch, Kilian en zoo vele anderen te wijzen. Alleen den grooten Naegele (1777—1851) kan ik niet met stilzwijgen voorbijgaan, wiens geest in helder lichtgestalte nog over alle landen zweeft, waar eene wetenschappelijke beoefening der verloskunde wordt aangetroffen. Door hem werd eerst het bewijs geleverd, dat de verloskunde noch een apendix der genees- noch der heelkunde is, maar dat zij als een afzonderlijke tak der omvangrijke geneeskunst gehandhaafd moet worden.

Doordrongen van de waarheid der stelling, dat eene juiste kennis van het mechanisme der baring de grondslag voor elk juist begrip van de stoornis dezer verrigting en derhalve ook voor elke doelmatige behandeling aan het verlosbed zijn moet, onderwierp hij dit merkwaardig proces aan een naauwkeurig onderzoek en werd zoodoende de nieuwste reformator eener leer, die alle vroegere gedeeltelijk nog onvolmaakte denkbeelden overvleugelde en op den huidigen dag overal bevestigd is geworden. Niemand kan het buitendien ontgaan zijn, die de voortgaande ontwikkeling der verloskunde in het laatste tiental jaren van onzen tijd heeft gevolgd, van welk eenen grooten invloed daarop de physiologische onderzoekingen en ontdekkingen aangaande de leer der generatie en embryologie, zoo als ook de gynaecologische studiën geweest zijn (*Aanm.* XVII). Ook ons land was bij den grooten vooruitgang in het begin dezer eeuw, waardoor het verloskundig vak eerst werkelijk tot den rang eener exacte wetenschap

verheven was, niet ten achteren gebleven, en het nieuwste tijdvak in Nederland moet met Adriaan van Solingen († 1830) beginnen [1]). Zijne pogingen om aan de destijds nog nieuwe leer van Solayrès van het mechanisme der baring, die na diens vroegtijdigen dood door Boudelocque met geringe wijzigingen was aangenomen, meer bestendigheid te geven, door haar op eenen mathematischen grondslag te plaatsen en met passer en duimstok te bewijzen, wekten niet alleen hier maar overal in het buitenland de grootste belangstelling, en ofschoon zijne herleiding van het werktuigelijke der verlossing tot een grondbeginsel, dat bij alle verlossingen in elk tijdperk de kleinste afmetingen van het hoofd der vrucht overeenkomen of invallen met de voordeeligste afmetingen van het moederlijk bekken, weldra weder veel van hare waarde verloor, zoo was toch de oplettendheid der verloskundigen door hem op dit gewigtig punt gevestigd geworden [2]).

Nog grootere verdiensten heeft zich G. Vrolik († 1860) verworven, wien het voorregt mogt te beurt vallen om gedurende meer dan de helft eener eeuw hier ter stede (1797—1860) als een vroeger sieraad onzer doorluchte school zijne krachten aan de beoefening van verschillende wetenschappen te kunnen wijden. Behalve de vele geschriften, waardoor hij de wetenschappelijke zijde van het vak, bovenal de leer van het bekken [3]) verrijkt en zich eenen grooten naam ook in het buitenland heeft verworven,

---

[1]) Zie *het werktuigelijke der verlossing verklaard, betoogd en herleidt tot een algemeen grondbeginsel.* Leiden 1799. 8°. *Das Mechanische der Geburt erklärt u. s. w.* Aus dem Holländ. übersetz von G. Salomon. Hannover 1801.

[2]) Zie C. B. Tilanus, *Bijdrage tot de statistiek van het werkt. beloop der baring*, in *Verhandel. van het Gen. tot Bevord. der Geneesk.* II D. 1 St. Amsterdam 1855. p. 5.

[3]) *Proeve op het achteruitwijken des heiligbeens zoo in ongeschonden bekkens als na het doen der schaambeenssnijding in N. Verhand. van het Gen. t. Bevord. der Heelk. te Amsterdam.* D. I. 1808. p. 42. Zie *Beschouwing van het verschil der bekkens in onderscheidene volksstammen.* Met Pl. Amsterdam 1826. Ook in de Fransche taal uitgegeven. *Over eene volkomene gewrichtsverstijving der heilig. darm en schaamsbeenderen zonder ziekte.* Amsterdam 1841. Met 2 Pl. *Over hetgeen bij den mensch na onherstelde heupontwrichting, hetzij aangeboren, hetzij na de geboorte verkregen, wordt teweeg gebragt, in N. Verhand. d. eerste Klasse van het Kon. Ned. Inst.* D. VIII. 1840. p. 49. *Betoog over de wervelkolom en het bekken van den mensch enz.*, in *Tijdschr. v. Wis- en Nat. Wetensch. door de eerste Kl. van het Kon. Ned. Inst.* D. III. 1850. p. 1. *Hoe men zich de doormetingen van het vrouwelijk bekken bij den mensch behoort voor te stellen.* Met 1 Pl. in *Verhand. d. 1ste Kl. van het Koninkl. Ned. Instituut.* 3de Reeks. 4 Dl. Amst. 1851. p. 189.

was hij niet minder op het praktisch gebied werkzaam. Door zijne ijverige pogingen kwam de door Levret en Smellie veel verbeterde verloskundige tang meer algemeen bij ons te lande in gebruik en werd vooral aan het monopoliestelsel der Amsterdamsche vroedmeesters de bodem voor goed ingeslagen. Het kan niet vreemd schijnen, dat zijne nieuwe leer eerst veel tegenstand hier ontmoette. Reeds spoedig wist hij echter over zijne tegenstanders te triompheeren, die slechts door hatelijke pamphletten zijne kennis op zijnen nog jeugdigen leeftijd trachten aan te randen en verdacht te maken [1]). Ook de vroegtijdig door kunst verwekte baring vond in hem al spoedig eenen warmen verdediger en reeds in 1825 werd deze operatie door hem hier verrigt [2]), terwijl hij daarentegen het nut der synchondrotomie, die zoo zeer bij ons in bescherming was genomen, op voortreffelijke wijze trachte te wederleggen en het meest er toe heeft bijgedragen, dat deze kunstbewerking ten laatste ook hier te lande weder van het verloskundig tooneel verdwenen is.

Niet minder verdienste had zijn tijdgenoot G. Salomon in Leyden, die lang reeds met het zilver der jaren getooid, eerst voor weinige maanden op ruim 90-jarigen leeftijd († 1864) zijne roemvolle loopbaan heeft geëindigd. Ook zijne geschriften dragen den stempel van veelzijdige geleerdheid en praktisch weten. Als een der laatste verdedigers nog der synchondrotomie [3]), was hij tevens ook een lofredenaar van den partus arte praematurus [4]). Al hetgeen vooral op duitschen bodem over het verloskundige vak verrigt was, werd door hem in zijn handboek [5]) opgenomen en zoodoende onder onze langenooten de kennis daarvan algemeen verspreid.

Zoo als Bake [6]) en van Rees [7]) zich als goede onderwijzers van vroed-

[1]) Zie *De nieuwe wijze om Vroedmeesters te maken en het eerste gevolg van den ongelukkigen uitslag*, door J. de Bree. Amst. 1801. J. de Bree, *Aan het publiek*, 1800 enz.

[2]) Zie *Waarneming eener door kunst verwekte baring op acht maanden dragts*, in *N. Verhand. van het Genootsch. ter Bevord. der Heelkunde*. D. IV. p. 168.

[3]) *Over de nuttigheid der schaambeensnede* in *Nieuwe Prijsverhand v. h. Gen. t. Bevord. d. Heelk.* II Dl. Amst. 1813.

[4]) Zie *Geneeskundige Bijdragen*, door C. Pruys van der Hoeven, Logger, Reinwardt en Salomon. I D. Delft 1826, p. 1 en II D. p. 91.

[5]) *Handleiding tot de Verlosk.* Met pl. Amsterdam 1817 en 2de druk 1826. 2 Dl.

[6]) *Leerb. d. Verlosk.* Met Pl. Leyden 1806.

[7]) *Katechismus der Verlosk.* Utrecht 1807.

vrouwen hebben doen kennen, Bakker [1]) en de Man [2]) de leer van het bekken en van het mechanisme der baring hebben bevorderd, de Koning [3]) en Themmen [4]) door hunne verloskundige aanmerkingen en waarnemingen zich hebben onderscheiden, van Eldik onder vele andere geschriften [5]), den arbeid van Wigand en Naegele, die in Duitschland aller aandacht had getrokken, onder ons nog meer bekend deed worden, Blom [6]) de hooge waarde der auscultatie, ook als een groot diagnostisch hulpmiddel voor de verloskunde wist te erkennen, Kist [7]) en Wellenbergh [8]) de pelvimetrie hebben vermeerderd, Potgieter [9]) en Pool [10]) zich met de studie der kraamvrouwenkoorts hebben onledig gehouden, Ludeking [11]) met de kennis en behandeling der stuipen, zoude ik nog zoo vele mannen kunnen noemen, die meestal nog in leven, zoowel door hunne mededeelingen en verslagen in tijdschriften en brochuren, als vertalingen van verloskundige handboeken van Duitschen, Engelschen en Franschen oorsprong, krachtig tot bevordering der verloskunde als wetenschap en kunst in ons land hebben medegewerkt, wier naamlijst af te lezen ik echter vervelend en onnoodig acht (*Aanm.* XVIII).

Zoo ligt het verleden helder en als voleindigd achter ons. Wat de uitkomst geweest is heb ik U uit de geschiedenis aangetoond, de spiegel van menschelijk vernuft, maar ook van menschelijke dwalingen.

---

1) *Icon. pelvis femin.* Groningen 1816. *Descriptio iconis pelv.* Zie ook C. Bakker, *Vorstellung zur Erlangung einer grösseren Gewissheit in der Ausmessung des obersten geraden Durchmessers des weiblich. Bekkens*, in von Siebold's *Journal f. Geburts.* Bd. I. 3 Heft. 1815. S. 437.

2) *Verlosk. verhandeling over de Geboortens.* Met 2 Pl. Arnhem 1824.

3) *Verlosk. Aanmerkingen.* Met 1 Pl. Zaltbommel 1824.

4) *Verlosk. Waarnemingen.* Amsterdam 1825.

5) Zie *Verh. over de verlosk. tang in N. Prijsverh. v. h. Gen. t. Bevord. d. Geneesk.* Amsterdam 1824. *Verlosk. Verhandelingen.* Amsterdam 1831.

6) *Verhandel. over do gehooronderzoeking toegepast op de Verlosk.* Tiel 1836.

7) *Historia critica pelvimensorum. Dissert.* L. B. 1818.

8) *Proeve over den doelmatigsten Pelvimeter met waarn.* Met 4 Pl. Rotterdam 1831. Ook in het Hoogduitsch. *Abhandl. über einen Pelvimeter.* Haag 1831.

9) *Onderzoek naar de oorzaken, den aard en de kenmerken der Kraamvrouwenkoorts.* Met Pl. Leyden 1828. En *Bedenkingen tegen eenen brief enz.* Leiden 1830.

10) *Handleiding tot de erkenning en genezing der Kraamvrouwenkoorts.* Amst. 1827 en Nieuwe uitgave. Fran. 1831.

11) *Oordeelkundige beschouwing van de kennis en behand. der stuipen, welke in de zwangerheid onder en na de verl. voorkomen.* Rotterdam en Briel 1840.

In het verleden ligt het heden. De tegenwoordige tijd is nog in volle werking, meer dan ooit worden bouwstoffen overal verzameld en verwerkt, de leer van het bekken, de exploratie en auscultatie, het mechanisme en dynamisme der baring, de ontwikkeling der vrucht, de pathologie van het ei, de leer der kunstbewerkingen, in het bijzonder de kephalothrypsie, de partus arte praematurus en abortus artificialis, het puerperaalproces in physiologischen en pathologischen toestand en de gynaecologie in haren geheelen omvang worden met eenen vroeger ongekenden ijver beoefend. Overal in ons land, zoowel aan de 3 Academiën te Leyden, Utrecht en Groningen, als de onderscheidene Klinische scholen wordt thans verloskundig onderwijs gegeven en is zelfs voor 3 jaren, in 1861, hier ter stede nog eene Rijks kweekschool voor vroedvrouwen in het leven geroepen. Zoo bieden in de schoonste harmonie de verschillende plaatsen in ons land elkander de hand, om in roemvollen naijver met het buitenland krachtig mede te werken tot den reusachtigen bouw eener wetenschap, die in de tegenwoordige eeuw reeds zulke schoone vruchten draagt. Met langzame maar bedaarde schreden wordt haar vooruitgang steeds voorbereid, om op den reeds vruchtbaren akker nog altijd meer te ontginnen.

De weg der wetenschap kent trouwens geen einde. Het streven naar meerder licht is diep in de menschelijke natuur gegrondvest en alleen door eene voortdurende navorsching der waarheid kan allengs eene steeds toenemende volmaaktheid worden verkregen.

Moge het ook mij nog eenmaal vergund zijn, iets daartoe te kunnen bijdragen.

Ik zoude thans kunnen eindigen, maar ik heb nog eenen aangenamen pligt te vervullen en gevoel mij gedrongen in de eerste plaats het woord te rigten tot Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken, onzen grooten staatsman Thorbecke. Uwe Exc. hebt zeer juist ingezien, dat bij den schielijken vooruitgang en de uitbreiding der wetenschappen in den tegenwoordigen tijd ook de kring waarin de heel- en verloskunde zich beweegt te omvangrijk is geworden om nog in het vervolg door één persoon te kunnen worden ingenomen en beide takken, zoo als het behoort en reeds lang elders geschied is, in twee deelen gesplitst, waarvan ieder nog ruim genoeg is om alleen te worden beoefend, en mij waardig gekeurd voor

die gewigtige betrekking, door mij eerst tot honorair en thans tot gewoon hoogleeraar te benoemen. Ik stel deze onderscheiding op hoogen prijs en behoef wel naauwelijks de verzekering te geven, dat ik steeds zal trachten de pligten aan die betrekking verbonden naar eisch te vervullen. Moge de voorname plaats door Uwe Exc. in 's lands bestier zoo eervol ingenomen nog lang ons rijk tot roem verstrekken en het nageslacht ten alle tijden de pogingen blijven zegenen, waarmede Uwe Exc. met uwe bekende voorliefde voor alles wat naar vooruitgang streeft en den stempel der regtvaardigheid draagt, met uwen helderen blik, gepaard aan krachtigen handgreep in de teugels van het bewind, de welvaart van ons vaderland en zijne dierbaarste belangen behartigt.

Ook aan U WelEd. gestrenge Heer Referendaris die ik als eenen vriend hoogachat, en die mij door uwe tegenwoordigheid des Ministers afzijn vergoedt, zeg ik mijnen opregten dank voor uwe ijverige medewerking tot deze mijne benoeming.

Eene zoodanige dankbetuiging heb ik ook U aan te bieden, aanzienlijke en achtbare Heeren Leden der Commissie van toezigt over deze school! Sedert een 15 tal jaren reeds als docent aan deze school verbonden, mogt mij door uwe voordragt de onderscheiding van deze statige professorale toga te beurt vallen. Ik zie daarin een blijk van tevredenheid over mijn streven nuttig te zijn voor de beoefening der wetenschap, die mij tot spoorslag kan strekken, om op den ingeslagen weg voort te gaan. Gaarne wil ik hier ook de verzekering er bijvoegen, dat Gij U in mijnen ijver voor de school niet zult te leur gesteld vinden en dat ik steeds mijne beste pogingen zal blijven aanwenden om bij haren toenemenden bloei onder uwe voortdurende zorg veelvuldige vruchten tot rijpheid te helpen brengen. — Bovenal gevoel ik mij afzonderlijk nog jegens U Hoog Edelgestrenge Heer Roëll, Commissaris des Konings van dit gewest en President der Commissie! ten hoogste verpligt. De welwillendheid en kieschheid waarmede gij mij menigmalen zijt te gemoet gekomen, hebben mij steeds op de aangenaamste wijze verrast. Ik zal mij daarom gelukkig achten nog eenmaal in de toekomst door daden te kunnen toonen, uwe bijzondere genegenheid en uw vertrouwen niet onwaardig geweest te zijn.

Aanzienlijke verzorgers van de doorluchte school! Ik gevoel mij vereerd door uwe voordragt, bekrachtigd door den Edel achtbaren raad dezer stad, waardoor ik met den vereerenden titel van honorair Professor aan dit Athenaeum verbonden ben, waar ik eens als kweekeling mijne opleiding mogt ontvangen. Ik beschouw het als een verblijdend teeken, dat de zorg dezer doorluchte school, die sedert bijkans twee en eene halve eeuw den vaderlandschen roem in kunsten en wetenschappen zoo zeer heeft helpen schragen, voortaan aan zulke krachten is toevertrouwd, die bezield met de zucht tot vooruitgang, overeenkomstig de behoeften van onzen tijd en noodzakelijke hervorming; door uitbreiding vooral van het geneeskundig onderwijs, waartoe de bouwstoffen zoo ruimschoots hier aanwezig zijn, stellig meer dan vroeger zullen bewerken, dat Amsterdam, een centraalpunt van handel, door zijn kapitaalmarkt reeds zoo groot en aanzienlijk, ook nog eenmaal door zijn Athenaeum een vernieuwden bloei en luister op het veld der wetenschap te gemoet ga en zijne vleugels over alle deelen van ons land uitbreide. Mogen uwe pogingen daartoe weldra met het beste gevolg bekroond worden.

Edel en eerbiedwaardige Heeren Regenten der beide gasthuizen! Edel is voorzeker uwe roeping en schoon de taak, die op uwe schouders rust, belangloos aan de verpleging uwer lijdende stad- en natuurgenooten, wanneer zij door armoede en gebrek niet meer in hunne behoeften kunnen voorzien, uwe zorgen te wijden en een laatste, onmisbare toevlugtsoord voor de arme en de ongelukkig gevallene vrouwen te openen. Gedurende de reeks van jaren, dat ik onder uw regentschap het beheer over de kraamzaal mogt voeren, had ik alle redenen mij over uwe welwillendheid te mogen verheugen. Ik wensch de voortduring der goede gezindheid, omdat zij mij prikkel, kracht en rigtsnoer zal zijn op den mij aangewezen weg voort te gaan. Moge het U vergund zijn nog lang tot heil der menschheid, uwe even moeijelijke als gewigtige betrekking te vervullen; de tranen van dankbaarheid en erkentelijkheid door zoo vele duizenden gestort zullen paarlen in uwe kroon vlechten.

Hooggeleerde Heeren, waarde ambtgenoten! Met de meeste uwer reeds sedert 2 jaren van nabij bekend, en opgenomen in uwen kring, behoef ik niet beschroomd en angstvallig U te naderen. Ik mag vertrouwen dat

uw vriendenkring thans hoe langer hoe meer zich voor mij opent en daarmede het heerlijke verschiet eener aangename, onderlinge verhouding, eener wederzijdsche belangstelling in elkanders studiën, van een gemeenschappelijk werken tot het verkrijgen van kennis en waarheid. Bovenal reken ik in dat opzigt op U Hooggel. H. H. Suringar en van Geuns! Door eenen naauwen band in onzen gemeenschappelijken arbeid aan het Binnen-Gasthuis verbonden, moet het doel toch van ons eenstemmig streven gerigt zijn, zoowel op uitbreiding en volmaking onzer kunst, de ontwikkeling onzer jeugdige kunstgenoten als ook op de zorg voor het leven en welzijn onzer zieken, welk doel wij niet dan door onderlinge ondersteuning kunnen bereiken. Deze drijfveren van ons onderling belang zijn te edel, om niet die genoegelijke vriendschap en eendragt verder voort te zetten, die wij reeds sedert lang hebben aangeknoopt en waarin ook gij, door gevorderden leeftijd als ons eerbiedwaardig hoofd, zoo ruimschoots deelt Hooggel. Heer Tilanus!

Onmogelijk kan ik de gewaarwordingen schilderen, die zich op dit plegtig oogenblik van mij meester maken, wanneer ik U, mijnen eenig nog overgeblevenen leermeester, mijnen ouden vaderlijken vriend, thans opentlijk als mijnen ambtgenoot begroet. Onze taal is te arm, om slechts eene flaauwe schets te geven van hetgeen Gij steeds voor mij geweest zijt, van hetgeen ik steeds aan uw voorbeeld, uw woord, uwe hartelijke teregtwijzing van mijnen studietijd af aan, gedurende de reeks van jaren dat ik onder uwe leiding de verloskunde beoefende tot op den huidigen dag verschuldigd ben. Vrees niet, dat ik U ijdele loftuitingen zal toezwaaijen over de vele verdiensten, waardoor u naam als wetenschappelijk en liefderijk arts aan 't ziekbed, als geoefend operateur, als geleerde bij uitnemendheid, als rusteloos ijveraar voor al wat goed en edel is sedert lang reeds schitterd; over uwen onvermoeiden arbeid, waarvan de voortreffelijke vruchten in alle plaatsen van ons land en verre buiten het grensgebied met gretigheid worden geplukt. Maar eene onwederstaanbare behoefte dwingt mij het hier opentlijk te moeten verkondigen, wat ik alles aan uw kernachtig onderwijs te danken heb, hoe ruim Gij mij hebt doen deelen in de kostbare schatten van uw hart, hoe vaak Gij mij hebt gesteund in zoo vele omstandigheden des levens, hoe helder vooral door uw voorbeeld mij het begrip is geworden der harmonische ontwikkeling van hoofd en van

hart, van geest en gemoed. Gij hadt reeds lang gewenscht, dat ik uw opvolger zoude zijn in het verloskundig vak en deze wensch is eindelijk vervuld geworden. Aan U heb ik in de eerste plaats te danken, dat mij deze eervolle betrekking is ten deel gevallen, dat mij eene loopbaan is opengesteld, waaraan ik mij voortaan onverdeeld kan toewijden. De hemel spare U nog vele jaren voor de wetenschap en de menschheid, voor uwe dierbare betrekking en God geve, dat Gij nog langen tijd de werkzame getuige moogt blijven van den arbeid, van uwen U hoogvereerenden, eeuwig dankbaren leerling.

Wanneer ik eenen blik in deze talrijke vergadering om mij henen werp, ontwaart mijn oog zoo vele kunstgenoten en vrienden, waarmede ik of mijne loopbaan hier ter stede heb begonnen, of waarmede ik dikwerf in afzonderlinge kringen pogingen tot bevordering der wetenschap en beoefening onzer kunst heb aangewend. Ik houd mij overtuigd, dat gij allen mij de waardigheid, waartoe ik geroepen ben niet misgunt, en gij kent mij ook te goed, als dat ik het nog zoude noodig hebben het U eerst te verzekeren, dat dit onderscheid in rang niet in staat is, zelfs eene enkele schrede mij van U te kunnen verwijderen. Onze vriendschapsband blijve ongestoord. Op mijne hulp en medewerking kunt Gij steeds rekenen, zoo als ik steeds op de uwe zal blijven vertrouwen.

En wat ten laatste U betreft, voortreffelijke jongelingen, burgers dezer doorluchte school, die uw leven der wetenschap hebt toegewijd en U, toekomstige beoefenaars der genees-, heel- en verloskunde! Welken welkomsgroet behoef ik U nog wel in 't bijzonder toe te brengen? Sedert verscheidene jaren reeds mogt ik aan velen uwer onderwijs geven. Wij zijn elkander dus niet meer vreemd. Gij hebt het buitendien reeds gehoord, dat aan dezelfde school, waar Gij studeert, ook ik eenmaal het onderwijs heb genoten. Als een oud student keer ik thans geheel in uw midden weder, om met U gezamentlijk met vereende krachten als uw leidsman aan de bevordering van onze wetenschappelijke ontwikkeling te arbeiden tot heil der menschheid en tot roem onzer school.

IK HEB GEZEGD.

AANTEEKENINGEN.

Aanmerk. I. Groot zijn ook de verdiensten van Aristoteles (geb. 384 te Stagira, † 322 a. Ch.) in wiens werken wij zoo velerlei vinden, dat vooral op de physiologie der verloskunde betrekking heeft. De rijkste bron hiervoor levert ons zijne *historia animalium* op. Ofschoon zijne onderzoekingen ook voornamelijk het leven der dieren ten doel hadden, zoo wordt bij vergelijkingen volgens analogie ook van den mensch gewag gemaakt. Hij kende onder anderen reeds van de bekkenbeenderen het acetabulum, beschreef de zachte geslachtsdeelen der vrouw volgens analogie der dieren, erkende reeds zeer juist, hoewel niet zonder eenige dwaling, eene der hoofdverrigtingen der vrouwen de menstruatie, en zag de steriliteit als het gevolg van haar gemis aan. Voortreffelijk schetst hij de teekenen der puberteit, de veranderingen der borsten in de zwangerschap en enkele andere wijzigingen in de verrigtingen van het voedingsleven en wederlegt ook reeds de hypothese, dat de meisjes aan de linker, de jongens aan de regterzijde in den uterus gevormd worden. Ook de weeën en hun invloed op de verrigting der baring en de behandeling der navelstreng worden door hem nagegaan. Zie nog nadere bijzonderheden bij E. C. J. von Siebold, *Versuch einer Geschichte d. Geburtshülfe.* I Bd. Berlin 1839. § 47. S. 99. E. Isensee, *Oude en Middel-Geschiedenis van de Geneeskunde*, bewerkt door L. Ali Cohen. Groningen 1847. p. 138.

Aanmerk. II. De Mythologie der Romeinen wijst ons in het begin op eene menigte godinnen, wier hulp door barende werden aangeroepen, terwijl later menschelijke hulp van vroedvrouwen werd begeerd, die allengs een groot aanzien verkregen. Als eene verloskundige stichting uit den oud-romeinschen tijd verdient hier de zoogenaamde lex regia de inferendo mortuo genoemd te worden, die ons in de pandecten bewaard is gebleven en die gezegd wordt van Numa Pompilius (715—673 a. Ch.) afkomstig geweest te zijn.

Aanmerk. III. Onder het Kalifaat der Abassiden werd vooral Bagdad (761 p. Ch.) gegrondvest, later Bassora, Kufa, Damaskus, Ispahan, Samarkand enz. en als vorsten uit dezen stam hebben zich onderscheiden Al Mansur († 774), Harun Al Raschid (786—808) en Al Mamum (812—833). Ook de beroemde school van Alexandrië werd wederom hersteld; in Fez en Marokko bloeiden kunsten en wetenschappen onder de Edrisiten. Zie verder Sprengel, *Versuch einer pragmat. Geschichte der Arzneyk.* 2 Th. 3 Aufl. § 54. S. 349 seqq.

Aanmerk. IV. Zoo als door Bernard van Gordon, prof. te Montpellier (*Lilium medicinae, de morb. prope omnium curat. septem particulis distributum*, Lugd. 1574. part. VII. Cap. XII, XVI en XVII; Nicolaas Bertrucci, die onder anderen het kunstmatig breken der vliezen met de nagels of het mes heeft aanbevolen; Chauliac die den raad gaf het ostium uteri door een speculum te verwijden en dan het kind uit te halen; Franz van Piemont, die vrij van ieder bijgeloof en kwakzalverij de krachten der natuur zeer goed wist te waarderen, ofschoon hij tevens bij stoornissen der baring van inwendige geneesmiddelen de meeste hulp verwachte; J. M. Savanarola, Benedictus en nog zoo vele anderen. Zie Siebold, *Versuch einer Geschichte d. Geb.* Bd. I. S. 331. § 135 seqq. en *Geschichte der Forschungen über den Geburtsmechanismus* van C. Stammler enz. I B. Giessen 1857. S. 95 seqq.

Aanmerk. V. De geschriften der Grieksche geneesheeren, die men tot dus ver slechts in Arabische vertalingen of commentariën beoefend had, werden nu in de oorspronkelijke taal gelezen of in naauwkeurige latijnsche overzettingen, waarbij men tevens ontwaarde dat Avicenna en andere groote lichten der Saraceensche scholen menigmalen de leerstellingen der ouden of slecht verstaan of verdraaid hadden; thans putte men uit de bronnen zelven.

Aanmerk. VI. Het werk van Eucharius Röslin († 1526) was slechts eene compilatie der verloskundige denkbeelden van Hippocrates, Galenus, de arabische artsen, voornamelijk Avicenna, en ook van Albertus Magnus, waarin ook de leerstellingen van Aëtius, Gordon en Savanarola bevat waren en getuigde dat zijn schrijver zeer weinig eigene ervaring bezat, doordien tallooze geneesmiddelen ter bevordering der baring aanbevolen daarin de belangrijkste rol spelen, en vooral zijne mededeelingen over de abnormale liggingen der vrucht door zonderlinge figuren, blijkbaar het uitvloeisel van phantasie, geenszins van eene getrouwe waarneming der natuur, geheel verkeerd zijn voorgesteld. Niettemin bleef het werk eene verdienstelijke onderneming, en als een belangrijke vooruitgang moet het in ieder geval aangemerkt worden, dat Röslin de keering op de voeten in hare regten weder begon te herstellen.

Aanmerk. VII. Terwijl de andere gelijksoortige werken van Walter Reiff, Ryff of Rif *Schwangerer Frawen Rosengarten*, Frankf. 1545, 1561, 1569 enz., en van Jacob Rueff. Zürich 1554, meer als navolgelingen van Röslin bekend, niets nieuws, noch iets beters bevatten.

Aanmerk. VIII. Volgens het verhaal van Casper Bauhinus, had Jacob Nufer *ὀρχοτόμος*, te Siegershausen in het Zwitsersche kanton Thurgau, omstreeks 1500, aan zijne eigene vrouw deze operatie met gelukkig gevolg voor moeder en kind verrigt. Sints omstreeks 1540 schijnt deze kunstbewerking niet zelden meestal door barbiers verrigt te zijn, doordien de toevlugt tot haar telkens werd genomen, zoodra de geboorte van het kind na het gebruik der van ouds bekende middelen niet volgde. Het duurde echter nog lang, zelfs nadat een zelfstandig werk door François Rousset, *Traité nouveau de l'hysterotomotokie ou enfantement caesarien*, Paris 1581, over de sectio caesarea was verschenen, alvorens de voordeelen dezer operatie algemeen erkend werden, hetgeen wel te wijten mag geweest zijn aan de groote ligtzinnigheid waarmede zij door stoutmoedige, ruwe, geheel onwetenschappelijk gevormde routiniers ondernomen werd en het slechte gevolg, dat meestal dusdanige ondernemingen hadden. Ook Paré 1) behoorde nog tot hare krachtige tegenstanders, die volstrekt geen geloof wilde hechten aan de met gelukkigen afloop verrigte gevallen. Niettegenstaande hare velerlei lotgevallen verkreeg zij eene blijvende plaats in de rij der verloskundige kunstbewerkingen, waarmede de verloskunst in de 16de eeuw kan gezegd worden verrijkt te zijn en heeft haar als een laatste toevlugt in die gelukkig zeldzame gevallen, waarin de verlossing langs den gewonen weg onmogelijk geworden is, tot op den huidigen dag gehandhaafd.

Aanmerk. IX. Van Deventer, geboren te 's Gravenhage (16 Maart 1651) en tot zijn 17de jaar goudwerker, woonde als trouw aanhanger en sprekend broeder der Labadisten sedert 1675 in het Friesche dorp Wiewert, gelegen tusschen Leeuwarden en Bolsward, waar hij de heel- en verloskundige praktijk uitoefende; later studeerde hij te Groningen en werd (1 Nov. 1694), na het verdedigen eener dissertatie over de breuken, tot doctor in de geneeskunde gepromoveerd. Daarna vestigde hij zich te 's Gravenhage, waar hij de verloskundige praxis met zulk een gelukkig gevolg uitoefende, dat Christiaan V, koning van Denemarken, hem meermalen naar Kopenhagen riep. Hij stierf 12 Dec. 1724 te Voorburg. Het schijnt dat zijne reizen naar Denemarken eenen grooten invloed op zijne verloskundige rigting hebben uitgeoefend. Als geneeskundige in den Haag gaf hij eerst in 1696 een *Dageraat der Vroedvrouwen* uit, en in 1701 *Het nieuwe ligt voor Vroed-*

1) Zie *de la generat. de l'homme et manière d'extraire les enfants du ventre de leur mère.* Paris 1573.

meesters en Vroedvrouwen, waarvan allengs verscheidene uitgaven 1719, 1734, 1746, 1765, 1790 in de Hollandsche en ook in de Latijnsche, L. B. 1701, Duitsche, Jena 1704, Fransche, Parijs 1733 en 34 en Engelsche taal, Lond. 1716 verschenen zijn. De voor de verrigting der baring zoo gewigtige as van het bekken werd door hem duidelijk aangegeven, zoo als ook de afwijkingen van de verschillende bekkenvormen, zoowel de naauwe als wijde met hunne nadeelige gevolgen voortreffelijk zijn afgehandeld, zonder echter nog van de lengte der verschillende doormetingen ergens gewag te maken, eene leer, die onbetwistbaar als eene der gewigtigste met betrekking der praktische verloskunst moet worden beschouwd. Aan onzen landgenoot J. J. Kiestra, heel- en vroedmeester te Ee, komt de eer toe de nadere kennis van van Deventers leven, zijne verdiensten en geschriften onlangs in een helder licht gesteld te hebben. Zie zijne opstellen in Ali Cohen *Nieuw prakt. Tijdschrift* 1849, bl. 119, 315; *Nederl. Tijdschr. v. Verlosk.* IV, 1853, p. 296; *Tijdschrift der Maatsch. t. b. d. Geneesk.* 1853, IV. 2de afd. en 1854, V. 2de afd. bl. 164 seqq.; ook *Geneesk. Courant*, 1851. N⁰. 26, 42.

Aanmerk. X. Ofschoon Willem Langly, doctor te Dordrecht in 1657 de ware beteekenis der ovaria ontdekt had, hebben Steno, een Deen, maar student in Leiden, en van Horne hoogleeraar aldaar, deze zaak eerst openlijk bekend gemaakt en de tot hiertoe genoemde testes muliebres met de ovaria der ovipara geheel gelijk gesteld, terwijl Regnerus de Graaf het eerst het bewijs had geleverd, dat zoowel menschen als alle de overige vivipara even goed als de ovipara hunne existentie aan het ei verschuldigd zijn. Op zijne onderzoekingen steunende verdedigde hij de zoo gewigtige stelling, „ovum ante coitum in mulierum testibus existere” en had reeds met juistheid opgemerkt, hoe de in het ovarium aanwezige folliculi aan het getal der toekomstige embriones beantwoorden, bersten, hun inhoud ontlasten en zich daarna in het corpus luteum veranderen, zelf vermoedende dat de folliculi nog niet als ovula moeten worden beschouwd. De ware bron der testes en zaadblaasjes benevens het eigentlijke doel der ovaria en der Fallopiaansche trompetten was zoodoende door de Graaf beslist, die tevens de eerste schijnt geweest te zijn die het ovum der zoogdieren in de tubae heeft gezien. Zie verder over een en ander Donders en v. d. Boon, in *Nederl. Lancet*, 1853—54. p. 429, 480, 544.

Aanmerk. XI. Het kan niet worden ontkend, dat in het werk van Huwé bij de vele goede opmerkingen ook zonderlinge denkbeelden voorkomen. Zoo wordt onder anderen het bekken als nooit te eng opgegeven, (p. 276) het moeleren der schedelbeenderen, de inwijking der hoofdpan, (p. 273) gedurende de baring voor eene dwaling gehouden, het gebruik van werktuigen geheel verworpen, (p. 410) de uitdrijving der nageboorte geheel aan de natuur overgelaten, (p. 502)

terwijl bij bilgeboorten de extractie als steeds noodzakelijk wordt aanbevolen, (p. 488) enz. enz.

Aanmerk. XII. Het waren vooral in dezen tijd Plaatman, vader en zoon, A. Boekelman, Alb. Titsingh, de Bruin, R. Boom, allen geauthoriseerde vroedmeesters te Amsterdam, de hoogleeraar Fr. Ruysch, J. van Dieden vroedmeester te Utrecht, Paulus de Wind te Middelburg, zijn broeder G. de Wind te Amsterdam, Frans van Rooij, R. H. de Moor te Gouda en later nog de Bree, Schreuder, Berkman en anderen te Amsterdam, die zich van dit instrument bijkans uitsluitend bedienden in die gevallen, waarin het hoofd der vrucht, zoo als zij voorgaven, in het bekken beklemd was, hoewel het meestal werd gebezigd, wanneer het hoofd voor den uitgang des bekkens wegens gebrek aan weeën was opgehouden. Zie hierover breedvoerig A. H. Israëls, *Leerb. van de geschiedenis der Geneesk.* door H. Haeser, 1859. bl. 785 seqq. en M. G. Herbiniaux, *Traité sur divers Accouchements laborieux.* T. I. Bruxelles 1782. Chap. I. *Hist. raison. du levier de* Roonh. p. 17 seqq.

Aanmerk. XIII. Behalve dat door Paulus de Wind over de verloskundige tang belangrijke mededeelingen zijn gedaan, heeft hij zich om de bekkenmeeting vele verdiensten verworven. Nadat door Ould de oplettendheid daarop was gevestigd dat de ingang van het bekken in de regte rigting naauwer zoude zijn, dan in de dwarsche en de uitgang eene omgekeerde verhouding zoude daarstellen, werd deze baan door hem verder vervolgd. Hij kwam door zijn onderzoek tot de gevolgtrekking dat de uitgang van het bekken 1″ naauwer was, dan de ingang en verklaarde hierdoor de beklemming van het hoofd in den uitgang. Hij had ook opgemerkt, dat het achterhoofd op het oogenblik van uitdrijving eerst onder den schaambeensboog komt te staan, voordat het voorhoofd over de bilnaad te voorschijn treedt. Zie zijn werk: *'t geklemd Hoofd geredt*, Middelburg 1751? p. 85—87 en p. 96.

Aanmerk. XIV. Het verdient ook nog opgemerkt te worden dat door M. van der Haage de vroedkundige werken van W. Smellie uit het Engelsch werden vertaald. Amsterd. 1765—66, *eene kweekschool der vroedkunde te Amsterdam* 1773 werd uitgegeven, waarin verzamelingen en waarnemingen, uit de beste en nieuwste schrijvers getrokken, worden aangetroffen. Baudelocques *Grondbeginsels der verloskunde ten nutte der vroedvrouwen ten platten lande*, werden uit het Fransch door C. S. 1779 vertaald, terwijl zijn groot werk eerst later door A. Soek 1790—91 in onze taal werd overgezet. Ook de geschriften van Sleurs, *Vroed- en werktuigk. proefnemingen, waardoor de hefboom verbeterd wordt*, Utr. 1783; G. J. van Wij, *Bekendmaking en mededeeling van eenen nog onbekenden vectis*, Utrecht 1784; J. de Bree, *Verhandeling*

over het gebruik van den Roonh. hefboom in *Verhand. v. h. Gen. t. b. d. Heelk.* II. 1793 en L. J. Koedijk, *Verhandeling van de Sect. Caesarea*, Utr. 1774, waarin de schrijver beknopt aantoont 1°. de bijzondere gevallen, welke deze operatie vereischen, 2°. den tijd, wanneer dezelve te doen, 3°. de plaats, waar dezelve te verrigten en 4°. de manier, hoe dezelve te doen, verdienen hier nog kortelijk vermeld te worden. Zie ook nog verder Joh. Mulder, *Hist. litt. et crit. forcipum et vect. obstetr.* L. B. 1794, met pl. waarop later door J. L. Kijmmel, Groning. 1838 het vervolg van 1794 geleverd is.

Aanmerk. XV. Onder de verloskundigen, die het eerst de waarde der nieuw uitgevonden verloskundige tang erkenden en moeite deden die te verbeteren, verdienen twee geneesheeren te Parijs Gregoire vader en zoon en Dusé het eerst vermeld te worden. De meeste toch schaarden zich onder het groote getal der tegenstanders van het instrument en vele zelfs degelijke verloskundigen konden slechts na lang aarzelen besluiten aan het nog zoo onvolkomen werktuig hun zegel te hechten en daaraan een voorregt boven de keering toe te kennen, die als een middel tot bespoediging der verlossing sedert zoo geruimen tijd bijna uitsluitend was in zwang geweest. Eerst nadat door de twee grootste verloskundigen in Frankrijk en Engeland Levret en Smellie, in de helft der vorige eeuw, de doelmatigste verbeteringen daaraan waren aangebragt en het instrument door zijne bekkenbogt en sluiting de meest mogelijke volmaaktheid had bereikt, werd de tang algemeen in de praktijk ingevoerd. Behalve den beroemden Levret (1703—1780), die zich buitendien vele verdiensten om de leer der keering, der sectio caesarea, van het rhachitische bekken en vooral de placenta praevia verworven heeft, munten onder de fransche verloskundigen der 18de eeuw de werken van Puzos (1686—1753) uit, ook in het Hollandsch vertaald door C. Truntza, Amst. 1762—68, vooral met betrekking tot de abnormiteiten van het bekken, en hebben die van Astruc (1674—1766) even als die van Petit (1718—1794) en Deleurye (1737—1780) niet weinig tot de volmaking der leer van de ziekten der vrouwen en jonggeborene bijgedragen, terwijl ook nog Sigault als uitvinder eener nieuwe kunstbewerking, de synchondrotomie (1768), die echter spoedig weder van het verloskundig tooneel verdwenen is, vermelding verdient, en ook Sacombe door zijne pogingen tot het verdringen der sectio caesarea, begunstigd door den tuimel der fransche revolutie, eene zekere vermaardheid heeft verkregen.

Onder de Engelsche verloskundigen van dezen tijd bekleeden eene eerste plaats Richard Manningham en Filding Ould (1714—1789) voornamelijk de laatste, die door zijne grondige studie van de physiologie der baring de grondlegger eener nieuwe leer van het werktuigelijk beloop der baring geworden is, waardoor eerst de verloskunde den rang eener exacte wetenschap bij uitnemendheid heeft verkregen. Bijna gelijktijdig wedijverde verder de uitstekende William Smellie te Londen

(1680—1763), die in zijne geniale werken en uitmuntende afbeeldingen zijne aandacht op de voorwaarden van het normaal en abnormaal beloop der baring, de verschillende liggingen der vrucht in utero en het mechanisme der baring heeft gevestigd, en aan wien de verloskunde de reeds vermelde verbetering der tang door eene goede sluiting te danken heeft, met den even grooten ontleedkundigen William Hunter (1718—1783), die zich voornamelijk op het gebied der anatomie en physiologie van de vrouwelijke geslachtswerktuigen door zijn onvergankelijk werk *over den bouw van den uterus gravidus*, eenen buitengewonen naam heeft verworven. Na deze verdient nog Denman (1733—1815) eene loffelijke vermelding, van wien onder anderen in het laatst der 18^{ee} eeuw het eerste denkbeeld tot het vroegtijdig door kunst verwekken der baring is uitgegaan, waardoor de verloskunde met eene nieuwe operatie verrijkt is, die alweder als een groot triomf der kunst moet beschouwd worden, om niet nog van de diensten van vele andere verloskundigen te gewagen, die grootendeels uit de school van Smellie en Hunter zijn voortgekomen.

In Duitschland, waar het nog in het midden der 18de eeuw met de beoefening der verloskunde treurig gesteld was en een zekere Deisch en Mittelhäuser als afschuwwekkende voorbeelden eener ruwe, mensch onteerende kunst berucht zijn gebleven, werd eerst later een betere toestand ingevoerd, eerst door verbetering van het onderwijs van vroedvrouwen, daarna vooral ook door stichtingen van talrijke inrigtingen tot verloskundig onderwijs, waaraan geschikte personen verbonden werden, die hetgeen in het buitenland geleerd werd, in hun vaderland overbragten. Hierdoor verhief zich de Duitsche verloskunde aan het einde der 18de eeuw tot eene hoogte, die zij naauwelijks op eenig ander gebied der geneeskunde bereikt heeft. Als de eerste verloskundige van eenigen naam uit dit tijdvak verdient Lorenz Heister (1720—1758) genoemd te worden, maar het geheel nieuwe tijdperk voor de Duitsche verloskunde begint onbetwistbaar eerst met den beroemden Röderer (1726—1763), de eerste hoogleeraar in de verloskunde aan de hoogeschool te Göttingen in 1751, die ook de eerste leeraar der verloskunde in geheel Duitschland kan genoemd worden, daar het voor hem nog niemand vergund was in dit vak op zulk eene uitstekende wijze onderwijs te geven. Zijn invloed verspreide zich door zijn voortreffelijk leerboek, dat door vorm en inhoud alle vroegere werken van dien aard overtrof, over alle landen der beschaafde wereld. Door zijnen grooten leerling G. W. Stein (1737—1803) werd de verdere ontwikkeling der verloskunde nog aanmerkelijk bevorderd door het invoeren van het gebruik van meetwerktuigen, verbeterde operatie methoden en vooral juistere denkbeelden over het gebruik der tang. In Denemarken was de verloskunde in de 18de eeuw door von Buchwald (1697—1761?), Berger en Saxtorph (1740—1800), in Zweden door J. van Hoorn waardiglijk vertegenwoordigd en ook in Italië was de invloed onmiskenbaar, die de Fransche verloskunde op haren tijd had uitgeoefend. Over dit alles kunnen uitvoeriger worden

nagelezen: v. Siebold, *Versuch einer Geschichte d. Geburtsh.* II B. S. 292 seqq. *Geschichte der Forschungen über den Geburtsmechanismus von Stammler* etc. II B. 1 H. Giessen 1859. S. 65, 92, 113 seqq. *Leerboek van de Geschiedenis der Geneeskunde*, door Haeser, vrij bewerkt door A. H. Israëls. 1859. bl. 790. § 554 en bl. 791—797.

Aanmerk. XVI. Met Lucas Johann Boër was in het begin dezer eeuw het nieuwste tijdvak der verloskunde aangebroken, doordien de natuurwerkzaamheid bij de verrigting der baring in hare volle regten hersteld was. Deze groote man heeft zich door zijn onderwijs en zijne geschriften eenen onsterfelijken roem om de verloskunde als wetenschap verworven, en heeft door zijnen onvermoeiden ijver, waarmede hij gedurende 33 jaren zijn hoogleeraarsambt in Weenen bekleedde, die school tot de eerste in Duitschland verheven. De beginselen door Solayrès de Renhac in Frankrijk verkondigd, hadden bij zijn optreden reeds in Duitschland wortel geschoten, desniettemin had het technisch gedeelte der kunst door het aanzien van Levret, Smellie en hunne talrijke leerlingen nog voortdurend de bovenhand behouden. Door vele verloskundigen werd van de nieuwe werktuigen, voornamelijk de tang, zulk een ruim gebruik gemaakt, dat het in een waar misbruik ontaard was en het bijna scheen alsof de natuur van hare voortreffelijke verrigting der baring had afstand gedaan, om haar aan de tang der vroedmeesters over te laten. In krachtige bewoordingen schilderde Boër het onnatuurlijke en berispelijke eener zoodanige handelwijze en trachte vol geestdrift voor zijne beginselen te bewijzen, hoe vele onuitputtelijke middelen de natuur bij het werktuigelijk beloop der baring aanbiedt, hoe zij over de grootste hinderpalen weet te zegevieren, om haar doel te bereiken en hoe betrekkelijk zeldzaam zij in het algemeen de hulp der kunst behoeft. Dat zulke eenvoudige beginselen, die op eene getrouwe waarneming der natuur gegrondvest waren, eerst langzaam ingang vinden konden, bewees onder anderen de school van zijnen tijdgenoot F. B. Osiander (1759—1822) in Göttingen, die, geheel in strijd met Boër, de operatieve rigting bij uitnemendheid was toegedaan en van kunsthulp bij de verrigting der baring bijkans alles meende te moeten verwachten. Het goede zaad echter eens door Boër gestrooid, begon meer en meer te ontkiemen, zijne leer verkreeg de bovenhand, en de uitstekendsten onder de verloskundigen in Duitschland, die in het begin van dit tijdperk door hunne leer en door hun voorbeeld wezentlijk medegewerkt hebben tot de verdere ontwikkeling der verloskunde waren Wigand te Hamburg (1769—1817) en Schmitt te Weenen (1760—1827), waarvan de eerste steeds met het oog op de innige verbinding der verloskunde met de overige takken der geneeskunde en op de hooge humane beteekenis van het vak eene meer dynamische school trachte te stichten, die op eene rationele geneeskundige basis de verloskunde gelijktijdig als wetenschap en kunst moest beoefenen, en de laatste op de uitmuntendste wijze geheel in den geest van Boër bleef arbeiden.

Vergelijk hierover verder H. F. Naegele, *die Lehre v. Mechanismus der Geburt nebst Beiträge zur Geschichte derselben*. Mainz 1838. S. 182; von Siebold, *Versuch einer Geschichte*. II B. S. 596; Haeser, *Leerb. d. Geschied.* p. 874.

Aanmerk. XVII. De ovologie en embryologie die in zulk een naauw verband met de zwangerschap staan hebben door de ijverige studiën van von Baer, Bisschoff, Burdach, J. Muller, Purkinje. Seiler, Valentin, Wagner, Keber, Nieuwpoort, Reichert, Ecker, Erdl, Coste, Rathke, Remak, Kölliker en anderen in de latere jaren belangrijke wijzigingen ondergaan, die meerendeels door de verloskundigen van den nieuweren tijd, zoo als Kiwisch von Rotterau, Hohl, von Scanzoni, Braun, Späth, Chiari, Seyffert, Lambl, Eichstedt, Grenser, Spiegelberg, Hecker enz. in hunne voortreffelijke handboeken of geschriften zijn opgenomen. Eenen ofschoon minder hoogen trap van bloei had de verloskunde reeds in de eerste helft dezer eeuw in Frankrijk, Engeland en de overige staten van Europa, ook zelfs in Noord-Amerika bereikt. Groot is althans ook daar overal het getal van beroemde mannen, die door hunne degelijke werken hebben getoond, welk een ruime werkkring den tegenwoordigen beoefenaar der kunst is aangewezen, maar ook welke kennis van hem moet worden geëischt.

Aanmerk. XVIII. Wat de Bibliographie van verloskundige onderwerpen in ons land betreft, die tot het nieuwste tijdvak betrekking hebben, moet voornamelijk naar de vele tijdschriften verwezen worden, waarin de belangrijkste stukken zijn opgenomen, en waaruit blijken kan, dat onze vaderlandsche beoefenaars nog voortdurend met vollen ijver aan de verdere volmaking der wetenschap blijven arbeiden.

ATHENAEUM

DAVENTRIENSE.

NOMINA PROFESSORUM ET LECTORIS

QUI

A. D. XVI FEBR. CIƆIƆCCCLXIV A. D. XVI FEBR. CIƆIƆCCCLXV

DOCENDI MUNUS OBIERUNT

IN ILLUSTRI ATHENAEO DAVENTRIENSI.

I. VAN VLOTEN, Litt. Belg. et Hist. Patriae Prof., h. t. Rect. Magn.
P. BOSSCHA, Litt. Antiq. Prof. honorarius.
I. DUYMAER VAN TWIST, Iur. Prof.
V. S. M. VAN DER WILLIGEN, Mathes. et Phys. Prof.
L. MULDER, Botan., Geol. et Oecon. ruralis Prof.
E. I. KIEHL, Litt. Antiq. Prof.
I. I. METZLAR, Litt. Orient. et Antiq. Hebr. Prof. extraord.
M. I. COP, Math. Mag. Phil. Nat. Doct.

S. SUSAN, Litt. Hod. Lector.

ORATIO

DE

DAVENTRIA,

VEL

INVITIS TEMPORIBUS BONARUM ARTIUM LIBERALISSIMA FAUTRICE,

QUAM PUBLICE HABUIT

ANNE IOHAN VITRINGA,

A. D. V. KAL. MAIAS, A. CIƆIƆCCCLXV,

QUUM ORDINARIAM LITERARUM GRAECARUM, ROMANARUM ET HISTORIAE PROFESSIONEM IN ILLUSTRI DAVENTRIENSIUM ATHENAEO AUSPICARETUR.

CONSULES SENATORESQUE HUIUS REIPUBLICAE DAVENTRIENSIS, VIRI NOBILISSIMI, AMPLISSIMI,

HUIUS ILLUSTRIS ATHENAEI CURATORES, VIRI GRAVISSIMI, MAECENATES OPTIME DE ME MERITI,

QUI UTRIUSQUE AMPLISSIMI ORDINIS AB-ACTIS ESTIS, VIRI SPECTATISSIMI,

RECTOR MAGNIFICE ET PROFESSORES, VIRI CLARISSIMI,

LECTOR, VIR PERITISSIME,

SCHOLARUM MULTIPLICI MUSARUM CULTUI DESTINATARUM PRAECEPTORES, VIRI DOCTISSIMI, MERITISSIMI,

SACRARUM LITERARUM INTERPRETES, VIRI PLURIMUM VENERANDI,

QUARUMVIS ARTIUM AC DISCIPLINARUM DOCTORES, VIRI CONSULTISSIMI,

IUVENES, LITERARUM STUDIIS DICATI ET IN SPEM PATRIAE SUCCRESCENTES, LECTISSIMI,

CIVES DENIQUE ET HOSPITES, SUO QUIQUE LOCO HONORANDI,

AUDITORES HUMANISSIMI, EXOPTATISSIMI!

Si quis res humanas rite perpenderit, nil erit quod miretur, hodie summis laudibus circumferri, quae paulo ante despicerentur, contra quae parentibus eximie placuissent, interdum ab ipsorum liberis ne respici quidem. Sunt enim sui fere quibusque aetatibus mores, instituta, sentiendi cogitandique rationes. Fuit tempus, quo maiores nostri omni, qua possent, ratione liberalium artium studia promovere. His artibus teneros puerorum animos informare, ad has adolescentium animos incendere conabantur. Nil prius, nil sanctius habebant. Putabant enim antiquitatis Graecae Romanaeque monumenta typos quosdam referre, quibus recentiorum inventa et cogitata quodammodo continerentur. Perspectum habebant nullum fere a philosophis placitum proferri, quin, ut ita dicam, eius semen in antiquitate reconditum iaceret; nullum fidicinem aliquid spirare aut placere posse,

nisi a Graecorum Latinorumque Musis ardore quodam divino instinctum; quae in foro inque senatu nostro elegantius acutiusque proferrentur, fere a Rostris Curiaque desumta esse; si qui rerum actarum enarrandarum facultate pollerent, eos pollere propterea, quod animos antiquis illis historicis legendis imbuissent. Exspectabant fore ut patria nostra ita demum tamquam lumen orbis exstaret, si iuventus his disciplinis erudita forum, curiam occuparet, si hac doctrina informati Dei amorem de sancto suggestu concionantes in piis animis foverent, misere aegrotantes curarent, reis patrocinarentur, reipublicae consulerent. Nec, quibus ipsis dulce literis impendere otium non concessum fuerat, eos umquam amplissima dona et munera ad Musarum cultum sustinendum profundere pertaesum est. Hinc summos belli duces, quos continuo fere armorum strepitu obtusos diceres, munificentissimos tamen artium doctrinarumque fautores conspicimus. Nonne vos subit, AA. HH. recordatio principum illorum Arausiacorum, quorum primus primae in patria nostra universitatis conditor, quintus quinque academiarum rectoris magnificentissimi titulo ornatus, acerrimus patronus Palladis, inter quinque sorores maxime fortunae bonis destitutae et quam vires iam deficere coeperant, Gelro-Zutphaniae? At ne forte minus miremini summis in civitate viris placuisse, ut Maecenates audirent, convertite, quaeso, animum ad mercatores illos Amstelodamenses sordidis, vulgo aiunt, quaestus negotiis obrutos: quo erga Musas hi animo affecti erant! Quid vero, manes Vossiorum, Burmannorum, Wyttenbachiorum vel ex inferis surgent, si quis illos sordidi lucri studii accuset! — Quantopere sibi placebant, post paracta basilicae forique negotia, in aedes Musarum cultui destinatas convenire, ibique dulcissimo literarum otio indulgere, in quibus principem fere locum tenet ac per totum orbem terrarum inclaruit id sodalicium, quod de Musis bene meritos felices praedicat. Quam avide quas interdiu divitias Mercurius attulerat, earum partem vespere ad Musarum mysteria agenda impendebant! Quam nulla fere inter splendidissimas illas domus erat, quarum longis ordinibus margines Amsteli canaliumque ex eo ductorum adhuc nitent, quin museum, pretiosissimus librorum thesaurus, intus latitaret. Ubi vero privati, quorum vitae rationem a literarum studio vel maxime alienam dixeris, nihil supra Musarum ministerium et consuetudinem ponebant, num civitates ipsas segnius artibus favisse existime-

tis? — Multum sane abest. Ut hoc unum testimonium proferam, quis ignorat nobile illud inter provincias patriae nostrae certamen, ut singulis singulae academiae essent? Quis nescit, clarissimos praeceptores interdum ex Gallia Germaniaque arcessitos esse, quibus doctrinae laudem sibi invicem praeriperent? Quem fugit, inter tot illustres scholas nonnullas certe desertas fuisse, nisi ingens peregrinorum numerus, Germanorum atque Britannorum, continue Batavorum doctrinae sedes celebrasset, quippe quas totus terrarum orbis in ore haberet? Et has fovebant principes, curabant magistratus, quia privati communis amoris pignora custodiebant. Exstat vetus memoria, in hac nostra urbe aliquando nonnullos cives, quibus res lautior esset, singulos domi suae vel septenos interdum studiosos excepisse, quos sine ulla remuneratione alerent, filiorum familias instar curarent. Aderant hospitia, quibus alumni minimis pretiis habebantur, erant etiam alia publicis provinciae sumtibus exstructa ac sustentata, quibus Musarum filiis tectum victusque gratis suppeditabatur. Communis igitur ordinum omnium consensus eo tempore liberalioribus artibus et doctrinis favebat; omnes adolescentes ut ad has se converterent excitabat. Nec, mehercle, patres nostri frustra tantum in hanc rem operae contulerunt: nam si quis umquam deus religiose pieque colentes splendide remuneratus est, Musae profecto gratas se erga proavos nostros praestiterunt: in nulla umquam Europae gente tot egregii reipublicae moderatores et cuiusque generis viri clarissimi floruerunt, quorum sapientissimis consiliis et maxima celebritate patria apud cunctos gratia, opibus, dignitate vigebat.

At sensim, quibus rem romanam vitiis pessumdatam esse scribit Sallustius, avaritia et luxuria beatos illos Batavos invaserunt; luxuria, qua vix taetrius, vix perniciosius quidquam animo tibi fingere possis. Etenim ardens istud inanium delectamentorum, vitae domesticae elegantia plenae, aliarum rerum futilium studium quum mores corrumpit, tum miseros cives, pravo sane aemulationis genere, eo redigit, ut nil amplius curare possint, quam semet ipsos, ut quicquid ad verum bonum pulchrum promovendum impendatur, id suis deliciis, pravo isti victus cultusque splendori detractum existiment, ut ad luxuriosam illam vitam sustentandam, iure iniuria, aliquisquam plurimas sibi opes corradat. Ita sordida luxuriae proles est avaritia. Ambae autem coniunctae quoties civitates invaserunt, id efficere solent,

ut cives, nil nisi lucrum, sensuum titillationes persequentes, quod verum atque decens parum curent, imo magis seria vitae studia prorsus despiciant.

Quid mirum igitur, si splendidissima illa Musarum templa, communi quondam reipublicae privatorumque amore dilecta et ornata, sensim minore religione colerentur, mox neglecta dilaberentur, tandem fere deserta starent? Nemo non videbat, quin, ubi auditoria septem gymnasiorum undique affluentem discipulorum numerum vix continuissent, tres duaeve academiae satis superque sufficerent ad instituendos, si qui elegantioribus disciplinis erudiri vellent.

Ita Musarum cultus saeculi proxime antecedentis finem versus languescebat, quum taeterrima illa Napoleonis tyrannis id decreto sanxit, quod perditi civium mores iam diu paraverant: septem Palladiis Batavorum duobus modo pepercit, caetera aut sustulit aut ita fregit, ut pristini floris ac vigoris vix umbra superesset. Scilicet crudelis ille mortem pestemque spirans tyrannus liberalis atque munificus esse maluit erga mareschalcos suos quam erga professores; magis in deliciis habuit adolescentes, qui Martis quam qui Minervae castra sequerentur.

At mox, eheu, patuit, id, cuius tyrannum solum accusaverant multi, non eius, sed omnino communi civium ingenio factum esse, patuit, inquam, Napoleonem illum, ut multis aliis in rebus, ita in literis, quae dicuntur, classicis despiciendis, divino quodam numine instinctum fuisse, ut violenta manu ea dilaceraret, quae communis hominum cogitandi sentiendique ratio atque immutati mores dirutum iri iam diu portendissent, sed prae pudore ipsa extinguere non ausa fuissent. Nam quum beneficentissimus rex Guilielmus primus, egregius artium doctrinarumque fautor atque patronus, vulnera, quae Franciae crudelissimus fecerat dominus, sanare sibi sanctum haberet, inque pristinum honorem restituere conaretur Pallades Ultraiectinas, Harderovicenses, Frisiorum, atque scholae Amstelodamensi eique, quae Transisalanorum Athenis est, prisca iura, quantum id fieri poterat, redderet, mox nimis, eheu, patefactum est, homines non tyranni nutu, sed inversis moribus a sancto Musarum ministerio avocatos fuisse. Athenaea enim Gelrorum atque Frisiorum ita tabuerunt, ut adversus temporum invidiam ea non amplius tueri liceret. Amstelodamenses vero et

Daventrienses suo ipsorum periculo avorum erga bonas artes pietatis monumenta colebant. Et trium de multis reliquarum academiarum si discipulorum numerus computaretur, fortasse non superaret eos, qui antea in una schola humanioribus artibus operam navabant.

Ita elegantiora studia per hos fere quinquaginta annos ex alto, quo antea colebantur, honoris fastigio depulsa sunt. At vero, quum natura pecora prona atque ventri obedientia finxerit, hominem autem talem, ut divina quaedam vis animo eius sit insita, qua continue ad maiora agenda incitetur, haec sponte cogitatio mentem nostram subit, ad quaenam studia, nobilissimis illis relictis, ingenium humanum se tandem converterit? — Et reapse quidem patet, animi impetum fere ad ea cogitanda atque investiganda ferri, quae perspexisse et cognita habuisse maxime sua interest. Hinc Graecos homines, otio abundantes, philosophiae deditos videmus; Romani, pro practica, quae dicitur, eorum indole, nil potius habebant iuris studio; medio aevo, post literas renatas, hae ipsae literae omnium ad se oculos convertebant, tum cura rerum divinarum omnium animos diu occupavit. At patres nostri, patriae amore flagrantes, quum viderent, Batavos neque armis, nec latis imperii finibus, nec lingua sua, quippe a paucis intellecta, principatum inter Europae gentes vindicare posse, id studuerunt, ut mentis acumine, morum integritate, artium elegantia, liberalissimis institutis, quin adeo lingua ipsa, liberalis Romanorum respublica in Neerlandia renasceretur. Quid mirum igitur, quod, Romanorum quum virtutes, libertatis atque iustitiae amorem, integros mores, invictum animum exemplo sibi proposuissent, scripta, instituta, historiam avidissime perscrutabantur, ad haec penitus pernoscenda omnibus, quibus poterant, instrumentis, pueros incitabant? At quum infelicissimis nostris temporibus communis patriae amor apud plerosque cesserit amori sui, vera virtus habeatur post amplos honores, morum integritas post luxuriosissimae vitae delicias, Curii Fabricii Reguli post Tiberios Caligulas Nerones, Romani post Franco-Gallos, lucri studium tantum non omnium animorum curas ad eas convertit disciplinas, quae vulgo utiles audiunt, physicas, chemicas, mechanicas, staticas, oeconomicas, politicas, in quibus enumerandis si vocibus parum latine sonantibus utor, id profecto ipsarum a literis antiquorum longe remotae indoli facile concedi potest. At quo tandem iure

hae prae caeteris disciplinae utiles praedicantur? — Quasi vero minus sit utile, animos veri atque pulchri studio imbuisse, iis, inquam disciplinis, quas fideliter didicisse emollit mores nec sinit esse feros? —

Minime vero, clamitant: id demum utile est, quo vitae tibi commoda efficias, id verum, cuius pretium auro commutare possis, id bonum, quo quis facile sibi victum paret. Qui corpus bene alit, is meliorem sui partem curat, qui sibi suisque providet, is optime consulit reipublicae. Quomodo quis, amabo, maius reportabit lucrum simul et aliis proderit, quam eiusmodi officinis, fabricas dicunt, exstruendis, ubi ad communis vitae usum pertinentes res vilissimis pretiis elaborantur? Nonne sic et plurimi pauperes aluntur, et omnium saluti optime prospicitur? —

Videtis, AA., nec gloriationem abesse: non divites fieri student, sed cives alunt; infimam turbam, meretrices, fures, sicarios melius curantes, quam viduas, orbos et honestos, sed pudicos pauperes, id mimine faciunt ad suas ipsorum vitas, domus, opes tutandas neque ut ab omnibus consalutentur et altioribus tollantur honoribus, sed divino quodam generis humani amore ducti haec omnia agunt, et nisi *φιλανθρωποτάτους* eos appelles, mox graviter tibi succenseant.

Ne miremur igitur, paucissimos iam iis artibus studere, e quibus nullum extemplo lucrum redundat, quae animum potius quam corpus respiciunt, et pro exiguo discentium numero paucas quoque superesse scholas. Nam res huc fere rediit, ut, nisi res publica tres illas academias sustentaret ac tueretur, mox nulla fortasse firma stabilisque Musarum sedes relinqueretur. Qui privati, imo, quae civitas hodie ita deliraret, ut suis sumtibus universitatem conderet? — Multa sodalicia sunt ad vias ferratas sternendas, ad communibus sumtibus hanc illamve materiam elaborandam, ad canales ducendos, quin ad parvulos pueros puellasque custodiendos atque erudiendos. Quid vero censetis? Nonne societas omnibus risum moveret, quae id consilium profiteretur, ut adolescentes humanioribus artibus instituerentur? At longe aliter sentiebant veteres illi Batavi, qui in usum studiosae iuventutis integras testamento bibliothecas donarunt, cathedras ad hanc illamve disciplinam tradendam instituerunt, imo hanc nostram scholam illustrem fundaverunt. Informetis Vobis animo homines, quales fuerunt Teylerus ille Harlemi, Thysius Lugduni Batavorum, Twickelos

illa in hac alma Musarum sede, pudor obstat, quominus nomen, quo hodie a plerisque audirent, enuntiem.

Quum igitur res publica eo redacta sit, ut sola munus suscipiat Musarum adversus vulgi invidiam tuendarum atque alendarum, vix iure a quoquam vituperari possit, quod academiarum numerum ad has tres redegit. Multo magis officio humanitatis satis superque fecisse censenda est, si tantum bonis artibus favet, quantum per multorum obstrepentium voces licet.

Non possum autem, quin hoc loco id obtrectatorum genus notem, qui omnia callide ad utilitatem referentes, versuti sane, summa fallacia bonas artes oppugnantes, contendunt unam modo academiam publica auctoritate instituendam esse. Speciosis sane argumentis causam suam tuentur, fore scilicet ut nulla re magis genuina promoveatur doctrina, quam variis studiorum subsidiis, quae nunc pluribus locis diffusa sint, in unum collatis; ita demum fieri posse, ut praeceptorum ingenii acumen non amplius hebescat pluribus iisque nonnumquam diversis doctrinae generibus tradendis; singulis contra cuiusque disciplinae partibus singulos fore professores. Citant porro magnas illas apud Germanos academias, quarum una, si respicias docentium et discentium numerum, tres nostras fere superet. His fallacibus rationibus usi, multi hodie duas academias tollere student, quos non immerito vel acerrimos Musarum oppugnatores appellare ausim; multo hi sane magis cavendi quam rudes illi adversarii, quorum vox crudele pulchri veri bonique odium spirat. Hi contra honesta specie bonarum artium interitum parant, qua multos Musarum amantissimos in castra sua alliciunt.

At paulo accuratius, quaeso, consideremus, quid hoc sit, Musas ita in unum locum coercere ac relegare, quin ex hominum conspectu atque communi vitae usu tollere.

Liberaliorum artium studium si in cuiusdam certis finibus circumscriptae vel arcanae doctrinae praeceptis tradendis versaretur, quibus aliquis sibi viam muniret ad aliquod munus profitendum, nil profecto obstaret, quominus eiusmodi mysteriis in uno aliquo eoque vel remotissimo loco adolescentes initiarentur. At quicumque vel primoribus labris dulcedinem nostrarum disciplinarum gustaverit, quomodo tam iniquum ac perversum de iis iudicium ferat? — Quis est, quin extemplo agnoscat Musas non ita morosas

esse, ut invideant, quominus omnes humanitatis fructus percipiant? Profecto nihil mutatae sunt a liberali illo ingenio, quo, omnibus sui copiam facientes, universum Atheniensium populum ad altissimum humanitatis fastigium extulerunt. Ecquis igitur tam parum naturam earum noverit, ut hodie a populo eas arcere velit; his praesertim nostris temporibus, quae lubenter cultissima ac humanitatis plena audiunt. Num his, inquam, temporibus aliquis Musas recludere vélit, quasi medio aevo undique adeo barbarie obsessi teneremur, ut bonae artes anxie inter parietes monasteriorum cohibendae essent? Dii meliora! — Nisi quis forte ita statuat, literas graecas latinasque perinde usui fore ac linguas Sanscriticas Gothicas aliusve remotissimi et extincti populi, paucis igitur eiusmodi rerum antiquarum praeceptoribus futuris aut otiosis voluptatis causa addiscendas. Et sunt bene multi, qui ita sentiunt, clamantes adolescentium animos multo uberiores fructus percepturos esse e literis recentiorum Germanorum, Gallorum, Britannornm. At non perspiciunt summos harum literarum scriptores ita imbutos fuisse Graecorum Romanorumque divino fere genio, ut, quicquid scripserunt, non solum antiquitatem redoleat, sed magnam partem non nisi eius ope intelligi queat.

Certe non animadverterunt, singulas, quae in academiis traduntur disciplinas, theologiam, iuris prudentiam praesertim nullas esse, nisi ab antiquitate illustratas, ex hac omnem in quovis doctrinae genere scientiam quasi rivulo deduci, totam igitur institutionem academicam ex eius studio pendere. Nec mirum. Nam ea minime literarum humaniorum vis est, ut futuri theologi doceantur Novum Testamentum interpretari, aut iuris consulti ut Corpus Iuris rite intelligant, aut medici ut antiqua illa Hippocratis apophthegmata ediscant. Profecto nisi altius quid spectarent nostrae literae, librorum, quos dixi, versiones et paraphrases in linguam vernaculam satis superque studiosam iuventutem molesto sane tot lexica evolvendi, tot regulas grammaticas ediscendi, difficiles verborum constructiones enucleandi, veterum historiam, geographiam, mythologiam, antiquitates perscrutandi labore liberarent. Verum res longe aliter sese habet: non ideo antiquitatis studium per tot saecula ab omnibus fere viris doctis adolescentibus commendatum fuit, ut vocabula et praecepta quaedam addiscerent, sed ut mens informaretur ad recte cogitandum, animus ad recte sentiendum. Ut

pueri apud Graecos in gymnasiis variis sese exercitationibus dabant, non ut ad hos illosve corporis motus artificiose instituerentur, sed ut universum corpus corroboraretur ad omnes labores sustinendos, ita nulla hucusque res inventa est, qua mens melius acui possit ad cogitandum non de una quadam, sed de quavis materie, ad quam ingenii vires applicare lubet. Quodsi quis existimet, eundem fructum e disciplinis mathematicis perceptum iri, is admonendus videtur, hominem non magis natum esse ad verum perspiciendum quam ad pulchrum et bonum diiudicandum et ad agendum. Quod genus institutionis an disciplinae mathematicae praestare non possint, equidem dubito. Ac si quis contra contenderit, per literas recentiores non minus, quin multo magis quam per antiquas, veri pulchrique sensum excitari, vel sic tamen causam nostram facile tuebimur, arguentes illarum rationes grammaticas minime versari in iis difficultatibus, variis verborum flexionibus, iisque, quae intricatis, sed stabilibus legibus adstrictae sunt, structuris, quibus ipsis salutarem illam mentis exercitationem ad cogitandi facultatem excitandam contineri vidimus.

Quodsi haec est efficacitas rite instituti bonarum literarum studii, quis multiplicem earum usum denegabit nostra imprimis aetate, quae, omnem inanem verborum volubilitatem perosa, ad omnium rerum interiorem cognitionem penetrare amat, et, acutissima artis criticae subsidia adhibendo, unice, quid verum sit, summopere explorat? Si umquam, certe non hac aetate nostra ullum doctrinae genus a literarum antiquarum studio seiungendum est et, prorsus contra ac multi volunt, ad patrum nostrorum institutum redeundum, qui quum nullam sine his veri pervestigationem animo sibi fingere possent, ubicumque studiorum amorem suspicabantur, academias atque athenaea condere haud dubitaverunt.

Nec in prorsus diverso genere nostri homines aliam viam sequuntur. Quum unice fere attendant ad corporis commoda, (communem salutem vocant), eorumque sibi fundamenta disciplinas mathematicas et physicas invenisse videantur, harum studium minime in unum locum relegant, sed ubicumque earum cupidi iuveniuntur, quam liberalissime scholas, quas dicunt superiores civibus erudiendis, verius autem technicae inscriberentur, condunt.

Quid, estne eaquum, facultatem ad victus emolumenta procuranda para-

biliorem reddere, quam mentis animique institutionem ad verum pulchrum bonum investigandum?

Nullum est igitur praesidium quo Musarum adversarii confugiant, contendentes plures doctrinae sedes ferri propterea non posse, quod studiorum opes ac subsidia diffusa nullam amplius utilitatem praebent. Ne memorem salutarem illam inter varias provincias ac civitates patriae nostrae aemulationem, qua docti patronatus gloriam sibi vicissim praeriperent. Omittam naturam humanam ad omnia ita comparatam esse, ut aemulatione sublata optima quaeque studia mox tabescant atque inertia iaceant. At vero, quis umquam audivit, liberaliores artes tum magis viguisse, quum omnia studiorum subsidia, libri, praeceptores doctissimi, hospitia ad studiorum alumnos vel ex remotissimis regionibus excipiendos, collata essent Alexandriam et Pergamum, quam beatis illis temporibus, quum Musae in medio Graecorum populo sedem collocavissent, quum pauca ac fere nulla studiorum subsidia essent, sed singuli cives communi literarum et artium amore flagrarent? — Poterant Ptolemaei illi et Attali summa liberalitate et munificentia Musas in splendidissimis museis alere, non poterant resuscitare sanctum pulchri apud populos amorem nec nobile illud certamen ludorum musicorum, qui olim Olympiae et Delphis habebantur. Musarum cultus non regitur nutu tyrannorum, sed, ut ipsarum natura est popularis et humanitatis plenissima, ita e medio populo sese abstrudi non patiuntur. Nec fortasse multum a vero aberraverim, si statuam artes nostras non magis liberaliores audire, quod liberales efficiant homines, quam ideo, quod ipsae liberae esse velint.

En igitur duo quasi fontes, e quibus bonae artes florescunt et redundant, libertas, qua libere eo vagantur quo apta sibi domicilia inventurae videntur, tum communis civium amor, quo nobilis aemulatio ad eas, quoquo veniunt, suscipiendas colendasque exardescere solet.

Ubi vero hic evanuit, quod, eheu, vereor ne nimis nimisque apud nostros homines factum sit, omni sane laudis genere cumulanda est publica auctoritas, reges atque viri in republica primarii, quum ad faustiora tempora elegantiores literas tueantur nec a profano vulgo conviciis eas affici patiantur. Hoc fecerunt Ptolemaei, Medicei, monachi medio aevo, nec umquam ingratas sese praestiterunt Musae. Nam identidem post tenebras

nova lux exorta est, et in communem vitae usum redierunt Musae, ut mores emollirent, humanitatem reducerent, animos a rebus terrestribus ad coelestes revocarent.

Quae quum rerum humanarum decursus nos doceat, non est profecto, quod vel his in patria nostra a literis antiquis alienissimis temporibus desperemus quin honos, quo a patribus nostris habebantur, a posteris aliquando in integrum restituatur. Nam tempora mutantur, nos et mutamur in illis; sed quod vere pulchrum est et bonum (dicam divinum), licet aliquamdiu prae quaestus atque voluptatis studio respuatur, mox tamen, deo crediderim ita moderante, ius suum vindicat et intaminatis fulget honoribus.

Egregie igitur regem ac gubernatores huius reipublicae sanctis humanitati debitis officiis fungi censeo, qui non audiant eorum vocem, qui nimiam erga Musas liberalitatem querentes et ad utiliora scilicet pecunias publicas impendendas postulantes, unum solummodo Musis refugium relinquendum clamitant.

Quodsi sane laudandum est in sapientissimis illis viris, qui patriae nostrae communem salutem egregie moderantur, vix verba sufficient ad nobile illud consilium praedicandum, quo ab una urbe, eaque non amplissima, Daventriensium, Musis undique fere expulsis suum in antiquissima hac doctrinae sede perfugium ab interitu est servatum atque earum iura quam acerrime vindicantur. Quid magis regium, quid liberalius, quid munificentius? Et ut pravissimis temporibus paucorum egregii exempli virorum virtutes magis etiam eminent, ita, ni fallor, iam videor mihi videre exspectatissima ea tempora, quibus Musarum amantiores posteri, de nostra aetate aequum iudicium ferentes, Daventrienses illos, doctrinae patronos, artium Maecenates, veram humanissimorum patrum prolem ad sidera tollent.

Nam quominus ipse suscipiam partes laudatoris meritorum Vestrorum, duo sunt imprimis, quae me deterrent. Quorum alterum est, quod timeo, ne egregias vestras laudes deteram culpa ingenii; alterum, quod in simili materia tractanda duo tam excellentes ante me exstiterunt viri, quibus ego si tertium memet addam, quid audacius, quid impudentius excogitari possit? Fuerunt hi duumviri, numquam satis laudandi, alter Everwinus Wassenberghius [1]),

---

[1]) Ev. Wassenbergh, oratio de urbe Daventria, eruditionis in Belgio matre et conservatrice celeberrima. Dav. 1768.

alter Cornelius Fransenus Eckius [1]). Ecquis illo elegantius et ornatius laudare possit urbem Daventriam, eruditionis in Belgio matrem et conservatricem celeberrimam? At vero, inquietis, AA. HH., potuit Wassenberghius medio fere saeculo antecedente laeto animo Daventriensium Athenaeum ad sidera tollere; nam erant laetissima illa tempora, quibus Rhoerii successor orationem suam inauguralem coram frequenti studiosorum auditorio haberet.

Nec obloquor; sed quid mihi respondebitis Vobis citanti testimonia Eckii, altera huius scholae saecularia oratione patrio sermone conscripta celebrantis? Narrat vir clarissimus, pie semper Daventriensibus colendus, quum viginti post Wassenberghii inaugurationem annis huc commigrasset, unum modo in albo studiosorum nomen relatum ac duos professores munere pulsos fuisse [2]). Decem fere annis post vir egregius eundem miserum rerum statum iterum adspexit. Vidit, eheu, tandem Napoleonis decreto Athenaeo substitutam eiusmodi scholam, quam tum appellabant *secundariam*, aequiparandam fere (sunt ipsius Eckii verba) innumeris illis scholis Francicis in patria nostra, *instituta* vulgo audiunt, quibus, Di meliora, omnia fere divina atque humana, sed nihil recte pueri docentur [3]). Ter igitur vir venerabilis Athenaei nostri statum adspexit deteriorem etiam quam ea tempora, quibus senatus decretum anno praeterlapso ineunte deliciis nostris minabatur. Minabatur sane, sed non attigit. Ter una hominum aetate Athenaeum fere deletum fuit, et tamen potuit idem vir clarissimus, quum senex altera saecularia celebraret, gloriari et ex intimo pectore Deo gratias agere, quod numerus studiosorum iam maior esset, quam Wassenberghii aetate, imo per totum saeculum duodevicesimum fuisset.

Quae omnia ideo in memoriam Vestram revoco, AA. HH., non magis ad studia Vestra bonarum artium incitanda, quippe quae nullis incitamentis indigent, quam ut animus noster intimo erga Deum O. M. amoris sensu perfundatur, qui, prouti ipse summum pulchrum verum bonum est, ita

---

[1]) Feestrede, gehouden door Corn. Fransen van Eck, theol. doct. eiusdemque et litt. Belg. prof., na deszelfs dood uitgegeven en met aanteekeningen voorzien door P. Bosscha. Exstat in ann. acad. Gron. a. 1833.

[2]) Vid. Eckii Oratio p. 11.

[3]) Ib. p. 11.

nullis magis favet quam iis, quibus adolescentium ad pulchri veri bonique studia institutio curae est.

Quae quum ita sint, hoc solummodo, Viri amplissimi, quibus huius civitatis et illustris scholae cura egregie mandata est, mihi restat, ut Vobis gratum meum animum tester pro egregiis Vestris de memet ipso meritis. Quum per biennium provinciam in gymnasio Vestro mihi mandatam pro virili parte ita gessissem, ut officiis quidem satis fecisse mihi viderer, nec tamen ita excelluisse, ut ad maiorem spem adspirare auderem, placuit Vobis me eo tollere honore, ut pars quaedam dulcissimi literarum humaniorum in Athenaeo Vestro tradendarum muneris mihi quoque mandaretur. Quodsi dicam, novum ita quasi onus humeris meis impositum esse, partim verum, partim falsum loquar. Quid enim verius quam id onus dicere, ad quod sustinendum tenues ingenii vix vires sufficiant. Contra quid magis nos extollere valet et novas quasi vires addere, quam summorum, quales Vos estis, virorum bonae de me existimationis tantum accepisse testimonium?

Si me nondum experti essetis, longa sane oratio vix sufficeret ad Vobis significandum, quanta omnium virium intentione, pro ardenti meo erga bonas literas amore, ea studia in hac urbe promovere mihi propositum sit. Iam vero, si hoc modo professus ero, qualem me hucusque experti estis, talem etiam in posterum habituros, molesto sane vacabo labore, quo me ipse Vobis commendem, deque mea ipsius voluntate praedicem, quod etsi modeste fiat, levi tamen momento in quoddam gloriationis genus aberrare solet.

Quo autem animo, Rector magnifice et clarissimi huius illustris Scholae Professores, me hodie affectum censetis, quo mihi primo contingit Vos collegas compellare, quorum multis iam diu amicis uti consueveram. Quam laetissimam meae vitae fortunam unum modo est quod conturbat. Sentitis omnes, quid hoc sit, quod ita acerbissimum dolorem laeto huic animi sensui commisceat. Est desiderium amicissimi nostri van der Willigen, quod recens animos nostros invasit. At enim vero, quae post obitum Scipionis Laelius loquitur, liceat mihi transferre in eius causam, in qua minime de morte, sed de amoeniore vitae instituto agitur: me ipse consolor; nam nihil mali Willigeno nostro accidit; suis autem incommodis graviter angi non amicum, sed se ipsum amantis est.

At prouti is in omnibus vitae humanae fatis decursus est, ut tristia et laeta sese invicem excipiant, ita summo gaudio afficior, quod eum virum inter auditores meos conspicio, quem Curatores Senatusque collegam mihi dixerunt. Quidni, hanc opportunitatem nactus, me Tibi summopere commendem, amicissime Cornelissen, quem iam dulcissimum participem et comitem habeo ad ea studia, quorum ambo amore flagramus, in hac urbe promovenda!

Ultimo loco ad Vos me converto, dilectissimi huius Athenaei alumni! Non quod multa sint, quae Vobis anteponam, sed ut in fabulis gravissima quaeque momenta a poetis ad exitum asservari solent, ut spectatores hilares domum abeant, ita quod primum mihi est postremum in scenam produco. Nec tamen est quod multis Vos alloquar. Etenim si verum est, hominum animos nullo vinculo arctius contineri, quam veri honestique studio, pro deum fidem, nihil est, quod nos umquam divellat. Nam tales Vos omnes fere iam diu novi, quibus genuinus Musarum cultus prae omnibus cordi sit. Quamobrem pergite, ut facitis, adolescentes, atque in id studium, in quo estis, incumbite, ut et Vobis honori, et amicis utilitati, et reipublicae emolumento esse possitis.

DIXI.

ORDO LECTIONUM

HABENDARUM

IN ILLUSTRI DAVENTRIAE ATHENAEO,

A. D. XXVII SEPT. A. CIƆIƆCCCLXIV USQUE AD FERIAS AESTIVAS A. CIƆIƆCCCLXV.

RECTORE MAGN. I. VAN VLOTEN.

I. VAN VLOTEN, *Theol. Doct., Litt. Neerland. et Hist. Patriae Professor, h. t. Rector Magnificus,* Historiam patriae tradet diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora . . . . IX.

Grammaticam Litterasque Neerlandicas et praecepta Stili bene Neerlandici docebit diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora XII.

Exercitia oratoria et stilistica moderabitur die Lunae et Mercurii, hora . . . . I.

Grammaticam Gothicam et Grammaticam litterasque Anglo-saxonicas provectioribus tradet, horis cum auditoribus conveniendis.

Privatim explicare continuabit varia Litterarum Neerlandicarum specimina, hora auditoribus commoda.

Lectiones publicas habebit, tempore hiberno, hora et die postea indicandis.

Logicam docebit diebus Lunae et Martis, hora . . . . II.

P. BOSSCHA, *Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. et Iur. Utriusq. Doct., Prof. honorarius,* Historiam recentiorem aut aliquam veterum literarum partem lubens desiderantibus explicabit, horis cum auditoribus conveniendis.

Praeterea lectiones publicas habebit de aliquo historiae capite.

I. DUYMAER VAN TWIST, *Iur. Rom. et Hodierni Doctor, Iur. Professor,* Institutiones Iustinianeas explicabit diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, hora . . . . X.

Historiam Iuris Romani tradet diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, hora . . . . IX.

Ius Naturae exponet die Martis, hora . . . . IX.

die Veneris, hora . . . . X.

Encyclopaediam iurisprudentiae exponet diebus Martis et Veneris, hora . . . . XI.

Oeconomiae politicae principia tradet diebus Lunae et Mercurii, hora . . . . XII.

Selecta iuris mercatorii capita exponet hora auditoribus sibique commoda.

V. S. M. VAN DER WILLIGEN, *Math. Mag. Phil. Nat. Doct.*, *Matheseos et Physices Professor*, Elementa Geometriae docebit diebus Martis, Mercurii et Veneris, hora matutina . . . . VIII.

Arithmeticam universalem, die Mercurii, hora . . . . IX.

die Iovis, hora . . . . VIII.

die Veneris, hora . . . . IX.

Physicam experimentalem diebus Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora post meridiem . . . . I.

Calculum differentialem diebus Martis et Iovis, hora . . . . IX.

Mechanicam, quam applicatam vocant, die Veneris, hora . . X.

Publicas habebit lectiones de quodam argumento e physica experimentali desumto.

L. MULDER, *Math. Mag. Phil. Nat. Doct.*, *Botanices*, *Geologiae et Oeconomiae ruralis Professor*, Botanicen generalem:

a. Morphologiam plantarum docebit diebus Lunae et Mercurii, hora . . . . XII.

b. Anatomen et physiologiam plantarum diebus Lunae et Mercurii, hora . . . . XI.

Botanicen specialem (phytographiam plantarum et botanicem systematicam) exponet die Iovis, horis . . . . XI et XII.

Botanicen generalem et specialem provectioribus exponere perget die Martis, horis . . . . XI et XII.

Favente coeli temperie, cum discipulis excursiones botanicas moderabitur.

Pharmacognosin tradet diebus et horis auditoribus commodis.
Geologiae capita selecta tradere paratus est diebus et horis auditoribus, si adsunt, commodis.
Oeconomiam ruralem docebit diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, hora . . . . X.
et Veneris, horis . . . . XI et XII.
Artem mercium dignoscendarum (Warenkennis) exponet diebus et horis cum auditoribus conveniendis.

E. I. KIEHL, *Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doct.*, *Litterarum Antiquarum Professor*, Sophoclis Antigonen, selecta ex Homero, Lysia, Theophrasto interpretabitur die Lunae, hora . . . . . . VIII.
die Iovis, hora . . . . X.
die Veneris, hora . . . . XI.
die Saturni, hora. . . . . VIII.
Ciceronis Brutum, selecta ex Tacito et Horatio, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Veneris, hora . . . . X.
Antiquitates Romanas tradet diebus Lunae, Martis et Iovis, hora . . . . XI.
et die Saturni, hora . . . . IX.
Historiam Romanam ab origine prioris triumviratus ad proelium Actiacum, diebus Lunae et Martis, hora . . . . . . IX.
die Mercurii, hora . . . . XI.
die Iovis, hora . . . . IX.

I. I. METZLAR, *Litt. Orient. et Antiquitatum Hebr. Prof. extraord.*, Linguae Hebr. elementa tradet, cum grammatica explicanda, tum analyticis exercitiis moderandis die Martis, hora . . . . . . I.
die Mercurii, hora . . . . II.
Librum *Exodus* inscriptum explicare perget die Mercurii, hora VIII et IX.
Antiquitates Hebraeorum exponet die Martis, hora . . . . . XI.
die Veneris, hora . . . . I et II.
Introductionem in V. F. libros tradet die Martis, hora . . . VIII et IX.
Locos quosdam selectos tractabit die Veneris, hora . . . . . VIII et IX.
Litterarum Arab. Chald. et Syriacarum initia docebit horis auditoribus commodis.

M. I. COP, *Math. Mag. Phil. Nat. Doct.*, Quantum pro novo suscepto munere licebit, Chemiae studiosos lubens adiuvabit.

S. SUSAN, *Litterarum Hodiernarum Lector*, Athenaei civium, qui Litteras Germanicas, Anglicas, Italicas et Gallicas sibi tradi cupient, desiderio lubens satisfaciet. Idem cum auditoribus de Shaksperii dramate *Hamlet* inscripto disseret.

Colloquia in linguis hodiernis moderabitur, hora auditoribus commoda.

Disciplinae mathematicae et physicae, litterae Neerlandicae et historia patriae, ceterae doctrinae, quae alumnis Athenaei linguae Latinae non peritis utiles esse possunt, sermone tradentur vernaculo.

Bibliotheca Athenaei unicuique patebit die Mercurii, hora . . . . I—IV.
et Saturni, horis . . . . XI—II.
feriarum autem tempore die Mercurii, horis . . . . . . II—IV.

Laboratorium chemicum, herbarium, apotheca mercium et museum physicum inspici possunt quotidie, exceptis horis quibus habentur lectiones.